

М. І. Боднарук

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ
В УКРАЇНІ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО

М. І. Боднарук

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Чернівці
Чернівецький національний університет
2014

УДК 349.3(477)
ББК 67.9(4УКР)305.6
Б 752

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького Національної академії наук України
(протокол № 8 від 16.10.2014 р.)

Рецензенти:

- Андрій В. М.** – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник соціальної сфери України, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Мельник К. Ю.** – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;
- Пилипенко П. Д.** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Боднарук М. І.

Б 752 Правове регулювання соціального страхування в Україні :
монографія / М. І. Боднарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т,
2014. – 472 с.

ISBN 978-966-423-324-5

Монографію присвячено комплексному дослідженню актуальних теоретичних і практичних проблем правового регулювання соціального страхування в Україні. У роботі здійснена загальнотеоретична характеристика соціального страхування, проаналізовано історичний генезис розвитку соціального страхування, сучасний стан та перспективи його правового регулювання, визначено механізм правового регулювання соціального страхування в Україні, охарактеризовано суб'єктів та правовідносини у даній сфері, розглянуто їх сутність, виділено особливості.

Окрема увага відведена ґрунтовному дослідженню системи гарантій соціального страхування в Україні, а також проблематики відповідальності за порушення прав громадян у сфері соціального страхування. Виконано детальний порівняльно-правовий аналіз норм чинного національного законодавства про соціальне страхування та норм законодавства Європейського Союзу, яке є пріоритетним для України у зв'язку з посиленням інтенсивного процесу євроінтеграції в останні роки.

Для науковців, викладачів, студентів, аспірантів і докторантів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами соціального страхування в Україні.

УДК 349.3(477)
ББК 67.9(4УКР)305.6

ISBN 978-966-423-324-5

© Чернівецький національний
університет, 2014
© Боднарук М. І., 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....	8
1.1. Поняття й ознаки соціального страхування.....	8
1.2. Історико-правовий аспект становлення та розвитку соціального страхування.....	32
1.3. Завдання та функції соціального страхування.....	62
1.4. Принципи соціального страхування.....	75
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....	85
2.1. Сутність правовідносин у сфері соціального страхування.....	85
2.2. Структура правовідносин у сфері соціального страхування.....	105
2.3. Види правовідносин у сфері соціального страхування.....	121
2.4. Особливості виникнення, розвитку та припинення правовідносин у сфері соціального страхування.....	150
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....	163
3.1. Поняття та система суб'єктів у сфері соціального страхування.....	163
3.2. Правовий статус суб'єктів у сфері соціального страхування.....	188
3.3. Мета і функціональна основа діяльності суб'єктів у сфері соціального страхування.....	216
3.4. Форми взаємодії суб'єктів у сфері соціального страхування.....	238

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ	257
4.1. Структура механізму правового регулювання соціального страхування.....	257
4.2. Міжнародно-правове регулювання соціального страхування та механізм його забезпечення.....	279
4.3. Система гарантій соціального страхування	304
4.4. Відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування.....	317
РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ	329
5.1. Основні тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування.....	329
5.2. Принципи та форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування	361
5.3. Урахування міжнародного досвіду щодо оптимізації системи законодавства у сфері соціального страхування.....	384
ВИСНОВКИ	414
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	429

ВСТУП

Глобалізація економіки та проблеми, пов'язані з переходом України від централізованого регулювання до ринку, раптовий ріст безробіття, зростання соціальних витрат при дефіциті державних фінансових коштів, поява нестандартних форм зайнятості, висока інфляція на старті економічних реформ, старіння населення зумовили суттєве зниження рівня життя, реального матеріального забезпечення громадян будь-якими видами соціальних допомог. Такі соціальні явища зумовлені не волею окремої людини, а є об'єктивними соціально-економічними чинниками, що мають безпосередній зв'язок із виробничою діяльністю. Тому беззаперечно актуальним є державне втручання у процеси виробництва, обмін і споживання для створення відповідної системи соціального захисту на основі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Хронічний дефіцит бюджетних асигнувань уже третє десятиліття обмежує можливості держави у проведенні активної соціальної політики у сфері соціального страхування громадян. Держава перебуває у постійному пошуку нових шляхів утвердження системи соціального страхування. Реформаційному процесу, який донині триває, притаманна хаотичність і відсутність чіткої стратегії.

Кожна стадія реформування законодавства характеризується незавершеністю, створює нові колізії і, по суті, не розв'язує старих проблем правового регулювання. Так, недоліком соціальної політики понад 15 років є те, що досі не прийнятий Закон України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування», що передбачалося ще Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. Сучасний стан правового регулювання соціального страхування в Україні незадовільний та недосконалий, зважаючи не лише на відсутність конкретних правових норм із загальнообов'язкового державного медичного страхування, але й на декларативність

існуючих з інших видів соціального страхування. Не досягаються соціальні цілі для населення, що було метою створення законодавства у сфері соціального страхування. Соціальною політикою держави не здійснено значних змін, які би принесли позитивні наслідки для добробуту громадян.

Та, незважаючи на наявні недоліки, вагоме значення мають і чинники, що вказують на великі перспективи та потенціал правового забезпечення соціального страхування громадян в Україні, серед яких до основних можна віднести інтенсивний розвиток громадянського суспільства й посилення євроінтеграційних процесів. Демократичні прагнення українського народу, безсумнівно, призведуть до корекції прогалин у соціальному законодавстві та налагодження системи соціального страхування.

Усеосяжний та глибокий аналіз проблем правового регулювання соціального страхування зумовив широке використання автором праць вітчизняних і зарубіжних науковців не лише з трудового права та права соціального забезпечення, але й із загальної теорії права, цивільного права, економіки, соціології, філософії тощо.

Попри ґрунтовні дослідження з обговорюваної тематики багатьох авторів (Н. Б. Болотіна, В. Я. Буряк, А. О. Вольська, В. П. Галаганов, І. Ф. Гнибіденко, О. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, М. І. Іншин, А. А. Казачан, В. В. Лазарєв, Л. І. Лазор, О. М. Могильний, О. В. Москаленко, О. Є. Мачульська, В. Й. Плиса, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, Н. М. Хуторян, І. С. Ярошенко та інші), проблеми соціального страхування в українському законодавстві вивчені неповною мірою, із багатьох проблем до цих пір точаться гострі наукові дискусії та породжуються нові. Відповідно до наявних політичних і соціально-економічних умов у процесі розроблення знаходиться Концепція соціального захисту населення України, стосовно положень якої немає єдиної думки серед спеціалістів. Щоб знайти консенсус у цій проблематиці, подальше вдосконалення національного законодавства у сфері соціального страхування повинно відбуватися за спільної участі та об'єднання в такому процесі кваліфікованих фахівців-теоретиків і практиків, які застосовуватимуть усі набуті знання та досвід

задля задоволення соціальних потреб усіх громадян в Україні та здійснення реальних реформ, які насправді поліпшать життєвий рівень кожної людини, дозволять їй відчувати на собі соціальну захищеність.

Загальнотеоретичний і методологічний аналіз зазначених проблем має за мету розкрити увесь потенціал правового регулювання соціального страхування у недалекій та віддаленій перспективі. А це дозволить розробити фундаментальну науково-правову базу соціального страхування, окреслити всі особливості правового регулювання соціального страхування, виявити проблеми та вказати на шляхи їх подолання, на напрями удосконалення існуючого стану правового регулювання соціального страхування, що стане великою цінністю для доктрини права соціального забезпечення, дасть можливість приступити до кодифікації законодавства цієї галузі права з урахуванням національного та зарубіжного досвіду.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Поняття й ознаки соціального страхування

Зважаючи на сьогоднішній стан економічних, політичних, соціальних і культурних умов, нагальної уваги потребує система соціального захисту всіх економічно активних громадян. Установлення належної системи соціального захисту сприятиме підвищенню стандартів рівня життя у нашій країні, його наближенню до європейських. Беззаперечно, надзвичайно важлива роль при реформуванні повинна відводитися зміцненню системи управління соціальними ризиками. Саме останні призводять до дестабілізації усіх процесів у суспільстві, зuboжіння громадян, занепаду культури й економіки.

Як визначено у Конституції України, соціальний захист забезпечується державним загальнообов'язковим соціальним страхуванням, що вказує на фундаментальну роль останнього. Отже, існування соціального захисту населення неможливе за відсутності якісної системи соціального страхування, що повинно утвердити соціально-економічну безпеку кожної людини як найвищої соціальної цінності в країні.

Значення соціального страхування важко переоцінити, адже саме завдяки належній його організації можлива ліквідація багатьох прогалин у вітчизняній економіці. За цих умов вагомим питанням постає з'ясування понятійного апарату та здійснення загальнотеоретичної характеристики соціального страхування, розкриття сутності останнього, місця у повсякденному житті осіб різних соціальних статусів. Ця проблематика являє собою не лише науковий інтерес, але й доцільність у практичній діяльності відповідної сфери. Адже від установлення ефективної системи соціального страхування залежить оптимізація соціальної політики в цілому.

Проблемні питання стосовно поняття та значення соціального страхування досліджували такі вчені, як: Н. Б. Болотіна, В. О. Безугла, Н. М. Внукова, В. В. Гвозденко, В. В. Жернаков, Д. М. Загірняк, Т. О. Кир'язова, А. М. Колосок, В. Й. Плиса, В. І. Прокопенко, Г. С. Симоненко, Л. П. Шаповал та ін. І все ж, багато аспектів щодо поняття та класифікації ознак соціального страхування й досі залишаються малодослідженими.

Глумачний словник української мови визначає поняття «страхування» як «уберігати кого-небудь, що-небудь від чогось небажаного, неприємного»¹. Отже, словник тлумачить страхування як процес запобігання чомусь непотрібному та шкідливому для когось або чогось.

Звернувшись до енциклопедичного словника «Економіка і страхування», можна зауважити, що поняття «страхування» тут визначено як економічну категорію, сукупність форм і методів формування цільових грошових фондів і їх використання з метою відшкодування тих збитків, що були завдані різними небажаними подіями (страховими випадками), а також з метою надання допомоги громадянам та (чи) їх сім'ям внаслідок настання певних подій у процесі їх життєдіяльності (старіння, травми, інвалідності), і як форму забезпечення зобов'язань у господарському та цивільно-правовому обігу, що реалізується завдяки системі фінансової компенсації на випадок несприятливих обставин в обмін на переважно регулярну сплату невеликих грошових сум (страхових премій), які формують страховий фонд, що включається уповноваженою на те особою (страховиком) у прибуткові активи². Як доповнення зауважимо, що така цілеспрямована господарська діяльність страховика здійснюється саме у формі фінансового посередництва, яке базується на глибоких знаннях вірогідності настання певного страхового випадку.

У «Словникові страховика» зазначається, що поняття

¹ Словник української мови : В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – С. 757.

² Ефимов С. Л. Пул страховой / С. Л. Ефимов // Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. – М. : Церих-ПЕЛ, 1996. – С. 22.

«страхування» уособлює створення за рахунок грошових засобів підприємств, організацій, громадян спеціальних резервних фондів (страхових резервів), що призначені для відшкодування збитків, втрат, що викликані несприятливими подіями, нещасними випадками³. З цього визначення випливає певний зв'язок між такими елементами: 1) суб'єкт – юридична або фізична особа; 2) дія – виділення коштів; 3) мета – відшкодування збитків і втрат, які настали внаслідок несприятливих подій.

Законодавче визначення терміна «страхування» закріплено в Законі України «Про страхування» як вид цивільно-правових відносин стосовно захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (ст. 1)⁴. Тобто законодавець прямо вказує на цивільно-правову природу правовідносин, пов'язаних зі страхуванням. Сутність таких правовідносин полягає у наданні захисту фізичним і юридичним особам за умови настання конкретних страхових випадків, які чітко передбачені договором чи законодавством. З усього вищесказаного можемо констатувати, що страхуванню (яке, згідно з указаним нормативно-правовим актом, не поширюється на соціальне страхування) притаманний диспозитивний характер – можливість зміни умов домовленості, встановленої у договорі сторонами.

Страхування є засобом збереження матеріальної безпеки за умови настання випадкових, непередбачуваних і передбачуваних, однак небажаних і таких, яких не можна уникнути, випадків задля розподілу заподіяних окремим особам збитків між багатьма іншими членами суспільства з метою

³ Словарь страховика / С. Л. Єфимов, Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, А. А. Ратновский. – М. : Экономика, 2000. – С. 190.

⁴ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

полегшення становища потерпілих. Страхування, як один із механізмів управління ризиками, сприяє захистові майнових прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, безпеці та стабільності підприємництва. Роль страхування надзвичайно важлива в аспекті здійснення реформ, адже воно стимулює розвиток ринкових відносин та ділової активності, а також поліпшує інвестиційний клімат⁵. На підставі цього можна резюмувати, що страхування є позитивним соціально-економічним явищем у суспільстві, оскільки сприяє поліпшенню матеріального становища громадян при настанні складних випадків. Більше того, процеси, які мають зв'язок зі страхуванням, підвищують рівень економіки країни.

Науковці В. Д. Базилевич і К. С. Базилевич переконані, що страхування – це спосіб захисту майнових інтересів громадян в умовах ринкової економіки. Вони запевняють, що потреба страхового захисту має кілька аспектів, а саме: природний, соціальний, економічний, юридичний, міжнародний⁶. Безумовно, захист майнових інтересів громадян – глобальне явище, яке охоплює максимально можливі життєві процеси, і ми переконані, що з огляду на це до вищевказаних потрібно додати ще культурний, політичний та історичний аспекти.

В. Й. Плиса вважає, що страхування є складовою частиною фінансово-кредитного механізму, який сприяє розвитку ринкових відносин. Крім того, вона стверджує, що страхування – важливе джерело акумуляування коштів для подальшого інвестування в реструктуризацію економіки⁷. Отже, страхування розглядається і як один із фундаментальних

⁵ Андрущенко Л. В. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. В. Андрущенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – С. 16.

⁶ Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич // 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2002. – С. 31.

⁷ Плиса В. Й. Страхування: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Й. Плиса. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – С. 71.

чинників, який впливає на становлення ефективної економіки в Україні.

На думку А. О. Таркуцяка, поняття «страхування», яке перекладається з англійської та німецької мов як «убезпечення» або ж «створення безтурботності», повинно зробити безпечною життєдіяльність кожної людини та суспільства загалом у просторі й часі⁸. Загалом погоджуємося з позицією автора, проте вважаємо, що страхування має забезпечити належний рівень людині саме у разі настання страхових випадків, а не загалом на постійній основі, адже це вже буде соціальний захист – значно ширше правове явище.

Сутність страхування проявляється в тому, що воно сприяє оптимізації ресурсів, спрямованих на організацію та розвиток економічної безпеки. Страхування дозволяє досягти раціональної структури коштів, які спрямовуються на запобігання втрат від стихії або впливу інших чинників, що перешкоджають функціонуванню певної особи⁹. Тому страхування забезпечує взаємодію економічних процесів, покликаних відновлювати економічну безпеку юридичної або фізичної особи, яка була порушена при настанні страхових випадків.

Проводячи науковий аналіз поняття «страхування», видатний спеціаліст у цій галузі С. С. Осадець довів, що йдеться передовсім про систему економічних відносин між чітко визначеними суб'єктами господарювання, де з однієї сторони виступають страхувальники, а з іншої – страховики. Більше того, учений зауважує, що важливою передумовою застосування страхування є майнова самостійність усіх суб'єктів господарювання, а також і їхня зацікавленість у делегуванні відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим формуванням. Науковець дав власну дефініцію поняттю «страхування»: під ним він розуміє економічні відносини, за

⁸ Таркуцяк А. О. Страхування: питання і відповіді : Навч. посіб. / А. О. Таркуцяк. – К. : Європ. ун-т, 2002. – С. 13.

⁹ Внукова Н. М. Страхування: теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 7-8.

яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі або третій особі, у випадку настання події, яка обумовлена договором чи законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності й задля її забезпечення поповнює і продуктивно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи стосовно зменшення ризику¹⁰. З такої позиції впливає, що правовідносини у сфері страхування – суто матеріальні та реалізуються за допомогою внесення коштів для забезпечення виплати конкретної суми у разі настання страхових випадків.

З позиції фінансового права страхування – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють відносини з формування цільових фондів грошових коштів, які спрямовані на відшкодування збитків, завданих унаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом й (або) договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів¹¹. Зазначимо, що для забезпечення продуктивного страхування створюються цільові фонди, в які особи роблять свої внески. Ці фонди періодично та регулярно наповнюються коштами, котрі сприятимуть економічній безпеці особи в майбутньому за настання ризиків, передбачених договором. Згодом, у процесі життєдіяльності суспільства, коли виникають випадки (передбачені договором чи законом), які призводять до негативних наслідків матеріального стану в окремих осіб, то, відповідно, з таких фондів виділяються кошти на покриття завданих їм матеріальних збитків і втрат.

Н. В. Ткаченко розглядає термін «страхування» у багатьох значеннях. З економічної позиції, страхування зумовлюється потребою створення такої сфери людської діяльності, яка ґрунтується на акумуляції фінансових засобів з метою

¹⁰ Осадець С. С. Страхування : Підручник / Кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 1998. – С. 19.

¹¹ Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / В. М. Юрах ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – С. 9-10.

відшкодування збитків, спричинених настанням страхових подій. У соціальному значенні страхування є особливим способом участі держави, роботодавців і громадян у справі захисту особистих інтересів громадян і створенні умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності у суспільстві. Щодо юридичного аспекту, то дослідниця під страхуванням розуміє різновид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні страхових випадків, що визначені договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, які формуються за допомогою сплати страхових внесків. Крім цього, науковцем відзначено, що страхування базується на інтересах як усього суспільства, так і на інтересах окремих громадян як засіб збереження матеріального благополуччя в результаті настання випадкових подій, з метою розподілу збитків, яких зазнали деякі громадяни суспільства¹². Доцільно доповнити окреслювану позицію конкретизацією того факту, що загальний інтерес суспільства проявляється в акумуляції коштів, які вносяться за страхування (тобто обіг грошей на користь економіки держави), а індивідуальний інтерес окремого громадянина полягає в гарантуванні йому виплат за настання страхових випадків у розмірі, встановленому договором.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що під страхуванням доцільно розуміти систему економічних відносин і сукупність фінансово-правових норм, спрямованих на забезпечення економічної безпеки в разі настання страхових ризиків, передбачених законом та (чи) договором, шляхом виділення коштів із цільових фондів, які періодично формуються внесками фізичних і юридичних осіб.

Соціальне страхування – надзвичайно важлива складова частина соціального захисту населення, центром якого є людина і її потреби, а якість їх задоволень впливає на соціально-економічний розвиток держави¹³. Зауважимо, що природа

¹² Ткаченко Н. В. Страхування : Навч. посіб. / Н. В. Ткаченко. – К. : Ліра-К, 2007. – С. 13-14.

¹³ Юрій С. І. Соціальне страхування : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – С. 16.

соціального взагалі розглядається крізь призму двох підходів: широкого та вузького. У першому значенні поняття «соціальне» тлумачиться як синонім до «суспільне» та означає все те, що відноситься до суспільства, має, перш за все, зв'язок із ним, тобто носить переважно штучний характер. Якщо ж вести мову про друге значення, то термін «соціальне» характеризує лише ті аспекти суспільного, які чітко визначаються розташуванням людей у соціальній структурі, певними відносинами між соціальними групами і представниками різних класів, а також трудових колективів, націй тощо¹⁴.

Загалом у науковій літературі соціальне трактується як сукупність тих чи інших якостей та особливостей соціальних відносин, що інтегрована індивідом чи спільнотами у процесі спільної діяльності (взаємодії) в конкретних умовах, яка виявляється в їх ставленні: 1) одне до одного; 2) до свого місця в суспільстві; 3) до явищ і процесів суспільного життя¹⁵. Кожна система суспільних відносин (економічних, політичних чи будь-яких інших) виявляє ставлення людей одне до одного і до суспільства, у зв'язку з чим має яскраво виражений соціальний аспект¹⁶. Цікава позиція О. М. Волкової, яка зазначає, що поняття «соціальне» зводиться до наступного: 1) це завжди взаємодія; 2) наявність щонайменше двох суб'єктів, між якими існує ця взаємодія; 3) результатом взаємодії є соціальне благо, яке стосується всіх (цілого суспільства), а не окремих індивідів¹⁷.

Широкий підхід до визначення сутності соціального полягає у тому, що соціальними вважаються відносини, у яких бере участь особистість. Зокрема, термін «соціальне» пов'язують зі способом життєдіяльності, конкретною

¹⁴ Кузьменко Т. М. Соціологія : Навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 13.

¹⁵ Там само. – С. 9.

¹⁶ Козловець Є. А. Соціологія : словник термінів і понять / Є. А. Козловець, Є. А. Біленький. – К. : Кондор, 2006. – С. 261.

¹⁷ Волкова О. М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості / О. М. Волкова // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 1. – С. 39.

діяльністю, певною дією, видом суспільних відносин, суспільною та індивідуальною свідомістю, якимось знаннями тощо. Важливо і те, що в багатьох наукових працях «соціальне» постає як, насамперед, ставлення людини до людини. І при цьому такому ставленню властива людяність¹⁸. Отже, вищесказане можна звести до того, що існування соціального невід'ємне від людини, від усіх процесів діяльності останньої, закономірностей її розвитку, розвитку відносин, у яких бере участь людина.

У науковій літературі «соціальність» розуміється як сукупність набутих людиною якостей, які забезпечують її здатність існувати в суспільстві й виконувати різноманітні соціальні функції у складі різних груп, виступаючи при цьому не стільки суверенною особистістю, скільки виразником інтересів конкретних спільнот, вирішувати ті протиріччя, які з'являються задля блага цілого (соціуму), а не частини (індивіда)¹⁹. Це свідчить про тенденцію усього соціального задовольнити потреби та інтереси широкого кола громадян, а не лише окремих індивідів.

Цікавою є думка про те, що «соціальне» означає реальні відносини, створені конкретними особистостями (індивідами) у суспільстві. Така реальність з'являється за допомогою соціалізації людини. Мається на увазі, що природний процес еволюції людини в системі суспільних відносин сягає свого вищого можливого рівня – соціального. Соціальне зазвичай трактується як щось штучне, те, чим людина намагається виділитись у середовищі собі подібних, що вона створює. Соціальним, наприклад, є не лише прагнення людини до влади, а й те, якої та чиєї влади прагне вона або спільнота, до якої людина належить. На основі цього можна констатувати, що зміст термінів «суспільне» та «соціальне» показує, що суспільство обов'язково трансформується у своєму розвитку в певну форму свого соціального існування, що й позначається

¹⁸ Андрущенко В. П. Соціальна робота: Навч. посіб. / В. П. Андрущенко, В. І. Астахова, В. П. Бех. – К., 2002. – Кн. 2. – С. 73.

¹⁹ Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 830.

поняттям «соціум»²⁰. Тож, як бачимо, терміни ці подібні між собою, проте не тотожні і не похідні чи залежні один від одного. Тим не менше, вважаємо, що «суспільне» характеризує те, що властиве суспільству загалом – і позитивні, і негативні моменти, а «соціальне» – лише позитивні, тобто такі, що означають прагнення до ліпшого.

Значення соціального страхування розкривається завдяки тому, що воно створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання конкретних страхових випадків. Із правової позиції соціальне страхування – це система юридичних норм, які регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених чинним законодавством²¹. Соціальне страхування проявляється в тому, що держава акцентує увагу на соціальних потребах людини і здійснює необхідні дії для їх задоволення.

А. В. Грубляк зауважує, що сам термін «соціальне страхування» розуміється в такому аспекті, що цей вид соціального захисту наділений тією ж природою, як і страхування в цілому. Справді, слово «страхування» тлумачиться як запобігання можливій небезпеці, а також як уникнення певного ризику, що може статися. Тобто, страхування покликане захистити людину від можливих випадків матеріальних втрат. Різниця між соціальним і ординарним (звичайним) страхуванням у тому, що перше безпосередньо і нерозривно пов'язане із трудовою діяльністю людини. А останнє розглядається як член суспільства та базується на понятті соціального ризику, тобто похідне від зазначеного правового явища. На основі цього можемо констатувати, що соціальне страхування має зв'язок винятково з соціальними ризиками. Соціальні ризики, як прийнято вважати,

²⁰ Поняття «суспільство», «суспільне», «соціальне», «соціум». Суспільство як самоорганізована система. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://djerelo.com/philosophy/84-liuduna-i-svit-kremen/5291-35ponyattya-syspilstvosypilne-socialne-sociym-sypilstvo-yak-samoorganizovana-sistema>.

²¹ Юрій С. І. Соціальне страхування : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – С. 16-18.

є, наприклад, ризиком втрати заробітку в разі відсутності попиту на працю чи у випадку втрати здатності до праці²². Отже, завдяки системі соціального страхування суспільство забезпечує захист працівників та їхніх сімей від можливого зубожіння у зв'язку з неможливістю отримання заробітку.

Згідно з визначенням, даним Р. В. Максимишиним, соціальне страхування – це соціальна система заходів щодо надання соціальних послуг, гарантій та матеріального забезпечення за рахунок відповідних державних і недержавних страхових фондів особам у разі настання відповідного страхового випадку з метою компенсації втрати заробітку та поліпшення становища особи через систему збереження та відновлення її здоров'я, профілактичних, реабілітаційних заходів тощо в процесі порушення її життєдіяльності²³.

І. О. Гуменюк визначає соціальне страхування як провідну організаційно-правову форму соціального забезпечення, що гарантує особам право на соціальне забезпечення, а також профілактику соціального (страхового) ризику за рахунок страхових коштів²⁴. Ми ж переконані, що соціальне страхування є складовою соціального захисту в цілому як ширшого поняття, а не суто соціального забезпечення як вузкого. Такої ж позиції дотримуються Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник та Т. І. Субачов, які стверджують, що соціальне страхування є формою соціального захисту економічно активного населення від різних ризиків, пов'язаних із утратою роботи, працездатності та доходів на основі колективної солідарності щодо

²² Грубляк А. Соціальне страхування. Поняття, мета / А. Грубляк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minjust.cv.ua/index.php?page=/1221124153/1295957262/1310650919>.

²³ Максимишин Р. Поняття соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Р. Максимишин // Вісник Львівського ун-ту ім. Івана Франка : 36. наук. пр. / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2012. – С. 312.

²⁴ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – С. 17.

відшкодування втрати²⁵.

С. В. Жадан переконаний, що зміст поняття «соціальне страхування» зазнавав змін у різні історичні етапи, проте в сучасному його розумінні таке поняття більше відповідає визначенню, сформульованому ще в період становлення соціального страхування. У цьому контексті автор звертає увагу на те, що ключовою складовою змісту обговорюваного поняття є страховий характер формування коштів соціального страхування²⁶. Тим не менше, на нашу думку, ключовою складовою змісту поняття «соціальне страхування» є саме забезпечення соціального захисту тих працівників, які піддалися соціальному ризику.

Ю. С. Конопліна дотримується думки, що соціальне страхування є системою відносин, яка передбачає надання громадянам страхового захисту у випадку втрати можливості працювати чи настання хвороби. Дослідницею підкреслюється, що потреба в соціальному страхуванні зумовлюється двома факторами. Першим є наявність громадян, які не беруть участі у суспільно корисній праці, що зводиться до того, що вони неспроможні утримувати себе за рахунок заробітної плати. Другий фактор – наявність громадян, які є дієздатними, проте не здатні реалізувати свою дієздатність²⁷. Базуючись на зазначених положеннях, можна резюмувати, що держава, визнаючи людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, а також недоторканність і безпеку (в тому числі економічну) за найвищу соціальну цінність, покликана захищати їх соціально в разі неможливості виконання трудової функції (або навіть

²⁵ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 18.

²⁶ Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. В. Жадан ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – С. 16-17.

²⁷ Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – С. 20-21.

можливості невиконання трудової функції, оскільки у старості особа може отримувати пенсії) або настання хвороби.

Доволі повним і чітким визначенням поняття «соціальне страхування» є його тлумачення як сукупності усіх форм і видів страхування, що мають на меті забезпечення широких мас населення в разі настання різноманітних соціальних ризиків. Тобто, йдеться про специфічну і всеохоплюючу систему заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання або втрати працездатності у працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства і дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо. У соціально-політичному аспекті соціальне страхування є певним способом реалізації громадянами свого конституційного права на матеріальне забезпечення у старості, у випадках хвороби, повної чи часткової втрати працездатності або нестачі її від народження, при втраті годувальника, при безробітті²⁸. Вважаємо, що варто внести поправку у таке тлумачення і замість застосування терміна «широкі маси населення» вживати «усі категорії осіб, які здійснюють трудову діяльність».

Соціальне страхування уособлює і форми соціального забезпечення населення, куди належить соціальне обслуговування осіб, у яких настав пенсійний вік, безробіття, тимчасова або постійна втрата працездатності чи інші соціальні випадки, передбачені законодавством. Унаслідок цього соціальне страхування виходить за межі усієї системи соціального забезпечення, адже покликане виконувати завдання, пов'язані із запобіганням настання шкоди здоров'ю (тобто відновлення та збереження), застосуванням різного роду профілактичних заходів тощо.

Соціальне страхування, як соціальна система, ставить за мету визначення, а також утворення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав і свобод, соціальних гарантій громадян і формування органів управління всіх рівнів,

²⁸ Внукова Н. М. Соціальне страхування : Кредитно-модульний курс : Навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 22.

інститутів і соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення²⁹. Це вказує на високий рівень розвитку соціальної політики держави, її орієнтованість на інтереси громадян, їх соціальні права та свободи. Держава забезпечує максимально можливі умови для належного рівня життя громадян у разі настання соціального ризику.

Як фінансова категорія, соціальне страхування виражає економічні відносини, що виникають у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту завдяки формуванню фондів грошових коштів і їх використання для забезпечення громадян у старості в разі настання повної або тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також для охорони здоров'я. Соціальне страхування забезпечує всі потрібні економічні передумови з метою збереження працездатності економічно активної частини населення і створення умов для належного існування у випадку втрати працездатності³⁰. Отже, соціальне страхування забезпечує як соціальну, так і економічну безпеку громадян у разі виникнення нестабільної ситуації (виникнення страхового ризику у той чи інший період життя).

Виходячи з усього вищевикладеного, під соціальним страхуванням необхідно розуміти складну систему соціально-економічних відносин, за яких формуються фонди грошових коштів для забезпечення належних соціальних умов для працівників у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством, шляхом здійснення виплат на основі колективної солідарності з метою забезпечення механізмів реалізації їх соціальних прав і гарантій, реалізації захисної функції соціальної та правової держави.

Зауважимо, що поняття «ознака» тлумачиться як

²⁹ Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / Укл. В. В. Синявський. – К., 1999. – С. 122.

³⁰ Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – С. 21.

особливість предмета чи явища, яка визначає спорідненість свого носія з іншими об'єктами пізнання або відмінність від них, а також і його властивість. Сукупність ознак (яка може зводитися й до однієї-єдиної ознаки) сприяє виявленню різниці між предметом (явищем) та іншими предметами (явищами)³¹. Тобто, ознака виражає специфічну властивість предмета (явища), розкриває його характеристику, свідчить про його оригінальність і особливість.

Що ж до ознак соціального страхування, то у доктринах права соціального захисту, права соціального забезпечення, фінансового права, менеджменту та економіки існують різні наукові позиції. Проаналізувавши думки вчених, можна дійти висновку, що соціальному страхуванню властиві такі ознаки: 1) охоплює ризик втрати заробітку; 2) охоплює всі категорії працівників; 3) характерний соціальний ризик, що має зв'язок із втратою чи зниженням заробітку або який зумовлений підвищенням витрат із соціально значущих причин; 4) виконує функції не лише компенсації соціального ризику, а й запобігає несприятливим наслідкам ризикової ситуації; 5) передбачає соціально-економічний ризик; 6) існує постійна небезпека виникнення ризикової ситуації^{32; 33; 34}.

На нашу думку, ознаки соціального страхування доцільно поділяти на загальні та спеціальні, адже саме завдяки такому підходу можна розкрити найбільш загальні ознаки соціального страхування, тобто ті, які сприятимуть широкому усвідомленню значення досліджуваного правового явища, та ті, що тлумачать його специфічну характеристику і дозволяють з'ясувати

³¹ Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Голов. Ред. УРЕ, 1986. – С. 349.

³² Внукова Н. М. Соціальне страхування : Кредитно-модульний курс : Навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 25.

³³ Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – С. 12-19.

³⁴ Безугла В. О. Соціальне страхування : Навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Нагіряк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 14-20.

максимально вузько його сутність.

Що ж до загальних ознак, то, передусім, – це соціальна ознака, зміст якої полягає в тому, що соціальне страхування покликане забезпечити систему соціального захисту для всіх прошарків населення, які здійснюють трудову діяльність. Сутність такої ознаки розкривається завдяки запобіганню незадоволення соціальних потреб людини, яка, згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України, визнається найвищою соціальною цінністю, а також її здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека³⁵. Таким чином, соціальне страхування відіграє фундаментальну роль у забезпеченні гідного рівня життя. Рівень розвитку соціального страхування відповідає безпосередньо рівню продуктивності соціальної політики держави.

На притаманність соціальному страхуванню соціальної ознаки вказує і те, що в основі будь-яких суспільних та соціальних процесів знаходиться людина, власне, кожен громадянин має усвідомити свою значущість і цінність як соціальної особистості³⁶. Соціальна ознака соціального страхування краще розумітиметься завдяки усвідомленню значення соціальної держави в цілому, курс до якої проголошено в Основному Законі. Тому особливу увагу при забезпеченні ефективного функціонування системи соціального страхування потрібно приділити становленню потужної соціальної держави, яка є необхідною умовою утворення, формування та існування такого правового феномена, як громадянське суспільство. Усі зазначені правові явища суворо взаємозалежні. При цьому доречно згадати позицію науковця С. О. Кириченка, який звернув увагу на те, що проблеми взаємозв'язку держави, суспільства й індивіда є базовими для

³⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

³⁶ Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2011_3_10.pdf.

кожного соціуму. Беззаперечно, вони посідають визначальне місце і в розбудові Української держави, громадянського суспільства загалом³⁷.

Зауважимо також, що значення соціальної держави передбачає її першочергову орієнтацію на забезпечення соціальних і економічних прав людини та розкривається завдяки пріоритетності природних прав людини та їх захисту з боку держави. Основним інструментом реалізації соціальних прав усіх верств населення є соціальна політика держави, яка охоплює систему соціального забезпечення та соціального захисту громадян (у тому числі соціального страхування), соціальних прав і гарантій, установлених законами держави, соціальних стандартів, що утворені на традиціях суспільства³⁸.

Із зазначеної ознаки, зокрема, впливає ознака універсальності соціального страхування, що означає охоплення всіх громадян, працівників, усіх верств суспільства в Україні. Соціальне страхування всеохоплююче, а не вибіркоче. Воно проявляється масово для всіх, хто виконує трудову функцію.

Не менш значною є правова ознака соціального страхування, яка проявляється в тому, що будь-які процеси, котрі виражають зміст соціального страхування, закріплені у нормативно-правових актах і передбачаються у їх нормах. Вони складають особливу систему юридичних норм, спрямованих на регулювання соціального захисту, що виникає у зв'язку з настанням страхових випадків, котрі також прямо зазначені у законодавстві. Правова ознака розкривається і через те, що організація та функціонування соціального страхування

³⁷ Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кириченко Сергій Олександрович ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – С. 12.

³⁸ Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2011_3_10.pdf.

здійснюється відповідно до положень нормативно-правових актів, будується на основі права і впливає з нього. Тому соціальне страхування повинно відповідати принципам верховенства права та верховенства закону.

Правова сутність соціального страхування бере свій початок із Конституції України (ст. 46), де закріплено, що право громадян на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, а також у старості і в інших випадках, що передбачені законом, гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. І, як це передбачено в Основному Законі, останнє здійснюється за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними³⁹. Більше того, це ряд законів України та підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціального страхування.

На нашу думку, правова ознака соціального страхування розкривається у двох аспектах: 1) сукупність уповноважених органів і посадових осіб, які зобов'язані здійснювати визначені законодавством дії для забезпечення належного рівня соціального страхування громадян; 2) наявність високого рівня правосвідомості та правової культури у громадян для розуміння необхідності освоєння знань щодо своїх прав і обов'язків, здатності користуватися ними і виконувати їх. Ці аспекти вказують на протистояння двом дефектам, яких необхідно уникати у державі та суспільстві. Перше, що стосується сторони держави у реалізації усіх необхідних процесів, пов'язаних із соціальним страхуванням, – дії чи бездіяльності, що призводять до порушень або невиконання обов'язків. Друге, що стосується самих громадян, – правовий нігілізм у правовідносинах соціального страхування.

Зміст правової ознаки соціального страхування також варто

³⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

трактувати через таку призму, що з боку держави не повинно бути зайвих дій, тобто таких, які строго не передбачені чинним законодавством, а з боку громадян не повинні виникати вимоги щодо неіснуючих і негарантованих приписів у законодавстві. Тобто, відносин і процесів, що стосуються соціального страхування, не існує поза межами відповідного законодавства у цій сфері.

Економічна ознака соціального страхування проявляється в тому, що соціальне страхування є важелем перерозподілу грошових коштів у суспільстві і має зв'язок із розбудовою економіки. Підвищення рівня економіки здійснює вплив на зростання доходів підприємств, організацій, а також, у підсумку, і на збільшення розміру страхових внесків⁴⁰. Соціальне страхування в економічному тлумаченні проявляється через комплекс форм і методів формування цільових грошових фондів та їх використання задля відшкодування збитків, завданих різноманітними страховими ситуаціями, а також для надання допомоги громадянам і (або) їх сім'ям унаслідок настання певних подій у їх житті (інвалідність чи різного роду травми)⁴¹. Усі процеси, пов'язані із соціальним страхуванням, є елементами потужного фінансово-кредитного механізму в державі, що вдосконалює динамічність і активність ринкових відносин. Зазначимо й те, що страхування відіграє одну з головних ролей при вкладенні інвестицій у вдосконалення економіки.

Економічні відносини, що виражаються в соціальному страхуванні, з'являються під час розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту завдяки утворенню фондів

⁴⁰ Тархов П. В. Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування» / П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін. – Суми : СумДУ, 2006. – С. 12.

⁴¹ Болотіна Н. Б. Міжнародне соціальне право – право соціального захисту людини / Н. Б. Болотіна // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні : До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : У 2 ч. / За ред. М. І. Панова. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. – Ч. 1. – С. 91-92.

коштів і їх використання з метою таких благ, як забезпечення громадян за різних страхових ризиків – настання старості, постійна або тимчасова втрата працездатності, безробіття, охорона здоров'я тощо.

Отже, до загальних ознак соціального страхування належать такі: 1) соціальна – соціальне страхування покликане забезпечити систему соціального захисту для всіх прошарків населення, особисто для кожної людини, яка зазнала соціального ризику, що безпосередньо відповідає рівню продуктивності соціальної політики держави; 2) універсальна – означає охоплення всіх громадян, усіх категорій працівників, усіх верств суспільства в Україні; 3) правова – будь-які процеси, що виражають зміст соціального страхування, передбачені нормативно-правовими актами, становлять собою особливу систему юридичних норм, спрямованих на регулювання соціального захисту, який виникає у зв'язку з настанням страхових випадків, які також прямо зазначені у законодавстві; 4) економічна – процеси, пов'язані із соціальним страхуванням, є елементами потужного фінансово-кредитного механізму в державі, що вдосконалює динамічність і активність ринкових відносин.

Що ж до спеціальних ознак соціального страхування, то, на нашу думку, серед них необхідно виділити такі, які визначають специфіку соціального страхування. Ознаки ці у своїй сукупності не властиві будь-якому іншому правовому явищу і є унікальними.

Однією з головних спеціальних ознак соціального страхування, яке відділяє його від звичайного страхування, є те, що перше є невід'ємним від трудової діяльності людини. Воно може наставати лише в тому разі, якщо людина набула статусу працівника і виконує передбачену трудовим договором трудову функцію. Якщо страхування в цілому має цивільну природу, то соціальне страхування характеризується соціально-трудовою правовою природою. Тобто, здійснюється забезпечення захисту усіх категорій населення, яке займається трудовою діяльністю, а також соціальний захист їх сімей. У разі настання соціальних ризиків їм гарантується належний рівень життя. Соціальне страхування проявляється у запобіганні можливого зубожіння

непрацевдатних працівників, які не можуть отримувати заробітку в майбутньому.

Рівень життя більшої частини населення в Україні у процесі проведення ринкових реформ знизився і станом на сьогодні не відповідає загальноновизнаним світовим стандартам. Більш високий рівень життя передбачається у житті тих суспільств, де соціальні й економічні галузі наділені стабільністю, а також гнучкістю і динамізмом, що забезпечує поступовий розвиток і безпосередній прогрес. Стабільність суспільства проявляється, перш за все, у поступовому відтворенні умов життя в оптимальних пропорціях, відсутності негативних тенденцій соціально-економічної динаміки, в тому числі і щодо розвитку системи соціального страхування⁴².

Залежність від соціального ризику як спеціальної ознаки соціального страхування означає, що відносини у сфері соціального страхування існують у зв'язку з можливістю настання соціального ризику, який змінює правовідносини у сфері соціального страхування для застрахованих осіб. Соціальним ризиком є імовірність погіршення матеріального становища в результаті втрати тимчасово чи назавжди трудового доходу з об'єктивних соціально значущих причин, зокрема у зв'язку із додатковими витратами по утриманню дітей та інших членів сім'ї, яким необхідна допомога щодо задоволення потреб у соціальних і медичних послугах⁴³. Соціальний ризик як соціальне явище поєднує у своїй структурі ризики, які проявляються у багатьох сферах життєдіяльності людини. Серед них є: демографічні ризики; ризики у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); ризики бідності (низький рівень доходів та витрат, низький рівень матеріальної забезпеченості); ризики втрати

⁴² Краснікова О. М. Рівень життя населення в Україні : проблеми та перспективи / О. М. Краснікова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Економічні науки. – Полтава : ПДАА, 2011. – Т. 3; Вип. 2. – С. 262.

⁴³ Безугла В. О. Соціальне страхування : Навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Нагірняк, Л. П. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 9.

здоров'я, працездатності; ризики обмеження життєдіяльності й низхідної соціальної мобільності; нерегульована трудова міграція; соціальна нестабільність; незадовільний екологічний стан і його погіршення⁴⁴. Соціальний ризик розглядається також як імовірність настання матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку чи трудового доходу з об'єктивних причин, а також необхідність додаткових витрат на лікування і соціальні послуги⁴⁵. Сьогодні соціальні ризики проявляються у тому, що існують різні напрями соціального страхування – медичне, пенсійне, у зв'язку з безробіттям тощо.

Ознака загальнонаціональних пріоритетів соціального страхування полягає в тому, що ця соціальна система покликана забезпечувати такі пріоритетні цінності у державі, як належний рівень життя та здоров'я людини, її соціально-економічну безпеку. Пріоритетом всеукраїнського масштабу є соціальні права і свободи громадян, і тому соціальне страхування є сукупністю тих процесів, які поліпшують матеріальний стан громадян. Держава утворює відповідні органи й соціальні служби, уповноважені не допускати зниження соціального рівня життя непрацездатного населення до неможливого для існування.

Соціальному страхуванню властива й ознака переважної імперативності, що вказує на неможливість зміни умов правовідносин за вільною згодою сторін у випадку, якщо це стосується загальнообов'язкового державного соціального страхування. У такому разі це вказує на обов'язковість здійснення соціального страхування на умовах і в порядку, передбаченому законом. Вважаємо, що така ознака відображає рівень відповідальності держави перед народом України, її демократичний, правовий та соціальний характер. Це є

⁴⁴ Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України / Л. Л. Шамілева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8927/15-Shamileva.pdf?sequence=1>.

⁴⁵ Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования. Теоретические основы социального страхования / Н. А. Вигдорчик. – М. : Вопросы труда, 1919. – Вып. 1. – С. 14-16.

позитивним, оскільки держава не може відмовитися від обов'язків, покладених на неї, чи уникнути відповідальності. Звичайно, така імперативність переважна, а не абсолютна у зв'язку з тим, що, крім загальнообов'язкового, існують і добровільні форми соціального страхування (наприклад, пенсійне).

Спеціальна ознака періодичності соціального страхування вказує на існування часових періодів у наданні соціального страхування. На нашу думку, їх доречно поділити на два види: 1) пасивний – постійний період здійснення відрахувань у цільові фонди (суспільний); 2) активний – виникає з настанням соціальних ризиків стосовно окремих суб'єктів (індивідуальний).

Така спеціальна ознака соціального страхування як відновлення соціально-економічної безпеки означає те, що соціальне страхування не просто компенсує соціальний ризик, який настав, а вживає заходи із запобігання несприятливим результатам ризикової ситуації, їхній тривалості в подальшому. У такий спосіб соціальне страхування вирівнює дисбаланс у соціально-матеріальному стані особи.

Ознака ймовірності соціального страхування полягає в тому, що попередньо неможливо точно визначити страховика. Крім сторони, невідомий, як правило, і момент настання страхового випадку – тобто не визначено конкретний час.

Цільова ознака соціального страхування полягає в тому, що відповідний фонд використовується за цільовим призначенням. Страхові ресурси (грошові кошти) можуть бути витрачені лише у строго визначених випадках, передбачених умовами договору.

Тому серед спеціальних ознак соціального страхування необхідно визначити такі: 1) невід'ємність від трудової діяльності – соціальне страхування характеризується соціально-трудовою правовою природою, що означає його взаємопов'язаність із трудовою діяльністю людини; 2) залежність від соціального ризику – означає, що відносини у сфері соціального страхування існують у зв'язку з існуванням соціальних ризиків у суспільстві; 3) загальнонаціональна пріоритетність – соціальна система, покликана забезпечувати такі пріоритетні соціальні цінності у державі, як належний

рівень життя та здоров'я людини, її соціально-економічну безпеку; 4) переважна імперативність – указує на неможливість зміни умов правовідносин за вільною згодою сторін, тобто обов'язковість здійснення соціального страхування на умовах і в порядку, передбаченому законом (якщо це стосується безпосередньо загальнообов'язкового державного соціального страхування); 5) періодичність – поділяється на два види: а) пасивний – постійний період здійснення відрахувань у цільові фонди (суспільний); б) активний – виникає з настанням соціальних ризиків стосовно окремих людей (індивідуальний); 6) відновлення соціально-економічної безпеки – соціальне страхування не просто компенсує соціальний ризик, що настав, а вживає заходи із запобігання несприятливим результатам ризикової ситуації, їхній тривалості в майбутньому; 7) імовірність – попередньо неможливо точно визначити страховика і встановити момент настання страхового випадку; 8) цільове призначення – відповідні фонди використовуються за цільовим призначенням і страхові ресурси (грошові кошти) можуть бути витрачені лише у строго визначених випадках, передбачених умовами договору.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що соціальне страхування – надзвичайно важливе правове явище у суспільстві. Користь його проявляється в тому, що воно забезпечує утвердження високих соціальних цінностей в Україні. Завдяки соціальному страхуванню громадяни у разі настання соціальних ризиків, тобто дисбалансу в їхньому житті, можуть розраховувати на забезпечення їх усім необхідним для відновлення і встановлення належного рівня життя.

1.2. Історико-правовий аспект становлення та розвитку соціального страхування

Соціальне страхування як система соціально-економічних відносин надання соціальної підтримки малозабезпечених громадян у разі настання соціальних ризиків (хвороби, втрати працездатності тощо) має свою історію формування й розвитку загалом у світі та в Україні зокрема. Поетапне дослідження формування соціального страхування в Україні слугуватиме основою для розуміння його сучасного стану, виявлення основних факторів, що передували виникненню соціального страхування, та тих соціально-економічних і політично-культурних умов, у яких перебували люди в той чи інший період. Генеза становлення соціального страхування, зокрема, вкаже на позитивні моменти у нинішніх процесах здійснення соціального страхування, а також дозволить відзначити недоліки, що допоможе сформуванню шляхи оптимізації та вдосконалення у майбутньому. Більше того, використання історичного методу у дослідженні вказаної проблематики призведе до виявлення хронологічної послідовності такого правового явища, як соціальне страхування, встановлення законів і закономірностей його розвитку, появи наукового обґрунтування сутності проблеми та виникнення можливості сформулювати більш аргументовані рекомендації стосовно досліджуваної проблеми.

Окремі аспекти генези становлення та розвитку соціального страхування в Україні досліджували: В. М. Андріїв, Я. І. Безугла, Н. Б. Болотіна, Н. А. Вігдорчик, Н. М. Внукова, Г. В. Григораш, І. О. Гуменюк, Р. І. Іванова, Ю. С. Конопліна, О. Є. Мачульська, Г. С. Симоненко, Н. В. Ткаченко та ін. Нітрохи не применшуючи наукові напрацювання вказаних учених щодо становлення та розвитку соціального страхування в Україні, підкреслимо, що досі не проведено комплексного аналізу всіх періодів розвитку соціального страхування в Україні від першоджерел зародження до теперішнього часу, що й зумовлює необхідність проведення більш детального й аргументованого наукового дослідження окресленого питання.

У науковій юридичній літературі існують різні оригінальні класифікації періодів розвитку та становлення соціального страхування. Н. В. Ткаченко розглядає розвиток соціального страхування залежно від типу – комерційного чи некомерційного. На думку науковця, страхування має довгу історію розвитку, впродовж якої воно із некомерційного переформувалося у комерційний тип. Перше, що стихійно з'явилося у XIV столітті, згодом перетворилося в організоване комерційне страхування. Відштовхуючись від джерел того часу, підтверджено два періоди некомерційного страхування. Перший період мав зв'язок із рабовласницьким суспільством, а другий – із феодальним. Тодішні історичні документи дозволяють констатувати: первинні, початкові форми некомерційного страхування відображені в законах вавилонського царя Хаммурапі (близько XVIII ст. до н. е.), в угодах купців – власників кораблів країн, що розміщені на узбережжі Стародавньої Греції, Стародавньої Індії, Стародавнього Єгипту, Риму. Власне, некомерційному типові притаманно, що тимчасові чи постійні союзи страховиків не передбачали вилучення частини прибутку від страхової угоди і розподіл його між усіма учасниками подібних союзів. Що ж до комерційного типу страхування, то різниця його порівняно з некомерційним полягала в тому, що страхові компанії ставили за мету вилучення прибутку і розподіляли його відповідно між засновниками таких організацій. Комерційним страхування стає починаючи із XIV століття у зв'язку з появою капіталістичного товарного виробництва. Виділяють три етапи його формування в Європі: I етап (XIV–XVII ст.) має безпосередній зв'язок із епохою первинного накопичення капіталу; II етап (кінець XVII–XIX ст.) – характеризується епохою розвитку вільного підприємництва і становлення вільної конкуренції; III етап (кінець XIX – середина XX ст.) – з епохою становлення монополізації підприємницької діяльності та концентрації капіталу, а згодом страхування розвивається у передбаченому національними законами і міжнародними угодами порядку⁴⁶. Та,

⁴⁶ Ткаченко Н. В. Страхування : Навч. посіб. / Н. В. Ткаченко. – К. : Ліра-К, 2007. – С. 18-20.

незважаючи на те, що автором надана одна з найкращих у науковій юридичній літературі періодизація формування соціального страхування, вона має чимало недоліків, серед яких: 1) не зазначено чітких періодів становлення і розвитку соціального страхування в цілому і в Україні зокрема; 2) не охоплюються увагою етапи після середини ХХ століття; 3) недостатня деталізація кожного з названих етапів.

Цікава періодизація запропонована Н. М. Внуковою і Н. В. Кузьминчуком, які виділяють такі етапи становлення та розвитку соціального страхування в Україні: 1) I етап (з моменту здобуття Україною незалежності по 1998 рік) – прийняття Закону України «Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування»; 2) II етап (1999-2000 рр.) характеризується прийняттям законів згідно з Основами законодавства України із загальнообов’язкового державного соціального страхування, а саме: «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»⁴⁷, «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»⁴⁸, «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»⁴⁹; 3) III етап (2000-2001 рр.) – характеризується впровадженням державного соціального страхування. Відповідно до прийнятих законів, у 2001 р. було запроваджено

⁴⁷ Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

⁴⁸ Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

⁴⁹ Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

три види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) на випадок безробіття; 2) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, що зумовлені народженням та похованням; 3) від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 4) IV етап (2002 р. – донині) характеризується безперервним удосконаленням нормативно-правової бази у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, впровадження пенсійного і розроблення основ медичного соціального страхування⁵⁰. Наведена вченими характеристика етапів розвитку соціального страхування в Україні не цілком аргументована. Перш за все потрібно відзначити, що соціальне страхування має значно довшу історію становлення на території України. Більше того, не зовсім правильно виділено авторами третій етап, оскільки другий водночас із прийняттям згаданих законів у сфері соціального страхування означав безпосереднє впровадження видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Тому наведена вище класифікація становлення та розвитку соціального страхування в Україні охоплює занадто малий період часу і, виходячи з цього, не може якісно та повно висвітлити специфіку та закономірності формування соціального страхування в Україні, розкрити ті чи інші фактори й передумови, які впливали на становлення соціального страхування у світі та їх вплив на тенденції розвитку вітчизняного соціального страхування.

На нашу думку, беручи до уваги неоднозначність позицій науковців щодо періодизації становлення та розвитку соціального страхування, а також враховуючи вагомість проведення цього наукового дослідження, виділимо найбільш аргументовану класифікацію основних періодів становлення та розвитку соціального страхування, яка була б максимально повною й охоплювала усі чинники і передумови, які впливали на неї з давніх часів і донині. Безпосередньо перед розглядом

⁵⁰ Внукова Н. М. Соціальне страхування : Кредитно-модульний курс : Навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 47-48.

розвитку соціального страхування в Україні потрібно проаналізувати його генезу становлення у світі. Це сприятиме більш повному та ґрунтовному розумінню історичної специфіки даного правового явища. Більше того, історичний розвиток соціального страхування в Україні не можна вважати повною мірою незалежним і відокремленим від генези соціального страхування за кордоном. Так, на нього завжди впливали певні правові, економічні, соціальні, культурні та політичні чинники.

Перший період становлення та розвитку соціального страхування (приблизно III тис. до н. е. – IX ст. н. е.) характеризується зародженням сучасного соціального страхування. У науковій літературі є посилання на те, що в шумерів (приблизно III тис. до н. е.) торгівцям видавали суми грошей у вигляді позики зі сформованої «спільної каси» для захисту їхніх інтересів у разі втрати вантажу під час переходів⁵¹. За нашим спостереженням, це і є першою в історії згадкою про існування примітивної форми соціального страхування.

Страховання вважається найдревнішою категорією економічних відносин між людьми, яка складає невід'ємну частину виробничих відносин. Первинний зміст терміна «страховання» походить від слова «страх», тобто вказує на можливість настання небажаних наслідків від стихійного лиха, пожеж, грабежу тощо. У зв'язку з потребою зберігати своє майно виникла ідея відшкодування матеріальних збитків шляхом рівномірної розкладки ризику з іншими власниками. Першим примітивним видом страхування виступала його натуральна форма, яка з'явилася ще за часів розпаду первісно-общинного ладу, тобто саме тоді, коли в племенах поступово почали накопичуватися залишки продукції. За умов настання в одній сім'ї несприятливих ситуацій їй допомагали інші сім'ї, розраховуючи на те, що в разі потреби їм також нададуть допомогу⁵².

⁵¹ Таркуцяк А. О. Страхування : питання і відповіді : Навч. посіб. / А. О. Таркуцяк. – К. : Європ. ун-т, 2002. – С. 15.

⁵² Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні : правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 8-9.

На той час ординарною формою страхування вважалася колективна взаємодопомога. Після цього закони вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.) передбачали укладання між учасниками торговельного каравану угоди про спільне покриття збитків у випадках настання несподіваної пригоди⁵³. Виходячи з цього, можна резюмувати, що помітно проявлялися чіткі процеси, характерні для соціального страхування.

У I тисячолітті до нашої ери (приблизно 970-931 рр. до н. е.) каменярі, які брали участь у спорудженні пірамід у Єгипті, заснували специфічні каси взаємодопомоги та підтримки на користь колег або їхніх сімей та родин при отриманні каліцтва чи загибелі від нещасного випадку. У 916 р. до н. е. на острові Родос було прийнято документ – ордонанс, у якому подано систему розподілу збитків у випадку загальної морської аварії. Принципи, що застосовувались у цьому ордонансі, збереглись до наших днів⁵⁴. У Німеччині (900 р. до н. е.) виникли перші гільдії пожежників, які створили систему страхування від пошкоджень, що завдаються вогнем⁵⁵. Отже, в I тисячолітті уже з'явився прототип загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (Єгипет) і нинішнього звичайного страхування (цивільно-правові відносини – (острів Родос, Німеччина).

Так, у Стародавньому Римі існували різноманітні об'єднання громадян на базі професійних, матеріальних, а також особистих інтересів на випадок втрати працездатності чи

⁵³ Внукова Н. М. Страхування : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 8-9.

⁵⁴ Гвозденко В. В. Основи страхування / В. В. Гвозденко. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 8.

⁵⁵ Внукова Н. М. Страхування : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 8-9.

забезпечення поховання⁵⁶. Тож можемо стверджувати, що у Стародавньому Римі існували слабкі прототипи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, яке спричинило втрату працездатності, та загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, що зумовлені похованням. Та, звісно, з огляду на те, що це були об'єднання громадян на основі їх особистих інтересів, таке соціальне страхування не було загальнообов'язковим, тобто характеризувалося диспозитивною правовою природою, а не імперативною, а також не було державним, а скоріше громадським.

Отже, перший період становлення та розвитку соціального страхування характеризується наявністю таких передумов появи соціального страхування, як страх перед невідомими незгодами у майбутньому й усвідомленням можливості їх запобігання в результаті об'єднання спільних коштів і надання взаємодопомоги. Існували примітивні прототипи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності (Єгипет і Стародавній Рим) і загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими похованням (Стародавній Рим).

Уся ця специфіка зародження соціального страхування у різних країнах світу, яка проявлялася фрагментарно, у своїй сукупності здійснила вплив на розвиток соціального страхування на території України.

Другий період становлення та розвитку соціального страхування (X–XVI ст.) бере свій початок із традицій благодійництва на території України. З давніх часів при православних храмах утворювалися різні заклади, такі як

⁵⁶ Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування». – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/722665/>.

лікарні, притулки і школи. Важливу роль при провадженні благодійності відігравали монастирі. Монастирі, окрім релігійної та просвітницької діяльності, розвивали також різного роду ремесла: садівництво, городництво і, що важливо, надавали притулок і допомогу старцям, осиротілим і потерпілим від усілякого лиха і незгод (у тому числі від каліцтва у процесі трудової діяльності)⁵⁷.

У 996 р. князь Володимир видав указ, згідно з яким на основі правил православної церкви доручав піклування і дбайливе ставлення до всіх віруючих, а також нагляд і відповідальність духовенства на рівні патріарха та підлеглих йому структур. Указом встановлено головні цілі піклування, які й понині доречні, а саме: нагодувати убогих, нікчемних і бідних, тих, хто втратив здоровий глузд, сиріт і вдовиць. Більше того, передбачалося, що їх необхідно не лише годувати, але й лікувати. У 1092 р. в Переяславі єпископ Єфрем побудував лікарні і забезпечив їх професійним персоналом. Метою цих закладів було надавати лікувальні послуги всім, хто бажав цього і потребував допомоги. Згодом, у 1096 р., князь Ярослав започаткував спеціальне училище, де навчалися понад 300 юнаків із неімущих сімей. Зокрема, про них соціально піклувалися, дбали про їхнє проживання⁵⁸.

Отже, можемо констатувати, що впродовж X–XII століття розвивалося і медичне страхування як складова соціального, а також соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності. Головна роль відводилася духовенству тодішнього часу.

У м. Брюгге у 1310 р. було засновано страхову палату, яка здійснювала операції щодо захисту майнових інтересів купецьких і ремісничих гільдій. У Лондоні 18 липня 1583 р.

⁵⁷ Говоруха В. В. Соціальна політика регіону: Монографія / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, С. О. Горбунова-Рубан та ін. – Харків: Магістр, 2006. – С. 5.

⁵⁸ Безугла В. О. Соціальне страхування: Навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Нагіряк, Л. П. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 47-48.

було укладено першу відому угоду про страхування життя, що і відкрило початок реальним правовідносинам зі страхування найвищої соціальної цінності – життя людини. Уоббонс був застрахований на суму 383 фунти⁵⁹. Фактично це зумовило страхування людини, її життя та здоров'я як найвищих соціальних цінностей і мало безпосередній зв'язок зі страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

У Середньовіччі страхування поширювалося досить швидко, охоплюючи все більше ризиків. У переважній більшості випадків здійснення страхування покладалося на гільдії (братства) та цехи. Серед науковців панує думка, що поява страхових товариств має безпосередній зв'язок із появою капіталістичних відносин, і, зазвичай, на морському торговому транспорті, де зосереджувався різноманітний досвід щодо захисту власників засобів транспортування у разі знищення, пошкодження чи пограбування вантажів⁶⁰. Отже, як бачимо, соціальне страхування проявляється час від часу на тій чи іншій території, проте джерела свідчать про більш потужний та стрімкий розвиток звичайного страхування (цивільно-правові відносини, а не сфери соціального захисту та соціального забезпечення).

Отже, другий період становлення та розвитку соціального страхування характеризується поступовим розвитком соціального страхування (точніше, зародками його сучасного прототипу). Особливістю другого періоду виступає особливий суб'єкт, який здійснює соціальну допомогу, – духовенство. Цей період становлення та розвитку соціального страхування набуває рис більше державного характеру (Устав глави держави – князя) і проявляється імперативністю (поставлено чіткі цілі та встановлені обов'язки конкретних осіб для їх

⁵⁹ Внукова Н. М. Страхування : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 9.

⁶⁰ Таркуцяк А. О. Страхування : питання і відповіді : Навч. посіб. / А. О. Таркуцяк. – К. : Європ. ун-т, 2002. – С. 15.

досягнення). Хоча не варто забувати і про гільдії та інші об'єднання громадян, які відіграли не меншу роль.

III період становлення та розвитку соціального страхування на території України припадає на XVII–XX ст. і характеризується тим, що самостійного формування не було, оскільки досліджуване правове явище запозичене з досвіду інших країн. Тому процес генези соціального страхування в Україні взаємопов'язаний із процесами у цій сфері за кордоном.

Зокрема, Україна майже 350 років знаходилась у колоніальному стані, будучи частиною імперії як у складі царської Росії, так і у складі СРСР. У цей період вона ніколи не проводила самостійної соціальної політики і, більше того, як слушно підкреслює Б. О. Надточій, не приймала самостійних рішень щодо соціального страхування та соціального забезпечення. Центральна влада метрополії завжди займала тут монопольне положення, виступаючи і законодавцем, і виконавцем відповідної сфери державної політики⁶¹.

У першу чергу зазначимо, що на території нинішньої України в XVII ст. було досягнуто великих успіхів у контексті становлення складової соціального страхування – медичного страхування. Так, про спробу організувати такий вид соціальної допомоги, як медична, свідчить опис Павла Алепського, який з антиохійським патріархом проходив шлях до Москви через Україну у 1654 р. В історичному документі сказано: «Починаючи з цього міста по всій землі козацькій, в кожному місті, в кожному селі для їх убогих, немічних та сиріт збудовано по краю чи в середині населеного місця будинки, в яких вони мають притулок». Це були не цілком розвинені форми братських притулків, у яких, на жаль, не здійснювалося надання достойної медичної допомоги (з часом їх називали шпиталями – від лат. «hospitalis» – гостинний). У містах робітничі цехи утримували свої шпиталі. Усі вони мали за мету ведення опікунства, тобто надання соціальної допомоги тим, хто постраждав після певних наслідків на виробництві, став калікою, не міг працювати у зв'язку зі станом здоров'я. На той

⁶¹ Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 32.

час основним було Київське братство, засноване у 1615 р. Це братство мало свою школу і шпиталь «для людей убогих, старих, уломних та духовних, яко и свецких и людей рицерских», як відзначається у його засновницькій грамоті⁶².

Значне місце в історично-правовому аспекті становлення та розвитку соціального страхування мало прийняття Королевою Англії Єлизаветою I закону про бідність на початку XVII сторіччя (1601 рік). З часом більшість європейських країн при утворенні власних систем соціального страхування відштовхувалися саме від основних положень цього нормативно-правового акта. Особливу увагу у цьому законі приділяли класифікації малозабезпечених громадян, відштовхуючись від перевірки нужденності і проведенні різниці між тими, хто має право на соціальну допомогу і хто її не достойний. Чимала роль відводилася церквам, які на основі колишніх благодійних акцій опосередковували перехід до нової форми соціального захисту різних верств населення⁶³. Отже, в історії вперше сформовано ґрунтовний нормативно-правовий акт у сфері соціального страхування, який закріплював першооснови, головні положення з надання соціальної допомоги.

Початок XVII ст. загалом характеризувався виникненням перших акціонерних страхових компаній. У 1650 р. французький математик, фізик і філософ Блез Паскаль формулює закон великих чисел, який започатковує проведення статистичних розрахунків, зокрема з метою страхування. Англієць Едмунд Галлей у 1693 р. публікує науково обґрунтовані таблиці смертності, які стали використовуватись у страхуванні життя. Німецький математик Готфрід Вільгельм фон Лейбніц у 1697 р. видає книгу роздумів про всі ймовірні види ризиків, при яких необхідно звертатися до страхування. У 1752 р. у США Бенджаміном Франкліном засновано перше

⁶² Скуратівський В. А. Соціальна політика / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – С. 109-110.

⁶³ Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – С. 29-30.

товариство взаємного страхування на випадок пожежі⁶⁴. Отже, виходячи з вищевикладеного, можемо відзначити, що у XVII столітті почала швидко формуватися теоретична база багатьох процесів, пов'язаних зі страхуванням, у тому числі й соціальним.

З огляду на досвід Європи, соціальне страхування має не таку вже й давню історію, як, наприклад, трудові відносини, проте соціальне страхування виникло задовго до того, як з'явилася сучасна соціальна політика. Беззаперечно, воно не могло виникнути нізвідки. Тому в науці існує думка, що до давньої суспільної функції благодійної допомоги, яка еволюціонувала та зазнала трансформаційних змін протягом XIX століття, додалося на початку XX століття соціальне страхування, тобто соціальна допомога і підтримка громадян. Загалом ідея страхування трудового населення від ризику зникнення чи скорочення доходів від власної трудової діяльності, що були чи не єдиним джерелом існування, з'явилася завдяки цілому ряду обставин, серед них: 1) еволюція індустріалізації й утворення робітничого класу, який живе винятково за кошти доходів від своєї трудової діяльності; 2) певне скорочення частки населення, яке живе за рахунок своєї власності, що є джерелом їх соціально-матеріального забезпечення; 3) утвердження найманої праці як сутності та безперервного статусу щойно утвореної нової капіталістичної системи. Тому результатом індустріалізації, яка докорінно змінила спосіб одержання доходів, став розвиток цілком нової концепції забезпечення, а саме: забезпечення лише завдяки праці, в праці і за допомогою праці. Але у випадку, якщо наймана праця і передувала формуванню нової концепції соціального забезпечення, то тільки тому, що вона історично призначалася для робітників, які перебували у бідності. Яким би не було припинення трудової діяльності – через хворобу, нещасний випадок на виробництві або через старість, це змушувало працівника разом із його сім'єю жити у злиднях,

⁶⁴ Внукова Н. М. Страхування : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 8-9.

оскільки вже не було єдиного джерела доходу⁶⁵. Виходячи з цього, можна констатувати, що у тодішніх політико-економічних умовах актуальності набула проблема надання соціальної допомоги та підтримки малозабезпечених, непрацевдатних громадян з боку держави.

У ті роки поширеним порятунком від злиднів і мало-забезпеченості було індивідуальне страхування, яке особливою масовості набуло у Франції. Сутність такого виду страхування полягала в тому, що гроші, які виплачувалися працівникові за його працю, розподілялися на дві частини – для поточного споживання, а також для забезпечення власної соціально-матеріальної безпеки у майбутньому завдяки заощадженню коштів через ощадні каси. Завдяки останнім надзвичайно популярною була ліберальна думка XIX століття, коли індивідуальне страхування розуміли як єдиний належний спосіб забезпечення сімейного добробуту і благодаті. Мета індивідуального страхування, крім усього іншого, відповідала тодішній ідеології робітничого класу: накопичення зі сподіваннями вийти зі становища робітника, придбавши власність, яка була однією з найвищих форм матеріального забезпечення⁶⁶. Тож можна констатувати, що індивідуальне страхування за своєю правовою природою було першою формою державного масштабу сучасного соціального страхування.

Великий вплив на формування соціального страхування здійснила Французька революція XIX століття. Революція підмінила благодійність, яка була похідною від релігії, на таку, що є суспільною і виступає способом розв'язання проблем злиденності. Законність втручання держави аргументувалася потребою захищати права людини та громадянина, які порушуються тоді, коли бідним не надається допомога⁶⁷. За

⁶⁵ Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 29.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 9.

таких умов стає зрозуміло, що отримання матеріальної допомоги вже не зумовлювалося милостинею від благодійної діяльності, а декларувалося як абсолютне та об'єктивне право отримувати від держави соціальну допомогу. При цьому вона забезпечувалася лише тим, хто не міг виконувати свого громадського обов'язку перед державою – працювати і самостійно заробляти собі на життя.

Вважається, що соціальне страхування в його сучасному розумінні виникло у 1881 р., коли було створено схеми страхування робітників шляхом видання німецьким парламентом так званого «Королівського послання». Схеми ці містили три різних види соціального захисту: 1) від захворювань та ушкоджень різного роду; 2) від повної втрати працездатності; 3) від погіршення матеріального становища у старості. Роль соціального страхування позначилася на тому, що воно відіграло ключове значення у процесі розвитку приватного страхування, оскільки держава повинна піклуватися винятково про тих, кому необхідний захист задля забезпечення належних умов життєдіяльності. Проте обов'язкове державне соціальне страхування було покликане захищати лише малу групу людей. Іншу – більшу частину населення – соціально захищали приватні страхові організації. Та згодом число першої групи зростало і державну соціальну допомогу отримували все більше людей. Унаслідок цього фінансові можливості держави призвели до розширення обсягів страхової відповідальності й зростання розмірів допомоги, пенсій та інших виплат⁶⁸.

Великий вплив на розвиток системи соціального страхування мали Отто фон Бісмарк і Вільям Беверідж. Бісмарк, канцлер Німеччини впродовж 1883-1889 рр., вперше у світі на законодавчому рівні запровадив систему соціального страхування, яка передбачала: страхування на випадок хвороби, від нещасних випадків на виробництві, на випадок старості та інвалідності. Система Бісмарка ґрунтувалася на таких принципах: 1) забезпечення засноване винятково на праці,

⁶⁸ Плиса В. Й. Страхування: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Й. Плиса. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – С. 334-337.

а тому обмежене лише особами, які зуміли завоювати це право своєю працею; 2) обов'язкове забезпечення існує лише для тих найманих працівників, заробітна плата яких нижча за визначену мінімальну суму, тобто для тих, хто не може користуватися індивідуальним страхуванням; 3) забезпечення побудоване на методології страхування, що встановлює паритетне співвідношення між внесками найманих працівників і працедавців, а також між виплатами та внесками; 4) забезпеченням управляють самі працедавці та наймані працівники; 5) обов'язковість соціального страхування⁶⁹. Звідси випливають основні особливості соціального страхування на той час: 1) імперативність, тобто недобровільність; 2) залежність – людина, яка не працювала, не мала права на соціальну допомогу у майбутньому; 3) співвідносність – існувало співвідношення між внесками найманих працівників і працедавцями, а також між виплатами і внесками; 4) індивідуальність – управління забезпечення вели роботодавці та наймані працівники.

Розвивалося страхування і в тій частині України, яка входила до складу Російської імперії. У 90-ті р. XIX ст. деякі підприємці Херсонської губернії почали страхувати своїх робітників на випадок смерті, інвалідності й непрацездатності у приватних страхових товариствах. Таке страхування набуло поширення в Одесі (в 1894 р. були застраховані робітники 22-х підприємств), Миколаєві, Херсоні та деяких інших містах губернії. У 1899 р. в Одесі почало діяти Товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасних випадків, яке через три роки уже налічувало 7000 застрахованих. У 1905 р. за його зразком було створено Чорноморське товариство взаємного страхування судновласників від нещасних випадків із їхніми робітниками і службовцями. Воно діяло в усіх портах Чорного й Азовського морів і в приморських річкових портах. На початку XX ст. Східна Галичина, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії, мала практику з питань соціального страхування. У Львові функціонували пенсійні фонди, організовані як за галузевим, так і

⁶⁹ Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 22.

за територіальним принципами⁷⁰.

На початку ХХ ст. було проведено реформування у законодавстві щодо соціального страхування в Австрії, Бельгії, Норвегії, Португалії, Швейцарії, Швеції⁷¹. У багатьох європейських країнах на початку ХХ ст. були прийняті закони про страхування працюючих на випадок хвороби, інвалідності, старості, безробіття. Страхові фонди формувалися за рахунок внесків робітників, підприємців, власників фабрик чи мануфактур, субсидій та дотацій держави. Перше десятиріччя ХХ ст. характеризувалося проведенням реформ у законодавстві про соціальне страхування у Швеції, Австрії, Бельгії, Швейцарії, Норвегії, Португалії. Ці країни намагалися максимально вдосконалити регламентацію суспільно-економічних відносин. Починаючи з 1920-х рр., усі промислово розвинені країни Європи, Північної Америки й Австралії сформували розширену систему соціального страхування для різних професій, у зв'язку з чим мало б забезпечитися фінансування страхових виплат. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. солідарну пенсійну систему запровадили такі країни, як: Англія, Німеччина, Франція, Швеція, а згодом і Чехословаччина та Румунія. Такі самі пенсійні системи в 1920-х рр. ввели у Чилі, Аргентині й Уругваї⁷².

Медичне страхування⁷³ і страхова медицина⁷⁴ з'явилися в

⁷⁰ Трубич С. Ю. Формування системи соціального страхування / С. Ю. Трубич, В. Є. Швець // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 113-114.

⁷¹ Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування». – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/722665/>.

⁷² Тархов П. В. Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування» / П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін. – Суми : СумДУ, 2006. – С. 14-15.

⁷³ Терешко Х. Я. Історико-правова регламентація медичного страхування в Україні : деякі аспекти / Х. Я. Терешко // Медичне право України : проблеми становлення та розвитку. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20 квітня 2007 р., м. Львів). – Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – С. 314.

кінці XIX століття в Німеччині і поступово почали поширюватись у багатьох країнах світу, переважно в Європі. У Російській імперії останні були законодавчо визнані в 1890 р., майже одночасно з Англією, Голландією, Норвегією, Сербією, Румунією. Існували страхова медицина та медичне страхування і в Радянському Союзі аж до 1933 р.

Отже, на початку XX століття соціальне страхування з'являється у законодавстві більшості провідних країн світу, утверджується в тій чи іншій формі і перебуває на певному рівні розвитку. У кожній країні були свої особливості систем соціального страхування, за допомогою яких різними способами розв'язувалися проблеми соціального забезпечення громадян, котрі мали зв'язок із виконанням певної праці.

У XIX ст. на Заході України з'явилися перші національні страхові товариства. А вже в 1891 р. у Львові було утворено товариство взаємного страхування «Дністер», яке всього через рік почало здійснювати страхові операції. У 1911 р. в Чернівцях було створено страхову організацію під назвою «Карпатія» – теж товариство взаємного страхування, яке займалося здійсненням страхування життя та пенсій. Історія Держстраху СРСР почалася з Декрету Раднаркому від 28 листопада 1918 р. «Про організацію страхової справи в Російській Федерації». Усі приватні страхові компанії та товариства було ліквідовано, а здійснення страхування в усіх його видах і формах оголошувалося монополією держави. Організаційно державні страхові організації створювалися вже після видання Декрету Ради народного комісаріату від 6 жовтня 1921 р. «Про державне

⁷⁴ Страхова медицина – це система органів і установ охорони здоров'я, які обслуговують застрахованих і членів їх сімей. На думку В. Марченка, «страхова медицина» – пусте поняття, за яким нічого не стоїть. Воно позбавлене змісту. Медицина не може бути страховою чи нестраховою. Вона може бути доброю чи поганою, дорогою чи дешевою, ефективною чи неефективною / Марченко В. Медицинская страховка – отнюдь не гарантия эффективного лечения. Скорее – наоборот / В. Марченко // Факты. – 2000. – № 117. – 1 июля. – С. 14-19.

майнове страхування»⁷⁵. Отже, можна зробити висновок, що наприкінці XIX – на початку XX століття на теренах України та цілого Радянського Союзу соціальне страхування характеризувалося державним, а не приватним змістом і було закріплене на державному рівні.

Підтвердженням цьому слугувало те, що на початку XX століття на тій території України, яка знаходилася у складі Російської імперії, з'явилася низка страхових законів як захисна реакція урядових структур на вимоги працівників створити гарантовані правила соціальної захищеності на виробництві. Ще в 1901 р. законодавчим актом передбачалося призначення пенсій робітникам гірничих заводів і копалень за рахунок коштів роботодавців, яких визнавали винними у пошкодженні здоров'я. І в результаті організованих виступів і масових страйків працівників 2 червня 1903 р. введено в дію «Правила о вознаграждении потерпевших вследствие несчастных случаев рабочих и служащих, а равно членов их семейств в предприятиях фабрично-заводской, горной и горнозаводской промышленности». Цей день почали називати днем народження державного соціального страхування. У 1912 р. були прийняті на державному рівні такі вагомні закони у сфері соціального страхування: «Про забезпечення робітників на випадок захворювання», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві» та ін. У зв'язку з цим були створені лікарняні каси, які згодом почали називатися страховими касами. Вони надавали працівникам два види допомоги: 1) у випадку захворювання; 2) за умови настання нещасного випадку. Соціальна допомога по тимчасовій непрацездатності призначалася від половини до двох третин заробітку та виплачувалася лише з четвертого дня хвороби. Допомога по вагітності і пологах видавалася матері впродовж шести тижнів. Однак така матір повинна була пропрацювати на одному з

⁷⁵ Внукова Н. М. Страхування : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 8-9.

підприємств щонайменше три місяці⁷⁶. Отже, ряд нормативно-правових актів у сфері соціального страхування з'являється на території Росії, а соціальна політика піднімається там на новий етап розвитку.

На терені України у 1903 р. був прийнятий Закон «Про відповідальність підприємців за нещасні випадки з працівниками», за яким установлювалася винагорода робітників і службовців, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві. Цей закон започаткував підвалини страхування працівників на випадок травм і захворювань. Ранні форми соціального страхування робітників зазвичай розвивалися з ініціативи працедавців, які прагнули уникнути відповідальності у випадку судового розгляду справи після нещасного випадку, поранення або смерті людей на робочому місці. Так соціальна програма заміняла судочинство як спосіб розв'язання конфліктних ситуацій⁷⁷.

На початку ХХ ст. Східна Галичина, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії, мала практику з питань соціального страхування. У Львові функціонували пенсійні фонди, організовані як за галузевим, так і за територіальним принципами. Прикладом слугує пенсійний фонд працівників електричних закладів у Львові, діяльність якого регламентована статутом (один з останніх затверджений 15 травня 1924 р.). Метою діяльності фонду було забезпечення пенсією працівників міських електричних закладів, а також їх родин у випадку втрати годувальника. Членами фонду мали право бути ті, хто працював у міських електричних закладах, платив внески, не належав до іншого фонду і не отримував ренти від інших страхових закладів. Кожен член фонду мусив відповідати таким вимогам: вступник мав бути не старше 40 років, пройти обов'язкову військову службу і мати відповідно до вимог дорученої посади стан здоров'я. Пенсійний фонд міських

⁷⁶ Історія виникнення і розвитку соціального страхування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/916885>.

⁷⁷ Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 32.

електричних закладів формувався за рахунок: 1) майна попереднього пенсійного фонду цього закладу та внесків його членів; 2) вступних внесків; 3) щомісячних внесків; 4) щомісячних дотацій міських чи районних електричних закладів; 5) інших доходів фонду, а саме: відсотків від майна фонду; непередбачених доходів; пожертв через третіх осіб; пені і штрафів, стягнених із членів за порушення різного роду. Пенсія після 10 років належності до фонду становила 40% від рівня оплати праці й зростала за кожен додатковий рік на 2,4%, і після 35 років членства пенсія сягала 100% (максимуму) службових виплат. Такий досвід пенсійного фонду міських електричних закладів у Львові свідчить про переваги формування галузевих пенсійних фондів, їх велике значення для пенсійного забезпечення працівників, які досягли пенсійного віку⁷⁸.

У 1912 р. в Росії зафіксовано першу страхову програму. Паралельно у цей же час розпочинають свою діяльність страхові каси як страхові органи. Відповідно до неї, страхування здійснювалося у випадку настання хвороби чи каліцтва. З кожного передбачалося виплату 2% від суми свого заробітку до страхової каси. До групи застрахованих осіб не зараховувалися такі категорії працівників: сільськогосподарські робітники, працівники у сфері торгівлі, працівники дрібних підприємств, транспорту тощо. Тому на той час страхування охоплювало тільки 10% від загальної кількості усіх працюючих. Таке страхування було поширене в європейській частині Росії і на Кавказі⁷⁹. Тому можна зробити висновок, що соціальне страхування не набуло загальнодержавного статусу та не охоплювало значну частину працівників.

З цього приводу важливо відзначити три моменти:

⁷⁸ Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України : Навч. посіб. (з урахуванням новел пенсійної реформи) / П. Д. Пилипенко [та ін.] ; За ред. : П. Д. Пилипенко ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка . – Вид. 3-тє, змінене і доп. – Київ : Істина, 2012 . – С. 89.

⁷⁹ Косарев Ю. А. Социальное страхование в России : на пути к реформам / Ю. А. Косарев. – М. : Моск. рабочий, 1999. – С. 10.

1) утворення системи обов'язкового соціального страхування йшло «згори». Середньою ланкою було правління і підприємці, які скоріше гальмували створення системи на початковому етапі, ніж сприяли його розвитку; 2) товариства, каси створювалися за певною закономірністю: тільки у тих галузях, які, з одного боку, були пріоритетними для державного розвитку, а з іншого – найбільш тісно пов'язані з виробничим ризиком (гірничя промисловість), тобто там, де діяли страхові принципи. Історично страхування могло з'явитися лише після того, як статистика навчилася математично враховувати максимально можливі ризики. Для правильного розуміння цієї відсилки треба мати на увазі, що поняття «статистика» в дореволюційній російській термінології означало не тільки способи статистичного передбачення та обчислення, а й таку «статистику», яка стала витоком соціологічної науки; 3) соціальний характер страхування полягав у тому, що джерела страхового фонду мали різне походження (внески працівників, підприємців, скарбниці, а також накопичення від штрафів) і розподілялися у зв'язку з індивідуальною необхідністю⁸⁰.

Із прийняттям законів 1912 р. на практиці закріпився термін «соціальне страхування». Проте в його запровадженні доволі часто виникали непорозуміння. Працівники не мали бажання сплачувати внески до лікарняних кас, оскільки такі виплати були схожі на прихований податок. Підприємці свої зусилля спрямували на обмеження переліку ризиків. На нашу думку, система соціального забезпечення (в тому числі і соціального страхування) населення повинна будуватись так, щоб не породжувати утриманських настроїв при розподілі та споживанні життєвих благ, не послаблювати дієвості мотивів і стимулів до праці, а створювати умови для їх найповнішого виявлення.

Радянський період розвитку соціального страхування бере свій початок ще з 1917 р. У листопаді було опубліковано «Урядове повідомлення про соціальне страхування», а вже після

⁸⁰ Косарев Ю. А. Социальное страхование в России: на пути к реформам / Ю. А. Косарев. – М. : Моск. рабочий, 1999. – С. 10.

цього видано чималу частину декретів про повне соціальне страхування як найманих робітників, так і малозабезпечених верств міського і сільського населення (СУ РСФСР ст. 17)⁸¹. Прийняте у 1918 р. Положення про соціальне забезпечення трудящих стосувалося матеріального забезпечення тимчасово непрацездатних, безробітних, інвалідів, допомоги по вагітності і пологах, що має безпосередній зв'язок із народженням дитини, на поховання, медичної допомоги тощо. Система соціального захисту в СРСР гарантувала мінімальну заробітну плату, мінімальну пенсію, норми споживання в інтернатах для дітей і дорослих. Держава брала на себе повну адміністративну та фінансову відповідальність за виплати соціального страхування, що робило працівника пасивним учасником системи соціального захисту⁸².

Починаючи з 1922 р., виплата допомоги здійснювалася безпосередньо підприємствами в залік страхових внесків. У 1929 р. державне соціальне страхування мало єдиний цільовий бюджет. Але вже тоді у нормативно-правових актах підкреслювалося, що кошти державного соціального страхування є цільовими і використовувати їх на інші цілі недопустимо. А з 1931 р. за рахунок коштів державного соціального страхування фінансуються санаторно-курортне лікування у спеціалізованих установах, санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку, а також дитячі оздоровчі табори. Переломним моментом в історії соціального страхування є передача його в управління професійним спілкам. Ухвалою Союзного уряду від 23 червня 1933 р. всі кошти соціального страхування, а також санаторії, будинки відпочинку та ряд інших установ були передані професійним спілкам⁸³.

У 20-ті рр. ХХ століття заміна соціального забезпечення

⁸¹ Собрание узаконений РСФСР. – 1922. – № 15. – Ст. 153.

⁸² Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні / А. Ю. Стопчак // Вісник Херсонського націон. ун-ту. – Херсон, 2010. – Т. 1. – № 1. – С. 62-63.

⁸³ Історія виникнення і розвитку соціального страхування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/916885>.

соціальним страхуванням обґрунтовувалася тим, що нова економічна політика, яка за тодішніх соціальних і економічних умов убачала необхідність у появі міцного прошарку приватних підприємців і створила державні підприємства, які не здавали повністю продукцію державі, диктувала потребу перекладення певної частини відповідальності за ризик на самого підприємця за допомогою спеціального податку, який проявлявся у формі внесків на державне страхування⁸⁴.

Несподівано почали ліквідуватись норми, пов'язані зі страховою медициною та диференціацією тарифів, а також самі страхові каси. По суті це свідчило про відсталий характер розвитку соціального страхування і нерозвиненість формування соціальних фондів. Перестали братися до уваги галузева та внутрішньогалузева специфіка умов праці, нехтувалося можливістю настання шкідливих і небезпечних для життя й здоров'я працівника умов праці. Соціальна допомога в цілому не носила більше страховий характер. Фактично внаслідок цього соціальне страхування перестає мати свої особливі риси і перетворюється на соціальне забезпечення.

Ведучи мову про старість у соціальному страхуванні, необхідно зауважити, що хоча з 1924 р. уже розпочалася тенденція введення пенсійного забезпечення по старості для окремих категорій працівників (це були викладачі вищих навчальних закладів, працівники текстильної промисловості, працівники транспорту тощо), проте тільки з 1932 р. пенсійне забезпечення було розповсюджене на працівників усіх, без винятку, галузей народного господарства. Законодавчо був встановлений пенсійний вік – 55 років для жінок і 60 років – для чоловіків. Рішення стосовно різного пенсійного віку було прийнято на основі вивчення солідарної пенсійної системи Німеччини ще за часів канцлера Отто фон Бісмарка (1883-1889 рр.). Наприкінці ХІХ ст. у середньостатистичній німецькій

⁸⁴ Ермилов В. С. Медицинское страхование в южной Украине (1890-1930-е годы) / В. С. Ермилов ; ред. Б. П. Криштопа. – Николаев : Возможности Киммерии, 1997. – С. 127.

сім'ї чоловік був старший за дружину на п'ять років⁸⁵. Це і є аргументацією того, що був передбачений такий вік у різниці між настанням пенсії і що зумовлювало майже одночасний вихід чоловіка і дружини на пенсію.

У 50-60-ті рр. обов'язкове медичне страхування, враховуючи, що ряд країн (таких як Росія, Болгарія, Польща) уже ввели його, поступово впроваджувалось і на території України. В одних він викликав мрійливе передчуття добробуту і благополучного життя, в інших – зовсім протилежні почуття. Останні хвилювалися, що це призведе до краху економіки і падіння рівня життя усіх верств населення⁸⁶.

Загальноєвропейські підходи впливали на соціальну політику України за радянської доби. Відбувалася висока динаміка трансформаційних процесів економічного та суспільного характеру, на які впливала науково-технічна революція і нові форми праці. Знання працівника (людський капітал) починають відігравати головну роль на виробництвах.

Закон «Про пенсії і допомогу членам колгоспів» було прийнято 15 липня 1964 року⁸⁷. Цим законом уперше введено загальнодержавну систему пенсійного забезпечення для колгоспників за рахунок коштів централізованого фонду соціального забезпечення. Колгоспникам встановились пенсії по старості та пенсії по інвалідності, а їх сім'ям – у разі втрати годувальника. За рахунок цього ж фонду вперше на території України стали виплачувати жінкам-колгоспницям допомогу з вагітності та пологів. Особливістю того періоду було й те, що впроваджено підвищений пенсійний вік для колгоспників на 5 років: 65 років – для чоловіків і 60 років – для жінок. У 1968 р. колгоспники отримали право на пенсію по старості з того ж

⁸⁵ Юрій С. І. Соціальне страхування : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – С. 24.

⁸⁶ Марченко В. Медицинская страховка – отнюдь не гарантия эффективного лечения. Скорее – наоборот / В. Марченко // Факты. – 2000. – № 117. – 1 июля. – С. 14.

⁸⁷ Про пенсії і допомогу членам колгоспів : Закон СРСР від 15.07.1964 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1964. – № 29. – Ст. 340.

віку, як і робітники та службовці, проте рівень їхнього пенсійного забезпечення був набагато нижчим. У 1970 р. було введено єдину систему соціального страхування членів колгоспу, що передбачала забезпечення допомогою з тимчасової непрацездатності та іншими видами допомоги. З серпня 1972 р. Рада Міністрів СРСР затвердила нове Положення про порядок призначення і виплати державних пенсій, в якому були враховані зміни, починаючи з 1956 р. У 1973 р. відбулося подальше підвищення розмірів пенсій інвалідам і сім'ям, які втратили годувальника. У 1974 р. вводиться соціальна допомога на дітей малозабезпеченим сім'ям. Конституція СРСР 1977 р. закріпила в країні дію державної системи соціального забезпечення (ст. 24)⁸⁸. Та все ж залишився низький рівень соціального забезпечення, а також нерівність у забезпеченні робітників і службовців, з одного боку, і колгоспників – з іншого. У наступні роки було поліпшено пенсійне забезпечення колгоспників, матеріально-побутові умови учасників Великої Вітчизняної війни, інвалідів війни I та II груп, підвищено матеріальне забезпечення інвалідів із дитинства. У 1981 р. були вжиті заходи, спрямовані на посилення допомоги сім'ям, які мають дітей. Вводилась одноразова допомога при народженні дитини, встановлена часткова оплата відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею одного року⁸⁹.

У вересні 1986 р. було прийнято рішення про підготовку нового закону про пенсійне забезпечення громадян. А уже 15 травня 1990 р. – прийнятий Закон СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР», який установив єдині умови пенсійного забезпечення всіх громадян. У СРСР існувала державна система соціального забезпечення, складовою частиною якої було державне соціальне страхування. Витрати на його потреби становили близько 80% усіх коштів, що виділялися державою на

⁸⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : Закон від 07.10.1977 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>.

⁸⁹ Юрій С. І. Соціальне страхування : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – С. 27.

соціально забезпечення⁹⁰.

Отже, третій період становлення та розвитку соціального страхування характеризується створенням соціального страхування в більшості країн Європи. Упродовж цього часу формування соціального страхування запущено різні соціальні програми, утворено законодавство зі своєю специфікою реалізації соціальної політики. Соціальне страхування проголошене у конституціях. Державне соціальне страхування, яке закріпилось у третій період розвитку соціального страхування, – це основний і ключовий елемент системи соціального захисту. Воно використовується як автономний і самостійний механізм для акумуляції грошових коштів. Тенденція «одержавлення» соціального страхування має безпосередній зв'язок з тим, що протягом тривалого часу головним власником засобів виробництва і роботодавцем виступала держава. Тому саме на державу покладалася відповідальність за забезпечення соціальних ризиків. Закономірним у цьому випадку було й об'єднання коштів соціального страхування з державним бюджетом.

Четвертий період становлення та розвитку соціального страхування (1991р. – дотепер) характеризується розвитком соціального страхування в незалежній Україні. З розвитком ринкових відносин, коли функції власника, організатора виробництва, роботодавця у більшій своїй частині перейшли до нових суб'єктів соціально-трудова відносин, постає необхідність повернути соціальному страхуванню його справжній зміст – основного механізму соціального захисту працівників в умовах ринкової економіки.

Новий етап переходу до нових принципів діяльності нашої держави у соціальній сфері почався зі здобуттям Україною в 1991 р. незалежності, розбудовою самостійної демократичної держави, еволюцією ринкової економіки, що супроводжувалось інфляцією, підвищенням рівня безробіття, спадом рівня життя переважної більшості населення. Радянська система соціального

⁹⁰ Андріїв В. Соціальне страхування : історія, проблеми / В. Андріїв // Соціальний захист. – 1999. – № 2. – С. 50.

забезпечення перестала відповідати реаліям⁹¹.

В Україні на порядок денний було поставлено питання про вдосконалення й оптимізацію існуючої системи соціального страхування. У кінці 1991 р. уряд України і профспілки (на тодішні часи Рада Федерації незалежних профспілок України) прийняли спільну постанову «Про управління соціальним страхуванням в Україні», а в березні професійні спілки за участю представників Мінпраці, Мінфіну, Нацбанку України на практиці реалізували положення прийнятої спільної постанови. Унаслідок цього створено якісно нову структуру – Фонд соціального страхування України, основна мета якого полягала в забезпеченні фінансової самостійності та стабільності системи соціального страхування, розумному використанні накопиченого досвіду за попередні роки й утвердженні механізму реалізації конституційного права громадян на соціальне страхування.

Важливим засобом відновлення соціального страхування стало відокремлення збору на обов'язкове соціальне страхування. Непопулярність цього заходу проявилась у тому, що до платників збору поряд із суб'єктами підприємницької діяльності були зараховані й фізичні особи, які працюють на умовах трудового договору або виконують роботи на підставі цивільно-правових договорів⁹².

Реформування системи соціального страхування відбулося шляхом прийняття Верховною Радою України 14 січня 1998 р. Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, якими передбачено запровадження п'яти

⁹¹ Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри: Монографія / В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Г. С. Одінцева, В. Б. Дзюндзюк та ін. – Харків: Магістр, 2006. – С. 215-222.

⁹² Закон України «Про збір та обов'язкове соціальне страхування» від 26 червня 1997 р. із змінами та доповненнями // Соціальне страхування в Україні: Зб. нормативно-правових актів та інформаційних матеріалів / За ред. М. Г. Селіхова, А. М. Аксьонова, В. Г. Єніна. – К.: Виконавча дирекція Фонду соціального страхування України, 1999. – Вип. 1. – С. 40-43.

окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності⁹³.

В Україні розпочався новий відлік у соціальному захисті – сучасне загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Зазначений вище нормативно-правовий акт передбачав комплексний соціальний захист громадян, виходячи із загальних правових, фінансових і організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян України, а його складовою стало визначення потреби створення п'яти видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Нова організація системи соціального захисту населення уже дозволила здійснити перехід від бюджетного до страхового принципу фінансування окремих напрямів соціальних видатків, утворити нові механізми управління коштами соціального страхування, фундаментом яких слугувала паритетність представників від застрахованих осіб, роботодавців і держави⁹⁴.

Зважаючи на сучасні економічні, соціальні, політичні та культурні умови розвитку країни, основною метою соціального страхування є надання соціальної допомоги всім малозабезпеченим, які впродовж свого трудового життя виплачували страхові внески, чії доходи були прозорими. На нинішньому етапі розвитку перед соціальним страхуванням стоять такі завдання: 1) забезпечення стабільності фінансової системи для соціально-матеріальної підтримки людини у

⁹³ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁹⁴ Про Рекомендації парламентських слухань «Соціальне страхування та соціальне забезпечення в Україні : сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку»: Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005 р. № 2679-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 29. – Стор. 1189. – Ст. 389.

випадку настання усіх соціальних ризиків, передбачених чинним національним законодавством, шляхом страхових внесків усіх застрахованих осіб, а також роботодавців; 2) утвердження соціального партнерства у соціальному страхуванні; 3) вдосконалення існуючої системи виплат із фондів грошових коштів; 4) забезпечення механізмів реалізації контролю за цільовим використанням коштів цільових страхових фондів.

На жаль, на сьогодні система соціального страхування в Україні має такі проблеми: а) чинне законодавство, яке регламентує функціонування страхового ринку, не є логічно завершеним; б) немає чіткого бачення стратегічного розвитку вітчизняного ринку соціального страхування в цілому та його окремих складових; в) проблеми кадрового, технічного, інформаційного забезпечення тощо⁹⁵.

Що ж стосується соціального страхування, то треба відзначити, що заробітна плата вважається фундаментальним базисом наповнення цільових страхових фондів і джерелом матеріального забезпечення найманих працівників. Але сьогодні її рівень і купівельна спроможність не здатні забезпечити належний рівень життя громадян. За таких умов важливою є проблематика соціального захисту найманих працівників, яка потребує термінових заходів реагування⁹⁶.

Сьогодні система загальнообов'язкового соціального страхування має безліч недоліків у функціонуванні фондів, які обумовлені такими ознаками: 1) у системі соціального страхування накопичилися різноманітні проблемні моменти: чотири страхові фонди здійснюють схожі функції – реєструють платників страхових внесків, збирають такі внески, а також

⁹⁵ Мала О. С. Соціальне страхування в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку / О. С. Мала. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/42599.doc.htm.

⁹⁶ Про Рекомендації парламентських слухань «Соціальне страхування та соціальне забезпечення в Україні : сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку»: Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005 р. № 2679-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 29. – Стор. 1189. – Ст. 389.

здійснюють контроль за їх надходженням. Це створює складнощі і для самих роботодавців, які повинні звітувати перед чотирма фондами, подавати чотири платіжних доручення до банку й обслуговувати чотирьох контролерів. Тому найменшого фінансового, матеріального і технічного забезпечення потребуватиме утворення єдиної системи збору обліку та контролю за сплатою страхових внесків; 2) відсутня прозорість функціонування страхових фондів.

Характеризуючи сучасний період соціального страхування як особливий інститут захисту працюючих від соціального ризику, можна констатувати наявність у нього таких рис: 1) загальнодержавний характер – охоплює трудові категорії населення, для яких основним джерелом існування є заробітна плата; 2) соціальний ризик виступає як об'єктивне масове явище, що поширюється на значну частину населення; 3) фінансування програм соціального страхування здійснюється завдяки витратам усіх сторін соціального партнерства (ці витрати носять неподатковий характер).

Отже, останній, четвертий період становлення та розвитку соціального страхування характеризується специфічним розвитком соціального страхування в Україні за доби її незалежності. Україна пройшла власний цікавий і нелегкий шлях побудови достойної та ефективної системи соціального страхування. Було прийнято численну кількість базових нормативно-правових актів у сфері соціального страхування. Та у зв'язку з тим, що існувало і досі існує чимало недоліків у процесах реалізації законодавчих норм, а також у самій нормативній базі, готуються реформаційні процедури для їх усунення.

Не можна не погодитися із Ю. Павленко, що за нинішніх умов соціальне страхування в економіці України поступово набуває дедалі більшого значення. Воно стає важливим елементом процесу економічного розвитку і зростання, ґрунтується на економічній діяльності суспільства, підвищує його добробут, створює усі

належні умови для соціального прогресу⁹⁷.

Підсумовуючи викладене, можна резюмувати, що за допомогою історичного методу дослідження становлення та розвитку соціального страхування виявлено, що базовим чинником, який сприяв формуванню досліджуваного правового явища ще з давніх часів, був страх перед нездатністю задовольнити свої побутові потреби. Згодом виникла необхідність проголошення права на соціально-матеріальну безпеку на загальнодержавному рівні. Унаслідок цього державою було організовано систему соціальних фондів, куди працівниками робилися грошові внески на постійній основі для солідарного їх розподілу в майбутньому за умови настання соціальних ризиків. Незважаючи на те, що соціальне страхування наявне у специфічній формі у більшості країнах світу, в Україні його стан вимагає поліпшення, з метою чого здійснюється пошук оптимальних шляхів розв'язання існуючих проблем, відбувається безперервний процес реформування для удосконалення наявних нині механізмів реалізації соціального страхування.

1.3. Завдання та функції соціального страхування

Становлення соціальної, правової та демократичної держави в Україні потребує утвердження механізмів реалізації всіх законодавчих норм у соціальній сфері, в тому числі й соціального страхування. Основоположні соціальні права та свободи громадян, їх належний рівень життя за умови настання соціальних ризиків можна забезпечити лише завдяки утвердженню чітких завдань соціального страхування в Україні, які виконуватимуться, а також визначенню його чітких функцій, котрі здійснюватимуться.

Значення та роль соціального страхування для суспільства

⁹⁷ Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України / Ю. Павленко // Україна : аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 31.

визначається за допомогою того, які головні проблеми воно розв'язує, які зміни приносить державі, що поліпшує і які наслідки тенденцій його подальшого розвитку. Завдяки з'ясуванню завдань і функцій соціального страхування можна зрозуміти, яке місце воно посідає в сучасній системі розвитку соціально-економічних і політичних умов. Адже без визначення завдань і функцій соціальне страхування не здатне повноцінно діяти, його зміст втрачає свою сутність. Завдання виражають мету системи соціального страхування, а функції – конкретні напрямки реалізації соціальної політики держави в цілому із забезпечення соціально-матеріальними благами застрахованих осіб.

Проблемні питання завдань і функцій соціального страхування в Україні досліджували такі вчені: Н. Б. Болотіна, Н. М. Внукова, В. В. Гвозденко, В. В. Жернаков, Д. М. Загірняк, І. Б. Іванова, Н. В. Кузьминчук, В. І. Прокопенко, Л. Т. Тюття, М. П. Шаварина, Л. П. Шаповал, С. І. Юрій та ін. Проте, незважаючи на внесок, зроблений згаданими науковцями у цю сферу, досі не визначено чітко єдиної системи завдань і функцій соціального страхування в Україні, що й зумовлює потребу проведення більш ґрунтовного наукового аналізу окресленої проблеми.

Завдання кожного правового явища, в тому числі соціального страхування, – надзвичайно важлива категорія, оскільки вказують на його цілеспрямованість і необхідність. Завдання передбачають зумовлення значущості наявності соціального страхування, свідчать про існування плану для забезпечення соціально-матеріальної безпеки громадян. Значення завдань соціального страхування проявляються в тому, що, відповідно до них, вибудовуються почергові кроки втілення усіх потрібних фінансових і соціальних механізмів забезпечення гідного рівня життя населення.

У тлумачному словнику наводяться такі пояснення терміна «завдання»: 1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; 2) настанова, розпорядження на виконання певного доручення; 3) мета, до

якої прагнуть, а також те, що хочуть здійснити⁹⁸. Отже, в загальному, завдання – це наперед визначена сукупність роботи, яку необхідно виконати.

Якщо ж брати до уваги законодавче визначення, то у вітчизняному законодавстві дефініція поняття «завдання певної діяльності» розкрито тільки на рівні підзаконних актів. Так, у наказі Міністерства освіти і науки України № 476 від 14 червня 2004 р. зазначається, що завдання діяльності є метою діяльності, що поставлена у певних умовах і може бути досягнена в результаті визначення структури діяльності, до якої належить предмет діяльності, засіб діяльності, процедурна діяльність, умови діяльності⁹⁹.

Завдання соціального страхування як дефініція досі не були предметом наукових досліджень, що становить велику проблему для науки соціального захисту. Більше того, на законодавчому рівні не закріплено також визначення поняття «завдання соціального страхування». Тим не менше є лише одна класифікація, що стосується завдань страхування від нещасного випадку, а саме: передбачена у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», де виділено такі: 1) проведення профілактичних заходів, що спрямовані на ліквідацію шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням й іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці; 2) відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на

⁹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [слів та словосполучень] : (з дод., допов. та CD) / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел; ред.-лексикографія: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – VIII. – С. 378.

⁹⁹ Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку 0504 «Туризм»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2004 р. № 476. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0863-04>.

виробництві від нещасних випадків чи професійних захворювань; 3) відшкодування шкоди, що має зв'язок із втратою застрахованими особами заробітної плати чи відповідної її частини у процесі виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у випадку їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей¹⁰⁰.

Тож можемо зробити висновок, що завдання соціального страхування – це комплексна сукупність роботи, яка виконується в системі соціально-економічних відносин у сфері забезпечення належних соціальних і економічних умов для осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством. Фактично це означає, що завдання соціального страхування є самою сутністю її функціонування, вони характеризують її кінцеве призначення. Завдяки з'ясуванню завдань стане зрозуміло, які проблеми має розв'язувати соціальне страхування у нашій державі.

Першочерговим завданням у сфері соціального страхування є прийняття законів України з конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, створення сучасної нормативно-правової бази, яка б визначала їх правові, економічні й організаційні засади, та відповідної системи управління соціальним страхуванням. На основі цього можна резюмувати, що це управлінське завдання у сфері соціального захисту, яке характеризується: 1) наявністю нормативно-правової бази, відповідно до якої можна реалізувати соціальну політику із соціального страхування; 2) наявністю необхідних органів (механізму їх створення, визначення законодавством їх повноважень і контроль їх діяльності); 3) взаємодією між трудовою діяльністю громадян (виплатою внесків до фондів) та надання їм соціальної допомоги у визначених законодавством випадках.

¹⁰⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

Другим завданням соціального страхування є забезпечення малозабезпечених. Завдяки першому завданню можна досягти наступне (тобто друге випливає з першого): забезпечити необхідний для життя рівень компенсації доходу осіб, які працюють у випадку втрати працездатності через різні соціальні ризики. Сутність цього завдання соціального страхування полягає в тому, щоб особа могла завдяки державі утриматися на мінімальному рівні забезпечення себе всіма необхідними потребами для того, щоб вижити. Це, з одного боку, захищає її, а з іншого – решту членів суспільства. Це пов'язано з тим, що в разі незабезпечення її для прожиття грошовим мінімумом вона може завдати шкоду правам, свободам і законним інтересам інших громадян.

Важливим завданням соціального страхування є забезпечення механізму реалізації всіх правових норм у сфері соціального страхування. Мається на увазі встановлення гарантій захисту прав громадян на отримання матеріально-соціальної допомоги за настання соціальних ризиків. Перелік гарантій захисту й охорони встановлюється у законодавстві і повинен реалізовуватися тими суб'єктами державної влади, на які відповідно до чинного законодавства покладено такий обов'язок. Зміст цього завдання визначається тим, що передбачається відповідальність за дії чи бездіяльність відповідних органів.

Також завданням соціального страхування є безперервне вдосконалення існуючих мінімальних стандартів з утримання малозабезпечених – працівників, які зазнали втрат за настання передбачених законодавством соціальних ризиків. На основі цього можна стверджувати, що метою будь-якого соціального страхування (й Україна не виняток) є постійне зростання можливостей держави із забезпечення інтересів громадян, які займаються трудовою діяльністю, постраждалих від соціальних ризиків, що зазначені у законодавстві із загальнообов'язкового державного страхування. Розвиток економіки держави відбувається завдяки праці людей, яким вона повинна (оскільки є правовою та соціальною) надавати матеріальну допомогу за умов настання соціального ризику. Наприклад, особам у старості держава має забезпечувати мінімальний рівень для

прожиття, адже такі громадяни здійснювали трудову діяльність упродовж багатьох років.

Отже, до завдань соціального страхування необхідно віднести: 1) управлінське, тобто створення ефективної нормативно-правової бази у сфері соціального страхування та відповідної системи управління соціальним страхуванням; 2) забезпечення необхідного для життя рівня компенсації доходу осіб, які працюють, у випадку втрати працездатності через різні соціальні ризики; 3) установа гарантій захисту прав громадян на отримання матеріально-соціальної допомоги за настання соціальних ризиків; 4) безперервне вдосконалення існуючих мінімальних стандартів з утримання малозабезпечених – працівників, які зазнали втрат за настання передбачених законодавством соціальних ризиків.

Призначення соціального страхування також визначається за допомогою функцій, специфіка яких допоможе зрозуміти особливість правового регулювання соціального страхування. Вони існують паралельно із завданнями і доповнюють одні інших.

Поняття «функція» зазвичай розглядається як: 1) явище, що перебуває у залежності від іншого явища, виступає формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось або чогось¹⁰¹.

У філософсько-правовій науці термін «функція» окреслюється як діяльність (тобто виконання чи здійснення) у межах певної системи, до якої вона належить¹⁰². Отже, стає зрозумілим, що функція уособлює певне явище і процес діяльності у конкретних межах.

У юридичній енциклопедії поняття «функція» розуміється як напрями чи види впливу права на відносини в суспільстві. За допомогою функцій виражається роль і призначення права у суспільстві та державі, його соціальна цінність і найважливіші

¹⁰¹ Словник української мови : В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – С. 653.

¹⁰² Там само. – С. 190.

риси. До спеціальних функцій, тобто саме правових (юридичних), належать перш за все регулятивна та охоронна функції, установча й інформаційна. Ці функції розрізняють за характером (способами, засобами) впливу права на суспільні відносини¹⁰³.

Недоліком сучасної доктрини соціального захисту та соціального забезпечення є те, що досі не дано визначення функціям соціального страхування, що іще раз підтверджує кризовий стан понятійного апарату стосовно соціального страхування.

На нашу думку, під функціями соціального страхування необхідно розуміти сукупність напрямів діяльності уповноважених суб'єктів соціально-економічних відносин у сфері забезпечення належних соціально-економічних умов для застрахованих осіб.

У правовій літературі є різні погляди на класифікацію функцій страхування. Деякі вчені до функцій страхування відносять такі: 1) ризикова – це основна функція, адже страховий ризик як імовірність настання збитку безпосередньо має зв'язок із головним призначенням і сутністю страхування – наданням грошової допомоги усім потерпілим. У рамках цієї функції відбувається перерозподіл грошової форми вартості серед учасників страхування через наслідки настання страхових подій; 2) запобіжна функція – спрямована на фінансування за рахунок частини грошових коштів страхового фонду заходів, метою яких є зменшення страхового ризику. Якщо брати до уваги страхування життя, то при накопиченні обумовлених страхових сум за договорами страхування у зв'язку з настанням старості категорія страхування наближається до категорії кредиту. Зберігання грошових сум за допомогою страхування на доживання має зв'язок із необхідністю у страховому захисті сімейного достатку, тому страхування може виконувати функцію зберігання; 3) контрольна функція – ґрунтується на

¹⁰³ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004 – Т. 6 : Т-Я. – С. 604.

тому, що повинно бути суворе дотримання цільового формування і використання коштів страхового фонду. На основі законодавчих та інструктивних документів здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням якісних страхових операцій¹⁰⁴. Можемо стверджувати, що ризикова функція може бути притаманною і соціальному страхуванню, оскільки матеріально-соціальна допомога повинна надаватися кожному працівнику, стосовно якого відбувся соціальний ризик. Єдине зауваження: це повинна бути соціально-ризикова функція. Зокрема, соціальному страхуванню притаманна і контрольна функція, оскільки також має бути строге дотримання цільового формування та використання коштів страхових фондів.

А. О. Таркуцяк сформулював свою специфічну класифікацію функцій страхування з огляду на досвід страховиків Заходу та Сходу. До першої функції (як основної) він відносив превенцію ризику, що означало проведення попереджувальних робіт таким чином, щоб подія, яка «турбує» страхувальника (клієнта), не наступила і не натворила збитків. Саме за це громадяни закордонних країн платять страхові премії і внаслідок цього купують собі страховий захист, мається на увазі – «безтурботність» життя і власного бізнесу. Коли внески локалізовані, то гроші, які продовжують надходити до страховика у формі страхових премій населення, накопичуються в нього у страхових резервах. У зв'язку з цим чинною стає інвестиційна функція страхування. Так вільні кошти інвестуються в різноманітні привабливі об'єкти або напрямки діяльності людей, формуючи цим у суспільстві нову кількість робочих місць. У результаті страховик діє як кредитна установа, і така дія теж має, як показує досвід зарубіжних країн, позитивний результат. Коли уже вільні кошти інвестовані і надходять дивіденди з них, можна помітити третю функцію страхування – функцію збереження та примноження коштів

¹⁰⁴ Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика : Навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова // Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2008. – С. 279-281.

страхувальників. І в такому ракурсі страховик подібний на банківську установу, оскільки заощаджує гроші клієнтів (страхувальників). Остання, четверта функція страхування полягає у здійсненні операцій з виплат відшкодувань або страхових сум застрахованим особам у тому разі, коли все ж по ризиках, якими страховики зобов'язувалися управляти, трапилися збиткові наслідки. Тому лише ця функція страхування існує для проведення виплат страховиками. І, з огляду на вищесказане, страхувальники повинні робити все можливе, щоб такі виплати не були проведені, щоб гроші кожного максимально, ще й з користю для страхувальника, були йому повернені через певний час¹⁰⁵. Аналізуючи зазначені функції страхування, відзначимо, що превенція ризику властива і соціальному страхуванню, адже завдяки грошовим внескам працівники забезпечують мінімальний стан збитків у майбутньому. Також ідентичне можна зауважити щодо функції збереження та примноження коштів і функції виплати відшкодувань або страхових сум застрахованим особам унаслідок настання соціальних ризиків.

Що ж до класифікації функцій соціального страхування, то існує немало наукових позицій. Одні вчені виділяють розподільну та контрольну функції соціального страхування. Перша відбувається у формі руху грошових коштів у такі способи: 1) між окремими державними соціальними фондами; 2) між бюджетами і соціальними фондами; 3) завдяки виплатам пенсій, соціальних допомог фізичним особам; 4) завдяки спрямуванню коштів на утримання органів управління; 5) шляхом інвестування у цінні папери тощо. Суб'єктами розподілу при цьому виступають держава, підприємства, організації та фізичні особи. У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування всі працівники зобов'язані брати участь у формуванні соціальних страхових фондів, сплачуючи встановлені внески. Цільові фонди як самостійні фінансові системи сформовані за кожним видом страхування. Розміри соціальних виплат перебувають у залежності від внеску застрахованого, а

¹⁰⁵ Таркуцяк А. О. Страхування: питання і відповіді: Навч. посібник. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – С. 7-9.

часто і від його заробітку. Поряд із орієнтацією на індивідуальні внески в системі соціального страхування мають місце елементи солідарного перерозподілу. Наступна – контрольна функція проявляється у формі фінансового контролю за рухом грошових коштів. Вона забезпечує повне і своєчасне надходження коштів до соціальних фондів і їх цільове використання згідно з плановими завданнями. Контроль проводиться з метою перевірки дотримання суб'єктами розподілу чинного законодавства й узгодження суспільних, колективних і приватних інтересів у державі^{106; 107}. Проте ця класифікація функцій соціального страхування, на нашу думку, не повністю розкриває всі напрямки діяльності системи соціально-економічних відносин у сфері забезпечення працівників у разі настання визначених законодавством страхових ризиків. Причиною цього слугує занадто вузький підхід до поділу функцій соціального страхування. Розподільна та контрольна функції, безумовно, важливі, проте стосуються, по суті, лише фінансового аспекту і не здатні виражати соціальний, що недопустимо при дослідженні такого правового явища, як соціальне страхування.

Ширшою є класифікація функцій соціального страхування, запропонована Н. М. Внуковою, яка до функцій соціального страхування відносить такі: 1) формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, що мають зв'язок із сутністю непрацездатних і осіб, які, зважаючи на обставини, не беруть участі в трудовому процесі; 2) забезпечення кількості та структури трудових ресурсів; 3) зменшення розриву серед рівнів матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих громадян; 4) абсолютне сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу; 5) захисна – полягає у підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого у разі, якщо

¹⁰⁶ Тархов П. В. Соціальне страхування: Конспект лекцій / Укл. : П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін, К. В. Савченко. – Суми : СумДУ, 2009. – С. 13-14.

¹⁰⁷ Юрій С. І. Соціальне страхування: Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – С. 18-19.

звичайне джерело доходу стає для нього недоступним; б) компенсаційна – полягає у відшкодуванні збитку з втрати працездатності та збитку здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг, пов'язаних із лікуванням і реабілітацією; 7) відтворювальна – ґрунтується на тому, що соціальне страхування покликане забезпечувати застрахованим (а також членам їхніх родин) покриття усіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу, який фактично охоплює практично весь життєвий цикл, у разі хвороби, старості, інвалідності, безробіття та вагітності; 8) перерозподільна – визначається тим, що соціальне страхування значно впливає на суспільний розподіл і перерозподіл: соціальні виплати збільшують частку створеної вартості, яка спрямована на споживання застрахованим; це полягає у розподілі матеріальної відповідальності за соціальні ризики між усіма застрахованими, усіма роботодавцями і самою державою; 9) стабілізуюча – скерована на узгодження інтересів соціальних суб'єктів з ряду принципів для життєдіяльності найманих робітників питань¹⁰⁸.

Більш чіткою та конкретизованою нам видається класифікація, запропонована В. О. Безуглою, Д. М. Загірняком і Л. П. Шаповал, які до функцій соціального страхування відносять такі: 1) захисну – означає реалізацію системи заходів стосовно забезпечення громадян у старості, на випадок безробіття, хвороби, у разі втрати працездатності, щодо підтримки материнства і дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безоплатної медицини; 2) компенсаційну – утворення грошових фондів, зі складу яких покриваються усі затрати, що мають зв'язок із утриманням непрацездатних і осіб, які, зважаючи на обставини, не беруть участі в трудовій діяльності; 3) відтворювальну – забезпечення повною мірою чисельності та структури трудових ресурсів;

¹⁰⁸ Внукова Н. М. Соціальне страхування: Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. – С. 12-13.

4) перерозподільну – скорочення розриву у рівнях матеріально-соціального забезпечення громадян, які працюють, і громадян, які не займаються трудовою діяльністю; 5) стабілізуюча – заходи зі сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, що не залучені до виконання трудової функції¹⁰⁹. Вважаємо, що компенсаційна функція соціального страхування має не цілком доцільне найменування, оскільки фактично не компенсує усіх затрат на утримання осіб, щодо яких відбулися соціальні ризики. Зважаючи на те, що не всі затрати компенсуються, таку функцію варто найменувати як частково-витратну або ж матеріально-допоміжну.

Тому з огляду на те, що досі в доктрині соціального захисту не було представлено чіткого критерію розподілу існуючих функцій соціального страхування, ми виділяємо функції за сферою дії. Відповідно існують соціальні, економічні та політичні функції соціального страхування.

До соціальних функцій соціального страхування належать: 1) захисна – здійснення державою матеріально-соціальної підтримки (захист) за допомогою ряду заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок безробіття чи захворювання, а також у разі втрати працездатності, стосовно підтримки материнства і дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безкоштовної медицини; 2) соціально-реабілітаційна – держава внаслідок настання соціальних ризиків витрачає кошти з фондів на утримання непрацездатних осіб, зберігаючи їм правовий статус громадян і охороняючи їх здоров'я; 3) соціально-ризикова – кожному працівникові, щодо якого настав соціальний ризик, повинна забезпечуватися державою соціально-матеріальна допомога (ця функція є об'єктивною передумовою захисної функції соціального страхування).

До економічних функцій соціального страхування належать: 1) власне економічна – держава використовує соціальне страхування як один зі способів перерозподілу

¹⁰⁹ Безугла В. О. Соціальне страхування : Навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Нагіряк, Л. П. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 16.

валового внутрішнього продукту, позитивно впливаючи при цьому на вирівнювання доходів працівників, унаслідок надання матеріально-соціальних благ замість утраченої заробітної плати; 2) контрольна – відображається у формі фінансового контролю за рухом грошових коштів. Має бути забезпечено дотримання цільового утворення та використання усіх коштів у страхових фондах; 3) збереження та примноження коштів – внески громадян направляються у спеціальні фонди, які постійно зростають і накопичуються; 4) виплати – у разі настання соціальних ризиків, держава зобов'язана здійснювати виплати для утримання незабезпечених громадян.

Політичними функціями соціального страхування є: 1) політично-стабілізуюча (запобіжна) – намагання державою утримувати соціальну стабільність у суспільстві, запобігаючи за допомогою соціально-матеріальної допомоги настанню негативних наслідків для забезпечених з боку незабезпечених; 2) соціального добробуту та диференціації – скорочення розриву у рівнях матеріально-соціального забезпечення громадян, які працюють, і громадян, які не займаються трудовою діяльністю; цілковите сприяння вирівнюванню рівня життя різних соціальних груп населення, що не залучені до трудового процесу.

Виходячи з проведеного аналізу, зазначимо, що функції соціального страхування характеризуються такими ознаками: 1) пріоритетність – є головними соціально значущими напрямками поліпшення соціального добробуту малозабезпечених громадян; 2) постійність і системність – діють безперервно; 3) динамічність – у процесі їх постійної дії можливі зміни у зв'язку з реформуванням усієї системи соціального страхування, а також вони є вторинними стосовно до завдань соціального страхування, що й зумовлює їх розвиток та вдосконалення; 4) об'єктивність – функції соціального страхування зумовлюються соціально-побутовими потребами суспільства; 5) комплексність – взаємодія в сукупності соціальних, економічних і політичних відносин.

Тож, підводячи підсумки до усього вищесказаного, можна зауважити, що виділені нами завдання та функції соціального страхування дозволили зрозуміти сутність соціального

страхування в Україні, внутрішні процеси, які відбуваються внаслідок його існування. Визначення завдань і функцій соціального страхування в Україні сприяло усвідомленню того, які проблеми для суспільства воно дозволяє розв'язати.

1.4. Принципи соціального страхування

Значення принципів соціального страхування важко переоцінити, адже саме принципи соціального страхування сприяють формуванню фундаменту цілісного розуміння законодавчих положень про соціальне страхування, дозволяють усвідомити значення соціального страхування в дії, його роль при підвищенні рівня соціального захисту населення.

Принципи соціального страхування є витокami та першоджерелами закономірностей поліпшення рівня життя кожного громадянина нашої країни, адже саме завдяки ним відбувається надбудова соціальних стандартів, встановлено чіткі орієнтири, на які потрібно рівнятися, передбачені головні правила, яких необхідно дотримуватися.

Принципи є продуктом діяльності людини, результатом якої вони виступають і на відстоювання інтересів якої вони спрямовані. Принципи – соціальні явища як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами розвитку суспільства й у них відображаються закономірності суспільного життя. Без урахування цих значних моментів не можна пояснити і зрозуміти специфічну сутність принципів для послідовного узгодження людської діяльності з вимогами об'єктивних соціальних закономірностей. Основними джерелами принципів є сукупність політичних, економічних і соціальних процесів, а також ідеологія, мораль і правосвідомість суспільства¹¹⁰.

До здобуття Україною незалежності принципи розгляда-

¹¹⁰ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / Колодій Анатолій Миколайович; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – С. 92.

лись у найбільш загальному значенні, і під ними розуміли «відправні», «наукові», «вихідні», «керівні» ідеї, що були цементуючими фундаментальними елементами основи права, які закріплені у відповідних нормах права¹¹¹.

Широкий підхід до визначення поняття «принципи» також свідчить про те, що це ті основні, вихідні, найголовніші положення, правила і засоби, що визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найбільш суттєві властивості¹¹². Трактуються принципи як закони природи, що сформульовані і визнані¹¹³; фундаментальні припущення, на яких ґрунтується мета міркувань¹¹⁴. Також побутує думка, що принципи права є керівними ідеями, відповідно до яких будується вся система галузі права, формується цілий масив правових норм, що регулюють ті або інші суспільні відносини¹¹⁵. Принцип тлумачиться як наукове або моральне начало, основа, правило, від якого не відступають, а також головне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, тобто вихідна першооснова, основне положення, вихідний

¹¹¹ Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.; Лившиц Р. З. Принципы советского трудового права / Р. З. Лившиц, В. З. Никитинский // Сов. государство и право. – 1974. – № 8. – С. 31-39; Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 216 с.; Андреев В. С. Советское трудовое право : Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / Под ред. доктора юрид. наук, проф. В. С. Андреева. – Изд. 3-е, доп. и перераб. – М. : Высшая школа, 1976. – 414 с.

¹¹² Колодій А. М. Принципи права України : Монографія / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 17.

¹¹³ New Webster's Dictionary and Thesaurus of English Language. (1993). Danbury : Lexicon Publication Inc., p. 795.

¹¹⁴ Там само, р. 354.

¹¹⁵ Старчук О. В. Принципи трудового права України : загальнотеоретичні аспекти / О. В. Старчук // Запорізькі правові читання : Тези доповідей щорічної міжнар. наук.-практ. конф. «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р.). – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 450.

пункт, передумова будь-якої теорії та концепції¹¹⁶.

Отже, принципи – це головні, базові, фундаментальні ідеї та правила, на яких будується вся природа конкретного явища.

Що ж стосується принципів соціального страхування, то серед учених немає одностайної позиції щодо цього питання. Так, І. О. Гуменюк тлумачить їх як передбачені чинним законодавством чи виражені у стійкій юридичній практиці основоположні керівні ідеї, що відображають сутність норм соціального страхування й головні напрямки політики держави щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального страхування, організації та функціонування системи загальнообов'язкового державного і добровільного соціального страхування¹¹⁷. В. В. Юровська переконана, що принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування означають основні ідеї, керівні засади, передбачені законом, які відображають об'єктивні закономірності і визначають структуру побудови та шляхи розвитку нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин, які з'являться у зв'язку із соціальним захистом населення від наслідків соціального ризику¹¹⁸.

На нашу думку, під принципами соціального страхування необхідно розуміти головні, базові, фундаментальні ідеї та правила, на яких будується вся система соціально-економічних відносин, спрямованих на забезпечення належних соціальних і економічних умов для осіб у зв'язку з настанням соціальних

¹¹⁶ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 3. – С. 431.

¹¹⁷ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – С. 10.

¹¹⁸ Юровська В. В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В. В. Юровська ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2005. – С. 8.

ризиків, передбачених законодавством.

У юридичній літературі вже були спроби науковців здійснити класифікацію принципів соціального страхування. Н. М. Внукова вважає, що організація соціального страхування громадян України здійснюється на таких принципах: 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування; 2) особистої відповідальності – працівники особисто беруть участь у фінансуванні страхування, розмір виплат перебуває у залежності від попередніх внесків працівників і їхнього страхового стажу; 3) солідарності – роботодавці, працівники та держава беруть майнову участь у страхуванні, створюючи своїми внесками базу матеріальної допомоги (при настанні страхових випадків) менш забезпеченим; 4) організаційного самоврядування – керівництво органами соціального страхування здійснюється повноважними представниками працівників і роботодавців, що зміцнює солідарність двох соціальних суб'єктів і страхових товариств, робить систему соціального страхування «прозорою» для громадськості, сприяючи соціальній стабільності, формуванню демократичної свідомості населення; 5) загальності – соціальне страхування розповсюджується на широкі кола тих, хто його потребує, що встановлено в законодавчому закріпленні гарантій реалізації прав застрахованих, порядку здійснення відповідних виплат і надання послуг; 6) обов'язковості (примусовості) – незалежно від волі та бажання роботодавців і застрахованих, що знаходить втілення в обов'язковому характері (відповідно до закону) сплати страхових внесків роботодавцями і працівниками, а також у визначених випадках державою з державного бюджету; 7) державного регулювання – законодавчого закріплення гарантій прав у галузі страхового захисту, рівня виплат і якості послуг, умов призначення допомоги, контролю за правильністю використання фінансових коштів¹¹⁹.

Деякі вчені переконані, що організація соціального страхування в ринковій економіці базується на таких основних

¹¹⁹ Внукова Н. М. Соціальне страхування / Н. М. Внукова. – К. : Кондор, 2006. – С. 11-12.

принципах: 1) поєднання обов'язковості та добровільності соціального страхування; 2) соціальне партнерство держави, роботодавців та найманих працівників; 3) компенсація втрати особистих доходів та працездатності; 4) формування і використання цільових позабюджетних фондів; 5) сполучення державного регулювання і ринкового саморегулювання страхової діяльності; 6) взаємодія основних суб'єктів соціального страхування – страховиків, страхувальників і застрахованих громадян; 7) баланс економічної ефективності та соціальної справедливості; 8) загальна солідарність та індивідуальна відповідальність щодо страхування громадян; 9) профілактика й реабілітація соціальних ризиків¹²⁰.

Законодавча класифікація закріплена у ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, де прямо зазначено, що принципами соціального страхування є такі: 1) законодавчого встановлення умов та порядку виконання цього страхування; 2) обов'язковості страхування осіб, які працюють відповідно до визначених умов у трудовому договорі (контракту) й інших підставах, що визначені чинним законодавством про працю, а також осіб, які самостійно забезпечують себе трудовою діяльністю (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян-суб'єктів підприємницької діяльності; 3) надання права на отримання виплат у відповідності до загальнообов'язкового державного соціального страхування винятково тим особам, які зайняті підприємницькою або творчою діяльністю тощо; 4) обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) тих витрат, що мають безпосередній зв'язок із наданням матеріального забезпечення і соціальних послуг; 5) державних гарантій реалізації застрахованими особами власних прав; 6) забезпечення рівня життя, що є не нижчим за прожитковий мінімум, який передбачений законом, за допомогою надання пенсій, інших видів соціальних виплат і соціальних допомоги, що є головним

¹²⁰ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 18-19.

джерелом існування; 7) цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; 8) паритетності представників усіх суб'єктів соціального страхування у процесі управління ним¹²¹.

Тож можемо резюмувати, що головні принципи соціального страхування передбачені у законодавчих актах та є тією частиною суспільної надбудови, яка визначається фундаментальними, соціальними й економічними процесами, що відбуваються у суспільстві. Вони є базовими, і це дозволяє стверджувати, що такі ідеї і правові тенденції має кожен із видів соціального страхування.

Принцип законності соціального страхування передбачає дотримання законодавства у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на всіх рівнях здійснення та щодо всіх категорій застрахованих осіб, відповідно до якого воно здійснюється. Унаслідок недотримання цих норм настає відповідальність, передбачена у відповідних нормативно-правових актах цієї сфери. Тобто, знову ж таки: будь-який процес щодо соціального страхування повинен відбуватися відповідно до чинного законодавства.

Принцип державної гарантованості соціального страхування полягає у забезпеченні реального виконання соціальних та правових обов'язків, покладених на державу у сфері надання соціальної допомоги особам, щодо яких настав соціальний ризик. Тому задля утвердження таких обов'язків повинні надаватися гарантії того, що процеси соціального страхування будуть справді забезпечені.

Принцип забезпечення гідного рівня соціально-побутових умов для життя застрахованої особи полягає в тому, що завдяки соціальному страхуванню держава має забезпечувати не нижчий від прожиткового мінімуму (закріпленого в законодавстві) рівень життя за допомогою надання різних видів соціальної допомоги.

Одним із базових принципів соціального страхування

¹²¹ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

вважаємо принцип обов'язковості, який означає, що соціальне страхування є обов'язковим щодо всіх осіб, які виконують трудову діяльність. Такий принцип указує на загальний характер соціального страхування і його загальну потрібність у суспільстві.

Принцип рівноправності соціального страхування полягає в рівноправності усіх застрахованих осіб щодо зобов'язань із фінансування витрат та одержуваних у результаті цього прав і гарантій надання їм соціальної допомоги та забезпечення соціального захисту за настання конкретних страхових ризиків.

На соціальному партнерстві як принципі соціального страхування наголошував С. В. Жадан, відзначаючи, що той полягає у безпосередній участі сторін соціального партнерства у створенні коштів соціального страхування за допомогою сплати страхових внесків. Кожна зі сторін у цьому випадку відстоює свої інтереси, а щодо спільного інтересу, то він полягає в потребі забезпечення цільового використання коштів соціального страхування. Більше цього, науковець зауважує, що належному застосуванню вказаного принципу загрожує відсутність сталої організаційної структури представницьких сторін застрахованих осіб, а також і самих роботодавців. Вважається, що засобом подолання цього негативного чинника є впровадження вимоги стосовно репрезентативності представницьких організацій, що виступає як фундаментальна ознака для підтвердження права цих організацій на участь в управлінні соціальним страхуванням¹²².

Соціальному страхуванню притаманний принцип солідарності, відповідно до якого відбувається перерозподіл коштів від працездатних до непрацездатних, від здорових людей особам, що мають захворювання, від людей, які виконують трудову діяльність, до безробітних. Наголосимо, що працюючі відраховують частину свого заробітку на пенсії, а також на

¹²² Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. В. Жадан ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – С. 13.

медичне обслуговування й утримання безробітних під державні зобов'язання. При цьому держава дає гарантії стосовно того, що за умови настання старості, у випадку інвалідності в подальшому громадяни відраховуватимуть певну частину на їх утримання чи навіть утримання їхніх сімей¹²³.

Зауважимо, що важливий і принцип організаційного самоуправління, який можна трактувати як певну незалежність і самостійність соціального страхування від державного управління, що означає розподіл владних функцій між суб'єктами системи. При цьому велика кількість працівників беруть участь у процесі прийняття рішень. А це дозволяє знизити рівень соціальної напруги в системі соціального страхування та в суспільстві загалом. Науковий інтерес становить і те, що найменші працівники та роботодавці перебувають на партнерських засадах в органах соціального страхування. Самоуправління в соціальному страхуванні свідчить про те, що всі, хто бере участь у ньому (застраховані та роботодавці), несуть відповідальність за управління страховою організацією¹²⁴. Це, зокрема, сприяє прозорості всіх процесів соціального страхування і його поступовому зростанню до вищих стандартів надання соціальної допомоги.

З усього вищесказаного випливає, що до принципів соціального страхування в Україні належать такі: 1) законності соціального страхування – передбачає дотримання законодавства у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на всіх рівнях здійснення і щодо всіх категорій застрахованих осіб, відповідно до якого воно здійснюється; 2) державної гарантованості соціального страхування – забезпечує реальне виконання соціальних і правових обов'язків, покладених на державу у сфері надання соціальної допомоги особам, щодо яких настав соціальний

¹²³ Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні : правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 63.

¹²⁴ Роик В. Д. Реформа социального страхования – условие успеха экономической реформы / В. Д. Роик // Человек и труд. – 1994. – № 9. – С. 84.

ризик; 3) забезпечення гідного рівня соціально-побутових умов для життя застрахованої особи – полягає в тому, що завдяки соціальному страхуванню держава має забезпечувати мінімальний прожитковий мінімум життя; 4) обов'язковості соціального страхування – означає, що соціальне страхування є обов'язковим щодо всіх осіб, які виконують трудову діяльність; 5) рівноправності соціального страхування – усі застраховані особи виділяють кошти, а згодом одержують права і гарантії надання їм рівномірно цьому соціальної допомоги та забезпечення соціального захисту за настання конкретних страхових ризиків; 6) соціального партнерства у соціальному страхуванні – полягає в безпосередній участі сторін соціального партнерства у створенні коштів соціального страхування за допомогою сплати страхових внесків, відстоюючи одночасно власні інтереси; 7) солідарності соціального страхування – відповідно до нього відбувається перерозподіл коштів від працездатних до непрацездатних, від здорових людей особам, що мають захворювання, від людей, які виконують трудову діяльність, до безробітних; 8) організаційного самоуправління – самостійність соціального страхування від державного управління, що означає розподіл владних функцій між суб'єктами системи.

Підкреслимо, що правові принципи спрямовують суспільну свідомість, яка є важливою складовою світогляду. Без урахування світогляду й економічних засад, що містяться у правових принципах, неможливо з'ясувати їх взаємодію із суспільною психологією на рівні норм традиційної культури. Унаслідок цього правові принципи є не тільки юридичного походження, але й філософського та соціологічного¹²⁵.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що принципами соціального страхування є правові ідеї, спрямовані на врегулювання відносин соціального страхування. Їхня сутність полягає в тому, що вони слугують відображенням соціальної політики держави у становленні соціально захищеного населення нашої держави. При цьому кожен

¹²⁵ Прокопенко В. І. Трудове право : Курс лекцій / В. І. Прокопенко. – К. : Вентурі, 1996. – С. 35-36.

принцип соціального страхування має обов'язково прямо чи опосередковано (безпосереднє або побічне закріплення у правовій нормі) проявлятися у вітчизняному законодавстві у цій сфері, починаючи з Основного Закону держави до підзаконних нормативно-правових актів.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН

У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

2.1. Сутність правовідносин

у сфері соціального страхування

З набуттям Україною незалежності та прийняттям Конституції України перед державою постала необхідність розбудови соціальної та правової держави, у якій будуть реалізовані всі проголошені основоположні та похідні від них права людини й громадянина. При цьому надзвичайно важливим завданням було і досі є, оскільки воно належною мірою не виконано, соціальне забезпечення громадян, у тому числі існування потужного механізму соціального страхування від різноманітних соціальних ризиків, передбачених чинним законодавством.

Тому особливої уваги як у теоретичному, так і практичному просторі потребує проблема якісного регулювання суспільних відносин у сфері соціального страхування, розуміння сутності останніх з метою виявлення недоліків і пошуку шляхів удосконалення в майбутньому. Саме правовідносини у сфері соціального страхування слугують реальним відображенням впливу існуючих норм права у сфері соціального страхування щодо суспільних відносин, які мають безпосередній зв'язок із процесами соціального страхування.

До тематики сутності правовідносин у сфері соціального страхування в Україні зверталися тією чи іншою мірою вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких першочергово назвемо таких, як: В. С. Андрєєв, К. С. Батигін, В. Я. Бурак, К. Н. Гусова, А. Д. Зайкін, Р. І. Іванова, М. В. Лушнікова, П. Д. Пилипенко, В. К. Субботенко, М. Ю. Федорова, І. С. Ярошенко та ін. Не применшуючи наукового надбання згаданих

учених і їх значення в дослідженні проблематики сутності правовідносин у сфері соціального страхування, зазначимо, що досі в науці права соціального забезпечення не представлено комплексне ґрунтовне дослідження вказаного питання, що й зумовлює необхідність здійснення більш аргументованого й деталізованого аналізу правовідносин у сфері соціального страхування.

Правовідносини у найбільш загальному розумінні означають суспільні відносини, що регулюються нормами права¹²⁶. Тобто, це будь-які відносини, що виникають між людьми і стосовно яких створені правові норми на державному рівні з метою їх регулювання.

Близькою за тлумаченням до такого визначення є дефініція, представлена в «Юридичній енциклопедії», де зауважено, що правовідносини (правові відносини) – це суспільні відносини, які регулюються правом. Вони регулюються законами, а також іншими нормативно-правовими актами. Більше того, такі відносини наявні в усіх сферах життя суспільства і в загальному покликані створювати у ньому правопорядок, надають йому стабільного та цілеспрямованого характеру¹²⁷. Та потрібно брати до уваги той факт, що право регулює далеко не всі, а тільки найбільш принципові відносини, які мають суттєву вагомість для інтересів держави, а також стабільної життєдіяльності всіх людей¹²⁸. Отже, правовідносини є більш вузьким поняттям, ніж відносини, позаяк останні не мають особливості бути регульованими нормами права. Тому правовідносини заслуговують на специфічну увагу з боку держави, оскільки

¹²⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [слів та словосполучень] : (з дод., допов. та CD) / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел; ред.-лексикографія: В. Т. Бусел, М. Д. Василюга-Дерibas, О. В. Дмитрієв та ін.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – VIII. – С. 1101.

¹²⁷ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003 – Т. 5 : П-С. – С. 44-45.

¹²⁸ Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – С. 193-194.

можуть впливати на суспільний розвиток, життя та здоров'я людини як найвищої соціальної цінності.

Серед науковців однією з найбільш поширених є позиція, що правовідносини – це свідомі вольові суспільні відносини, які виникають і здійснюються на базі норм права, учасники яких мають зв'язок із взаємними правами й обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу¹²⁹. Ця думка вказує перш за все на усвідомлення людьми значущості таких відносин, розуміння їх соціального значення, адже вони регулюються нормами права. Унаслідок цього кожна зі сторін відносин має свої права й обов'язки.

Я. В. Лазур трактує термін «правовідносини» як урегульовані нормами права специфічні суспільні відносини, учасники яких мають взаємні права, свободи й обов'язки, що гарантуються державою¹³⁰. Учений слушно відзначає, що такі права, свободи й обов'язки у відносинах мають державний характер в аспекті їх гарантованості. Вони визнаються непорушними, а в разі їх порушення чи недотримання наступає юридична відповідальність.

А. Ю. Олійник дотримується думки, відповідно до якої правовідносини трактуються як специфічні суспільні відносини, що виникають на підставі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків¹³¹, тобто у науковця схожа думка про сутність терміна «правовідносини».

Дещо інша позиція С. Г. Стеценка, який переконаний, що під правовідносинами варто розуміти результат впливу правових норм на поведінку суб'єктів, унаслідок чого між ними

¹²⁹ Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 671.

¹³⁰ Лазур Я. В. Деякі особливості правовідносин у сфері реалізації прав і свобод громадян у публічному правлінні / Я. В. Лазур // Часопис Київського ун-ту права. – 2010. – № 4. – С. 129.

¹³¹ Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : Монографія / А. Ю. Олійник. – К. : Алерта, КНТ, центр навчальної літератури, 2008. – С. 163.

виникають зв'язки правового характеру¹³².

У юридичній літературі відображені загальні ознаки правових відносин. Відзначається, що правовідносини є результатом правового регулювання певного виду суспільних відносин; що правовідносини є органічним координаційним зв'язком між учасниками цих відносин, який знаходить прояв у вигляді суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; що у правовідносинах закладена гарантованість реального виконання прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, аж до застосування примусової сили держави¹³³.

При цьому необхідно взяти до уваги той факт, що право є специфічним державним регулятором суспільних відносин, оскільки регулювання – це основне його покликання. Зважаючи на це, суспільні відносини не втрачають своїх якостей, а лише набувають оновленого змісту, перебувають у процесі постійної зміни. Отже, право не є творцем суспільних відносин, а лише їх регулятором, право санкціонує відносини, найбільш принципові для суспільства і держави, ті, які є основою нормальної життєдіяльності людей. Решту менш принципових для суспільства відносин право або регулює опосередковано, або не регулює взагалі (сфера моралі, дружби, звичаїв тощо)¹³⁴. Виходячи з вищезазначеного, можна резюмувати, що виникають правовідносини завдяки волі людей, прагненню вступити у них, адже право не зобов'язує вступати в такі відносини. Право покликане регулювати діяльність учасників у рамках конкретних відносин.

Суспільні відносини – складне та багатогранне явище, яке

¹³² Стеценко С. Г. Адміністративне право України : Навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2008. – С. 80.

¹³³ Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959 г. – 87 с.; Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 352 с.; Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права : Учеб. для вузов / С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков и др. ; Под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с.

¹³⁴ Нікітін А. В. Теорія держави та права : Навч. посіб. для дистанц. навч. / А. В. Нікітін ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2005. – Ч. 2. – С. 118.

може охоплювати різні елементи суспільних інтересів і потреб. Одні з них охоплюються правовим регулюванням, а інші – ні. Звідси випливає, що не всі суспільні відносини і не в повному обсязі можуть набувати юридичної форми. Правовідносини відображають той аспект конкретних, життєвих відносин між людьми, які визначаються нормами права. Більше того, не всі суспільні відносини об'єктивно можуть бути юридичними. Відносини спроможні набути правового характеру лише в тому випадку, якщо йдеться про правила поведінки, які мають велике соціальне значення. Категорія «правовідносини» дозволяє з'ясувати, у який спосіб право впливає на поведінку людей. У межах правовідносин життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного та передбаченого характеру¹³⁵. Щодо відносин у сфері соціального страхування, то вони, беззаперечно, сприяють задоволенню соціальних потреб та інтересів громадян, вирішують соціально важливі питання, у зв'язку з чим підлягають обов'язковому регулюванню правом. Правила поведінки у сфері соціального страхування мають велике соціальне значення, адже забезпечують не лише соціально-побутові умови для кожного громадянина, але й для суспільства в цілому, тому вони є за своєю природою юридичними і відображають конкретні життєві відносини між людьми у сфері соціального страхування.

Так, К. С. Батигін правовідносини у сфері соціального страхування називає так званими «правовідносинами з матеріального забезпечення працівників за рахунок коштів соціального страхування» й зауважує, що вони характеризуються «індивідуально-визначеним зв'язком уповноваженої особи із зобов'язаною особою (або особами), що виражається безпосередньо у конкретних, кореспондуючих один одному правах і обов'язках»¹³⁶. Але таке визначення, на думку М. Ю. Федорової, не дозволяє охопити в усьому їх різноманітті

¹³⁵ Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – С. 319-321.

¹³⁶ Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Батыгин Константин Степанович ; ВШПД ВЦСПС. – М., 1975. – С. 16.

правові зв'язки, що опосередковують здійснення соціального страхування¹³⁷. Погоджуємося з позицією щодо вузькості тлумачення терміна.

М. В. Лушнікова відзначає, що в теорії радянського права соціального забезпечення розглядався тільки один вид соціально-страхових правовідносин (щодо забезпечення соціальною допомогою із тимчасової непрацездатності та по вагітності й пологах), які опосередкували єдиний існуючий тоді вид соціального страхування. Дослідниця відносить правові зв'язки із соціального страхування до соціально-забезпечувальних, при цьому виділяючи їх у специфічну групу. Соціально-страхові правовідношення (тобто правовідносини у сфері соціального страхування) М. В. Лушнікова тлумачить як те, що виникає з метою страхування від соціальних ризиків втрати заробітку або роботи. Це складні тристоронні відносини, що охоплюють два види правових зв'язків: 1) соціально-аліментарні, учасниками яких є застрахований працівник і страховий фонд (організація); 2) соціально-зобов'язальні – між страховими фондами (організаціями) і страхувальниками в аспекті надання страхових виплат і послуг, а також здійснення страхових внесків на умовах, що передбачені законом чи договором¹³⁸.

Звідси випливає, що до правовідносин у сфері соціального страхування належать, зокрема, правові зв'язки між страхувальником і страховиком, що опосередковують сплату страхових внесків. Останні ж наділені фінансово-правовим змістом, а також адміністративним (індивідуальний облік у загальнодержавній системі пенсійного страхування). Підсумовуючи, науковець К. С. Батигін зробив пропозицію щодо розгляду системи норм, які регулюють вищезазначені суспільні

¹³⁷ Федорова М. Ю. Понятие и виды правоотношений по социальному страхованию / М. Ю. Федорова // Вестник Омского ун-та. Серия : Право. – Омск : Омск. ун-т, 2004. – № 1. – С. 86.

¹³⁸ Лушнікова М. В. Государство, работодатели и работники : история, теория и практика правового механизма социального партнерства (сравнительно-правовое исследование) / М. В. Лушнікова. – Ярославль : ЯрГУ, 1997. – С. 195.

відносини, як єдиної комплексної галузі права – соціально-страхове право¹³⁹.

На думку М. Ю. Федорової, у запропонованій системі правовідносин, які можна розглядати як соціально-страхові (правовідносини у сфері соціального страхування), відбивається складний характер міжгалузевої функціональної взаємодії різних норм права, що здійснюється в системі правового регулювання соціального страхування. При цьому самі правовідносини не можуть носити комплексного характеру. Якщо здійснюється регулювання тієї чи іншої групи суспільних відносин нормами різних галузей права, то за таких умов виникають правовідносини, які перебувають у тісній взаємодії одне з одним, проте зберігають свою галузеву належність¹⁴⁰. Науковець правовідносини у сфері соціального страхування (соціально-страхові правовідносини) трактує як правові зв'язки між суб'єктами соціального страхування (застрахованими, страхувальниками, страховиками й іншими організаціями та установами, які надають страхове забезпечення), що виражаються в кореспондуючих одне одному правах і обов'язках, спрямованих на забезпечення захисту застрахованих осіб від соціального ризику шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг за соціальним страхуванням, порівняних зі застрахованим заробітком або іншим доходом, а також шляхом проведення заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій¹⁴¹. Вважаємо це визначення широким, таким, що охоплює повну сутність терміна «правовідносини у сфері соціального страхування». Проте, на нашу думку, варто трактувати зазначене поняття не як правові зв'язки, а як відносини у сфері соціального страхування, що регулюються соціально-страховим законодавством або, щоб більш повно відобразити зміст, – законодавством із

¹³⁹ Батыгин К. С. Правоотношения по социальному страхованию / К. С. Батыгин // Сов. гос. и право. – 1972. – № 11. – С. 17.

¹⁴⁰ Федорова М. Ю. Понятие и виды правоотношений по социальному страхованию / М. Ю. Федорова // Вестник Омского ун-та. Серия : Право. – Омск : Омск. ун-т, 2004. – № 1. – С. 86.

¹⁴¹ Там само. – С. 87.

загальнообов'язкового державного соціального страхування. Це, по-перше, більш якісно виражає сутність досліджуваного терміна, а, по-друге, об'єктивніше відображає реальний статус таких правовідносин, його правову природу.

В. В. Андріїв переконаний, що правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування є правовими зв'язками між суб'єктами соціального страхування (застрахованими особами, страхувальниками і страховиками), які виражаються у їх взаємних правах і обов'язках, спрямованих на забезпечення захисту застрахованих осіб від соціального ризику і на його компенсацію шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування співрозмірних із застрахованим заробітком або іншим доходом, а також шляхом вжиття заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій¹⁴².

І. О. Гуменюк трактує правовідносини у сфері соціального страхування як урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають між страховиком, застрахованим та страхувальником з приводу формування страхових коштів та їх витрачання під час реалізації застрахованими особами (або членами їх сім'ї) права на соціальне забезпечення і профілактику страхових ризиків¹⁴³. У дефініції зазначено, з якого приводу виникають правовідносини у сфері соціального страхування, проте чітко не зазначено (у порівнянні з попереднім науковим визначенням) їх мету, що б, на нашу думку, додало значної конкретизації при трактуванні вказаного терміна.

Колектив авторів (Т. А. Занфірова, М. І. Іншин і

¹⁴² Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Андріїв Валентина Василівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – С. 89.

¹⁴³ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – С. 10.

С. М. Прилипко) зауважує, що необхідно розрізняти соціально-страхові правовідносини та правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування. Так, соціально-страхові правовідносини, на думку згаданих науковців, – це суспільні відносини, які мають міжгалузевий характер, здійснюються на засадах обов'язковості або добровільності, направлені на мінімізацію негативних наслідків соціальних ризиків у майбутньому, здійснюються у законодавчо визначеному порядку. А щодо правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування, то їх учені тлумачать як правові зв'язки між суб'єктами соціального страхування, що відображаються у їх взаємних правах і обов'язках, вони спрямовані на забезпечення захисту застрахованих від соціальних ризиків і на їх компенсацію завдяки наданню при настанні страхового випадку виплат та послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, співрозмірних із застрахованим заробітком чи іншим доходом, а також завдяки вжиттю необхідних заходів із попередження соціально-ризикових ситуацій¹⁴⁴. Отже, звідси можна констатувати, що правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування вужче розкривають сутність усіх процесів у сфері соціального страхування, ніж соціально-страхові правовідносини, хоч і спрямовані на більш спеціалізоване коло відносин. Отже, фактично правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування випливають із соціально-страхових правовідносин.

Резюмуючи, зауважимо, що правовідносини у сфері соціального страхування – це регульована законодавством у сфері соціального страхування складна система соціально-економічних відносин з матеріального забезпечення застрахованих осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків.

Характеризуючи правовідносини у сфері соціального

¹⁴⁴ Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін.; За заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – Харків : ФІНН, 2012. – С. 173-174.

страхування, зазначимо, що вже були запропоновані класифікації ознак правовідносин у сфері соціального страхування, які виражають сутність останніх, розкривають їх соціальну роль і визначають місце в системі суспільних правовідносин. Так, І. О. Гуменюк стверджує, що правовідносинам у сфері соціального страхування властиве відносно відокремлене регулювання і характерна юридична своєрідність: 1) особливі принципи (обов'язковість, солідарність, паритетність); 2) рівність суб'єктів; 3) страховий метод акумулювання коштів; 4) використання угод. Водночас автор вважає, що наявність особливостей не заперечує якісної однорідності з іншими правовідносинами, які включаються до предмета права соціального забезпечення: соціально-забезпечувальний характер, виникнення обумовлено соціальними ризиками тощо¹⁴⁵. Незважаючи на позитивні моменти зазначеної класифікації ознак правовідносин у сфері соціального страхування, вважаємо, що такий підхід не зовсім логічний і викладає їх специфіку не повною мірою. Так, це пов'язано з тим, що немає чіткого критерію виділення рис правовідносин у сфері соціального страхування і вказаній класифікації невластива конкретна структура складових елементів. Більше того, названі принципи не зовсім правомірно вважати особливими, адже вони властиві й багатьом іншим правовідносинам (зокрема у сфері соціального забезпечення).

Здебільшого правовідносини (правовідносини у сфері соціального страхування не є винятком) мають абсолютний характер. Правовідносини у сфері соціального страхування стосуються кожного громадянина нашої країни, поширюється на всіх, мають глобальний характер. Як установлено в ст. 46 Основного Закону України, громадяни наділені правом на соціальний захист, яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків відповідних громадян, організацій, бюджетних джерел

¹⁴⁵ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – С. 10.

тощо¹⁴⁶. Тож завдяки соціальному страхуванню гарантується право громадян на соціальний захист, яке є основою функціонування останнього. Не менш важливе право кожного на медичне страхування (яке ми розглядаємо як складову соціального страхування), що передбачене у ст. 49 Конституції України. Це свідчить про широкий підхід до розуміння законодавцем правовідносин у сфері соціального страхування, про їх суспільну важливість і необхідність. Отже, можна зробити висновок, що правовідносини у сфері соціального страхування наділені ознакою універсальності.

Зміст суспільних відносин, що формуються і виникають у суспільстві, зумовлений перш за все змістом правових норм, які приймаються державою для їх регулювання. Такого роду відносини виникають між юридичними й фізичними особами, які володіють правосуб'єктністю, тобто мають можливість бути учасниками правовідносин, носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків¹⁴⁷. Усі суспільні відносини, в тому числі правові відносини у сфері соціального страхування, зумовлені об'єктивними обставинами. Більше того, їх контролює в установленому режимі не тільки держава, але й саме суспільство. Об'єктивні обставини визначають необхідні напрями розвитку правових відносин, указують на потрібні шляхи їх зміни або передбачають потребу у їх припиненні. Ці

¹⁴⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁴⁷ Общая теория советского права / Под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самошенко – М. : Юрид. лит., 1966. – 491 с.; Мокичев К. А. Теория государства и права / Под ред. К. А. Мокичева – М. : Юрид. лит., 1965. – 519 с.; Алексеев С. С. Механизмы правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.; Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М. : Госюриздат, 1962. – 211 с.; Прокопенко В. И. Правовые отношения комитета профсоюза с администрацией социалистического предприятия / В. И. Прокопенко. – К. : Вища школа, 1977. – 159 с.; Прокопенко В. И. О субъектах правовых отношений комитета профсоюза и администрации предприятия / В. И. Прокопенко // В сб. : Проблемы трудового права. – М., 1975. – 207 с.

об'єктивні обставини викладені у ст. 46 Конституції України, серед яких є: повна, часткова чи тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, старість¹⁴⁸. Проте перелік об'єктивних обставин, які впливають на функціонування правовідносин соціального страхування, невичерпний, і до них можуть належати й інші, прямо передбачені законом.

Також сутність правовідносин у сфері соціального страхування зумовлюється і тим, що вони мають безпосередній взаємозв'язок із правом на матеріальне забезпечення, а також виникненням трудових правовідносин, що означає внутрішню взаємодію із правовідносинами у сфері соціального забезпечення та трудовими правовідносинами. Фактично це вказує на їхню похідну природу, адже вони не з'явилися самі по собі, не виникли стихійно, а мають певний порядок виникнення. Так, із виникненням трудових правовідносин сплачуються страхові внески до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Це відбувається в обов'язковому порядку й на регулярній основі для забезпечення соціального захисту застрахованих осіб, а також членів їх сімей¹⁴⁹. Платниками, приміром, єдиноного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є роботодавці як суб'єкти трудового права, тобто усі підприємства, установи й організації та інші юридичні особи, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (трудоного контракту); фізичні особи-підприємці, а також ті, хто використовує працю інших осіб на умовах трудового договору (трудоного контракту) чи на інших умовах; працівники – громадяни України та іноземці; інші суб'єкти, які передбачені ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиноного внеску на загальнообов'язкове

¹⁴⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁴⁹ Мельник Т. Облік та звітність поточних виплат працівникам в сучасних умовах / Т. Мельник // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : Економіка. – 2011. – Вип. 130. – С. 31-32.

державне соціальне страхування»¹⁵⁰. Отже, наведена норма підтверджує взаємозв'язок на практиці трудових правовідносин із правовідносинами у сфері соціального страхування, а також те, що другі впливають з перших.

Ведучи мову про походження правовідносин у сфері соціального страхування, з метою з'ясування більш детально їхньої сутності, доцільно буде розглянути їх галузеву належність. Відносини з державного соціального страхування, що виникають між працюючими й органами, які здійснюють соціальне страхування, тривалий час різні вчені відносили до предмета трудового права. Завдяки тому, що в СРСР розвивалося пенсійне забезпечення і було прийнято ряд законодавчих актів про соціальне забезпечення, то в юридичній літературі визнано створення нової галузі права – права соціального забезпечення. Такий висновок обґрунтований однорідністю відносин з державного соціального страхування з іншими відносинами, що створюють предмет права соціального забезпечення. Уперше на необхідність виокремлення з предмета трудового права відносин із соціального страхування, що виникають з працівниками, з одного боку, та органами соціального страхування – з другого, з приводу надання видів забезпечення звернув увагу видатний учений В. С. Андреев¹⁵¹.

¹⁵⁰ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

¹⁵¹ Андреев В. С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев // Советское государство и право. – 1967. – № 2. – С. 32-34; Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР / В. С. Андреев. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 232 с.; Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР. Правовые вопросы / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 256 с.; Батыгин К. С. Ответственность по законодательству о социальном страховании / К. С. Батыгин. – М. : Юрид. лит., 1974. – 142 с.; Батыгин К. С. Отношения по социальному страхованию, входящие в предмет права социального обеспечения / К. С. Батыгин // В сб. : Вопросы социального обеспечения. – М. : ЦИЭТИН, 1976. – Вып. 9. – С. 40-45.

Такий погляд на галузеву належність відносин із забезпечення працюючих за рахунок коштів державного соціального страхування підтримується й багатьма іншими вченими, які представляють доктрину права соціального забезпечення¹⁵².

Та є й опоненти щодо питання належності відносин із соціального страхування до предмета трудового права. Так, В. І. Смолярчук переконаний, що правовий інститут державного соціального страхування – предмет трудового права, оскільки принципи регулювання трудових відносин однаковою мірою визначають сутність і значення норм права і з матеріального забезпечення з державного соціального страхування¹⁵³.

Аналогічну позицію займає і О. І. Процевський, який твердо переконаний, що для визначення предметності окремих видів відносин з державного соціального страхування вирішальне значення мають внутрішні зв'язки їх із трудовими відносинами, що проявляється через суб'єктний вклад трудових відносин (робітники і службовці). Саме робітники і службовці, тимчасово втративши працездатність, підтримують постійний зв'язок із підприємством, установою, організацією та продовжують перебувати у трудових правовідносинах, які існують поряд з відносинами із соціального страхування¹⁵⁴.

Р. З. Лівшиць зайняв із обговорюваного питання компромісну позицію. На його думку, частина відносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням з державного соціального страхування, належать до предмета права соціального забезпечення (наприклад, пенсійне забезпечення), оскільки вони охоплюють

¹⁵² Захаров М. Л. Предмет и система права социального обеспечения / М. Л. Захаров // В сб. : Вопросы социального обеспечения. – М. : ЦИЭТИН, 1976. – Вып. 9. – С. 7-8; Иванова Р. И. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. – № 8. – С. 31-38.

¹⁵³ Смолярчук В. И. Источники советского трудового права / В. И. Смолярчук. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 7.

¹⁵⁴ Процевский А. И. Предмет советского трудового права / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 127-128.

непрацездатних, а відносини із забезпечення допомогами з державного соціального страхування знаходяться на межі трудового права і права соціального забезпечення, тому належать до предмета права обох галузей. До права соціального забезпечення вони належать тому, що охоплюють непрацездатних громадян, до трудового права – оскільки непрацездатні громадяни, одержуючи допомогу, продовжують залишатися робітниками і службовцями, бо саме цим категоріям працюючих виплачується допомога з державного соціального страхування¹⁵⁵.

Ця концепція не може бути підтриманою, зважаючи на те, що вона виходить з розуміння того, що соціальне забезпечення займається лише задоволенням потреб непрацездатних. У юридичній літературі неодноразово наголошувалося, що за допомогою соціального забезпечення задовольняються певні потреби всіх громадян у медичному обслуговуванні та лікуванні, надання допомоги сім'ям у вихованні дітей тощо¹⁵⁶. Ми також підтримуємо таку позицію, тобто відстоюємо ідею широкого підходу до розуміння соціального забезпечення, в тому числі і соціального страхування.

При забезпеченні окремими видами допомог, таких, як при народженні дитини, допомогою по догляду за дитиною, допомогою на поховання, зв'язок підстав для їх надання з

¹⁵⁵ Лившиц Р. З. Соотношение трудового права и права социального обеспечения / Р. З. Лившиц // В сб.: Вопросы социального обеспечения. – М.: ЦИЭТИН, 1976. – Вып. 9. – С. 27-28.

¹⁵⁶ Полупанов М. И. Теоретические проблемы общей части науки права социального обеспечения: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / М. И. Полупанов; МГУ. – М., 1969. – 27 с.; Иванова Р. И. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. – № 8. – С. 31-38.; Азарова Е. Г. Конституционные права личности в сфере социального обеспечения / Е. Г. Азарова // Советское государство и право. – 1980. – № 9. – С. 13-19.

непрацездатністю може бути повністю відсутнім¹⁵⁷.

Більше того, наголосимо, що віднесення правовідносин у сфері соціального страхування до системи трудових правовідносин також ігнорує специфічність правовідносин із забезпечення допомогою з державного соціального страхування, яка притаманна всім правовідносинам із соціального забезпечення, що створюють особливу систему правовідносин.

Відмінності також проявляються в тому, що правовідносини із забезпечення допомогою з державного соціального страхування є юридичною формою відносин розподілу частини суспільних фондів споживання, а трудові правовідносини – відносинами розподілу за працею. Правовідносини із забезпечення допомогою з державного соціального страхування є правовою формою відносин, однопредметними з відносинами, що регулюються нормами права соціального забезпечення, і не можуть бути об'єднаними з відносинами, які становлять предмет трудового права.

Напрошується висновок, що правовідносини із забезпечення допомогою з державного соціального страхування, будучи компонентом системи правовідносин із забезпечення з коштів державного соціального страхування, мають специфічні риси, характерні для всіх основних правовідносин цієї системи. Їх матеріальним змістом є, як правило, відносини з розподілу фонду державного соціального страхування; зобов'язаними суб'єктами цих правовідносин, що здійснюють матеріальне забезпечення працівників, виступають компетентні органи; як правомочні суб'єкти цих правовідносин, виступають працівники, які підлягають державному соціальному страхуванню, тобто особи, які працюють. Характерною ознакою правовідносин із державного соціального страхування, в тому числі із забезпечення допомогою з коштів державного соціального страхування, є їх зв'язок із трудовими правовідносинами.

¹⁵⁷ Виноградова З. Д. Некоторые вопросы теории социального обеспечения / З. Д. Виноградова // Социальное обеспечение в СССР за 60 лет (правовые вопросы). – Труды ВЮЗИ. – М., 1979. – С. 55.

Однією з найважливіших умов забезпечення громадян видами соціального забезпечення з коштів фонду соціального страхування є участь їх у найманій праці. Трудова діяльність повинна бути оплачуваною, здійснюватися шляхом реалізації права на працю і надаватися на засадах відшкодування.

На співвідношення в часі страхових і трудових правовідносин існують різні погляди. Одні автори вважають, що між працівником і органом соціального страхування правовідносини з державного соціального страхування виникають одночасно з трудовими саме з огляду на виникнення останніх. Отже, в науці визнається, що юридичним фактом, який породжує правовідносини з державного соціального страхування, є трудовий договір¹⁵⁸.

На думку інших учених, трудові відносини можуть бути визнані як юридичний факт, що є підставою виникнення правовідносин з державного соціального страхування, оскільки цей факт визначає можливість суб'єктів правовідносин – працюючих і органу, який здійснює соціальне страхування колективу цього підприємства, установи, організації¹⁵⁹.

Є позиція, що юридичний факт, на підставі якого виникають трудові правовідносини, є лише юридично значущою передумовою в юридичних складах як елемент самостійних правовідносин з окремих видів матеріального забезпечення¹⁶⁰.

Тож можемо резюмувати, що наявність в особи трудових правовідносин потрібно розцінювати як юридичний факт, що

¹⁵⁸ Пашерстник А. Е. Теоретические вопросы кодификации общесоюзного законодательства о труде / А. Е. Пашерстник. – М., 1955. – 231 с.; Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров. – Изд. 3-е, испр., доп. – М. : Госюриздат, 1963. – 414 с.; Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право ; право социального обеспечения» / К. С. Батыгин. – М., 1975. – 27 с.; Бодерскова Н. Н. Трудовой стаж рабочих и служащих / Н. Н. Бодерскова. – М. : Юрид. лит., 1975. – 232 с.

¹⁵⁹ Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР / В. С. Андреев. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – С. 16.

¹⁶⁰ Там само.

створює підставу, передумову для реалізації в майбутньому права на одержання соціальної допомоги. Такий юридичний факт визначає становище працюючих як можливих суб'єктів правовідносин із забезпечення допомогоюми з державного соціального страхування, впливає безпосередньо на обсяг їх повноважень, виділяє обставини, що зумовлюють виникнення права на конкретний, передбачений чинним законодавством, вид допомоги із соціального страхування.

Ведучи мову про сутність правовідносин у сфері соціального страхування, також потрібно зазначити, що у 50-70 рр. ХХ сторіччя науково обґрунтовується ідея відокремлення системи норм, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини, в окрему галузь права – право соціального забезпечення, значний внесок у що зробили В. С. Андреев, М. І. Полупанов, А. С. Краснопольский, В. В. Караваев та ін. До предмета права соціального забезпечення були віднесені і правовідносини у сфері соціального страхування¹⁶¹.

Можна констатувати, що правовідносини у сфері соціального страхування в залежності, чи це загальнообов'язкове державне соціальне страхування, чи, наприклад, добровільне – відповідно, є похідним від трудових правовідносин (загальнообов'язкове державне соціальне страхування) або незалежним від них (випадки, коли особа на добровільних засадах бере участь у соціальному страхуванні). Та у всіх випадках правовідносини у сфері соціального страхування – форма соціального забезпечення.

Державний характер правовідносин у сфері соціального страхування зумовлений перш за все різними джерелами фінансування, а також державним (правовим) регулюванням страхових відносин, гарантованістю забезпечення з боку держави. Адже правові норми не виникають самі по собі, вони ініціюються та приймаються відповідними уповноваженими на те органами або народом у встановленому законодавством

¹⁶¹ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – С. 8.

порядку. Більше того, держава займається створенням механізму реалізації правових норм, які регулюють відносини у сфері соціального страхування.

З приводу цього доречно згадати, що суб'єкти правовідносин у сфері соціального страхування не можуть самостійно, поза цими нормами, йдучи проти волі держави, встановлювати вигідні їм правовідносини у сфері соціального страхування, оскільки такі відносини носитимуть неофіційний характер.

З державного характеру правовідносин у сфері соціального страхування випливає висновок, що останні можуть існувати тільки за наявності правових норм, які встановлюються державою. Стосовно цього актуально буде нагадати позицію Р. О. Халфіної, яка зазначила, що найважливіше коло відносин у сфері виробництва і споживання може існувати тільки як правові відносини¹⁶². Одночасно в літературі робиться висновок, що ці правові відносини виключають договір як спосіб реалізації прав громадян у цій галузі, вони не можуть виникати на договірних засадах¹⁶³. Тим не менше правовідносини у сфері соціального страхування носять не лише імперативний характер (лише за умови, якщо це загальнообов'язкове державне соціальне страхування), але й диспозитивний (коли йдеться про добровільне страхування у випадках, передбачених законодавством).

Також потрібно звернути увагу і на те, що правовідносини у сфері соціального страхування динамічні, розвиваються відповідно до змін, що відбуваються у суспільних процесах, які так чи інакше стосуються сфери соціального страхування. Стан правовідносин у сфері соціального страхування мінливий, вони не перебувають у постійній статиці, їм притаманний безперервний розвиток. При цьому держава за пріоритет ставить шляхи оптимізації, удосконалення та реформування.

Що ж до особливостей правовідносин у сфері соціального

¹⁶² Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 36.

¹⁶³ Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению / А. Д. Зайкин. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – С. 33.

страхування, то вони є результатом свідомого функціонування громадян у суспільстві, внаслідок чого належать до категорії ідеологічних відносин. Враховуються інтереси не лише окремих індивідів, але й всеохоплюючі – суспільні, тобто загальнолюдські цінності складають пріоритет у правовідносинах у сфері соціального страхування.

Важливо, що, як і будь-які правовідносини, правовідносини у сфері соціального страхування не є винятком – вони вольові¹⁶⁴. Ці відносини проявляються у двох аспектах: 1) втілюється воля держави, адже правовідносини у сфері соціального страхування виникають з причини наявності соціально-страхових норм, а також у зв'язку з реалізацією пріоритетних шляхів розвитку держави (соціально-правовий характер України, визначений Конституцією України як орієнтир); 2) утілюється воля (інтерес) учасників правовідносин у сфері соціального страхування – вони зацікавлені в досягненні конкретного результату (соціально-матеріальної забезпеченості), розвитку системи соціального страхування в державі задля підвищення соціальних стандартів у наступних поколіннях.

Наголосимо, що правовідносини у сфері соціального страхування є особливим різновидом суспільних відносин, оскільки спрямовані на утвердження соціального блага в суспільстві, задоволення потреб людей як найвищих соціальних цінностей у соціально-правовій державі. Тому їх належить визнавати як суспільно-корисні правовідносини, вони існують з метою забезпечення інтересів, прав і свобод усіх суб'єктів правовідносин у сфері соціального страхування.

Отже, зробимо висновок, що правовідносини у сфері соціального страхування характеризуються такими ознаками: 1) виступають як гарант права громадян на соціальний захист; 2) поширюються на всіх громадян нашої країни; 3) є формою правовідносин у сфері соціального забезпечення; 4) наділені тісним взаємозв'язком із трудовими правовідносинами, якщо це загальнообов'язкове державне соціальне страхування; незалежні

¹⁶⁴ Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома; 3-тє вид., стереотипне. – Львів: Новий Світ-2000, 2009. – С. 403.

від трудових правовідносин – якщо страхування здійснюється на добровільних засадах; 5) зумовлені об'єктивними обставинами; 6) регулюються нормами, прийнятими на державному рівні, а також забезпечуються та гарантуються державою (імперативність); 7) розвиваються відповідно до змін, що відбуваються в суспільних процесах, які так чи інакше стосуються сфери соціального страхування; 8) втілюються інтерес і воля учасників та держави; 9) спрямовані на утвердження соціального блага в суспільстві, задоволення потреб людей як найвищих соціальних цінностей у соціально-правовій державі.

Усі правові зв'язки органів, які здійснюють соціальне страхування, багатогранні. Досліджувані нами правовідносини зумовлені потребою забезпечення нормальної діяльності соціального страхування з метою охорони та підвищення рівня життєдіяльності усіх працівників, забезпечення безпеки їхнього життя та здоров'я. Правовідносини у сфері соціального страхування, отож, мають надзвичайно важливу суспільну мету, спрямовану на зростання в демократичній правовій державі такої соціальної цінності, як людина.

Правовідносини у сфері соціального страхування слугують ядром розвитку системи соціального страхування в країні. Від норм, які приймаються законодавцем, залежить майбутнє соціальної політики в державі, рівень соціальної забезпеченості громадян у разі настання соціальних ризиків, передбачених законодавством, а також економіки в цілому. Тому правові норми, прийняті державою, – це базис, який зумовлює спрямованість суспільних відносин у сфері соціального страхування.

2.2. Структура правовідносин у сфері соціального страхування

Зосередження уваги на структурі правовідносин у сфері соціального страхування має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки вона вказує на головні внутрішні елементи,

які взаємодіють одне з одним, що й зумовлює логіку та чіткість змісту. За допомогою розгляду структури правовідносин у сфері соціального страхування стає можливим осягнення сутності кожної складової, складається цілісне розуміння досліджуваного правового явища. Це сприяє також розумінню внутрішніх взаємозв'язків елементів правовідносин у сфері соціального страхування й особливостей їхньої взаємодії між собою.

Тематиці структури правовідносин у сфері соціального страхування присвячували свої наукові праці різні науковці, серед яких виокремимо таких, як: В. С. Андреев, К. С. Батигін, В. Я. Бурак, К. М. Гусова, А. Д. Зайкін, Р. І. Іванова, М. І. Іншин, М. В. Лушнікова, П. Д. Пилипенко, В. К. Субботенко, М. Ю. Федорова, І. С. Ярошенко та ін. Проте, не применшуючи значення наукових напрацювань згаданих науковців, питання структури правовідносин у сфері соціального страхування досі не було комплексно досліджено.

У найбільш загальному розумінні термін «структура» трактується як взаєморозміщення і взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій або організація чого-небудь¹⁶⁵. Структура – це множина частин чи форм, які знаходяться у взаємодії та специфічному порядку, що необхідний для реалізації певних функцій¹⁶⁶. Отже, поняття структури можна охарактеризувати як певну будову чи устрій, який складається із множини частин, розташованих в особливому порядку і які взаємодіють між собою.

У доктрині загальної теорії права під структурою правовідносин прийнято розуміти основні елементи правовідносин (суб'єкти) та доцільний спосіб зв'язку між ними на підставі суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності з приводу соціального блага чи забезпечення

¹⁶⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [слів та словосполучень]: (з дод., допов. та CD) / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел; ред.-лексикографія: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін.]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – VIII. – С. 1405.

¹⁶⁶ Методика та організація наукових досліджень: Курс лекцій. – Харків, 2011. – С. 50.

будь-яких інтересів. Вважається, що поняття «структура» більш відповідне стану правовідносин, адже термін «склад» тільки фіксує їх елементи без вказівки на їх відповідний логічний взаємозв'язок. Правовідносини – логічно пов'язана конструкція всіх елементів, де ключовими полюсами зв'язку є їх суб'єкти, що реалізують суб'єктивні юридичні права, суб'єктивні юридичні обов'язки, повноваження та суб'єктивну юридичну відповідальність заради досягнення результату цього зв'язку. Отже, слово «структура» містить елементний склад правовідносин і правові зв'язки між ними, тобто, власне, відносини між суб'єктами. У структурі правовідносин розрізняють зміст, суб'єкт й об'єкти правовідносин¹⁶⁷.

В. В. Копейчиков і А. М. Колодій дотримуються позиції, що актуальнішим є застосування терміна «склад правовідносин». На думку авторів, останній термін – комплексне поняття, яке характеризує властивості правовідносин з позиції їх змісту, суб'єктів і об'єктів¹⁶⁸.

С. В. Ківалов та Л. Р. Біла відзначають, що у структурі правових відносин наявні: 1) об'єкт – до нього належать дії, поведінка людей, матеріальні предмети; 2) суб'єкти – громадяни, особи без громадянства, державні органи, різноманітні установи, підприємства й організації; 3) зміст – включає сукупність прав і обов'язків сторін¹⁶⁹.

Отже, виходячи з вищезазначеного, можна резюмувати, що у структурі правових відносин знаходиться зміст, який містить суб'єктивне право та юридичний обов'язок, а також об'єкт і суб'єкт.

Ведучи мову про структуру правовідносин у сфері соціального страхування, відзначимо, що близькою до неї є

¹⁶⁷ Скакун О. Ф. Теория государства и права : Учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 347-348.

¹⁶⁸ Колодій А. М. Теорія держави і права : Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Є. Л. Лисенков та ін. ; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 224.

¹⁶⁹ Ківалов С. В. Адміністративне право України : Навч.-метод. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – 2-ге вид., перер. і доп. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – С. 14-16.

структура соціально-забезпечувальних правовідносин, у якій містяться: 1) суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин; 2) об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин (під ними розуміються матеріальні та нематеріальні блага); 3) взаємні права й обов'язки суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, де особа має право на отримання соціального забезпечення, а відповідний державний орган зобов'язаний виконати відповідно до цього свій юридичний обов'язок і втілити таке право в реальність, надаючи особі матеріальне забезпечення¹⁷⁰.

Усе ж не варто забувати, що правовідносини у сфері соціального страхування – соціально-страхові, одним із видів яких є правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування, вони мають подібну загальну структуру, куди належать: 1) зміст правовідносин у сфері соціального страхування; 2) об'єкти правовідносин у сфері соціального страхування; 3) суб'єкти правовідносин у сфері соціального страхування.

З приводу визначення змісту правовідносин у сфері соціального страхування необхідно зазначити, що в загальній теорії немає єдиного розуміння цього поняття, що, відповідно, впливає і на розуміння змісту правовідносин саме у сфері соціального страхування. Одні автори переконані, що зміст правовідносин складають правомочність і обов'язки суб'єктів цих правовідносин¹⁷¹, інші – поведінка їх учасників, дії суб'єктів правовідносин¹⁷². Так, С. С. Алексєєв під змістом правовідносин розуміє взяті в єдності суб'єктивні права та юридичні

¹⁷⁰ Структура правовідносин у сфері соціального забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jlaw.snu.edu.ua/download/?id=411&type=pdf>.

¹⁷¹ Чечот Д. М. Учасники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1960. – С. 9.

¹⁷² Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право / Под ред. Н. Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 502.

обов'язки¹⁷³. Л. С. Явич же дотримується позиції, що юридично значущі дії суб'єктів цих відносин виявляються безпосереднім змістом правовідносин, які створюються¹⁷⁴.

Підтримуємо думку тих учених, які зміст правовідносин розуміють як суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин. Суб'єктивним є право, що належить конкретному суб'єктові. Про поняття суб'єктивного права в соціальній літературі існують різні концепції. Так, С. М. Братусь пропонував визначити суб'єктивне право як міру можливої або дозволеної поведінки самого уповноваженого¹⁷⁵. М. І. Матузов вважає, що суб'єктивне право виступає як право-поведінка, право-вимога, право-користування, право-вимагання¹⁷⁶. Найбільш повне визначення суб'єктивного права, на наш погляд, дав М. Г. Александров, який ствердив, що суб'єктивне право характеризується єдністю трьох можливостей: 1) вид і міра можливої поведінки для самого власника суб'єктивного права; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб, поведінки, яка б забезпечила реалізацію першої можливості; 3) можливість застосування в необхідних випадках примусової сили державного апарату для здійснення другої можливості¹⁷⁷.

Суб'єктивне право розглядається і як вид, і як міра можливої поведінки особи. Воно виникає та існує нереалізованим. Реалізація суб'єктивного права у більшості випадків можлива лише тоді, коли з'являється інтерес, до цього моменту

¹⁷³ Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 253.

¹⁷⁴ Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 123.

¹⁷⁵ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – С. 11-13.

¹⁷⁶ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Саратов. ун-т, 1972. – С. 100.

¹⁷⁷ Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – С. 108.

воно є «голим правом»¹⁷⁸. Суб'єктивне право вважається також загальним типом поведінки, юридичним засобом задоволення потреб, реалізацією цілей, певною юридичною можливістю їх досягнення¹⁷⁹.

На думку деяких авторів, третю можливість не варто відносити до суб'єктивного права, оскільки вона здійснюється не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, бо без цього вони не були б юридичними можливостями¹⁸⁰.

Проте вважаємо, що можливість поведінки та можливість вимагати певної поведінки юридично можна визнати лише за тих умов, коли вони мають безпосередній зв'язок із правом звернутись у передбачених випадках до відповідних державних органів.

Тому можна констатувати, що третій елемент суб'єктивного права сприяє розмежуванню юридичних прав від реальних. Ще М. Г. Александров свого часу відзначав специфіку суб'єктивного права як правової категорії порівняно з моральними правилами, які не охороняються примусовою силою держави¹⁸¹.

Отож резюмуємо, що значна кількість визначень суб'єктивного права зумовлюється багатим змістом, широтою меж правової природи, що призводить до виділення та акцентування кожним дослідником тієї сторони явища, яка ним аналізується, яку він сприймає як найбільш значну. Переконані, що суб'єктивним правом є забезпечена законом можливість

¹⁷⁸ Рогач О. Я. Суб'єктивне право та інтерес / О. Я. Рогач // Науковий вісник Ужгор. нац. ун-ту : Серія : Право. – Ужгород, 2006. – Вип. 5. – С. 34.

¹⁷⁹ Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом / О. Я. Рогач // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 786-791. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_127.pdf.

¹⁸⁰ Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. – С. 225.

¹⁸¹ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 225.

певної поведінки суб'єкта з метою оволодіння соціальним благом¹⁸². Забезпеченість суб'єктивного права законом передбачає можливість звернення за державним захистом. Поведінка суб'єкта передбачає і такий її варіант, як вимога вчинити певні дії, а рамки цієї поведінки окреслені законом, правовою нормою з метою правильного поєднання інтересів особи та суспільства, громадянина та держави.

Зміст прав у різних соціально-економічних системах не однаковий, але національна і класова специфіка цих систем не повинна ігнорувати й обмежувати ці права. Визнання примату загальнолюдського є вихідним пунктом «загальної концепції прав людини»¹⁸³.

До основних прав людини належить право на соціальний захист, основною формою реалізації якого є право на соціальне страхування в Україні.

Конституція проголосила Україну демократичною, правовою і соціальною державою. Це означає, що соціальні права громадян є найвищою цінністю в Українській державі, і вона зобов'язана захищати ці права. Найважливіші із соціальних прав людини – право на життя, на соціальне забезпечення, захист від безробіття, медичну та соціальну допомогу. У цивілізованій ринковій економіці держава зобов'язана захищати права громадян від негативних соціальних наслідків ринкової економіки, від соціальних ризиків, пов'язаних з утратою роботи, доходу та працездатності¹⁸⁴.

Отже, характерними ознаками суб'єктивного права виступає те, що воно: 1) належне до суб'єкта (особи); 2) являє забезпечену законом можливість певної поведінки суб'єкта; 3) спрямоване на досягнення певного соціального блага;

¹⁸² Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні : правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 211-212.

¹⁸³ Неновски Н. Новые реальности в мире и права человека / Н. Неновски // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М., 1989. – С. 40.

¹⁸⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4) забезпечується загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) та спеціальними (юридичними) гарантіями; 5) здійснюється відповідно до інтересів носія суб'єктивного права (особи) і суспільства в цілому, є однією з форм поєднання цих інтересів¹⁸⁵.

Реалізація суб'єктивного права забезпечується і гарантується законом. Його охорона й захист здійснюється в судовому, адміністративному чи іншому встановленому законом порядку. Суб'єктивне право має нерозривний зв'язок із юридичним обов'язком, оскільки правовідносини – це такий специфічний природний зв'язок, який стосовно однієї сторони проявляється як суб'єктивне право, а щодо другої – як юридичний обов'язок. Категорія суб'єктивного права та юридичного обов'язку виражає різні, але взаємозумовлені позиції різних осіб в одних і тих же правовідносинах¹⁸⁶.

З цього приводу в юридичній літературі також відсутня єдина думка. Більшість учених визначають поняття юридичного обов'язку через призму належної поведінки особи, що відповідає суб'єктивному праву іншої особи¹⁸⁷, інші, – як необхідність певної поведінки¹⁸⁸. Ю. К. Толстой висловив думку, що через категорію «можливості» варто визначати не тільки суб'єктивні права, а й обов'язки¹⁸⁹. При цьому автор

¹⁸⁵ Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні : правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 129.

¹⁸⁶ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 228.

¹⁸⁷ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – 271 с.; Общая теория советского права / Под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самощенко – М. : Юрид. лит., 1966. – 491 с.; Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959 г. – 87 с.

¹⁸⁸ Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 316 с.

¹⁸⁹ Толстой Ю. К. Проблемы исполнения обязательств по советскому гражданскому праву : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора

стверджує, що в зобов'язаній особи, незважаючи на загрозу покарання, є вибір: виконувати чи не виконувати обов'язки¹⁹⁰.

За такої ситуації відбувається змішання двох протилежних термінів, а саме: суб'єктивного обов'язку та реальної поведінки суб'єкта. Перший у всіх випадках виступає через повинність. Фактичною поведінкою є саме можливість (здатність) діяти в рамках правомірності чи неправомірності. Тобто, це процес виконання обов'язків, проте не є його фундаментальною сутністю.

Правовий обов'язок, як і суб'єктивне право, містить у собі три елементи: 1) вид і міру належної поведінки кожного учасника правових відносин; 2) вимогу додержання належної поведінки іншою особою, яке забезпечувало б реалізацію першого елемента; 3) можливість використання державного примусу для забезпечення належної поведінки. У загальнотеоретичному плані правовий обов'язок – це закріплення в нормі права вимоги до суб'єкта, яка виражає соціально зумовлену необхідність певної поведінки, що забезпечена можливістю державного примусу суб'єктів до такої поведінки¹⁹¹.

Що ж до видів правових обов'язків, то потрібно розрізняти: 1) обов'язки, що появляються у суб'єктів із правових дій, які заохочуються суспільством і державою, є обов'язковими, але не примусовими¹⁹²; 2) обов'язки, що виникають із деліктних ситуацій і мають примусовий характер.

Зміст матеріальних правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування складають право застрахованої особи на отримання забезпечення матеріального й кореспондуючого йому обов'язку контрагента щодо його

юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; предпринимательское право; семейное право ; международное частное право» / Ю. К. Толстой. – Л., 1976. – С. 9.

¹⁹⁰ Там само. – С. 9-10.

¹⁹¹ Ем В. С. Категория обязанности в советском гражданском праве (вопросы теории) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс» / В. С. Ем. – М., 1981. – С. 8.

¹⁹² Там само. – С. 16-17.

надання. Такі правовідносини можуть функціонувати упродовж усього періоду страхового захисту, якщо йдеться про періодичні виплати, чи припинити своє існування з виконанням зобов'язаною стороною свого обов'язку стосовно надання соціально-страхового забезпечення¹⁹³.

Змістом правовідносин у сфері соціального страхування є суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які існують у соціальній сфері та спрямовані на забезпечення правового статусу особи в таких правовідносинах. Зміст – важливе базове поняття, яке розкриває фундаментальну сутність правової природи правовідносин у сфері соціального страхування.

Другим елементом структури правовідносин у сфері соціального страхування є об'єкт. Виділення об'єкта поряд з можливістю розв'язати істотні юридичні проблеми (від характеру об'єкта залежить зміст прав і обов'язків, відповідальність учасників правовідносин тощо) дозволяє здійснити справжній, динаміко-матеріалістичний аналіз правовідносин¹⁹⁴.

У юридичній літературі є немало визначень поняття об'єкта правовідносин. На думку одних авторів, об'єктами правових відносин можуть бути лише дії зобов'язаних осіб¹⁹⁵, на думку інших – не тільки дії таких осіб, а й речі. Тобто, об'єкти правовідносин можуть мати майновий і немайновий характер¹⁹⁶. На думку третіх, об'єктами правовідносин можуть бути, крім

¹⁹³ Андрій В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Андрій Валентина Василівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – С. 169.

¹⁹⁴ Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 256.

¹⁹⁵ Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 185 с.; Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959 г. – С. 48.

¹⁹⁶ Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – 176 с.; Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения / С. С. Алексеев // Вопросы общей теории советского права : Сб. ст. под ред. проф. С. Н. Братуся. – М. : Гос. изд.-во юрид. лит., 1960. – С. 288-289.

дій та речей, також особисті блага людини – здоров'я, свобода, честь і гідність, продукти духовної творчості¹⁹⁷.

Застосовується також аналіз поняття об'єкта правовідносин у двох розуміннях: як об'єкт правового впливу, яким завжди є вольова поведінка учасників правовідносин, і як зовнішній об'єкт, що створює зміст правових можливостей і обов'язків сторін у майнових правовідносинах¹⁹⁸. Правовідносини виникають та існують між людьми, як правило, з приводу використання майнових об'єктів. У цих правовідносинах поведінка зобов'язального суб'єкта виражається у певному впливі (або в утриманні від впливу) на той чи інший майновий об'єкт. Тому загальне поняття об'єкта може бути охарактеризовано як різного виду матеріальні, духовні та інші соціальні блага, які служать задоволенню потреб¹⁹⁹.

Науковці по-різному трактують сутність об'єкта правовідносин у цілому. Так, В. С. Андреев під об'єктами правовідносин розуміє предмети і явища, на які спрямовані суспільні відносини, що регулюються правом. Якби цих предметів та явищ не було, то взагалі не було б потреби у правовідносинах²⁰⁰.

Існує позиція, що об'єкти правовідносин є тими явищами (предметами) світу, що нас оточують, на які спрямовані суб'єктивні права й обов'язки. Об'єкт правовідносин – це завжди щось зовнішнє до юридичного змісту правовідносин, тобто те, що знаходиться поза суб'єктивними правами й обов'язками²⁰¹.

В. М. Протасов виокремлює об'єкти правової діяльності суб'єктів (вузьке значення) й об'єкти інтересу учасників чи

¹⁹⁷ Денисов А. И. Теория государства и права / А. И. Денисов. – М. : Юриздат, 1948. – С. 456.

¹⁹⁸ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 250.

¹⁹⁹ Там само.

²⁰⁰ Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР : Курс лекций / В. С. Андреев. – М., 1969. – С. 103.

²⁰¹ Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения / С. С. Алексеев // Вопросы общей теории советского права : Сб. ст. под ред. проф. С. Н. Братуся. – М. : Гос. изд.-во юрид. лит., 1960. – С. 290.

інших осіб у правовідносинах (широке розуміння). Зокрема, при цьому зауважується, що категорія «об'єкт правовідносин» не є родовим поняттям. Об'єкти інтересу – блага, зобов'язані правовідносинам своєю появою, а також існуванням для певних осіб, які відображають їх цільове призначення. Під об'єктами правової діяльності розглядаються предмети, явища матеріального та духовного світу, що виступають об'єктами правової поведінки і мають юридичне значення для правовідносин²⁰².

Таке поняття об'єкта впливає з традиційної схеми правовідносин, відповідно до якої елементом правовідносин є об'єкт, суб'єкт і зміст правовідносин (права і обов'язки його учасників).

У юридичній літературі висловлювалися також інші думки. Скажімо, Р. О. Халфіна вважає, що структура правовідносин складається з учасників правовідносин, прав і обов'язків та їх взаємозв'язків, реальної поведінки учасників правовідносин відповідно до їх прав та обов'язків²⁰³. Звідси робиться висновок, що об'єкт не є елементом структури правовідносин, а знаходиться поза нею, має значення для виникнення та розвитку багатьох видів правовідносин і для їх структури²⁰⁴. Ми не можемо підтримати цю точку зору, оскільки вона виходить з того, що можуть бути безоб'єктні правовідносини, в тому числі й майнові. Фактично ж, усяке правовідношення виражає певну службову роль, впливає і на поведінку людей, і на певний правовий режим тих матеріальних чи нематеріальних благ, з приводу яких люди вступають у правовідносини.

Особливе значення має об'єкт у майнових правовідносинах, до яких належать правовідносини по забезпеченню допомогою по державному соціальному страхуванню. Ці правовідносини належать до майнових, пов'язаних із наданням громадянам матеріальних благ у вигляді грошових допомог, які і виступають як

²⁰² Протасов В. Н. Правоотношение как система / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 88-89.

²⁰³ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 211.

²⁰⁴ Там само. – С. 217.

об'єкт цих правовідносин²⁰⁵.

Об'єкт правовідносин, на думку окремих авторів, не може бути аналогічним об'єктові правових норм²⁰⁶. У наукових дослідженнях об'єкт правовідносин співвідноситься з суб'єктивними правами, з юридичними обов'язками, з правовідносинами в цілому, з поведінкою суб'єктів правовідносин, вкладаючи в поняття об'єкта правовідносин різний зміст²⁰⁷. Тому в юридичній науці підкреслюється, що питання про об'єкт правовідносин – одне із найбільш дискусійних не тільки в теорії правовідносин, а й у загальній теорії права в цілому²⁰⁸.

Приводом існування права і правових відносин є значна (в кількісному розумінні) сукупність різнорідних дій, спрямованих на організацію соціальних процесів з метою досягнення певних матеріальних або духовних результатів. Але поведінка учасників цих дій для досягнення певної мети не створює об'єкт права або правові відносини. Таким об'єктом є те, з приводу чого суб'єкти вступають у відносини між собою, тобто той результат, до досягнення якого прагнуть сторони своєю поведінкою²⁰⁹.

²⁰⁵ Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 108.

²⁰⁶ Дюрягин И. Я. Правоприменительные отношения как разновидность управленческих отношений / И. Я. Дюрягин // Советское государство и право, 1977. – № 7. – С. 53.

²⁰⁷ Дудин А. П. Объект правоотношения как самостоятельная правовая категория : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.710 «Теория и история государства и права» / А. П. Дудин. – Саратов, 1970. – 22 с.

²⁰⁸ Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959 г. – 87 с.; Дудин А. П. Некоторые спорные вопросы теории объекта правоотношения / А. П. Дудин // Сб. : Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1968. – Вып. I. – С. 113-114.

²⁰⁹ Прокопенко В. И. Правовые отношения профсоюзного комитета и администрации социалистического предприятия : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое

Безпосередньо в нормах права виражається волевиявлення законодавця щодо регулювання суспільних відносин, які існують чи можуть існувати у подальшому. У конкретних правовідносинах проявляється воля конкретних суб'єктів, які беруть у них участь.

Відповідно до правової норми і фактичних суспільних відносин проявляється ефективність чинного законодавства. Важливо виявити, чи відображається у нормі права вимога об'єктивних закономірностей, чи відповідає вона поставленій меті і завданням розвитку таких відносин. Адже перетворення можливості у дійсність перебуває в залежності від ступеня зрілості об'єктивності й суб'єктивності факторів, які зумовлюють суспільні відносини²¹⁰.

Регулювання об'єктивним правом суспільних відносин з виникненням правовідносин не закінчується, а лише фактично розпочинається²¹¹. І регулятором суспільних відносин виступає саме права норма, а не правовідносини. Останні є результатом

право; право социального обеспечения» / В. И. Прокопенко. – Харьков, 1983. – С. 18.

²¹⁰ Про ефективність права, критерії визначення його результатів і методики змінення див: Смирнов О. В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / О. В. Смирнов. – М.: Юрид. лит., 1968. – 183 с.; Самощенко И. С. О результатах действия норм права / И. С. Самощенко, В. И. Никитинский // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1970. – Вып. 20. – С. 3-20; Пашков А. С. Эффективность действия правовых норм. К методологии и методике социального исследования / А. С. Пашков, Л. С. Явич // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 40-47; Никитинский В. И. Эффективность норм трудового права / В. И. Никитинский. – М.: Юрид. лит., 1971. – 248 с.; Никитинский В. И. О методике измерения эффективности правовых норм / В. И. Никитинский, В. В. Глазырин, С. Е. Казаринова // Советское государство и право. – 1975. – № 9. – С. 25-33.

²¹¹ Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л.: Ленингр. ун-т, 1959 г. – 87 с.; Назаров Б. Л. О развитии теории правоотношений в советской науке права: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Б. Л. Назаров. – М., 1966. – 23 с.

застосування правової норми до фактичних суспільних відносин, відображають органічний зв'язок цієї норми з явищами суспільного життя, слугують засобом розкриття зв'язку права з явищами і процесами життя суспільства²¹².

Як слушно відзначав В. Д. Сорокін, юридичні норми встановлюють права й обов'язки суб'єктів правовідносин не в цілому, а стосовно певного об'єкта, з приводу якого і виникають ті або інші правовідносини. З огляду на це характер суб'єктивних прав і обов'язків конкретних правовідносин перебуває у прямій залежності від специфіки (властивість і призначення) предмета, який виступає як об'єкт правовідносин²¹³.

Ученими робиться висновок, що об'єктом соціального страхування справді виступає не тільки ризик втрати заробітної плати або зменшення її, а й непередбачувані витрати, що визнаються соціально значущими. Як приклад, наводиться допомога на поховання, яка надається працюючим громадянам у випадку смерті неповнолітнього члена сім'ї зі страхового джерела – за рахунок коштів Фонду соціального страхування²¹⁴. Це виплатна сума за настання нещасного випадку на виробництві або, наприклад, виплата пенсій у разі настання пенсійного віку у застрахованої особи. Фактично сюди належать усі матеріальні витрати, допомоги чи послуги, що надаються в разі настання того чи іншого соціального випадку щодо конкретної особи.

На думку О. Є. Мачульської, соціальний ризик варто розглядати як підставу для соціального захисту та соціального забезпечення. Соціальний ризик визначається нею як можлива подія, що настає внаслідок втрати заробітку або іншого трудового доходу, падіння рівня життя нижче позначки прожиткового мінімуму і з об'єктивних соціально значущих

²¹² Явич Л. С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР / Л. С. Явич. – Сталинабад, 1957. – С. 38-39.

²¹³ Сорокин В. Д. Административно-процессуальные отношения / В. Д. Сорокин. – Л., 1968. – С. 38.

²¹⁴ Федорова М. Ю. Понятие социального страхования / М. Ю. Федорова // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 36.

причин, а це створює необхідність соціального захисту населення з боку держави²¹⁵.

Для різноманітних правовідносин із забезпечення допомогами з державного соціального страхування існують і різні об'єкти. Об'єктами правовідносин у сфері соціального страхування є допомоги (грошові виплати), послуги та пенсії з фонду державного соціального страхування. Саме отримання соціальних благ людьми – потреба існування самих правовідносин у сфері соціального страхування. Отже, соціальна допомога є водночас і матеріальною, і духовною цінністю.

Переходячи до третьої складової у структурі правовідносин у сфері соціального страхування, зауважимо, що суб'єкти – це ті обов'язкові учасники, між якими відбуваються різні процеси у сфері конкретних правовідносин. Суб'єкти взаємодіють між собою в рамках положень нормативно-правових актів, які регулюють відповідну сферу. При цьому кожен діє в рамках своїх повноважень і відстоює власний інтерес. Законом визначено обсяг прав і обов'язків щодо кожного з них.

Проаналізувавши чинне законодавство у сфері соціального страхування, зазначимо, що до суб'єктів соціального страхування належать: 1) застраховані особи – фізичні особи, які, незважаючи на наявність чи відсутність трудових правовідносин із роботодавцем, завжди отримують соціальне забезпечення при настанні страхових випадків; 2) профспілка і комісія із соціального страхування, яка створюється із застрахованих працівників; 3) страхові фонди, що формують бюджети страхових фондів, підтверджують страхові випадки, що мають правове значення та є надавачами безпосередньо забезпечення; 4) роботодавці, які утримують страхові внески із нарахованої заробітної плати особи – працівника і є платниками внесків і надавачами забезпечення працівників; 5) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою права на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, до яких можна віднести заклади охорони здоров'я, лікарні; 6) суб'єкти, які

²¹⁵ Мачульская Е. Е. Социальный риск как объективная основа социального обеспечения / Е. Е. Мачульская // Вестник Московского ун-та. – М., 1999. – № 1. – С. 25.

здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав.

Із вищенаведеного випливає висновок, що структура правовідносин у сфері соціального страхування має три складові, а саме: зміст, об'єкт і суб'єкти. Дослідження структури правовідносин у цій сфері дозволило зрозуміти специфіку кожної складової та її значення для суспільства і державних процесів. Особливого значення це набуває як для теорії – в аспекті подальшого здійснення наукового дослідження, так і для практики – пошуку шляхів удосконалення існуючих закономірностей розвитку правовідносин у сфері соціального страхування.

2.3. Види правовідносин у сфері соціального страхування

Нині правовідносини у сфері соціального страхування перебувають у процесі постійного вдосконалення. Як на теоретичному, так і на практичному рівні тривають дискусії щодо введення нових реформ, які б докорінно змінили на більш ефективні існуючі правовідносини у сфері соціального страхування. При цьому за орієнтир береться підвищення соціальних стандартів і забезпечення реального втілення норм чинного законодавства.

Зважаючи на постійні тенденції оптимізації існуючих правовідносин у сфері соціального страхування, постає потреба в необхідності аналізу всіх видів таких правовідносин. Ґрунтовне наукове дослідження кожного з видів правовідносин у сфері соціального страхування призведе до розуміння їх сучасного стану як окремо, так і в їхній сукупності. Більше того, це дозволить виявити слабкі та позитивні сторони норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин конкретних сфер соціального страхування, що в майбутніх наукових здобутках відіграватиме важливу роль.

Проблематики видів правовідносин у сфері соціального страхування торкалися у своїх працях різні науковці, серед них:

В. В. Андріїв, К. С. Батигін, М. І. Іншин, Н. В. Кохан, М. В. Лушнікова, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, Я. В. Сімутіна, В. К. Субботенко, М. Ю. Федорова, Н. М. Хуторян, А. А. Ширант, М. М. Шумило та ін. Не применшуючи значення доробку вищезазначених учених, досі є потреба в розгляді та з'ясуванні сутності та місця кожного виду правовідносин у системі соціального страхування, що й зумовлює актуальність тематики представленого наукового дослідження.

Розглядаючи загальнотеоретичні аспекти, відзначимо, що правовідносини класифікують залежно від певного критерію. Так, можна навести найбільш поширені критерії, закладені в основу класифікації: 1) за функціями права; 2) за ступенем визначеності; 3) за характером обов'язку; 4) за субординацією у правовому регулюванні; 5) за характером суб'єктів; 6) за кількістю суб'єктів; 7) за розподілом прав і обов'язків; 8) за характером волевиявлення суб'єктів; 9) за строком дії; 10) за галузеву належністю²¹⁶.

Усе ж правовідносини перш за все варто сприймати як модель тісного взаємозв'язку між учасниками різних суспільних відносин, які з'являються внаслідок безпосереднього впливу на них норм права. Зазвичай усі правовідносини, зокрема правовідносини у сфері соціального страхування, поділяють на два види: матеріальні та процедурні. Якщо виходити із родових особливостей правовідносин у сфері соціального страхування, то їх фактично буде рівно стільки ж, скільки існує видів соціальних допомог, передбачених відповідним законодавством. Зважаючи на те, що соціальні допомоги призначаються та виплачуються, то, відповідно, існують і правовідносини, наприклад, із тимчасової непрацездатності, з вагітності і пологів, по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, на дітей малозабезпечених сімей, на поховання тощо. Усі ці правовідносини належать до матеріальних, адже саме в них здійснюється реалізація права громадян на одержання соціальної допомоги чітко визначеного виду. Водночас

²¹⁶ Нікітін А. В. Теорія держави та права : Навч. посіб. для дистанц. навч. / А. В. Нікітін ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2005. – Ч. 2. – С. 124-125.

необхідно розрізняти стільки ж і процедурних правовідносин із призначення громадянам соціальних допомог по соціальному страхуванню.

Та одностайна позиція науковців з питання правовідносин відсутня. Ряд авторів стверджують, що, по-перше, у зв'язку із забезпеченням по державному соціальному страхуванню між громадянами і відповідними органами з'являється стільки видів соціальних правовідносин, скільки існує видів пенсій, допомог, послуг, наявних у межах цієї системи; по-друге, такі правовідносини носять самостійний характер; і, по-третє, ці правовідносини належать до одного з видів правовідносин, які перебувають у сфері державного соціального страхування. Класифікація досліджуваних правовідносин проведена видатним ученим В. С. Андреевим: 1) правовідносини органів, які здійснюють соціальне страхування з підприємствами, установами, організаціями щодо створення фонду соціального страхування; 2) правовідносини працівників з органами, що здійснюють соціальне страхування стосовно кожного виду матеріального забезпечення; 3) правовідносини органів, які здійснюють соціальне страхування з іншими організаціями й особами, які спрямовані на створення реальних можливостей матеріального забезпечення працівників²¹⁷.

М. Г. Александров щодо видів правовідносин у сфері соціального страхування наводив (як підстави розподілу) три юридичні факти – старість, хворобу, втрату працездатності – і зазначав, що з кожного виду соціального забезпечення у працівника з органом соціального страхування виникають особливі правовідносини²¹⁸.

А. Ю. Пашерстник також дотримувався такої позиції, що стосовно кожного виду матеріального забезпечення працівників з'являються специфічні відносини у сфері соціального

²¹⁷ Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР / В. С. Андреев. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – С. 64.

²¹⁸ Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М. : Юриздат, 1948. – С. 230.

страхування²¹⁹.

Що ж до тимчасових правовідносин у сфері соціального страхування, то ними є правовідносини у сфері соціального страхування по тимчасовій непрацездатності, правовідносини у сфері соціального страхування по вагітності і пологах, правовідносини у сфері соціального страхування щодо поховання застрахованого або членів його сім'ї, правовідносини у сфері соціального страхування щодо безробіття.

Ведучи мову про постійні правовідносини, зазначимо, що до них належать пенсійні відносини усіх видів. Зокрема, варто зробити акцент і на тому, що закон не перешкоджає особам, які досягли права на пенсійне забезпечення й оформили пенсію, паралельно поєднувати отримання пенсії з продовженням виконання трудової функції (тобто тривалості трудових відносин) відповідно до міри своїх сил і можливостей. При цьому зауважимо, що такий юридичний факт, як досягнення пенсійного віку й набуття права на пенсійне забезпечення (в тому числі оформлення пенсійних відносин за законодавством України), не є повноправною підставою для припинення з таким громадянином трудових правовідносин.

Враховуючи викладене, вважаємо, що треба визначити чіткий критерій для класифікації правовідносин у сфері соціального страхування, який би максимально повно охоплював усю специфіку кожного різновиду і сприяв розкриттю його сутності та значення в суспільстві. Проаналізувавши найбільш значущі нормативно-правові акти у сфері соціального страхування, а саме: Конституцію України (ст. 46), Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування²²⁰, Закон України «Про

²¹⁹ Пашерстник А. Е. Правовые вопросы вознаграждения за труд рабочих и служащих / А. Е. Пашерстник. – М. : Изд. АН СССР, 1949. – С. 140-142.

²²⁰ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»²²¹, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»²²², «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»²²³, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»²²⁴, можна резюмувати, що законодавством України передбачені такі види правовідносин у сфері соціального страхування: 1) правовідносини у сфері страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; 2) правовідносини у сфері страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) правовідносини у сфері страхування на випадок безробіття; 4) правовідносини у сфері пенсійного страхування. Важливо те, що це стосується саме загальнообов'язкового державного соціального страхування. Безумовно, що до правовідносин у сфері соціального страхування потрібно додати ще правовідносини у сфері медичного страхування.

Існуюча нині система правовідносин у сфері соціального страхування вдосконалюється й оптимізується завдяки поділу системи на конкретні види правових відносин, а також

²²¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

²²² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

²²³ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

²²⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

організації самостійних грошових фондів і утвердження незалежного й окремого порядку матеріального забезпечення кожного виду правовідносин у сфері соціального страхування. Ключовим елементом у фундаменті їх класифікації є об'єкт спрямування, що має прямий зв'язок із трудовою діяльністю.

Ведучи мову про такий вид правовідносин у сфері соціального страхування, як загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, зазначимо, що під останнім у Законі розуміється матеріальне забезпечення громадян, що пов'язане із втратою заробітної плати (доходу) у результаті тимчасової втрати працездатності (в тому числі догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткову компенсацію витрат, що мають зв'язок зі смертю застрахованої особи чи членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, який формується шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, громадянами, а також і за рахунок інших джерел, що визначені цим Законом²²⁵.

Наведений вище перелік щодо тимчасової непрацездатності, на нашу думку, доволі повний і такий, що стосується усіх випадків непрацездатності працівника чи членів його сім'ї, за умови, коли працівник тимчасово звільняється від виконання своїх трудових обов'язків та отримує матеріальне забезпечення з Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

У ст. 3 цього Закону зазначено, що законодавство України, яке регулює відповідний вид відносин, виходячи з основ Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, цього Закону

²²⁵ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

і прийнятих згідно з ним інших законодавчих актів²²⁶. Проте вважаємо неправильним те, що у вказаній вище нормі не зазначено, що відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, регулюються ще й міжнародними нормативно-правовими актами.

На офіційному сайті Міністерства юстиції України тимчасову втрату працездатності тлумачать як неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки (трудова функція) у результаті короткотривалих обставин об'єктивного характеру. Також указано, що тимчасова непрацездатність може бути спричинена трьома чинниками, а саме: 1) фізичною нездатністю людини здійснювати трудову діяльність (наприклад, хвороба, травма, вагітність і пологи); 2) неможливістю працювати, що пов'язано з потребою доглядати за іншим членом сім'ї (приміром, хворою дитиною; хворим членом сім'ї; за дитиною до трьох років; за дитиною до досягнення трирічного віку чи дитиною-інвалідом до 16 років за умови хвороби матері чи іншої особи, яка доглядає за цією дитиною); 3) неможливістю працювати, що пов'язано з існуванням обставин, спричинених діями державних органів (карантин, що накладений безпосередньо органами санітарно-епідеміологічної служби)²²⁷. Виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що правовідносинам у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, притаманна така риса, як об'єктивна зумовленість. На основі цього можна стверджувати, що зазвичай настання тимчасової непрацездатності не залежить прямо від осіб, які її втрачають. Проте винятками є безпосередньо дії людини, що призвели до

²²⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

²²⁷ Білик І. О. Втрата працездатності / І. О. Білик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/23359>.

настання тимчасової непрацездатності. Це може бути недбале ставлення (наприклад, підібрано невідповідний погоді одяг) чи неухважність (уживання переохолодженого напою).

Зауважимо і те, що непрацездатність, яка носить тимчасовий характер, наділена тимчасовою зворотною властивістю під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності чи встановлення групи інвалідності. Тимчасова непрацездатність застрахованих осіб засвідчується листком непрацездатності. Щодо випадку тимчасової непрацездатності, то ним вважається тимчасова непрацездатність, яка триває безперервно від початку визначеного захворювання, травми і т. д., підтверджується видачею листка непрацездатності із можливим продовженням лікування в одному чи кількох закладах охорони здоров'я до відновлення працездатності. Відновлення ж працездатності підтверджується закриттям листка непрацездатності відміткою «стати до роботи»²²⁸.

Зважаючи на здійснений аналіз, підкреслимо, що тимчасову непрацездатність варто сприймати як неможливість для працівника за станом здоров'я виконувати покладену на нього трудовим договором трудову функцію, що пов'язано із порушенням функціонування його організму, патологічних змін, які перешкоджають продовженню трудової діяльності впродовж невідомого, проте відносно нетривалого періоду часу, який неможливо передчасно визначити й установити.

Що ж до порядку видачі документів, які засвідчують тимчасову непрацездатність, то він затверджений Інструкцією про порядок видачі документів, які засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.11.2001 р. № 455, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 4 грудня 2001 р. за N 1005/6196²²⁹. Відповідно до її норм, листок непрацездатності

²²⁸ Білик І. О. Втрата працездатності / І. О. Білик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/23359>.

²²⁹ Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Стор. 234. – Ст. 2216.

видається громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, які проживають на території України та виконують свої трудові обов'язки на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання чи у фізичних осіб, включаючи іноземні дипломатичні представництва та консульські установи; особам, які обрані на виборні посади до органів державної влади, місцевого самоврядування й інших органів, враховуючи громадські організації; членам колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів; особам, які забезпечують себе роботою самостійно (до них належать особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою й іншою діяльністю, що має зв'язок із отриманням доходу від такої діяльності, враховуючи і самих членів творчих спілок, творчих працівників, які не є членами творчих спілок); громадянам України, які безперервно проживають в Україні та виконують свої трудові функції на умовах трудового договору (контракту) за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, у якій вони перебувають. До тих, хто уповноважений видавати листки непрацездатності, належать лікуючі лікарі державних і комунальних закладів охорони здоров'я; лікуючі лікарі стаціонарів протезно-ортопедичних установ системи Міністерства праці та соціальної політики України; лікуючі лікарі туберкульозних санаторно-курортних закладів; фельдшери у тих місцевостях, де відсутній лікар, зокрема на плаваючих суднах. Також право на видачу листків непрацездатності мають лікуючі лікарі закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності та лікарі, які провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи-підприємці²³⁰.

Діючі нині в Україні правовідносини у сфері соціального

²³⁰ Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Стор. 234. – Ст. 2216.

страхування, зокрема, такий їх вид, як із тимчасової втрати працездатності, розв'язують надзвичайно важливі завдання соціального та економічного значення, а саме: збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність із певних причин. Цьому видові правовідносин у сфері соціального страхування властиві деякі суттєві риси, які втілюються в розподілі фінансових ресурсів, призначених для заміщення втраченої заробітної плати працівників у результаті настання негативних наслідків впливу соціальних ризиків, зокрема надання їм необхідних послуг²³¹.

Правовідносини у сфері соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, з погляду економіки, є економічними відносинами, що мають зв'язок із розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту задля утворення фінансових ресурсів цільового призначення й використання грошових коштів бюджету Фонду загально-обов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на соціальні виплати та соціальні послуги²³².

О. В. Солдатенко, досліджуючи проблематику сучасного стану соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, зауважує, що при вдосконаленні цього виду соціального страхування доцільно реалізувати функціонування двох різних фондів – Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду обов'язкового медичного страхування, який також був би некомерційною самоврядною організацією, управління яким здійснювалося б на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Автор також наголошує, що Фонд обов'язкового медичного страхування повинен бути публічним фондом соціального призначення, кошти якого використовуватимуться винятково для фінансування поточних

²³¹ Шаварина М. П. Проблеми та шляхи вдосконалення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності / М. П. Шаварина // Наукові записки. – Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 23. – С. 252.

²³² Там само. – С. 253.

витрат за програмою медичного страхування населення²³³.

Із проведеного аналізу випливає, що правовідносинам у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, притаманні такі ознаки: 1) соціальна – покликані забезпечувати соціальний добробут осіб, які втратили можливість виконувати свої трудові обов'язки на певний час; 2) економічна – розподіл та перерозподіл внутрішнього валового продукту для формування фінансових ресурсів з метою надання соціальних допомоги та послуг особам, які тимчасово втратили працездатність; 3) тимчасовість – правовідносини ці діють не на постійній основі, носять нетривалий характер; 4) універсальність – цей вид правовідносин може поширюватися на всіх громадян нашої країни; 5) зумовленість юридичним фактом – тимчасовою втратою працездатності; 6) державно-правова – регулюються тими нормами, що прийняті державою, а також гарантуються й забезпечуються останньою завдяки імперативному методу; 7) динамічність – розвиваються відповідно до тих змін, що відбуваються у суспільних процесах, які так або інакше належать до сфери соціального страхування.

Наступним видом правовідносин у сфері соціального страхування є правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності. Вони закріплені в основному Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»²³⁴.

²³³ Солдатенко О. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності як один із видів медичного страхування / О. Солдатенко // Теорія і практика інтелектуальної власності : наук.-практ. журнал / Н-д. ін-т інтелектуальної власності ; Ак. правових наук України. – К., 2010. – № 2 (52). – С. 89-90.

²³⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які

Розглядаючи умови праці, відзначимо, що вони залежать від організації праці, а також її характеру. Тому умови праці перебувають у залежності від багатьох чинників, таких як: режим роботи, час роботи, чергування робочого часу з часом відпочинку тощо. Й у випадку, коли зростає швидкість і складність виробничих процесів, відповідно, підвищується рівень напруги в того, хто працює. Власне, ця напруга передбачає потребу у внесенні коректив до умов праці, наприклад, підвищення тривалості часу відпочинку, удосконалення дозвілля кожного працівника за межами його робочого місяця.

Щоб уникнути нещасних випадків на виробництві, а також випадків професійного захворювання, у процесі роботи має бути забезпечено належний рівень безпеки праці – стан, коли не буде порушень щодо життя й здоров'я кожної особи, яка виконує трудові обов'язки. Однак, виходячи з того, що утворення безпечних умов праці передбачає великі фінансові затрати, то, звичайно, часто відбуваються порушення у цій сфері, і роботодавець, який зобов'язаний забезпечити належні умови праці для працівника, нехтує цим на практиці. Відповідно, відсутність якісної охорони праці тягне за собою наявність нещасних випадків, травматизм і професійні захворювання, що приводить до негативних наслідків як для працівника, який може втрати працездатність, так і для роботодавця, який нестиме юридичну відповідальність.

Система соціального захисту, що є за часів незалежної України, характеризується як неефективна і така, що ускладнена багатьма побічними явищами, які виникають унаслідок розбіжностей принципів організації захисту і нових економічних відносин на ринку праці. Погоджуємося з позицією, що соціальний ризик зумовлює нагальну потребу підвищення рівня соціального захисту трудового населення, розроблення механізмів, які були б адекватними для нових соціальних та економічних умов, для нового співвідношення

інтересів як працівника, так і підприємця, держави та суспільства в цілому²³⁵.

Сутність соціального ризику полягає у втраті заробітку або іншого трудового доходу. Соціальний ризик – ризик матеріальної незабезпеченості працівника через втрату можливості брати участь в економічному процесі²³⁶. Ризик, який виступає об'єктом соціального страхування, носить соціально-економічний характер, перш за все тому, що він охоплює економічно активне населення. Зокрема, такий ризик має безпосередній зв'язок із втратою заробітку чи іншого трудового доходу через неможливість участі в економічному процесі з поважних причин: біологічних (хвороба, інвалідність, старість), виробничих (трудова каліцтво або професійне захворювання), економічних (безробіття) чи соціальних (народження та виховання дітей)²³⁷.

На думку В. Ш. Шайхатдинова, соціальний ризик як імовірність настання для працівника матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку можна виміряти, використовуючи такі показники, як частота настання ризикової ситуації; рівень соціальної забезпеченості у разі втрати працездатності при відсутності попиту на робочу силу; тривалість ризикової ситуації, що є період між настанням ситуації та переходом до нормальних умов життєдіяльності тощо²³⁸.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили

²³⁵ Роик В. Д. Реформа социального страхования – условие успеха экономической реформы / В. Д. Роик // Человек и труд. – 1994. – № 9. – С. 83.

²³⁶ Социальная политика : реформа социального страхования / Под ред. Л. А. Беляевой. – М. : Центр комплексных социальных исследований и маркетинга, 1995. – С. 12.

²³⁷ Право социального обеспечения : Учебник для бакалавров / Под ред. В. Ш. Шайхатдинова. – М. : Юрайт, 2012. – 654 с.; Федорова М. Ю. Социальное страхование как организационно-правовая форма социальной защиты населения : проблемы правового регулирования / М. Ю. Федорова. – Омск : ОмГУ, 2000. – 240 с.

²³⁸ Там само.

втрату працездатності»²³⁹, а саме ст. 14, нещасним випадком вважається обмежена у часі подія чи раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора або середовища, які відбулися впродовж здійснення ним трудової діяльності, у результаті чого заподіяно шкоду здоров'ю чи навіть настала смерть. Та, на нашу думку, це не завжди подія, адже часто може мати зв'язок безпосередньо з діями працівника, його поведінкою. Тому нещасний випадок – це подія чи дія, що негативно вплинула і призвела до настання негативних наслідків для охоронюваних законодавством таких найвищих соціальних цінностей у правовій та соціальній державі, як життя чи здоров'я людини.

Д. М. Кравцов, характеризуючи поняття «нешасний випадок», зауважив, що раптову й обмежену в часі подію необхідно розглядати як щось несподіване для всього навколишнього, миттєве (що і свідчить про обмеженість у часі), настання якого не можна передчасно передбачити. І хоч ця ознака не наділена правовим значенням, проте вона є обов'язковою умовою у процесі кваліфікації визнаного власником трудового каліцтва²⁴⁰.

Перелік обставин, у зв'язку з якими настає страховий випадок, чітко визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує становлення державної політики як у сфері трудових відносин, так і у сфері соціального захисту населення²⁴¹.

²³⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

²⁴⁰ Кравцов Д. Нещасний випадок виробничого характеру: істотні ознаки та відмінності від суміжних понять / Д. Кравцов // Право України. – 2002. – № 12. – С. 108.

²⁴¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

Правовідносини у сфері соціального страхування від нещасного випадку посідають значну роль у житті кожного громадянина України, а перш за все у життєдіяльності тих, хто з причини будь-яких незалежних від них обставин втратили здатність і можливість самостійно забезпечувати себе на соціально-побутовому рівні²⁴². Це підтверджує об'єктивну зумовленість існування правовідносин у сфері соціального страхування від нещасного випадку.

Ч. 4 ст. 14 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачає тлумачення професійного захворювання як такого захворювання, яке виникло в результаті професійного функціонування застрахованого і зумовлюється тільки зазвичай впливом шкідливих речовин і певних видів робіт й інших чинників, що мають зв'язок із роботою²⁴³. Усі види професійних захворювань, з приводу яких є правовідносини у сфері соціального страхування, визначаються переліком професійних захворювань, у якому передбачено такі захворювання: які виникають під впливом хімічних факторів; викликані впливом промислових аерозолів; викликані дією фізичних факторів; які мають зв'язок із фізичним перевантаженням і перенапруженням окремих органів і систем; викликані дією біологічних факторів; алергічні; злоякісні новоутворення (професійний рак)²⁴⁴.

З огляду на зростання нещасних випадків і рівня професійної захворюваності зауважимо, що вже за останнє

²⁴² Зайчук О. Правові основи функціонування Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань / О. Зайчук // Право України. – 2004. – № 9. – С. 48.

²⁴³ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

²⁴⁴ Про затвердження переліку професійних захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 р. № 1662 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 45. – Стор. 87. – Ст. 1940.

десятиліття медичні частини та кабінети, що існували на багатьох підприємствах і організаціях, повністю припинили своє існування. Хвороби не виявляються на ранніх стадіях, оскільки не проводяться професійні огляди, що могли б їм передчасно запобігти. У нашій країні станом на сьогодні відсутній реєстр професійних захворювань, який би містив перелік особливо небезпечних і несприятливих виробництв, хоч такий раніше передбачався Постановою Кабінету Міністрів України «Про Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях»²⁴⁵. Останніми роками медичні огляди працюючих переважно не проводяться, а працюючі не завжди вважають за потрібне звертатися до лікарів, поки цілком не втратять працездатність²⁴⁶.

Фактично внаслідок втрати працездатності через нещасні випадки чи професійне захворювання працівник розцінюється як інвалід. Інвалідність, як це передбачено Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», є мірою втрати здоров'я з причини захворювання, травми (її наслідків) чи вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, у результаті чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист²⁴⁷.

Отже, з проведеного аналізу випливає, що до ознак правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві

²⁴⁵ Про Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1993 р. № 623. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/623-93-п>.

²⁴⁶ Коментарий Юрія Кундієва // Вечерние вести. – 2002. – № 87. – С. 4.

²⁴⁷ Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.

та професійного захворювання належать такі: 1) соціальна – покликана забезпечувати соціальний добробут осіб, які повністю втратили можливість виконувати свої трудові обов'язки у зв'язку з нещасним випадком чи професійним захворюванням; 2) економічна – розподіл і перерозподіл внутрішнього валового продукту для формування фінансових ресурсів з метою надання соціальних допомог і послуг особам, які повністю втратили працездатність; 3) постійність – ці правовідносини діють на постійній основі, не мають характеру тимчасовості; 4) універсальність – цей вид поширюється на всіх громадян, які через нещасний випадок або професійне захворювання повністю перестали бути працездатними; 5) зумовленість юридичним фактом – нещасним випадком чи професійним захворюванням, що призвело до втрати працездатності; 6) державно-правова – регулюються тими нормами, що прийняті державою, а також гарантуються й забезпечуються останньою завдяки імперативному методу.

Що ж стосується правовідносин у сфері соціального страхування на випадок безробіття, то зазначимо, що базовим для них є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»²⁴⁸. Указаним нормативно-правовим актом передбачено, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття є системою прав, обов'язків і гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин і надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України у разі безробіття.

Гарантією існування правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття є п. 7 ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення», у якому прямо зазначено, що держава у сфері зайнятості гарантує соціальний захист на випадок безробіття. А в ст. 9 закріплено, що кожен наділений правом на соціальний

²⁴⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

захист у разі настання безробіття. Крім цього, викладено чотири шляхи реалізації такого права, а саме: 1) участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на випадок безробіття, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття; 2) надання безоплатних соціальних послуг, у тому числі інформаційно-консультаційних і профорієнтаційних, а також професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації з урахуванням попиту на ринку праці, сприяння у працевлаштуванні, включаючи шлях фінансової підтримки самозайнятості й реалізації підприємницької ініціативи згідно із законодавством; 3) надання особливих гарантій тим працівникам, які втратили роботу з причини змін в організації виробництва та праці; 4) надання додаткової гарантії зайнятості окремим категоріям населення, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці. Із викладеного випливає, що зазначеним Законом першочергово звертається увага на участь у правовідносинах у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, що ще раз підкреслює їх значущість у суспільстві.

Розв'язання проблем економічно-соціального характеру, які стоять перед Україною ще з часів здобуття нею незалежності, перебуває у прямій залежності від того, чи буде забезпечений кожен працездатний громадянин можливістю реалізувати своє право на працю, гарантоване йому Основним Законом. Для забезпечення розвитку держави в усіх аспектах владі потрібно акцентувати увагу саме на зайнятості населення, що слугує першочерговим стимулятором прогресу суспільства в цілому. Важливо забезпечити попит на існуючу робочу силу, інакше виникне безліч проблем масштабного характеру, які безупинно розвиватимуться і, зрештою, призведуть до безладу в державі.

Тому надзвичайно важливо на державному рівні здійснювати належне управління зайнятістю населення, при цьому постійно оптимізуючи механізми соціально-економічної та адміністративно-правової природи. Мусить бути створене й реально утверджене якісне соціальне законодавство з метою поступового удосконалення комплексної системи соціальних нормативів, а також установлення мінімальних соціальних

гарантій і визначення чітких рамок компетенції органів державної влади у здійсненні політики зайнятості.

Тож, як бачимо, актуальність проблеми безробіття в Україні не вщухає, а навпаки – набирає обертів. Тому й не перестають розвиватися правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Щодо осіб, котрі підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття, то до них належать ті, хто працює на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, враховуючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день чи неповний робочий тиждень, а також на інших підставах, безпосередньо передбачених законодавством про працю, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи-підприємці. Тим особам, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів соціального страхування²⁴⁹.

Застраховані особи забезпечуються згідно зі ст. 7 цього Закону допомогою по безробіттю, враховуючи одноразову її виплату для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога на поховання у випадку смерті безробітного чи особи, яка перебувала на його утриманні. Соціальними послугами, які можуть отримати особи, є професійна підготовка чи перепідготовка, а також підвищення кваліфікації у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, у тім числі й підвищення кваліфікації у навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук цим особам підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, в тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних у

²⁴⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, визначених у ч.1 ст.14 Закону України «Про зайнятість населення», компенсації відповідно до ст.26 Закону України «Про зайнятість населення»²⁵⁰; надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до ст.27 Закону України «Про зайнятість населення»; надання громадянам віком, старших за 45 років, страховий стаж яких становить мінімум 15 років, ваучера для підтримання їх конкурентоспроможності шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності. Також застрахованим особам у цих правовідносинах надаються інформаційні та консультаційні послуги, що мають зв'язок із працевлаштуванням²⁵¹.

Порядок казначейського обслуговування операцій, пов'язаних із використанням коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, визначає механізм казначейського обслуговування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у разі взаємодії між органами Казначейства й Державною службою зайнятості, її територіальними органами, підприємствами, установами й організаціями, що належать до сфери управління Служби²⁵².

На основі зробленого аналізу можна резюмувати, що правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

²⁵⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

²⁵¹ Там само.

²⁵² Про затвердження Порядку казначейського обслуговування операцій, пов'язаних з використанням коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2013 р. № 303 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 33. – Стор. 34. – Ст. 1164.

характеризуються соціально-економічною ознакою. Так, відсутність роботи у працездатної людини тягне за собою нездатність забезпечити себе та своїх близьких. Якщо не задовольнити потреб соціуму в роботі, то може настати криза як на політичному, так і на економічному рівні. Згубні наслідки для країни настають у разі високого рівня безробіття. Та все ж за таких умов є два моменти: перший – позитивний, який означає, що коли особа безробітна, то держава, у випадку неможливості забезпечити її роботою, забезпечить коштами (для чого й існує страхування); другий – негативний, що свідчить про застій економіки, оскільки за неможливості створення робочих місць і довгій виплаті коштів безробітним відбудеться колапс.

Соціально-економічна риса зумовлюється ще й такою проблемою в сучасному стані правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, як приховане безробіття. Це зумовлено небажанням (невигідністю) роботодавця оплачувати за власний рахунок відпустки працівників, здійснювати виплати до страхових фондів тощо. Більш раціонально, на їхню думку, дбати суто про підприємницький інтерес і власний дохід, унаслідок чого офіційного оформлення існуючі (не в рамках закону) трудові відносини не мають.

Важливим кроком у нормативно-правовому регулюванні щодо обліку безробіття є прийняття Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних і ведення обліку осіб, які шукають роботу²⁵³.

Ведучи мову про тривалість правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, доцільно зазначити, що для них характерна певна тривалість, але не постійність. Випадок безробіття – явище таке, що не продовжується безперервно.

Державно-правовий характер досліджуваних відносин проявляється в тому, що на державному рівні приймається

²⁵³ Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 198. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-2013-п>.

законодавство, норми якого спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Об'єктивна зумовленість як риса не повною мірою, на нашу думку, властива правовідносинам цієї категорії, оскільки все ж таки отримання працевдатними особами роботи перебуває у прямій залежності від них, від бажання реалізувати свій потенціал у трудових правовідносинах.

Відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування регулюються фундаментальним Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»²⁵⁴. Указаний нормативно-правовий акт розроблений згідно з Основним Законом і Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Він визначає принципи, а також засади та механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку й виплати пенсій, надання соціальних послуг із коштів Пенсійного фонду, які утворюються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, що передбачені цим Законом, а також регулює порядок утворення Накопичувального пенсійного фонду і фінансування за кошти видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій чи одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, які передбачені цим нормативно-правовим актом²⁵⁵.

Старість працівника призводить, зазвичай, до складнощів у реалізації ним своєї трудової функції, утрудненні мати належний заробіток і викликає непередбачувані втрати, що ставить його у складне соціальне та матеріальне становище. Відносини соціального страхування у пенсійній сфері є системою різного роду заходів, що створюються державою та спрямовані на мінімізацію наслідків трансформації стану

²⁵⁴ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

²⁵⁵ Там само.

працюючих у випадку настання старості.

Отже, пенсійне страхування покликане сформувати умови, за яких громадяни будуть спроможні забезпечити собі право на пенсію в більшому розмірі, базуючись на сумі внесків, які сплачено працівником безпосередньо до страхового пенсійного фонду. Виходячи з цього, можна зазначити, що правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базуються на своєрідному принципі співвідносності, який полягає в тому, що наскільки ти матеріально (завдяки внескам у процесі трудової діяльності) підтримував інших, настільки і заслуговуєш на підтримку від інших. Тому всі страхові внески, що виплачуються працівниками, необхідно оцінювати не як пенсію, яка відкладена, а як певний орієнтир співвідношення ступеня солідарності із суспільством, яке повинно оцінити в подальшому, який рівень застрахованості особи від ризику втрати заробітної плати.

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», право на отримання різного роду пенсій і соціальних послуг із солідарної системи мають: 1) громадяни України, які застраховані відповідно до цього Закону й досягли встановленого цим Законом пенсійного віку або визнані інвалідами у встановленому законодавством порядку та мають потрібний для призначення певного виду пенсії страховий стаж, а у випадку смерті таких осіб – члени їхніх сімей, що передбачені ст. 36, й інші особи, передбачені цим Законом; 2) особи, яким до дня набрання чинності цим Законом була призначена пенсія згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення»²⁵⁶ (за винятком соціальних пенсій) чи була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) відповідно до інших законодавчих актів, проте вони мали право на призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення» – за умови, якщо вони не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел, зокрема у випадках, що передбачені цим Законом, – члени їхніх

²⁵⁶ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

сімей. Що ж до права на отримання довічної пенсії й одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, то ним наділені застраховані особи та члени їхніх сімей та/або спадкоємці на умовах і в порядку, передбаченому цим Законом²⁵⁷.

Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, проте на добровільних засадах сплачували страхові внески у передбаченому законом порядку і розмірах до солідарної системи та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, наділені правом на передбачених законом умовах на отримання пенсії та соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та/або отримання довічної пенсії чи одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування. Щодо іноземців, а також осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, то вони мають право на одержання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України на умовах і в закріпленому в законі порядку, якщо інакше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України²⁵⁸. З усього вищезгаданого випливає, що правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування мають дуже широке коло суб'єктів, на яких вони поширюються, а також передбачаються випадки розширення такого кола.

У ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачена сукупність видів пенсійних виплат та соціальних послуг. Якщо розглядати пенсійні виплати, які призначаються за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі, то до них належать: 1) пенсія за віком; 2) пенсія по інвалідності у результаті загального захворювання (не виключаючи каліцтва, що не має зв'язку із роботою,

²⁵⁷ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

²⁵⁸ Там само.

інвалідності з дитинства); 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника. У випадку, коли йдеться про такі пенсійні виплати, як довічні пенсії та одноразова виплата, то вони здійснюються за кошти накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду чи на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення. У солідарній системі, як це передбачено цим Законом, соціальні послуги надаються за рахунок коштів Пенсійного фонду. Допомога на поховання пенсіонера належить до соціальних послуг²⁵⁹.

Характеризуючи правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, відзначимо, що їм притаманна така особливість, як передування процедурних правовідносин із призначення пенсійних виплат або соціальних допомог.

Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування носять соціальний та економічний характер, оскільки метою здійснюваних соціальних внесків до відповідного фонду є забезпечення соціально-побутового рівня життєдіяльності людини як найвищої соціальної цінності у разі настання старості. Розподіл і перерозподіл коштів відбувається для забезпечення соціальної мети. Тобто, між соціальним і економічним аспектом відбувається постійний взаємозв'язок, і вони перебувають у безперервній взаємозалежності.

Періодичність як ознака правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування свідчить про те, що страхові внески сплачуються особами у відповідні періоди.

Державно-правовий характер притаманний усім правовідносинам, і, безумовно, правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування не є винятком. Так, на державному рівні приймаються ті норми, які

²⁵⁹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

визначають розвиток суспільних відносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Усі відносини, які не передбачені нормами законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, відповідно, не можуть належати до правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, оскільки не гарантуються та не забезпечуються державою.

Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування зазвичай об'єктивно зумовлені, адже, наприклад, настання старості є природним процесом еволюції людини як соціальної істоти, і вона не здатна вплинути на це і щось змінити.

Ще одним видом правовідносин є правовідносини з медичного страхування. Ст. 49 Основного Закону закріплено право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Дуже важливо, що охорона здоров'я забезпечується, як це передбачено у цій статті, державним фінансуванням. Державне фінансування проявляється у відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програмах. Держава створює умови для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Та хоч і в Конституції України закріплено такий високоякісний стан у сфері медичного захисту громадян, проте ці норми носять більше декларативний характер, ніж справді реалізують такі програми і захищають права громадян у сфері надання медичної допомоги.

Так, починаючи з 1998 р., коли було прийнято Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування²⁶⁰, відповідно до якого мали бути

²⁶⁰ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

прийнятими закони по видах загальнообов'язкового державного соціального страхування, було прийнято усі закони, за винятком того, який регулює загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування. Та хоч реальний стан у цій сфері не зазнав суттєвих реформ, проте були спроби змінити соціальне становище громадян. Йдеться про: 1) Постановою Верховної Ради України № 2499 від 7 червня 2001 р.²⁶¹ прийнято за основу проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування; 2) Постановою Верховної Ради України № 2976 від 17 січня 2002 р.²⁶² – проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування (реєстр. № 6152); 3) у 2013 р. групою народних депутатів запропонований проект Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» від 05.04.2013 р. № 2597-1²⁶³.

Переконані, що страхова медицина забезпечить стабільність у життєвих процесах кожного громадянина. Сплачуючи наперед визначені страхові внески у випадку настання страхового випадку, громадянин отримує гарантований обсяг медичної допомоги, йому будуть надані послуги для забезпечення його здоров'я. Гроші мають акумулюватися у спеціально створеному Фонді соціального медичного страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування повинно бути спрямоване на встановлення гарантій у наданні громадянам лікарських засобів, здійсненні заходів

²⁶¹ Про прийняття за основу проекту Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Постанова Верховної Ради України від 07.06.2001 р. № 2499-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2499-14>.

²⁶² Про проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Постанова Верховної Ради України від 17.01.2002 р. № 2976-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2976-14>.

²⁶³ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

реабілітації осіб після тяжкої операції, реабілітації тих, хто має хронічні захворювання, фінансуванні витрат на діагностику, амбулаторне та стаціонарне лікування, забезпеченні профілактичних заходів тощо.

До застрахованих осіб мають належати усі наймані працівники (громадяни), зокрема особи, які виконують службові обов'язки, й особи, які за договорами цивільно-правової природи виконують різного роду роботи. Щодо сторони страхувальників, то ними повинні бути: 1) роботодавці; 2) органи місцевого самоврядування; 3) вищі та професійно-технічні навчальні заклади; 4) інші передбачені Законом юридичні та фізичні особи.

Серед чинних нині нормативно-правових актів у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування є перш за все Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який у загальному регулює ці відносини. Як соціальна допомога, медичне забезпечення передбачене для окремих категорій працівників, наприклад, працівників органів внутрішніх справ чи працівників Служби безпеки України на рівні підзаконних нормативно-правових актів (наказ МВС України «Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України»²⁶⁴ та наказ СБУ відповідно «Про затвердження Інструкції про порядок медичного забезпечення в Службі безпеки України»²⁶⁵).

Як вважає Г. М. Токарєв, соціально-економічна складова необхідності запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування – це необхідність формування у нашій державі ринку медичних послуг. Автор констатує, що наразі такого

²⁶⁴ Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 04.11.2003 р. № 1296 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 20. – Стор. 160. – Ст. 1395.

²⁶⁵ Про затвердження Інструкції про порядок медичного забезпечення в Службі безпеки України: Наказ Служби безпеки України від 08.10.2007 р. № 718 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 84. – Стор. 44. – Ст. 3116.

ринку у нашій країні немає. Так, існує поряд із державними та комунальними закладами охорони здоров'я також приватна медицина, проте вона, як видається, у переважній більшості випадків не витримує конкуренції як за рівнем надання медичної допомоги, так і за її обсягами. Рівень потенційно (не завжди) нижчий, тому що сьогодення медицина – це передовсім якісна діагностика, яка потребує високоартісної медичної апаратури, коштує нерідко мільйони гривень. У приватному секторі медицини такі кошти початково не завжди знайдуться²⁶⁶. Іншою соціально-економічною складовою необхідності запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування є неможливість для переважної більшості громадян сплачувати за медичну допомогу зі свого гаманця. Реалії сьогодення свідчать, що норма про безоплатність медичної допомоги, визначена ст. 49 Конституції України, переважно декларативна²⁶⁷.

Отже, нинішній стан у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування характеризується кризою, яка досі не виправлена. Тому правовідносини у цій сфері не мають офіційного характеру і фактично не є дійсними, адже відносини чітко не регламентовані нормами законодавства. Вважаємо, що є нагальна потреба у прийнятті закону у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування, виділення фінансування на реалізацію таких норм, а також створення відповідних органів і делегування окремих повноважень уже існуючим. Потрібно у найближчий час розв'язати цю проблему, адже у правовій та соціальній державі, яка прагне до підвищення соціальних стандартів, неможливий подальший розвиток у разі нездійснення всіх можливих заходів для утвердження фундаментальної норми щодо соціального захисту найвищої соціальної цінності – людини.

²⁶⁶ Токарев Г. М. *Обов'язкове медичне страхування в Україні: соціально-економічні та юридичні передумови запровадження* / Г. М. Токарев // *Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. – Всеукраїнська громадська організація «Майбутнє країни»; Ужгородський нац. ун. – К., 2011. – № 3. – С. 289.*

²⁶⁷ Там само. – С. 291.

Підводячи підсумки, відзначимо, що сьогодні в Україні хоч і розроблено потужне законодавство щодо регулювання відносин у сфері страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; відносин у сфері страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; відносин у сфері страхування на випадок безробіття; відносин у сфері пенсійного страхування, проте воно досі потребує здійснення ряду заходів стосовно його реформування, втілення декларативних правових норм у реальність, створення нових механізмів їх реалізації. Великим недоліком є відсутність утвердження правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування, хоча, безперечно, позитивним моментом є відновлення руху щодо подання законопроекту для розв'язання цієї проблематики народними депутатами у 2013 р., що свідчить про правильний вектор спрямованості соціальної політики нашої держави.

2.4. Особливості виникнення, розвитку та припинення правовідносин у сфері соціального страхування

Правовідносини у сфері соціального страхування слугують ключовим елементом існування системи соціального страхування в цілому. Вони регламентуються спеціально створеним законодавством, базуються на нормах Основного Закону. Розуміння сутності та змісту правовідносин у сфері соціального страхування важливе для усвідомлення їх значущості в соціально-правовому суспільстві. Тому з метою виявлення їх глибокої правової природи потрібно проаналізувати особливості їх виникнення, розвитку та припинення. Останнє у своїй сукупності сприятиме наданню максимально повної характеристики правовідносин у сфері соціального страхування, що становитиме велику цінність як для доктрини соціального забезпечення, так і для практичної діяльності.

Важливим для дослідження проблематики виникнення, зміни та припинення будь-яких правовідносин є з'ясування сутності юридичних фактів. Так, юридичні факти трактуються в теорії як об'єктивні обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правовідносин. Зазвичай більша частина правовідносин у сфері соціального страхування виникають із юридичних складів (ряд фактів).

Соціальний ризик слугує об'єктивною передумовою утворення відносин, які викликають необхідність здійснення щодо них соціального страхування. Саме соціальний ризик потрібно розглядати як точку відліку стосовно визначення кола осіб, яким необхідний соціальний захист з боку держави. Тож звідси випливає, що обставини, які тягнуть за собою настання соціального ризику, а також його прояву (тимчасова непрацездатність, безробіття, настання старості тощо), передбачають нагальність введення соціального страхування. Більше того, виникає необхідність у створенні фінансових механізмів і організаційних структур реалізації права на матеріальне забезпечення, яке гарантується кожному громадянину відповідно до ст. 46 Конституції України.

Поняття соціального страхового ризику – одне із ключових у теорії соціального страхування²⁶⁸. Загалом соціальний ризик відповідно до ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування тлумачаться законодавцем як обставини, в результаті яких громадяни та/або члени їхніх сімей можуть втратити тимчасово чи назавжди засоби до існування та потребують матеріальної підтримки чи соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням²⁶⁹. Соціальний ризик у доктринальному вимірі трактують як міри очікуваного наслідку якогось явища, настання якого має безпосередній зв'язок із вірогідністю втрати чи обмеження економічної самостійності і

²⁶⁸ Федорова М. Ю. Понятие социального страхования / М. Ю. Федорова // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 35.

²⁶⁹ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

соціального благополуччя людини²⁷⁰. Отже, настання соціального ризику зумовлено вірогідністю втрати, обмеження економічного благополуччя, а також іншими негативними наслідками, які безпосередньо впливають на матеріальний стан особи та її соціальний статус. Соціальний ризик є загрозою, яка зазвичай є об'єктивною і від якої і страхуються особи. Тому соціальний ризик є потенційною обставиною, що може відбутися, у зв'язку з чим настануть негативні наслідки для громадян і (або) членів їх сімей і виникне потреба отримання матеріальної підтримки або соціальних послуг відповідно до загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Страховий випадок – це подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення чи соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування²⁷¹.

Так, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» передбачено, що страховий випадок – це така подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи чи членів її сім'ї на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг за цим Законом²⁷².

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», страховим випадком є нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання, що спричинили

²⁷⁰ Социальная энциклопедия / За ред. А. П. Горкина и др. – М. : БРЭ, 2000. – С. 345.

²⁷¹ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

²⁷² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

застрахованому професійно зумовлену фізичну або психічну травму за обставин, зазначених у ст. 14 цього Закону, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг²⁷³.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» відзначено, що об'єкт страхування на випадок безробіття – страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг, передбачених ст. 7 цього Закону²⁷⁴.

А щодо Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», то у ньому такої норми прямо не передбачено²⁷⁵.

Аналізуючи реальні обставини, що відбуваються в житті, які є передумовами виникнення правовідносин у сфері соціального страхування, то це є перш за все набуття громадянином статусу працівника. Внаслідок укладення трудового договору працівник має право на отримання матеріального забезпечення за кошти соціального страхування. І, як закріплено в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, таке право зумовлюється обов'язковістю страхування тих осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту)²⁷⁶. Тобто, існує взаємозв'язок. Без набуття

²⁷³ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403.

²⁷⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533–III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

²⁷⁵ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

²⁷⁶ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

статусу найманого працівника особа не може набути статусу соціально застрахованої особи²⁷⁷. Та не потрібно забувати, що не лише вступ громадянина у трудові правовідносини трактується як факт, котрий породжує правовідносини з соціального страхування. Зокрема, це можуть бути й інші юридичні факти – події та дії, з якими правові норми пов'язують виникнення прав і обов'язків із соціального страхування²⁷⁸.

К. С. Батигін виділяє дві групи юридичних фактів у сфері соціального страхування. До першої він відносить факти, з якими має зв'язок виникнення у працівника правомочності на отримання забезпечення в конкретному випадку. Щодо другої групи, то це ті обставини, з якими має зв'язок реалізація правомочності. За таких умов основну роль відіграють волевиявлення працівника та рішення того органу, який призначає забезпечення²⁷⁹.

З аналізу чинного законодавства у сфері соціального страхування випливає, що застрахованими особами переважно є наймані працівники. Лише у випадках, чітко передбачених законодавством, до застрахованих належать також інші особи. Це можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які на постійній основі проживають на території України, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, на користь яких здійснюється страхування.

Тим не менше, наявність суб'єктів трудових правовідносин, які можуть бути учасниками правовідносин у сфері соціального страхування, а також існування норм у законодавстві у сфері соціального страхування щодо регулювання таких

²⁷⁷ Жернаков В. В. Поняття примусової праці за законодавством України / В. В. Жернаков // Право України. – 1997. – № 10. – С. 36.

²⁷⁸ Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б. К. Бегичев. – М.: Юрид. лит., 1972. – 245 с.; Смирнов О. В. О правовом статусе рабочих и служащих / О. В. Смирнов // Советское государство и право. – 1974. – № 3. – С. 40-57.

²⁷⁹ Батыгин К. С. Пособия по государственному социальному страхованию: Законодательство и комментарий / К. С. Батыгин, Г. С. Симоненко. – М.: Профсоюзы и экономика, 1992. – С. 18.

правовідносин не є підставами безпосереднього виникнення правовідносин у сфері соціального страхування. Потрібна реальна участь у правовідносинах у сфері соціального страхування, тобто здійснення соціальних внесків, зарахування до реєстру певного фонду і ряд інших процедур.

Отже, для виникнення, зміни чи припинення правовідносин у сфері соціального страхування потрібні такі передумови: норми права, суб'єкти таких правовідносин і юридичні факти, на основі яких активуються зв'язки між суб'єктами і починає діяти законодавство відповідно до них у конкретних правовідносинах, наприклад, настанні безробіття чи пенсійного віку.

В. В. Андрійв у дисертації приходиться до висновку, що у фактичному складі, на підставі якого виникають правовідносини у сфері соціального страхування, фундаментальне місце займає такий факт-стан, як «бути застрахованим». Він прямо призводить до породження правовідносин по сплаті страхових внесків за застраховану особу, проте, на думку науковця, для виникнення конкретних правовідносин з надання забезпечення по страхуванню цього недостатньо²⁸⁰.

При сплаті страхового внеску надзвичайно важливе значення має Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який вказує на особливості процесів правовідносин у сфері соціального страхування²⁸¹. Таким нормативно-правовим актом передбачено, що єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є консолідованим страховим внеском, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою

²⁸⁰ Андрійв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Андрійв Валентина Василівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – С. 82.

²⁸¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб і членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування²⁸². Отже, звідси випливає, що єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування характеризується такими рисами: 1) консолідованість; 2) обов'язковість; 3) регулярність; 4) спрямованість на захист прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг).

Оплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування характеризує процес розвитку правовідносин у сфері соціального страхування.

У ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зазначено, що сума єдиного внеску, зазначеного у ч. 5, абзаци другому ч. 6 (крім суми єдиного внеску, що сплачується із сум грошового забезпечення батькам – вихователям дитячих будинків сімейного типу, прийомним батькам), ч.ч. 7-9, 12-14 цієї статті розподіляється: на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 5,0906%; на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, що зумовлені похованням, – 5,7410%; на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, – 3,6354%; на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 85,5330%²⁸³. Отже, сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування розподіляється на всі види страхування за винятком медичного страхування, яке досі на загальнообов'язковому державному рівні не забезпечено.

²⁸² Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

²⁸³ Там само.

Більше того, можна помітити таку особливість, що основна частина суми спрямована на державне пенсійне страхування.

Також у ст. 8 цього ж Закону сказано, що сума єдиного внеску, зазначеного в абзаці першому ч. 6 та ч. 10 цієї статті, розподіляється на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 5,6306%; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 94,3694%. Сума єдиного внеску, зазначеного в абзаці першому ч. 11 цієї статті, розподіляється на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 4,3228%; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 95,6772%. Сума єдиного внеску, яка зазначена в абзаці третьому ч. 11 цієї статті, розподіляється на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 4,0983%; загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, – 5,1913%; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 90,7104%. Сума єдиного внеску, зазначеного в абзаці четвертому ч. 11 цієї статті, розподіляється на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 4,1425%; загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, – 4,1701%; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 91,6874%. Сума єдиного внеску, зазначеного в абзаці п'ятому ч. 11 цієї статті, розподіляється на: загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – 3,9360%; загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, що зумовлені похованням, – 4,9855%; загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, – 3,9622%; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

(до солідарної системи) – 87,1163%²⁸⁴. Як бачимо, за іншими нормами також не враховано розподіл частини на медичне страхування.

З приводу особливостей правовідносин у сфері соціального страхування можна зазначити, що, за загальним правилом, для виникнення правовідносин у цій царині необхідне волевиявлення особи – мається на увазі її звернення за матеріальним забезпеченням. Для виникнення правовідносин у сфері пенсійного страхування потрібні факти потрійного роду: а) об'єктивні факти, які визнаються об'єктивними підставами надання пенсій (вік у поєднанні зі стажем роботи, вислугою років та ін.); б) волевиявлення суб'єкта пенсійної правоздатності, що виявив бажання її реалізувати (право виходу на пенсію) і право вимагати її призначення; в) волевиявлення компетентного органу про призначення пенсії²⁸⁵.

Що стосується припинення правовідносин у сфері соціального страхування, то у ст. 27 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено підстави припинення виплат та надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Так, виплати і надання соціальних послуг, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, може бути припинено за таких підстав: а) якщо виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості; б) коли страховий випадок стався у результаті дії особи, за яку настає кримінальна відповідальність; в) коли страховий випадок стався у результаті умисної дії особи; г) у результаті невиконання застрахованою особою своїх обов'язків стосовно загальнообов'язкового державного

²⁸⁴ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

²⁸⁵ Сташків Б. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні / Б. Сташків // Право України. – 1998. – № 1. – С. 116.

соціального страхування; г) в інших випадках, що передбачені законами²⁸⁶. Отже, вичерпного переліку цим нормативно-правовим актом не дано.

У спеціальних законах визначено припинення правовідносин у конкретній сфері соціального страхування. Так, наприклад, у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачається, що страхові виплати і надання соціальних послуг може бути припинено: 1) на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше прямо не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 2) на весь час, упродовж якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого; 3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості. Сума витрат на страхові виплати, отримані застрахованим, стягується в судовому порядку; 4) якщо страховий випадок настав у результаті навмисного наміру заподіяння собі травми; 5) якщо потерпілий ухиляється від медичної або професійної реабілітації чи не виконує правил, пов'язаних з установленням чи переглядом обставин страхового випадку, чи порушує правила поведінки і встановлений для нього режим, який перешкоджає процесу одужання; 6) також в інших випадках, передбачених законодавством²⁸⁷. Тим не менше, особливістю є те, що в разі, коли на утриманні потерпілого перебувають члени сім'ї, які проживають в Україні,

²⁸⁶ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

²⁸⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

то виплати у випадках, що передбачені пунктами 1 і 5 цієї статті, не припиняються, а лише зменшуються на суму, що не перевищує 25% усієї суми виплат.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» виплата допомоги по безробіттю припиняється в таких випадках: 1) працевлаштування безробітного; 2) поновлення безробітного на роботі за рішенням суду; 3) вступ до навчального закладу на навчання з відривом від виробництва; 4) відрахування із навчального закладу; 5) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу; 6) набрання законної сили вироком суду про позбавлення волі безробітного або направлення його за рішенням суду на примусове лікування; 7) призначення чи отримання права на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за вислугу років або досягнення особою встановленого законом пенсійного віку; 8) призначення виплати на підставі документів, що містять неправдиві відомості; 9) подання письмової заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку; 10) подання письмової заяви про відмову від послуг державної служби зайнятості; 11) зміни місця проживання; 12) закінчення строку їх виплати; 13) зняття з обліку за невідвідування без поважних причин державної служби зайнятості 30 і більше календарних днів; 14) відмови безробітного від двох пропозицій підходящої роботи або від двох пропозицій проходження професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості, у тому числі осіб, які вперше шукають роботу та не мають професії (спеціальності); 15) відмови від роботи за спеціальністю, професією, набутою після професійної підготовки, перепідготовки чи підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості; 16) смерті безробітного²⁸⁸.

²⁸⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

У ст. 13 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплено, що участь застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування припиняється у разі, якщо: особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, відповідно до цього Закону втратила визначений цим Законом статус застрахованої особи; у разі закінчення терміну дії договору про добровільну участь чи дострокового розірвання цього договору у випадках, що передбачені цим Законом; у разі, якщо застрахованій особі відповідно до цього Закону призначено пенсію і вона перестала працювати або якщо застрахована особа відповідно до цього Закону набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату; у разі смерті застрахованої особи. У разі, якщо особа не сплачувала страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування під час навчання, у період визнання інвалідом, тимчасового виїзду за кордон тощо, за нею зберігається право на набутий страховий стаж та право на пенсійні активи, що обліковані на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення. Усе ж варто звернути увагу на те, що особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може поновити свою участь у цьому виді страхування з набуттям нею статусу, відповідно до якого вона підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно з цим Законом чи шляхом укладення в установленому цим Законом порядку договору про добровільну участь. Також у ст. 49 встановлено, що виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду чи за рішенням суду припиняється, якщо: 1) пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; 2) у разі смерті пенсіонера; 3) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців поспіль; 4) в інших випадках, передбачених законом²⁸⁹.

²⁸⁹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради

Щодо Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»²⁹⁰, то в ньому, на відміну від попередніх трьох нормативно-правових актів, немає чітких норм, де визначено підстави, умови чи випадки припинення правовідносин.

Отже, у законодавстві чітко визначено юридичні факти, які впливають на припинення тих чи інших видів правовідносин у сфері соціального страхування. Винятком лише є медичне страхування, стосовно якого досі не прийнято закону, який би регулював усі питання щодо правовідносин у цій сфері.

Із вищенаведеного аналізу випливає, що кожен вид правовідносин у сфері соціального страхування має свої особливості виникнення, зміни та припинення. Їм властива своєрідна специфіка розвитку, яка характеризує їх як оригінальні правові процеси. Проведене наукове дослідження сприяло розумінню сутності правовідносин у сфері соціального страхування, завдяки чому виявлено як позитивні, так і негативні моменти правового регулювання. Тому підкреслимо, що хоча нинішні умови розвитку правовідносин у сфері соціального страхування не перебувають на найвищому рівні, проте необхідно віддати належне існуючій системі соціального страхування, спрямованій на максимальне забезпечення соціальних потреб людей за наявних ресурсів.

України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

²⁹⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Поняття та система суб'єктів у сфері соціального страхування

Україна – це правова держава із соціально орієнтованою економікою, вектор якої нерозривно пов'язаний з державною соціальною системою і стратегічною метою – підвищення рівня і якості життя населення. У Конституції України²⁹¹ і в загальних принципах міжнародного права визначено, що життя і здоров'я людини – це найвища соціальна цінність. І тому Україною підтримується політика, спрямована на створення таких умов, у яких пріоритет життя і здоров'я громадян є безумовним: у державі на законодавчому рівні закріплені правові норми, якими визначені порядок і умови реалізації конституційних прав громадян на здоров'я і на життя.

Соціальна модель держави зумовлює проведення модернізації державних інститутів і фінансових перетворень, спрямованих на реалізацію довготривалої національної політики в державі. У таких умовах особливу важливість має страхова діяльність у державі, яка виконує соціальну функцію, спрямовану на захист прав та інтересів громадян від можливих непередбачених, несприятливих наслідків, які можуть заподіяти шкоду життю, здоров'ю, майновим інтересам страхувальників, навколишньому природному середовищу.

У державі, яка підтримує соціальну політику, страхова діяльність спрямована на забезпечення формування й ефективну діяльність ринку страхових послуг, на створення необхідних умов для діяльності страхових організацій і на реалізацію та

²⁹¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

захист прав людини як суб'єкта страхових правовідносин. Соціальне страхування займає одне з пріоритетних місць у житті держави та суспільства, оскільки спрямоване на підтримку соціальної складової прав людини. Тому проблеми соціального страхування в сучасних умовах ринкових відносин мають велике теоретичне і практичне значення та є актуальними в державній політиці України. Сучасні законодавчі системи відносять до основних прав людини, які мають невідчужуваний характер, право кожного на життя і здоров'я. Держава, визначаючи стратегічні пріоритети й основні напрямки розвитку суспільства, використовує усі можливі механізми впливу для регулювання процесів, пов'язаних зі страхуванням, виконуючи тим функцію захисту життя людини і здоров'я. Відповідно і законодавство, регулюючи питання соціального страхування, повинно поширюватися на інтереси, пов'язані безпосередньо із правом громадян на життя та здоров'я. Держава з метою виконання якості зобов'язань на належному рівні використовує правові механізми впливу регулювання страхових процесів з підготовки та прийняття нормативно-правових актів, які впливають на суб'єкти суспільних відносин з метою упорядкування цих відносин у державі. Зміст правового регулювання полягає в тому, що норма права встановлює правило, модель поведінки для кола суб'єктів, на яких ця норма поширює свою дію, тобто ефективне правове регулювання страхової діяльності повинно базуватися на чіткій і єдиній персоніфікації суб'єктів соціально-страхових відносин.

Поняття та система суб'єктів у сфері соціального страхування розглядали такі вчені: В. С. Андреев, Т. В. Галайденко, Л. Я. Гінцбург, І. П. Голосніченко, Ю. М. Грошевий, В. В. Городовенко, Є. В. Додін, Р. І. Іванова, С. В. Ківалов, В. М. Камп, Р. А. Калюжний, І. Б. Коліушко, В. В. Копейчиков, О. П. Копиленко, Л. В. Коваль, Р. О. Куйбіда, М. М. Куцин, Т. Б. Любовнікова, О. Є. Мачульська, Л. М. Москвич, В. Т. Маляренко, В. Ф. Погорілко, Д. М. Притика, П. М. Рабінович, В. П. Столбовий, М. М. Тищенко, О. В. Скрипнюк, В. С. Стефанюк, Ю. Н. Старілов, О. В. Сурілов, О. Ф. Фрицький, Є. О. Харитонов, Ю. С. Шемшученко, В. І. Шишкін, С. Г. Штогун та іншими. Не применшуючи

наукових напрацювань указаних авторів, зазначимо, що поняття та система суб'єктів у сфері соціального страхування розглянені фрагментарно, повний перелік суб'єктів правової системи соціального страхування теоретиками права не визначений і досі, що вказує на актуальність цього питання, потребу його подальшого ретельного дослідження й аналізу.

Категорія «суб'єкт права» є об'єктом уваги як у загальній теорії права, так і в рамках галузевих юридичних наук²⁹². С. Н. Братусь підкреслює, що суб'єкт права – це носій прав і обов'язків²⁹³. А. В. Малько²⁹⁴ та Н. Л. Гранат²⁹⁵ також визначають суб'єкти права як носіїв передбачених законом суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. С. Ф. Кечек'ян, маючи іншу думку, свого часу зазначав, що під «суб'єктом права» належить розуміти особу, яка бере участь або яка може брати участь у правовідносинах²⁹⁶. А. В. Венедиктов розглянув поняття ще ширше та аргументував таку позицію: держава визнає учасників відносин суб'єктами права, тобто самостійними (особливими) носіями відповідних прав і обов'язків²⁹⁷, із чого випливає, що поняття «суб'єкт права» рівнозначне поняттю «суб'єкт правовідносин».

С. С. Алексєєв під категорією «суб'єкт права» розуміє учасника суспільних відносин, якого юридична норма наділяє правами й обов'язками. Це поняття містить два критерії: 1) соціальний – участь як відокремленого, персоніфікованого суб'єкта; 2) юридичний – визнання правовими нормами

²⁹² Алексєєв Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексєєв. – СПб. : Лань, 1999 – С. 83.

²⁹³ Братусь С. Н. Гражданское право : Учебник для юридических школ / Под ред. С. Н. Братуся. – М., 1944. – С. 18.

²⁹⁴ Матузов Н. И. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 1997. – С. 145.

²⁹⁵ Гранат Н. Л. Правовые отношения / Н. Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 10. – С. 10-14.

²⁹⁶ Кечек'ян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечек'ян. – М., 1958. – С. 84.

²⁹⁷ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М.–Л., 1948. – С. 615.

здатності бути носієм прав і обов'язків²⁹⁸. Л. І. Спиридоновим суб'єкт права визначається як «особа, визнана по праву здатною вступати в правовідносини і набувати права й обов'язки»²⁹⁹.

Найпримітнішою є позиція Р. О. Халфіної, яка робить висновок про те, що поняття «суб'єкт права» є більш поширеним поняттям, оскільки носій прав і обов'язків може і не бути учасником конкретних, реальних правовідносин³⁰⁰. Отже, не варто ототожнювати поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». У зв'язку з цим суб'єктом права є особа, яка є носієм прав і обов'язків і яка може й не бути учасником правовідносин.

Звернемо увагу на розгляд указанного поняття А. Ю. Якимовим, який пропонує розглядати суб'єкт права як абстрактну особу (фізичну або юридичну), наділену певним обсягом абстрактних юридичних прав і обов'язків, передбачених правовими нормами. Дослідник вважає, що саме за допомогою категорії «правова абстракція» найкращим чином «можна розкрити зміст тієї чи іншої галузі права»³⁰¹. Указаною тезою науковець, з одного боку, приділяє увагу термінології поняття, а з другого – здійснює класифікацію суб'єктів права.

Суб'єкти правових відносин дуже різноманітні, тому в ході їх дослідження потрібно виділити такі класифікаційні критерії, за допомогою яких можна отримати реальне уявлення про сутність суб'єктів права. Немає єдності думок серед правознавців щодо суб'єктів соціального страхування. Так, П. Д. Пилипенко суб'єктами права соціального забезпечення вважає осіб, які виступають носіями передбачених законом прав

²⁹⁸ Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2. – С. 138-139.

²⁹⁹ Спиридонов Л. И. Теория государства и права: Учебник / Л. И. Спиридонов. – М.: Гардарики, 1996. – С. 183.

³⁰⁰ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 114-115.

³⁰¹ Якимов А. Ю. Статус субъекта права / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 6.

і обов'язків у сфері соціального захисту³⁰². Інші науковці^{303; 304}, не визначаючи поняття суб'єкта соціального страхування, відносять до вказаної категорії фізичних осіб державні органи спеціальної компетенції; соціальні страхові фонди; спеціалізовані державні підприємства та установи, тобто фактично науковці здійснюють поділ суб'єктів соціального страхування на категорії.

Щодо класифікації суб'єктів права, то С. Ф. Кечекьян ще в 1958 р. запропонував розділити суб'єктів правовідносин на індивідуальні та комплексні (колективні)³⁰⁵. Концепція М. І. Матузова повністю відповідає наведеній вище позиції та полягає в тому, що суб'єкти права поділяються насамперед на індивідуальні (фізичні особи) і колективні³⁰⁶. Але вказаний поділ, який здійснюється без урахування особливостей правового статусу суб'єктів, не відображає природу суб'єкта права в цілому.

С. С. Алексєєв пропонує поділяти суб'єктів права на три основні групи: індивідуальні суб'єкти, колективні суб'єкти, громадські організації³⁰⁷. Визначаючи суб'єктів права як учасників правовідносин – носіїв суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, С. С. Алексєєв підкреслює, що індивіди й організації виступають як суб'єкти права з огляду на юридичні

³⁰² Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення: Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Ін Юре, 2008. – С. 161.

³⁰³ Мачульская Е. Е. Социальный риск как объективная основа социального обеспечения / Е. Е. Мачульская // Вестник Московского ун-та. – М., 1999. – № 1. – С. 133.

³⁰⁴ Захаров М. Л. Право социального обеспечения России: Учебник / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – 2-е изд., испр. и перераб. – М.: БЕК, 2002. – С. 148-158.

³⁰⁵ Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М., 1958. – С. 91.

³⁰⁶ Матузов Н. И Теория государства и права: Учебник / Н. И Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2001. – С. 389.

³⁰⁷ Алексєєв С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексєєв. – М., 1982. – Т. 2. – С. 147-149.

норми³⁰⁸. С. С. Алексеев з цього питання констатує, що змістом правового статусу є правове становище суб'єкта, яке реалізується у взаємовідносинах із суспільством та державою³⁰⁹. Проте із запропонованим поділом (індивідуальні суб'єкти, колективні суб'єкти, громадські організації) не можна погодитись принаймні тому, що в цьому випадку не зовсім ясно, які критерії покладені в основу указаної класифікації.

Широкі поняття «колективні суб'єкти» ототожнюються з поняттями «підприємство», «установа», які справді не є індивідуальним суб'єктом, проте віднесення до вказаної класифікації громадських організації нелогічне. Справді, у громадянському суспільстві «... добровільно, спонтанно формуються первинні самоврядні спільності людей...»³¹⁰. Ц. А. Ямпольська доводить, що громадська організація – це об'єднання громадян, яке побудоване на основі самоврядування; діяльність якого не носить комерційного або виробничого характеру³¹¹. Базовою категорією поняття «громадська організація» є поняття «громадянин», яке розкривається через поняття «участь», тобто через діяльність людини в різних громадських об'єднаннях. Звичайно, громадські організації – це добровільне, самоврядне, належно оформлене об'єднання громадян, які здійснюють регулярну діяльність для досягнення певних цілей у різних формах. Тобто, громадські організації можна віднести до категорій колективних суб'єктів із приватною формою власності. Більш удалий поділ надає А. В. Міцкевич, який поділив усіх суб'єктів на громадян і

³⁰⁸ Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : Введение. Сущность социалистического права. Курс лекций : Учеб. пособие / С. С. Алексеев ; Ред. : О. А. Красавчиков. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1963. – Вып. 1. – С. 70.

³⁰⁹ Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1998. – С. 49.

³¹⁰ Дмитриев Ю. А. Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества / Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 30.

³¹¹ Ямпольская Ц. А. Вопросы теории и истории общественных организаций / И. А. Ямпольская // Сб. ст. – М. : Наука, 1971. – С. 20.

організації³¹². Безумовно, під поняттям «організація» правознавець розуміє всіх суб'єктів господарювання, створених державою.

Щодо законодавчого трактування, то, згідно зі ст. 55 Господарського кодексу України³¹³, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна. До суб'єктів господарювання законодавець відносить: господарські організації, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку. Також до вказаної категорії осіб належать: громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Тобто, у цьому випадку фізична особа має статус суб'єкта підприємницької діяльності, який є суб'єктом господарювання будь-якої форми власності, створений компетентним органом державної влади, органами місцевого самоврядування, діяльність якого здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів і з метою одержання прибутку.

Отже, і вказаний поділ не можна вважати базовим, таким, що охоплює всі категорії поняття «суб'єкти права». Суб'єктами права, стверджує С. А. Комаров, є: 1) фізичні (приватні) особи (громадяни, посадові особи, іноземці та особи без громадянства); 2) юридичні особи; 3) держава, суб'єкти федерації, муніципальні установи³¹⁴. Подібну думку обґрунтовує

³¹² Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М. : Госюриздат, 1962. – С. 35.

³¹³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.

³¹⁴ Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник / С. А. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 1998. – С. 295.

В. І. Леушин, який до суб'єктів права відносить індивідуальних суб'єктів, організації та соціальні спільноти³¹⁵, при цьому трудовий колектив віднесений до соціальних спільнот.

Вважаємо, що й організації, і соціальні спільноти є підвидом поняття «колективні суб'єкти права». Г. І. Петров вважає, що фізичні особи та законні організації в широкому сенсі слова становлять повне коло суб'єктів у правових відносинах³¹⁶. Можливо, вказаний поділ і охоплює всю систему, але в цьому випадку також виникає питання диференціації суб'єктів. Отже, класифікація Г. І. Петрова також не охоплює всі елементи правової системи. Видається цікавою класифікація суб'єктів, яка побудована на наявності зацікавленості учасників правовідносин у результаті справи³¹⁷. Своєрідність суб'єктів правозастосовних відносин полягає в тому, що їх можна досить чітко розмежувати на дві групи: 1) учасників цих відносин, безпосередньо зацікавлених у результаті справи; 2) осіб, наділених повноваженнями на вирішення справ, але які не мають особистого інтересу в спорі чи іншому конкретному юридичному питанні. Безперечним є те, що відсутність особистого інтересу у вирішенні конкретної справи фактично має означати, що суб'єкти у своїх діях керуються винятково вимогами принципів верховенства права та законності. Однак вважаємо, державний орган або будь-який інший суб'єкт має юридично виражені інтереси держави, які утворюють сферу публічного права, тоді як інтереси індивіда утворюють приватне право. Тобто, правознавці поділяють суб'єктів у контексті приватного або публічного права.

Зупинимось на вказаній класифікації. Спочатку акцентуємо, що всіма науковцями як суб'єкт приватного права визначена людина, яку норми права наділяють правами та

³¹⁵ Леушин В. И. Теория государства и права / В. И. Леушин ; Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. – М. : Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 356.

³¹⁶ Петров Г. И. Сущность советского административного права / Г. И. Петров ; Отв. ред. : О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1959. – С. 67.

³¹⁷ Галаган И. А. К проблемам теории правоприменительных отношений / И. А. Галаган, А. В. Василенко // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 14.

обов'язками, певними юридичними властивостями, що служать необхідною умовою його участі у правових відносинах. Г. В. Мальцев доводив, що без цих соціально-юридичних якостей, отриманих індивідом від суспільства і держави, немає суб'єкта права³¹⁸. Викликає цікавість таке визначення: «... Суб'єктом права може бути людина, яка володіє відносно вільною волею, тобто здатністю усвідомлювати свої дії та керувати ними, що знаходить юридичне вираження і закріплення в наділенні її з боку держави спеціальною юридичною якістю – правосуб'єктністю»³¹⁹. А публічність суб'єкта права визначається тим, що він створений з чітко визначеною метою і служить інтересам суспільства та держави. Іншими словами, установи і заклади, створені для забезпечення суб'єктивних публічних прав людини і громадянина, а також індивіди, які реалізують зазначену функцію, і є суб'єктами публічного права. Публічні суб'єкти можуть охороняти і забезпечувати також суб'єктивні приватні права, але їх основна функція полягає в забезпеченні прав публічних. Діяльність суб'єктів публічного права регулюється переважно нормами публічного права. Публічність суб'єкта не означає того, що він здатен брати участь тільки в публічних правовідносинах. Будь-який орган влади, якщо він є юридичною особою, має право вступати у правовідносини. Однак основна функція публічних суб'єктів перебуває у сфері публічного права. Безперечно, вказаний поділ суб'єктів права на підставі публічного та приватного права має право на існування. Баланс публічних і приватних інтересів при регулюванні відносин з соціального страхування зобов'язує державу забезпечити необхідні гарантії реалізації та захисту права людини на соціальне страхування та соціальне забезпечення. З метою запобігання зіткненню інтересів необхідним є одночасне задоволення в тій чи іншій

³¹⁸ Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности : (Теоретические вопросы) / Г. В. Мальцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – С. 33.

³¹⁹ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук ; Отв. ред. В. А. Патюлин. – М. : Наука, 1979. – С. 81.

частині і публічного, і приватного інтересу у відносинах. Головним чинником, який впливає на співвідношення приватно-правових і публічно-правових методів регулювання суспільних відносин, об'єктом яких є соціальне страхування, стає координація публічних і приватних інтересів. Приватно-правовий інтерес виражається в тому, що особа при настанні страхового випадку має право на отримання визначеного законодавством соціального забезпечення, але при цьому засобом отримання цих коштів для задоволення особистих потреб є страхові виплати працівникові при виконанні ним трудових обов'язків, які формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем.

Вважаємо, що, розглядаючи категорії суб'єктів права, необхідно провести системний аналіз, який дозволяє розкрити механізм надання правосуб'єктності учасникам суспільних відносин, визначає співвідношення в ньому об'єктивних соціальних факторів і суб'єктивної волі законодавця. Системний підхід дасть можливість глибше проаналізувати специфіку правосуб'єктності конкретних видів суб'єктів права та встановити реальні підстави класифікації суб'єктів права. Найбільш загальною підставою для твердження про існування системи суб'єктів права як самостійного феномена об'єктивної дійсності можна вважати діалектичний принцип взаємозв'язку явищ, відповідно до якого «... відносини не тільки різні, але загальні, універсальні. Кожна річ пов'язана з іншою...»³²⁰. Тобто, для повноцінного відокремлення суб'єктів права вказане поняття потрібно розглянути скрізь призму правової системи. На нашу думку, в юридичній науці найбільш узагальнююче поняття правової системи дав М. М. Марченко, зазначаючи, що це складне і багатопланове поняття, яке містить цілий комплекс компонентів і має нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини³²¹. Відомий теоретик О. Ф. Скакун

³²⁰ Ленин В. И. Философские тетради / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1969. – С. 203.

³²¹ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права / М. Н. Марченко. – М., 2006. – С. 346-350.

визначила правову систему як сукупність юридичних засобів³²², до яких вона пропонує віднести правові норми, принципи, правову свідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридичну техніку, правову культуру, стан законності, правопорядок тощо)³²³. Не ставлячи під сумнів це міркування, підкреслимо, що правознавець не відносить суб'єкти взаємовідносин до елементів правової системи. Винятково у конкретних правовідносинах, які врегульовані правовими нормами, суб'єкти взаємовідносин мають конкретні права та обов'язки, тому для визначення суб'єктів соціального страхування потрібно звернути увагу на правовідносини, які виникають у соціально-страхових відносинах. В. С. Нерсесянц, визначає правові відносини як загальну регулятивно-процедурну форму конкретизації та реалізації абстрактного змісту норми права³²⁴.

Соціальне страхування належить розглядати як системне формування сукупності норм права соціального забезпечення, яке впливає на різні сторони соціально-страхових відносин. Пропонуємо розглянути суб'єкти соціального страхування з традиційного погляду крізь призму теорії правовідносин. Іншими словами, спробуємо відокремити конкретні, індивідуально визначені суб'єкти соціального страхування (учасників конкретних правовідносин від абстрактних суб'єктів об'єктивного права й абстрактного учасника абстрактних правовідносин, передбачуваного правовою нормою). Це відносини, що уособлюють характер діяльності суб'єктів, юридичні наслідки їх поведінки, певні правові інтереси, в яких визначені обов'язки правозобов'язаної сторони, права правоуповноваженої сторони, вказані суспільні відносини потрапляють у сферу правового регулювання, що дає можливість стверджувати, що вказані правовідносини існують.

³²² Скакун О. Ф. Теория государства и права : Учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 300.

³²³ Там само. – С. 257-259.

³²⁴ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М., 1999. – С. 508-509.

Фактичні правовідносини відбуваються в рамках, закріплених у законі прав. Тому звернемося до діючого законодавства. Серед найважливіших законів, які регулюють питання соціального страхування, належить визнати, безсумнівно, Конституцію України, ст. 46 якої проголошує право громадян нашої держави на соціальний захист і закріплює, що соціальний захист передбачає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Особливу увагу питанню соціального страхування приділяють Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування³²⁵ – конституційний закон, прийнятий відповідно до положень наведеної вище статті Конституції України. Ст. 4 Основ законодавства передбачені наступні види страхування³²⁶: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України. Також указаною статтею визначено, що відносини, які виникають за зазначеними у ч. 1 цієї статті видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюються окремими законами, прийнятими відповідно до цих Основ.

Постановою Верховної Ради України № 1094 від 10 липня 2003 р.³²⁷ доручено Комітету Верховної Ради України

³²⁵ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

³²⁶ Там само.

³²⁷ Про направлення на повторне третє читання проекту Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Постанова Верховної Ради України від 10.07.2003 р. № 1094–ІV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1094-iv>.

доопрацювати з урахуванням пропозицій і зауважень суб'єктів права законодавчої ініціативи проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування (реєстр. № 0944) та подати його на розгляд до Верховної Ради України у повторному третьому читанні.

Через окремих період часу Постановою Верховної Ради України від 21 жовтня 2009 р. № 1651-VI «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Шляхи реформування охорони здоров'я та медичне страхування в Україні»³²⁸ учасники парламентських слухань рекомендують Верховній Раді України прискорити розгляд законопроекту про обов'язкове соціальне медичне страхування в Україні. У 2013 р. групою народних депутатів запропонований проект Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.³²⁹, який досі не прийнятий. Тобто, на цей час Закон, який регулює відносини обов'язкового соціального медичного страхування, відсутній.

Ст. 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування³³⁰ визначений обсяг послуг, які надаються за загальнообов'язковим державним соціальним медичним страхуванням (п. 2): 1) діагностика та амбулаторне лікування; 2) стаціонарне лікування; 3) надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; 4) профілактичні та освітні заходи; 5) забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання. Також указаною статтею обумовлено, що обсяг послуг, які надаються за рахунок коштів

³²⁸ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Шляхи реформування охорони здоров'я та медичне»: Постанова Верховної Ради України від 21.10.2009 р. № 1651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 51. – Стор. 1872. – Ст. 760.

³²⁹ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування: Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

³³⁰ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються в порядку, встановленому законодавством. Однак норми Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування» не визначають повноваження місцевої влади щодо затвердження програм обов'язкового медичного страхування.

Н. Б. Болотіна, маючи принципову позицію, зазначає, що реалізація прав у сфері соціального захисту вимагає, щоб держава не лише проголосила такі права, а й передбачила юридичний механізм їх забезпечення, який би охоплював конкретні підстави, умови та порядок здійснення права, зобов'язаних суб'єктів, механізм фінансування³³¹. Аналогічний погляд має І. В. Патерило³³², наголошуючи, що соціально-економічні права можуть бути реалізовані переважно через здійснення державою цілеспрямованої соціальної політики, і жодна держава не має права відмовитися від своїх обов'язків із забезпечення головних соціально-економічних і культурних прав своїх громадян. Для того, щоб реалізувати право на соціальне медичне страхування, держава повинна створити організаційно-правовий механізм соціального медичного страхування фізичних осіб. Вищенаведене свідчить, що припис ст. 4 Основ законодавства в частині загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування³³³ не містить механізмів прямої дії: механізм медичного страхування відсутній, джерела формування коштів Страхового фонду не визначені, порядок відшкодування наданих медичних послуг

³³¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – С. 32.

³³² Патерило І. В. Некоторые проблемы имплементации международных норм по защите социально-экономических прав и свобод во внутригосударственном законодательстве / И. В. Патерило // Держава і право : Зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – Спецвипуск. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 185.

³³³ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

застрахованим особам не розроблений, що вказує на суто декларативний характер норм щодо медичного страхування.

Отже, у правовій системі України передбачені наступні види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; 3) страхування на випадок безробіття; 4) пенсійне соціальне страхування. Указана диференціація видів соціального страхування відображає, що страхові відносини з фізичною особою, яка має право на соціальне матеріальне забезпечення зі страхових фондів, виникають як при наявності трудових відносин (втрата працездатності), так і поза трудовими відносинами (це пенсійне страхування та загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття).

Відокремимо конкретні, індивідуально визначені суб'єкти соціального страхування (учасників конкретних правовідносин) від абстрактних суб'єктів об'єктивного права й абстрактних учасників абстрактних правовідносин, передбачуваних правовою нормою. До суспільних відносин, через які реалізуються заходи держави щодо соціального забезпечення, П. Д. Пилипенко відносить соціально-забезпечувальні, соціально-страхові та процедурні відносини³³⁴. Соціальне страхування охоплює дві великі групи відносин: страхові відносини, що виникають з приводу формування бюджетів соціальних фондів і надання страхового соціального забезпечення у разі страхового захисту. Якщо ми розглядаємо соціальне страхування як форму права соціального забезпечення, то потрібно до суспільних відносин, через які реалізуються заходи держави щодо соціального страхування, віднести соціально-страхові та процедурні відносини. При цьому визнати, що соціально-страхові відносини – це будь-які

³³⁴ Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення: Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Ін Юре, 2008. – С. 129.

відносини, стороною яких є фонди загальнообов'язкового соціального страхування, спрямовані як на формування бюджетів фондів, так і на соціальні витрати громадянам або членам їх сімей у разі настання соціальних ризиків. Процедурні відносини соціального забезпечення – це встановлення юридичних фактів, а також реалізація права на той чи інший вид соціального страхування. Саме тому не можна не згадати про допоміжну роль стосовно регулятивних правовідносин із боку охоронних правовідносин. Вони, як правило, виникають за умови порушення суб'єктивних прав, невиконання обов'язків зобов'язаними суб'єктами правовідносин, якими є уповноважені державою органи. Невиконання приписів закону, тобто неправомірну поведінку зобов'язаного суб'єкта правовідносин, можна умовно розглядати як порушення прав, яке є юридичним фактом, що спричиняє правові наслідки для суб'єктів правовідносин у вигляді набуття ними додаткових прав і обов'язків, зумовлює появу охоронних правовідносин, тобто регулятивні правовідносини трансформуються в охоронні правовідносини, при цьому суб'єкти правовідносин залишаються. Призначенням охоронних правовідносин є забезпечення охорони приписів регулятивних соціально-забезпечувальних норм.

З метою уявлення повноти визначених законодавцем суб'єктів пропонуємо відокремити врегульовані нормами права відносини між окремими особами, пов'язаними між собою правами й обов'язками щодо соціального страхування:

1) відносини між роботодавцем, незалежно від правової форми власності, та працівником з питань страхування передбачені ст. 253 КЗпП³³⁵ і визначають, що усі працівники підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню. Бюджети страхових фондів формуються, переважно шляхом покладання обов'язку на роботодавців здійснювати відрахування в позабюджетні державні страхові фонди в певному відсотку від нарахованої найманим

³³⁵ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

працівникам заробітної плати;

2) відносини між роботодавцем і профспілковим органом, які передбачені ст.ст. 22, 23, 24 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³³⁶; профспілка водночас є представником застрахованих осіб – працівників, у комісії із соціального страхування на будь-якому підприємстві, в установі, організації, що використовує найману працю, незалежно від форм власності та господарювання (постанова правління Фонду від 23.06.2008 р. № 25³³⁷ (zareestrovana v Ministerstvi yustitsii Ukraini 14.07.2008 p. za № 636/15327)). Саме комісія приймає рішення про призначення або відмову в призначенні соціального матеріального забезпечення за рахунок страхових внесків;

3) соціально-страхові відносини між роботодавцем і органом виконавчої влади, на який покладені функції з акумулювання коштів страхових фондів і страховими соціальними фондами щодо збору страхових внесків, акумуляції коштів соціальними страховими фондами, розщеплення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування³³⁸;

4) відносини між роботодавцем і страховими соціальними фондами в частині надання безпосередньо соціального або пенсійного забезпечення, здійснення державного нагляду;

5) відносини між працівником і закладом охорони здоров'я, медико-соціальною експертною комісією (МСЕК) як з суб'єктом, який засвідчує факт непрацездатності відповідним листком непрацездатності, відповідно до Наказу Міністерства

³³⁶ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

³³⁷ Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування підприємства, установи, організації: Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 23.06.2008 р. № 25 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1794.

³³⁸ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

охорони здоров'я від 13.11.2001 р. № 455³³⁹. Також указані відносини передбачені Проектом Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.³⁴⁰;

б) відносини між працівниками та роботодавцем при отриманні безпосередньо працівником забезпечення після настання страхового випадку. Особливість правовідносин між працівниками та роботодавцем з надання соціального страхового забезпечення при виконанні ним трудових обов'язків визначена тим, що в цьому випадку використовується взаємодія різних правових засобів, які призводять до виникнення страхових і (або) деліктних правовідносин. Основу виникнення цих правовідносин складає юридичний факт – тимчасова непрацездатність (делікт). У зв'язку з цим виникає деліктне зобов'язання з боку роботодавця та відповідного фонду, зокрема з тимчасової втрати працездатності або нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, тобто має місце своєрідне переміщення обов'язку з відшкодування страхового забезпечення. У цій ситуації також відзначимо, що виникнення деліктного зобов'язання та страхових правовідносин у часі не збігаються. Якщо перший виникає в момент настання страхового випадку, то другий – дещо пізніше – з моменту прийняття страховиком рішення про надання страхового забезпечення у зв'язку з нещасним випадком або захворюванням. Комплексний та інтегрований характер інституту соціального страхування працівника, з яким роботодавець перебуває у трудових відносинах, впливає і на юридичну природу формованих правовідносин. Особливістю страхових правовідносин між працівниками та роботодавцем є участь Фондів соціального

³³⁹ Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Стор. 234. – Ст. 2216.

³⁴⁰ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування: Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=4646.

страхування, які виступають як страховик, а юридичні чи фізичні особи – роботодавці – як страхувальників;

7) відносини між застрахованими особами та страховим фондом при отриманні безпосередньо людиною забезпечення після настання страхового випадку. Вказані правовідносини виникають у випадку настання страхового юридичного факту поза трудовими відносинами – це пенсійне страхування і загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, що визначено Законом України³⁴¹. В основі відносин – складний юридичний факт: розірвання трудового договору з роботодавцем, волевиявлення громадянина і акт компетентного органу;

8) відносини між непідпорядкованими суб'єктами державного управління однакового організаційно-правового рівня;

9) відносини, в яких стороною є органи, які здійснюють охоронні функції.

Маємо визнати, що проектом Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.³⁴² передбачені аналогічні відносини, в яких застрахована особа отримує замість матеріального забезпечення – медичну послугу, джерело покриття якої – страхові кошти. У п. 14 ст. 1 проекту Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.³⁴³ визнані наступні суб'єкти обов'язкового медичного страхування – особи, застраховані в системі медичного страхування, страхувальники – роботодавець і платник внесків, страховик – Фонд загальнообов'язкового державного медичного страхування України; постачальники медичної допомоги.

³⁴¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

³⁴² Про загальнообов'язкове державне медичне страхування: Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

³⁴³ Там само.

Наведений нами перелік правових відносин припускає визначене законодавством коло учасників (суб'єктів). Ф. Енгельс писав: «Уже сам факт того, що є відносини, означає, що в ньому є дві сторони, які ставляться одна до одної»³⁴⁴. Отже, правові відносини в галузі соціального страхування – це система взаємовідносин працівників, роботодавців, органів виконавчої влади та фондів соціального страхування. Після виникнення конкретних правовідносин між суб'єктами, стороною яких є фізична особа, котра має суб'єктивні права, вона реалізує права на соціальне страхування шляхом вимагання певної поведінки від зобов'язаного суб'єкта, або в разі невиконання другою стороною – контрагентом своїх юридичних обов'язків, має можливість звертатися до відповідних органів заради застосування державного примусу.

Суб'єктами права соціального страхування, виходячи із запропонованих нами відносин у галузі соціального страхування в Україні, є: фізичні (застраховані) особи; профспілки та комісії соціального страхування, відповідні Фонди, для яких соціальне страхування є основною функцією; державні органи й установи, які сприяють реалізації громадянином свого конституційно закріпленого права на відповідне соціальне страхування та здійснюють охорону цих прав; роботодавці, які використовують найману працю і є платниками внесків на соціальне страхування.

Правовідносини у сфері обов'язкового страхування між основними суб'єктами – страхувальниками (роботодавцями), застрахованими особами (працівниками), страховиками (Пенсійним фондом, соціальними страховими фондами) і державою в особі відповідних державних органів мають приватно-правові і публічно-правові ознаки. Серед ознак приватного права можна виділити особисту і майнову природу цих правовідносин, а також зв'язок страхування із трудовим договором. Серед ознак, що дозволяють віднести правовідносини у сфері соціального страхування до сфери публічного права, варто відзначити специфіку законодавчого

³⁴⁴ Маркс К. Сочинения. Издание 2 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1959. – Т. 13. – С. 497.

регулювання, обов'язковий характер соціального страхування, прийняття державою на себе зобов'язань щодо соціального захисту в цій сфері.

Проте, визначаючи основним критерієм для відокремлення суб'єктів системи соціального страхування зміст прав і обов'язків, які мають відповідні суб'єкти у сфері соціального страхування, пропонуємо суб'єкти соціального страхування поділити на такі групи: 1) застраховані особи – фізичні особи, незважаючи на наявність або відсутність трудових правовідносин із роботодавцем, які отримують соціальне забезпечення при настанні страхових випадків; 2) профспілка та комісія із соціального страхування, яка створюється із застрахованих працівників; 3) страхові фонди, що формують бюджети страхових фондів, підтверджують страхові випадки, які мають правове значення та є надавачами безпосередньо забезпечення; 4) роботодавці, які отримують страхові внески із нарахованої заробітної плати особи-працівника і є надавачами забезпечення працівників; 5) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою права на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, до яких можна віднести заклади охорони здоров'я, лікарні; 6) суб'єкти, які здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав.

Схарактеризуємо вказані суб'єкти. Вище зазначалося, що винятково застраховані особи можуть отримати соціальну допомогу в разі тимчасової непрацездатності, нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Матеріальне забезпечення з коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття мають також незастраховані особи, хоча і тут наявні відмінності в матеріальному забезпеченні застрахованих і незастрахованих осіб. Отже, поділ фізичних осіб як суб'єктів соціального страхування на застрахованих і незастрахованих певною мірою має практичне значення, оскільки дає можливість чітко визначити, на які види соціального забезпечення має право конкретна особа і в який орган їй необхідно звернутися, щоб реалізувати це право. Мусимо визнати досить велику різноманітність суб'єктів права на соціальне забезпечення, внаслідок чого складно навести

виключний перелік суб'єктів, але в узагальненому варіанті до суб'єктів – одержувачів соціального забезпечення зі страхових фондів відносимо: пенсіонерів, інвалідів унаслідок загального захворювання, трудового каліцтва чи професійного захворювання, безробітних, тимчасово непрацевдатних, осіб, які втратили годувальника тощо. Тобто, фізична особа як суб'єкт страхових відносин обмежена тим, що: 1) особа повинна бути застрахована в системі соціального страхування; 2) право на страхове відшкодування фізична особа як суб'єкт страхових відносин отримує винятково після настання страхового випадку.

До другої групи суб'єктів правовідносин із соціального страхування належать профспілки та комісії із соціального страхування. Відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³⁴⁵, працюючі громадяни України мають право створювати професійні спілки, які беруть участь у комісії із соціального страхування, що створюється на будь-якому підприємстві, в установі, організації, яка використовує найману працю, незалежно від форм власності і господарювання. Створені комісії із соціального страхування на підприємстві виконують свої функції відповідно до положення, затвердженого правлінням Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працевдатності.

Наступним суб'єктом страхових відносин є соціальні страхові фонди, які реалізують у процесі діяльності свій правовий статус: усі рівні Пенсійного фонду України та, відповідно, усі рівні Фондів соціального страхування: від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, з тимчасової втрати працевдатності та на випадок безробіття. Усі вищенаведені фонди складаються із Головного управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі й управління фондів у районах, містах і районах у містах. Тобто, коло суб'єктів соціального страхування досить широке, кожен із них має нормативно-правові акти, якими керується в діяльності, та, зокрема, при формуванні бюджетів фондів і витрачання.

³⁴⁵ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

Фонди соціального страхування диференційовані за колом суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення за рахунок зазначеного фінансового джерела і за видами забезпечення. У п. 1 ст. 13 проекту Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.³⁴⁶ визначено, що Фонд обов'язкового медичного страхування є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням за погодженням із Наглядовою радою Фонду, тобто після прийняття Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» вказаний фонд буде мати аналогічні характеристики.

Окремо як суб'єкта правовідносин у сфері соціального страхування належить визначити роботодавця. На наш погляд, у сучасних умовах роль цього суб'єкта в соціально-страхових відносинах важко переоцінити, тому що саме за рахунок роботодавця здійснюються передбачені чинним законодавством відрахування у відповідні соціальні фонди, які реалізують державну політику у сфері соціального захисту. Використання найманої праці, безперечно, примушує роботодавця здійснювати відповідну оплату праці працівників. Крім того, чинним законодавством передбачений обов'язок роботодавця здійснити відрахування на соціальне страхування, пенсійне забезпечення працівника, запровадження різних видів допомоги, іншого матеріального та нематеріального забезпечення працівників. Так, відповідно до ст. 254 Кодексу законів про працю³⁴⁷, основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів чи фізичної особи, працівників. До категорії «роботодавець» належить віднести всіх суб'єктів, які виконують функції страхувальника з працівниками.

³⁴⁶ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

³⁴⁷ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

Переходячи до характеристики таких суб'єктів соціального страхування, як державні органи, зазначимо, що за сучасних умов держава є головним суб'єктом соціальної політики, і, виходячи з цього, як слушно відзначає В. В. Андрійв, вона повинна: забезпечувати реалізацію прав громадян на соціальний захист; проводити єдину політику у соціальній сфері; забезпечувати прийняття законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють соціальний захист; визначити організаційно-правові форми соціального забезпечення та створювати умови для їх якісного функціонування; у законодавчому порядку визначити умови, порядок надання та розміри пенсій, допомог, пільг, соціального обслуговування й інших видів соціального забезпечення; установлювати розміри обов'язкових страхових внесків, які спрямовуються до відповідного фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування; зазначати бюджети загальнообов'язкових страхових фондів; установлювати обов'язкові вимоги до створення страхових резервів із метою поліпшення своєчасності та повноти соціальних виплат; переглядати види і розміри соціальних виплат із метою покращення матеріального забезпечення громадян; визначати умови та забезпечувати дотації відповідному фонду соціального страхування із державного бюджету; надавати соціальну підтримку окремим категоріям непрацездатних громадян за рахунок державного й місцевих бюджетів; установлювати основні види соціальних стандартів, забезпечувати дотримання суб'єктами права соціального забезпечення вимог законодавства; здійснювати в установлених формах нагляд і контроль за додержанням законодавства про соціальний захист населення та ін.³⁴⁸

До суб'єктів відносин із соціального страхування нами віднесені відповідні державні органи, які втілюють у життя соціальну політику держави у сфері соціального захисту населення. Компетенція таких органів визначається тією метою і

³⁴⁸ Андрійв В. В. Зміст і призначення загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андрійв // Вісник Одеського нац. ун-ту. – Одеса, 2010. – Т. 15. – Вип. 22. – Правознавство. – С. 110.

завданнями, заради яких вони створені. До таких органів, зокрема, належать: 1) Міністерство соціальної політики України, яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України; 2) орган виконавчої влади, що здійснює акумулювання коштів страхових фондів (податкова служба); 3) Державна інспекція праці, яка здійснює нагляд за витрачанням коштів фондів з тимчасової втрати працездатності; 4) інші органи державної влади, які мають контрольні функції, спрямовані на охорону стану здоров'я працівників, уникнення нещасного випадку на виробництві, наприклад: Держгірпромнагляд України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна санітарно-епідеміологічна служба України; 5) правоохоронні органи та суди, які здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав.

Проведеним аналізом страхових відносин маємо визнати такі ознаки суб'єктів соціального страхування: 1) усі суб'єкти соціального страхування складають систему суб'єктів із соціального страхування; 2) усі перелічені суб'єкти соціального страхування є носіями прав і обов'язків, що виникають при настанні певних подій – юридичного факту; 3) суб'єкти соціального страхування знаходяться під впливом державного правового регулювання обов'язкового соціального страхування; 4) суб'єкти соціального страхування є отримувачами різних видів соціального страхування; 5) суб'єкти соціального страхування є суб'єктами, крім соціальних, інших галузей права: трудового та адміністративного; 6) суб'єкти соціального страхування повинні мати правосуб'єктність; 7) суб'єктам соціального страхування притаманний принцип добровільності укладення трудових договорів поряд з обов'язковістю соціального страхування; 8) суб'єктів соціального страхування об'єднує спільна мета їхньої діяльності, яка полягає у забезпеченні реалізації особою права на соціальне страхування.

Соціальне страхування громадян є об'єктивною суспільною потребою. На сьогодні соціальне страхування – це комплекс заходів правового, соціально-економічного характеру, яке гарантується і реалізується в основному державою. У цих

умовах важливим стає формування в країні ефективної системи страхування, яка поряд із подальшою розробкою правових основ та вдосконаленням механізму регулювання відносин у сфері соціального страхування, правил взаємодії суб'єктів у сфері соціального страхування може виявитися соціальним інститутом зі своїм механізмом функціонування, що сприяє стабілізації системи соціально-трудова відносин, забезпечуючи певним страховим захистом усіх суб'єктів. Суть соціального страхування полягає в тому, що центром його уваги є людина, її потреби, якість задоволення. Чітке визначення суб'єктів у механізмі соціального страхування відіграє важливу роль, забезпечуючи надійні умови соціального захисту громадян на випадок настання певної життєвої ситуації. Отже, система страхування – це багатофункціональна система захисту інтересів працівників, яка є важливим елементом соціально-економічної системи громадянського суспільства.

3.2. Правовий статус суб'єктів у сфері соціального страхування

Становлення України як соціальної держави потребує особливого ставлення до розуміння правових соціальних ідей у галузі прав людини, вироблених світовою практикою, вимагає формування системи соціального захисту населення, відповідної сучасним умовам. Основною організаційно-правовою формою соціального захисту є соціальне страхування, спрямоване на запобігання і компенсацію соціальних ризиків економічного характеру. У системі соціального страхування забезпечується захист від ризику втрати або зменшення заробітної плати, або іншого трудового доходу з причин, визнаними суспільством поважними. Тому компенсація соціально-економічного ризику – це не що інше, як підтримка певного рівня життя застрахованих осіб. Указана діяльність охоплює формування коштів фондів соціального страхування та страхові виплати особам, які потребують соціального державного забезпечення. Фундаментальними основами для участі певних суб'єктів у галузі

соціального страхування у правовідносинах є сукупність установлених законами правових можливостей, прав та обов'язків суб'єктів, залучених до системи соціального страхування. У цьому контексті розроблення концептуально нових основ правового статусу застрахованих суб'єктів, які мають право на соціальне забезпечення, набуває особливої актуальності, оскільки соціальне страхування – надважливий елемент політики доходів держави, системи суспільних відносин між державою, людиною, роботодавцями та іншими суб'єктами, діяльність яких спрямована на підтримку на соціально прийнятному рівні грошових доходів населення.

Проблеми правового статусу суб'єктів у сфері соціального страхування в Україні розглядали такі вчені: Г. О. Барабаш, В. Д. Бринцев, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, Г. А. Зуб, М. І. Іншин, В. П. Кохан, Л. І. Лазор, І. В. Лазор, І. В. Михайловський, О. І. Оклей, П. П. Пусторослева, Б. І. Шашків, І. І. Шамшина, О. Г. Чутчева, Г. І. Чанишева та інші. Але, попри різні погляди на окреслену проблему, багато аспектів щодо визначення правового статусу суб'єктів у сфері соціального страхування залишилося поза увагою науковців, і спеціального комплексного дослідження щодо вказаного питання не здійснювалось.

У юридичній науці дослідження правового статусу особи є одним із перспективних напрямів. Правовий статус деякі науковці визначають як становище особистості в суспільстві, закріплене правовими актами^{349; 350}. Більшість правознавців розуміють правовий статус особи в ширшому розумінні як сукупність прав і обов'язків, закріплених юридично^{351; 352; 353}.

³⁴⁹ Власов В. И. Теория государства и права : Учебник / Под ред. В. И. Власова. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 56.

³⁵⁰ Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2006. – С. 231.

³⁵¹ Пиголкин А. С. Общая теория права : Учебник / А. С. Пиголкин. – М., 1996. – С. 132-150.

³⁵² Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2. – С. 142.

Аналогічну позицію має М. Г. Александров, який також відносить до правового статусу суб'єктивні права й обов'язки³⁵⁴. На думку С. С. Алексєєва, правовий статус, як і загально-регулюючі правовідносини, передбачає суб'єктивні права, невід'ємні від особистості³⁵⁵. Але ця думка не єдина. Зокрема, є позиція, що поняття правового статусу необхідно розглядати: а) в широкому сенсі слова як становище людини в суспільстві, її права і свободи, обов'язки та відповідальність, які встановлені законодавством і гарантуються державою; б) у вузькому сенсі – як обсяг прав і свобод, якими володіє суб'єкт права^{356; 357}. О. Ф. Скакун пропонує відносити до поняття правового статусу юридичну відповідальність. Таку позицію підтримує ряд інших науковців^{358; 359; 360}. Н. І. Матузова та Н. В. Вітрук додають, крім прав і обов'язків, сукупність таких елементів: гарантії прав, загальна правоздатність, законні інтереси та громадянство^{361; 362}.

³⁵³ Нерсєсянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : Учебник для юридических вузов / Под ред. В. С. Нерсєсянца. – М. : Изд-во Норма, 2001. – С. 373.

³⁵⁴ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 231.

³⁵⁵ Алексєєв С. С. Общая теория социалистического права / С. С. Алексєєв; Ред. : Г. И. Петрищева. – Свердловск : Сред.–Урал. кн. изд-во, 1964. – С. 181-182.

³⁵⁶ Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристь, 2006. – С. 346-347.

³⁵⁷ Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристь, 2005. – С. 480-481.

³⁵⁸ Скакун О. Ф. Теория государства и права : Учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 384.

³⁵⁹ Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгеров ; 2-е изд. – М. : Омега–Л, 2005. – 595 с С. 142.

³⁶⁰ Кучинский В. А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 115.

³⁶¹ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук ; Отв. ред. В. А. Патюлин. – М. : Наука, 1979. – С. 29.

³⁶² Матузов Н. И. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 1997. – С. 231, 237.

Частково не підтримує цю думку О. О. Лукашева й аргументовано доводить, що «гарантії виступають категоріями, які виходять далеко за межі правового статусу»³⁶³. Із поглядом О. О. Лукашевої можна погодитись. На нашу думку, такі категорії, як гарантії або відповідальність, безумовно, є чинниками, що впливають на правове становище.

І. І. Шамшина висловлювала свою позицію, узагальнивши елементи правового статусу в такі складові: а) права й обов'язки; б) правосуб'єктність; в) юридичні гарантії прав і ступінь відповідальності³⁶⁴. Проте вказана характеристика занадто об'ємна за параметрами. Ми ж поділяємо позицію С. М. Братуся, який правосуб'єктність (і правоздатність, які він вважав тотожними поняттями)³⁶⁵ визначав як право бути суб'єктом прав і обов'язків³⁶⁶, а також С. С. Алексеева³⁶⁷, В. О. Кучинського³⁶⁸, що правосуб'єктність є лише умовою можливості будь-якої особи мати права, тобто не є елементом правового статусу. Підтримуємо тих науковців, які наголошують, що винятково права й обов'язки є базисом правового статусу суб'єкта відносин. В. М. Корельский та В. Д. Перевалів відзначають, що «правовий статус особистості – це правове становище людини, яке відображає фактичний стан у взаємовідносинах із суспільством і державою»³⁶⁹. Аналогічну

³⁶³ Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика: Монографія / О. В. Марцеляк. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – С. 44.

³⁶⁴ Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права: правове регулювання в умовах ринкових відносин: Монографія / І. І. Шамшина. – Луганськ: Література, 2010. – С. 120.

³⁶⁵ Братусь С. Н. Суб'єкти гражданского права / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 6.

³⁶⁶ Там само. – 368 с.

³⁶⁷ Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2. – С. 141.

³⁶⁸ Кучинский В. А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 109.

³⁶⁹ Корельский В. М. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и факультетов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 503.

думку мають В. І. Власов і В. В. Лазарев^{370; 371}. Також поділяємо цю позицію і констатуємо: відносини особи реалізуються саме через правовий статус, зміст якого визначають права й обов'язки. Правовий статус – це категорія багатофакторна, в якій особа – учасник суспільних відносин – виступає одночасно в різних якостях, але пріоритетом є саме права й обов'язки. Загальною тезою, об'єднуючою зазначені підходи до правового статусу, є його нормативне юридичне закріплення в законодавстві.

Статус закріплює в собі загальні для всіх суб'єктів юридичні характеристики. І тому не можна не відзначити позицію М. І. Матузова, який справедливо зазначає, що під правовий статус особистості підводиться сучасна законодавча база, створена з урахуванням міжнародних критеріїв у цій сфері³⁷². Як бачимо, науковець підкреслив, що визначення правового статусу особи повинно бути підтверджено правовими нормами.

Розглядаючи зміст поняття «правовий статус» у трудовому праві, П. Д. Пилипенко слушно доводив, що правовий статус – це явище об'єктивної дійсності, яке ніяк не характеризує суб'єкта права як учасника правовідносин, а скоріше є середовищем, у якому суб'єкти права здобувають ознаки й стають суб'єктами правовідносин³⁷³. На думку вітчизняних учених (таких як: Н. Б. Болотіна³⁷⁴, В. В. Лазор³⁷⁵,

³⁷⁰ Власов В. І. Теория государства и права : Учебник / Под ред. В. И. Власова. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 56.

³⁷¹ Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2006. – С. 231.

³⁷² Матузов Н. И. Теория государства и права : Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2007. – С. 234.

³⁷³ Пилипенко П. Д. Трудове право України : академічний курс : Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; За ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 68.

³⁷⁴ Чанышева Г. И. Трудовое право Украины / Г. И. Чанышева, Н. Б. Болотина. – Харьков : Одиссей, 2001. – С. 78.

³⁷⁵ Лазор В. В. Проблемы определения понятия и правового статуса субъектов трудового права в современном трудовом законодательстве Украины / В. В. Лазор // Актуальні проблеми права : теорія і практика :

Л. П. Грузінова, В. Г. Короткін³⁷⁶), правовим статусом суб'єкта трудового права є його основний правовий стан, закріплений трудовим законодавством. Не применшуючи значення правових норм при визначенні правового статусу, повністю погоджуємось із думкою С. М. Прилипко та О. М. Ярошенка, які обґрунтовано вважають, що правовий статус – це визнаний нормами трудового права стан суб'єкта права, який відображає його становище у взаємовідносинах з іншими суб'єктами права³⁷⁷. Нами вже визначені взаємовідносини у галузі соціального страхування та відокремлені суб'єкти соціально-страхових правовідносин. Щоб мати можливість стати учасником правовідносин, особа повинна бути суб'єктом права, а особливістю суб'єктів у правовій системі є саме правовий статус, який відображає «якість» реального учасника взаємовідносин. Тобто, базовою основою можливості суб'єкта вступити у правовідносини є законодавче закріплення правового статусу певного суб'єкта права.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що суб'єкти права соціального страхування наділяються у правових актах специфічними якостями – правовим статусом, який дає можливість брати участь у конкретних правовідносинах, зокрема із загальнообов'язкового державного соціального страхування. Зміст правового статусу складається з основних прав і обов'язків, закріплених законодавством.

Соціальне страхування – це система відносин між страховиком (соціальний фонд), страхувальниками (роботодавцями та самозайнятими громадянами), застрахованими особами (зокрема найманими працівниками) та державними органами, які, виконуючи делеговані державою повноваження, сприяють реалізації застрахованими громадянами прав на соціальне страхування. Отже, суб'єкти правовідносин із

Зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2006. – № 8. – С. 26.

³⁷⁶ Грузінова Л. П. Трудове право України : Навч. посіб. / Л. П. Грузінова, В. Г. Короткін. – К. : МАУП, 2003. – Ч. 1. – С. 68.

³⁷⁷ Прилипко С. М. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Харків : ФІНН, 2009. – С. 109.

загальнообов'язкового соціального страхування – це суб'єкти права на соціальне забезпечення зі страхових фондів, які є учасниками зазначених правовідносин і реалізують свою правосуб'єктність. Нами відокремлене коло учасників правовідносин. Суб'єктами права соціального страхування в Україні є: фізичні особи, застраховані у страхових фондах, профспілки та комісії, роботодавці, страхові фонди та юридичні особи, які реалізують у процесі діяльності свій правовий статус, спрямований на реалізацію прав громадян на соціальне страхування й охорону вказаних прав. Складні зв'язки, що виникають між указаними суб'єктами (державними органами, роботодавцем та індивідом), зафіксовані державою в юридично-правовій формі – у вигляді прав і обов'язків, що утворюють правовий статус людини та громадянина – найважливішої юридичної категорії, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії та станом законності.

Тобто, правовий статус суб'єкта соціального страхування – це комплексна категорія, яка визначає правове положення суб'єкта в системі соціального страхування нормами права соціального забезпечення і складається з системи основних елементів – прав і обов'язків, тобто елементів, що мають значення для його видової характеристики.

Нами виокремлені такі види суб'єктів соціально-страхових правовідносин: фізичні особи, які застраховані у страхових фондах; профспілки та комісії; роботодавці, страхові фонди та юридичні особи, які реалізують у процесі діяльності свій правовий статус. Вважаємо за необхідне більш детально розглянути правовий статус визначених суб'єктів у сфері соціального страхування.

Огляд правового становища суб'єктів у сфері соціального страхування почнемо із правового статусу людини. Відзначаючи сутність прав людини, зауважимо, що права людини органічно вплетені в соціальну діяльність людей, їхні суспільні відносини, способи буття індивіда. Вони є нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх зв'язків, координації їх учинків і діяльності, запобігання протиріч і конфліктів на основі поєднання свободи індивіда зі свободою інших людей, з нормальним функціонуванням суспільства і держави. Права

людини є однією з найвищих культурних цінностей, оскільки вони ставлять людину в центр усіх процесів суспільного розвитку, визначають його свободу і рівноправність³⁷⁸. У ст. 3 Конституції закріплено, що людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Також указаною статтею визначено, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Сама ідея соціальних прав пов'язана з ідеєю соціальної держави. Право на соціальне забезпечення залежить від держави, правова держава зобов'язана їх забезпечити, втілюючи в законодавстві. Соціальні права повинні не тільки здійснюватися залежно від економічного становища країни, а й відповідати йому. На можливому економічно обґрунтованому рівні ці права повинні бути гарантовані людині. Безумовно, цікава позиція С. С. Алексєєва, який відзначає, що права людини ще більшою мірою затверджуються як інститут, що стоїть над державою в цілому³⁷⁹.

Ст. 7 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування³⁸⁰ визначено, що загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту). У ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»³⁸¹ дається визначення цьому терміну: найманий працівник – фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації незалежно

³⁷⁸ Лукашева О. А. Права человека : Учебник для вузов / О. А. Лукашева. – М. : Норма, 2004. – С. 77-101.

³⁷⁹ Алексєєв С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексєєв. – М., 1982. – Т. 2. – С. 231.

³⁸⁰ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

³⁸¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

від форм власності, виду діяльності та господарювання або фізична особа є застрахованою особою і суб'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування. Звичайно, такий підхід мають і приписи інших законів, які регулюють питання соціального страхування^{382; 383}, і це вказує, що до числа суб'єктів права соціального забезпечення належить та категорія осіб, забезпечення яких здійснюється за рахунок страхових внесків. Звернемо увагу на особливість страхових внесків і визначимо, що ці платежі спрямовуються на надання допомоги і змісту винятково застрахованих суб'єктів. Кошти ці формуються переважно шляхом покладення обов'язку на роботодавців робити відрахування у позабюджетні державні страхові фонди в певному відсотку від нарахованої найманому працівникові заробітної плати. Страхові внески – суто індивідуалізовані платежі, оскільки вони обчислюються в певному відсотку від нарахованої заробітної плати кожного працівника; їх розмір безпосередньо пов'язаний з розміром винагороди за працю персонально певного працівника. Однак, незважаючи на індивідуалізацію, надалі ці кошти передаються не безпосередньо застрахованим особам, а вносяться на рахунки державних соціальних фондів, на яких вони перетворюються на загальну масу грошових коштів, що утворюють консолідовані бюджети страхових фондів. Як наслідок, страхові внески підлягають персоніфікованому обліку на індивідуальних рахунках застрахованих осіб і повертаються винятково застрахованим особам при настанні страхових випадків. Страхові внески, на нашу думку, є особистою власністю застрахованої особи, і з цієї причини держава в особі страхових фондів, тимчасово запозичуючи їх, повертає в певному

³⁸² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

³⁸³ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

еквіваленті цим особам при настанні певних, визнаних у законодавстві, несприятливих подій, але у вигляді грошових коштів з особливим правовим режимом. Застрахована особа зі статусом найманого працівника має право на соціальне забезпечення та соціальні послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, згідно зі ст. 4 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими та похованням»³⁸⁴, ст. 6 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»³⁸⁵ та інші. Отже, щоб набути право, особа повинна вчинити передбачені законом дії: зареєструватись добровільним платником страхових внесків та, звичайно, здійснювати їх сплату. Але безпосередньо право на відповідний вид страхової допомоги в особи виникне з настанням страхового випадку (тимчасової непрацездатності, факту безробіття, досягнення пенсійного віку)³⁸⁶. Однак знову ж, щоб реалізувати своє право, особа повинна вчинити передбачені законом дії (щонайменше звернутися до роботодавця або Фонду соціального страхування чи пенсійного із заявою про призначення відповідного соціального забезпечення). Цей приклад наочно демонструє, що особа

³⁸⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

³⁸⁵ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

³⁸⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

повинна вчинити передбачені законом дії як для набуття права (сплачувати страхові внески), так і для його реалізації (звернутися до відповідного соціального страхового фонду із заявою про призначення відповідного виду соціального забезпечення)³⁸⁷. Для призначення пенсії за віком у солідарній системі необхідні: досягнення особою пенсійного віку, наявність страхового стажу, факт сплати страхових внесків, подання заяви до органу Пенсійного фонду України. До юридичного складу як до підстави виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування також належить віднести страховий стаж – період, протягом якого фізична особа сплачувала страхові внески. При цьому сума страхового внеску повинна бути не менша, ніж мінімальний страховий внесок³⁸⁸ (ст. 24). В окремих випадках, передбачених законодавством (ч. 7 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»³⁸⁹, ст. 45 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»³⁹⁰, ст. 29 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на

³⁸⁷ Кульчицька О. І. До питання про дієздатність громадян за правом соціального забезпечення / О. І. Кульчицька // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Зб. наук. ст. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. XI. – С. 168.

³⁸⁸ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

³⁸⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

³⁹⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

випадок безробіття»³⁹¹), право на соціальне забезпечення за рахунок страхових коштів мають члени сім'ї, які також є суб'єктами права на відповідні виплати згідно із законодавством. Отже, члени сім'ї є суб'єктами права на відповідний вид соціального забезпечення у тих випадках, коли це передбачено законодавством. На сьогодні питання «хто є суб'єктом правовідносин щодо соціального забезпечення: сім'я в цілому чи окремі члени?» залишається відкритим. Теза про те, що сім'я є – окремий суб'єкт правовідносин по соціальному страхуванню і забезпеченню, була сформульована Є. І. Астрахан³⁹² стосовно пенсійних страхових правовідносин і підтримана В. С. Андрєєвим³⁹³. О. Є. Мачульська вважає, що «суб'єктом пенсійних правовідносин з нагоди втрати годувальника є сім'я в цілому, але спочатку визначається право на неї кожного члена сім'ї окремо»³⁹⁴. Заперечуючи правосуб'єктність сім'ї, О. М. Пономаренко переконує, що в тих випадках, коли у законі зазначено, що «сім'я має право» або «сім'я зобов'язана», відповідні права й обов'язки має все-таки не сім'я, а відповідні її члени³⁹⁵. Обидва погляди ретельно аргументовані, але питання про визнання правосуб'єктності сім'ї потребує подальшого дослідження, що дозволить

³⁹¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

³⁹² Астрахан Е. И. Некоторые вопросы пенсионного правоотношения по советскому трудовому праву / Е. И. Астрахан // Ученые записки ВШУОН. – М., 1962. – Вып. 14. – С. 153.

³⁹³ Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 122.

³⁹⁴ Мачульская Е. Е. Социальный риск как объективная основа социального обеспечения / Е. Е. Мачульская // Вестник Московского ун-та. – М., 1999. – № 1. – С. 133.

³⁹⁵ Пономаренко О. М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням та вихованням дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. М. Пономаренко; Національна юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005. – С. 13.

розширити можливості правового регулювання відносин у зазначеній сфері.

Узагальнюючи, пропонуємо виділити ознаки правового статусу фізичних осіб: 1) фізична особа є застрахованою особою, яка має зобов'язання сплати страхових внесків у соціальні фонди; 2) фізична особа отримує право на страхові внески не в момент перерахування цих коштів у позабюджетні фонди, а за наявності факту настання страхових випадків; 3) фізична особа має право на суму страхових платежів, які є частиною її заробітної плати, надходять їй у встановлених сумах і з періодичністю, закріпленою чинним законодавством; 4) фізична особа винятково після наявності страхового випадку має право не тільки отримати страхове забезпечення, а й право користування та розпорядження цими коштами, які після отримання їх фізичною особою стають власними коштами.

Розділом II Конституції України³⁹⁶ закріплено права громадян на об'єднання. Відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³⁹⁷ працюючі громадяни України мають право створювати професійні спілки. З цього приводу Г. І. Чанишева та П. М. Рабінович слушно визначають право на об'єднання як «основне право людини»^{398; 399}. Правовий статус профспілок в Україні визначається ст.ст. 243-252 глави XVI КЗпП України⁴⁰⁰. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії

³⁹⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

³⁹⁷ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

³⁹⁸ Чанишева Г. І. Теоретичні проблеми правового регулювання колективних трудових відносин в сучасних умовах / Г. І. Чанишева // Право України. – 2000. – № 8. – С. 33.

³⁹⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – С. 9.

⁴⁰⁰ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

діяльності»⁴⁰¹ встановлює права та гарантії профспілок у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, роботодавцями, їх об'єднаннями (спілками, асоціаціями), іншими громадськими об'єднаннями, юридичними особами та громадянами. Так, ст. 19 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»⁴⁰² передбачені такі права профспілок: представництво і захист трудових прав працюючих – членів профспілок у відносинах з роботодавцем та/або в державних органах, що передбачено ст. 25 Закону⁴⁰³. Не можна не визнати право працівників на представництво в комісії із соціального страхування на будь-якому підприємстві, в установі, організації, що використовує найману працю, незалежно від форм власності і господарювання, діяльність якої регулюється Положенням, затвердженим постановою правління Фонду від 23.06.2008 р. № 25⁴⁰⁴ (zareєстрована в Міністерстві юстиції України 14.07.2008 р. за № 636/15327).

Ознаки правового статусу профспілок: 1) представництво і захист трудових прав працюючих у відносинах із роботодавцем та/або в державних органах; 2) представництво працюючих у комісіях по соціальному страхуванню.

Згідно з постановою правління Фонду від 23.06.2008 р. № 25⁴⁰⁵, профспілки беруть участь у комісії із соціального страхування, яка створюється на будь-якому підприємстві, в установі, організації, що використовує найману працю, незалежно від форм власності та господарювання. Створені комісії із соціального страхування на підприємстві виконують

⁴⁰¹ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

⁴⁰² Там само.

⁴⁰³ Там само.

⁴⁰⁴ Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування підприємства, установи, організації: Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 23.06.2008 р. № 25 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1794.

⁴⁰⁵ Там само.

свої функції відповідно до положення, яке затверджується правлінням Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Організація роботи комісії (уповноваженого) із соціального страхування підприємства здійснюється на паритетних засадах її членами, делегованими до неї роботодавцем та представником застрахованих осіб. Пріоритетною функцією вказаної комісії є прийняття рішення про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг застрахованим особам, що обумовлено ч. 3 ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням». Крім цього, комісія: 1) перевіряє правильність видачі та заповнення документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг; 2) здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення застрахованим особам; 3) за необхідності комісія звертається до робочих органів відділень Фонду щодо перевірки правильності видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам підприємства; 4) у випадку виникнення спору має звертатися до робочих органів відділень Фонду з питань матеріального соціального забезпечення, а також у випадку невиконання роботодавцем рішень комісії (уповноваженого).

Детальніше зупинимся на правовому статусі комісії із соціального страхування, яка створюється роботодавцями – юридичними особами і закріплюється за публічно-правовими утвореннями публічно-правовими нормативними актами. Безумовно, зазначена комісія не має статусу юридичної особи, що ставить під сумнів її правосуб'єктність. Беручи участь у правовідносинах, комісії не є юридичними особами – до них лише застосовуються норми, які визначають їх участь у статусі працівника і роботодавця – юридичної особи. Комісії мають право діяти від свого власного імені та вступати у відносини з іншими суб'єктами самостійно. Юридичні права й обов'язки, якими наділені комісії, юридичний характер відповідних відносин, урегульованість їх нормами права свідчить, що комісія є суб'єктом страхових відносин. Правоздатність комісій

із соціального страхування, на відміну від юридичних осіб, визначається одночасно нормативними правовими актами публічного та приватного права. Саме публічно-правові акти спочатку окреслюють рамки їх правоздатності з метою виконання завдань, що стоять перед суспільством. Отже, можна стверджувати: комісії соціального страхування діють не як відокремлені юридичні особи, проте мають правовий статус, який визначений у межах компетенції.

Ознаки правового статусу комісії із соціального страхування: 1) обов'язок у прийнятті рішення про призначення матеріального забезпечення; 2) обов'язок перевірки правильності видачі та заповнення документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення; 3) проведення контролю за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою соціального забезпечення застрахованим особам; 4) право на звернення до робочих органів відділень Фонду з питань матеріального соціального забезпечення, а також у випадку невиконання роботодавцем рішень комісії (уповноваженого).

Уваги заслуговує питання про правовий статус роботодавця у правовідносинах з обов'язкового соціального страхування, обов'язкового пенсійного страхування і надання забезпечення із страхових фондів. У цих правовідносинах підприємства є страхувальниками. Є. Б. Хохлов справедливо зазначав, що для працівника, як і для роботодавця, основне значення має можливість бути суб'єктом трудових правовідносин⁴⁰⁶. З цього питання Л. Я. Гінцбург підкреслював, що потрібно бути суб'єктом трудового права, щоб потім набути конкретних трудових прав і стати суб'єктом трудових обов'язків⁴⁰⁷. М. Г. Александров визнає, що підприємство отримує правовий статус суб'єкта трудових правовідносин у тому випадку, якщо підприємство наділене правом прийняття на роботу, має

⁴⁰⁶ Гребенщиков А. В. Курс российского трудового права. Часть общая : В 3-х т. / А. В. Гребенщиков, С. П. Маврин, Е. Б. Хохлов ; Под общ. ред. : С. П. Маврин, А. С. Пашков, Е. Б. Хохлов. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – Т. 1. – С. 400.

⁴⁰⁷ Гинцбург Л. Я. Социалистическое трудовое правоотношение / Л. Я. Гинцбург ; Отв. ред. : Р. З. Лившиц. – М. : Наука, 1977. – С. 186.

відокремлений фонд заробітної плати, окремий рахунок у банку і знаходиться на самостійному балансі⁴⁰⁸. Правовий статус роботодавця відповідно до чинного законодавства можна розглядати як його становище в суспільстві, певній системі соціальних зв'язків, взаємовідносин із державними органами, трудовим колективом (уповноваженими ним органами), які базуються на законодавчих нормах, підзаконних актах і нормах локального характеру⁴⁰⁹.

Найбільш загальні передумови виникнення у роботодавця правового статусу – це наявність майнових та організаційних умов для вступу у трудові правовідносини. Є. Б. Хохлов пропонує назвати їх матеріальними та формальними умовами виникнення правосуб'єктності⁴¹⁰. В. М. Смирнов майновим критерієм правового статусу вважає наявність у роботодавця засобів для того, щоб виплачувати заробітну плату, фінансувати безперервний виробничий процес, а також наявність рахунку в банку⁴¹¹.

На нашу думку, наявність фонду оплати праці, безумовно, є особливістю правового статусу роботодавця, але вважаємо, що критерієм виникнення правового статусу роботодавців є реєстрація роботодавця як платника єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду та Фондів соціального страхування. На роботодавців як на страхувальників покладається обов'язок стати на облік у страховиків у порядку, встановленому чинним законодавством, які зобов'язані ставити на облік суб'єктів господарської діяльності. Отримання роботодавцем довідок про

⁴⁰⁸ Александров Н. Г. Советское трудовое право : Учебник / Под ред. Н. Г. Александрова. – М., 1972. – С. 169.

⁴⁰⁹ Максюк О. Правовий статус керівника підприємства, установи та організації (роботодавця) / О. Максюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2014. – Спецвипуск № 1. – С. 282.

⁴¹⁰ Гребенщиков А. В. Курс российского трудового права. Часть общая : В 3-х т. / А. В. Гребенщиков, С. П. Маврин, Е. Б. Хохлов ; Под общ. ред. : С. П. Маврин, А. С. Пашков, Е. Б. Хохлов. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – Т. 1. – С. 401.

⁴¹¹ Смирнов В. Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии / В. Н. Смирнов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – С. 51.

взяття на облік у відділеннях Пенсійного фонду, фондах зайнятості, соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності є відправною точкою виникнення правового статусу у роботодавця, які, згідно зі ст. 4 Закону⁴¹², є платниками єдиного внеску.

Роботодавці, згідно зі ст. 6 Закону⁴¹³, мають право безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду в межах їх компетенції інформацію, необхідну для виконання обов'язків, покладених на платника згідно з цим Законом, а також для підтвердження надходження до Пенсійного фонду сплачених платником сум єдиного внеску. Деякі вчені вважають, що під роботодавцями слід розуміти організації, фізичні особи, які використовують чужу найману працю на підставі трудового договору та зареєстровані як платники соціального внеску (обов'язкових страхових внесків у позабюджетні фонди)⁴¹⁴. Отже, роботодавець одночасно є страхувальником і, крім того, що бере участь у трудових правовідносинах, виступає суб'єктом правовідносин із соціального страхування.

Що стосується права можливості роботодавця щодо здійснення забезпечення по обов'язковому соціальному страхуванню, то вони закріплені як у КЗпП, так і в правових актах про соціальне забезпечення. На роботодавця щодо забезпечення допомогою по соціальному страхуванню фактично покладені додаткові обов'язки (і додаткові ризики несприятливих наслідків їх невиконання). На комісію із соціального страхування роботодавця покладений обов'язок

⁴¹² Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Лушникова М. В. Единство частных и публичных начал в правовом регулировании трудовых, социально-обеспечительных и семейных отношений / М. В. Лушникова, А. М. Лушников, Н. Н. Тарусина. – Ярославль, 2001 – С. 176.

перевірки правильності заповнення листів непрацездатності та прийняття рішення про виплату матеріального страхового забезпечення. Тільки у випадку виконання цього обов'язку організація-роботодавець отримує право на відшкодування допомоги за рахунок коштів фонду. Крім цього, якщо підприємство не проконтролювало, наскільки правильно заповнений документ, то сам несе відповідальність за свої витрати.

Згідно з чинним законодавством, у роботодавців існують і інші обов'язки щодо соціального страхування працівників. Так, Господарським кодексом України⁴¹⁵, зокрема ст.ст. 46, 54, передбачений обов'язок роботодавця забезпечити належні та безпечні умови праці, інші соціальні гарантії, включаючи соціальне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України. Тобто, законодавцем визначено обов'язок роботодавця сприяти охороні життя та здоров'я працюючих осіб, недопущення нещасного випадку на виробництві.

Підсумовуючи, визначимо особливості правового статусу роботодавця: 1) наділений повноваженнями щодо можливості вступати у трудові відносини; 2) роботодавець зобов'язаний стати на облік у відповідні фонди страхування; 3) роботодавець зобов'язаний щомісячно сплачувати в належному розмірі страхові внески органам, який має повноваження на збір і акумуляцію страхових внесків; 4) роботодавець зобов'язаний вести облік нарахувань і сплати страхових внесків; 5) роботодавець повинен після прийняття рішення комісій по соціальному страхуванню щодо сплати страхового забезпечення виплачувати певні види страхового забезпечення застрахованим особам; 6) у випадку проведення перевірок надавати страховику документи з обліку страхових внесків, підтвердження стажу та заробітної плати застрахованої особи щодо витрачання коштів обов'язкового соціального страхування у випадках, передбачених законами про конкретні види обов'язкового

⁴¹⁵ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.

соціального страхування; 7) роботодавець зобов'язаний здійснювати дії з охорони здоров'я працівників; 8) нести відповідальність роботодавця за страхові виплати.

В Україні діють такі соціальні страхові фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності^{416; 417; 418; 419}. Для позначення страхових фондів як суб'єктів права соціального забезпечення В. Я. Бурак, С. М. Синчук використовують термін «соціальні фонди», оскільки, як обґрунтовують науковці, так відображено їх цільове призначення – ефективна реалізація соціальних завдань, а саме: фінансування соціальних виплат (пенсій, допомог тощо), соціальних послуг і соціальних пільг⁴²⁰. Вважаємо, що така позиція слушна, оскільки метою діяльності фондів справді є надання різних видів соціального забезпечення особам, які зазнали соціальних ризиків.

Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування закріплюють загальне визначення

⁴¹⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

⁴¹⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

⁴¹⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

⁴¹⁹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

⁴²⁰ Синчук С. М. Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – С. 36.

поняття «страхові фонди». Чинне законодавство^{421; 422; 423; 424}, визнає, що страхові фонди є некомерційними і самоврядними організаціями з правовим статусом юридичної особи. Кожний визначений фонд отримує статус із дня реєстрації статуту фонду, який затверджується його правлінням, у спеціально уповноваженому органі виконавчої влади. Кошти соціальних страхових фондів формуються зі страхових внесків і фінансування виплат, які вони надають, що здійснюється завдяки страховим внескам застрахованих осіб і роботодавців-страхувальників. Пунктом 1 ст. 13 проекту Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁴²⁵ визначено, що Фонд обов'язкового медичного страхування є некомерційною самоврядною організацією, яка діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням за погодженням із Наглядною радою Фонду, тобто після прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» вказаний фонд буде мати аналогічні характеристики. Фонд обов'язкового медичного страхування підзвітний Кабінету Міністрів України (п. 9).

Основним завданням соціальних страхових фондів є

⁴²¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

⁴²² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

⁴²³ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

⁴²⁴ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

⁴²⁵ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування: Проект Закону № 2597–1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

акумулявання та збір страхових внесків і надання застрахованим особам матеріального забезпечення при настанні страхових випадків, таких як: тимчасова непрацездатність, вагітність і пологи, безробіття; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання. А фонди розподіляють зазначені кошти при настанні страхових випадків на потреби будь-якої особи з числа застрахованих з урахуванням суми внесених внесків і відповідно до тривалості страхового стажу, індивідуальних особливостей організму людини, його сімейного стану, інших юридично значущих обставин. Наголосимо, що проектом Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁴²⁶ права й обов'язки Фонду обов'язкового медичного страхування чітко не визначені.

Особливостями правового статусу соціальних страхових фондів є такі ознаки:

1) цільовий характер витрачання коштів соціального страхування, що означає можливість використання страхових внесків лише для надання матеріального страхового забезпечення при настанні страхових випадків;

2) позабюджетність страхових внесків – означає, що Бюджетним Кодексом⁴²⁷, яким устанавлюється бюджетна система України, кошти соціальних страхових фондів не зараховуються до складу бюджетної системи України;

3) некомерційність соціальних страхових фондів полягає в тому, що створення фондів не має на меті отримання прибутку. Правовий статус у цьому аспекті забезпечується заборонаю здійснювати соціальним страховим фондам будь-яку діяльність, крім діяльності, яка визначена законом про відповідний вид соціального страхування та статутом фонду, що відображено в ч. 4 ст. 14 Основ законодавства України про загальнообов'яз-

⁴²⁶ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

⁴²⁷ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Стор. 1778. – Ст. 572.

кове державне соціальне страхування⁴²⁸.

Крім цього, соціальні страхові фонди характеризуються ознаками, які притаманні державним органам, зокрема, це наділення державно-владними повноваженнями на підставі відповідних законів або підзаконних нормативно-правових актів. Проявами державно-владних повноважень, на думку Н. Ю. Пришви⁴²⁹, є здійснення соціальними страховими фондами функції контролю за повнотою і сплати страхових внесків та накладення штрафних санкцій за порушення порядку їх сплати. Правовий статус окремих страхових фондів має певні особливості. Так, Пенсійний фонд України⁴³⁰ є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики України. Отже, Пенсійний фонд України за його правовим статусом можна лише умовно віднести до соціальних страхових. Функціонуючи сьогодні як центральний орган виконавчої влади, цей фонд не є самоврядною організацією. Правовий статус Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття також має особливості. Це можливість витрачання коштів цього Фонду на матеріальне забезпечення незастрахованих осіб. Проектом Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁴³¹ передбачений аналогічний правовий статус

⁴²⁸ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁴²⁹ Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Н. Ю. Пришва ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – С. 8.

⁴³⁰ Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>.

⁴³¹ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

Фонду обов'язкового медичного страхування, проте його особливість полягає у підзвітності Кабінету Міністрів України (п. 9 ст. 13). Ст. 38 Проекту Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁴³² визначено, що Фонд обов'язкового медичного страхування здійснює контроль за дотриманням страхувальниками, постачальниками медичних послуг законодавства у сфері обов'язкового медичного страхування.

Отже, ознакою страхових соціальних фондів є: 1) соціальні страхові фонди – юридичні особи, які наділені спеціальною правоздатністю, несуть самостійну відповідальність; 2) соціальні страхові фонди мають права й обов'язки, необхідні для реалізації поставлених перед ними завдань щодо здійснення діяльності з надання фізичним особам соціального забезпечення за рахунок указаних фондів, зокрема можливість управління державною власністю, видання актів управління, обов'язкових для платників страхових внесків, можливість застосування встановлених нормативними актами заходів примусового впливу для виконання правових приписів; 3) спосіб фінансування страхового забезпечення – виключно за рахунок страхових внесків; 4) принципи цільового використання коштів, позабюджетності і неприбутковості соціальних страхових фондів; 5) наявність державно-владних повноважень щодо контролю за формуванням і витрачанням коштів страхових фондів.

Розподіл владних повноважень між органами державної влади (гілками влади) – суб'єктами страхових відносин, передбачає певний ступінь автономності та самостійності, які, згідно з державними повноваженнями, включені в механізм правовідносин соціального страхування. Тому наступним блоком розглянемо правовий статус державних органів, які сприяють у реалізації й охороні прав громадян на соціальне страхування.

Діяльність державних органів, їх завдання, функції та

⁴³² Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597–1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

повноваження здійснюються через правовий механізм регулювання державної політики – правові норми, на підставі яких відбувається регулювання цієї сфери. Указане повністю підтверджується думкою А. В. Макаренка, яка стверджує, що винятково правом регулюється діяльність державних органів, право наділяє вказані органи певним правовим статусом, який потрібен для здійснення державного управління, та підкреслює, що право визначає їх завдання, функції та повноваження⁴³³. У сфері соціального страхування, на думку А. А. Мамедова, роль держави в умовах ринкової економіки ще більше зростає. Надавши державним позабюджетним соціальним фондам самостійність, держава залишила за собою право вирішувати багато питань, що стосуються їхньої діяльності: визначення розміру обов'язкових платежів до фондів, прийняття рішень про зміну та індексацію соціальних виплат⁴³⁴.

Ст. 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»⁴³⁵ визначено, що основним завданням міністерства є формування та реалізація державної політики в будь-якій сфері. Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»⁴³⁶ створено Міністерство соціальної політики України, яке, згідно з Положенням про Міністерство⁴³⁷, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує

⁴³³ Макаренко О. В. Нормативно-правове регулювання діяльності державних комітетів / О. В. Макаренко // Правове регулювання економіки : Зб. наук. пр. – К. : Київський нац. економічний ун-т, 2000. – № 1. – С. 128.

⁴³⁴ Мамедов А. А. Государство и страхование / А. А. Мамедов // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 75.

⁴³⁵ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

⁴³⁶ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 32. – Ст. 1026.

⁴³⁷ Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1227.

реалізацію соціальної політики в державі, зокрема: формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, формування державної політики у сфері надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення та інші. До основної функції Міністерства належить віднести нормативно-правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення населення.

Найбільш відомим спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері соціального страхування є органи доходів і зборів, які, відповідно до ч. 2 ст. 14 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁴³⁸, здійснюють облік страхувальників, тобто працівників і роботодавців; забезпечують збір та облік страхових коштів з роботодавців, мають повноваження на проведення контролю за повнотою та своєчасністю їх сплати.

Згідно з Указом Президента України «Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці»⁴³⁹, інспекція праці України відповідно до покладених на неї завдань: здійснює державний нагляд і контроль за додержанням підприємствами незалежно від форм власності, що використовують найману працю, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Посадові особи Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів у разі виявлення порушень законодавства про загальнообов'яз-

⁴³⁸ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁴³⁹ Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

кове державне соціальне страхування⁴⁴⁰ мають повноваження вносити приписи про усунення виявлених порушень, уживати заходів щодо притягнення до відповідальності винних осіб згідно з вимогами чинного законодавства.

Як орган контролю за розглядом фактів нещасних випадків на виробництві, служба Держгірпромнагляду України, яка бере участь у розслідуванні цих фактів⁴⁴¹, – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, для запобігання нещасних випадків на виробництві. Посадові особи мають повноваження притягати до адміністративної відповідальності роботодавців і працівників. Контрольні функції в частині державного нагляду при забезпеченні стану здоров'я працівників, уникнення нещасного випадку на виробництві також виконують Державна інспекція ядерного регулювання України⁴⁴²; Державна служба України з надзвичайних ситуацій⁴⁴³; Державна санітарно-епідеміологічна служба України⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰ Про затвердження Порядку проведення перевірок посадовими особами Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів: Наказ Міністерства соціальної політики України 02.07.2012 р. № 390 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 60. – Ст. 2467.

⁴⁴¹ Про затвердження Положення про організацію та здійснення державного гірничого нагляду, державного нагляду (контролю) у сфері промислової безпеки та охорони праці в системі Держгірпромнагляду України та уніфікованої форми Акта перевірки суб'єкта господарювання (виробничого об'єкта): Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 11.08.2011 р. № 826 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 3. – Ст. 101.

⁴⁴² Про Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 403/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403/2011>.

⁴⁴³ Про Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 63.

⁴⁴⁴ Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 400/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 553.

Діяльність зазначених суб'єктів зумовлена правовим статусом і повноваженнями, які нормативно визначені. Правовий статус органу виконавчої влади характеризується встановленими у правовому порядку призначенні органу, його місцем і роллю в системі органів державної влади, сукупністю функцій і обов'язків цього органу з питання реалізації покладених на нього завдань, відповідальністю за здійснення його повноважень.

Ретельним розглядом уповноважених органів у галузі соціального страхування визначимо основні ознаки суб'єктів правовідносин – уповноважених органів державної влади у сфері соціального страхування суб'єктів господарювання: 1) це суб'єкти державного апарату публічної адміністрації із визначеними державою на законодавчому рівні функціональними завданнями та повноваженнями; 2) указані органи є носіями державно-владних повноважень; 3) визначені органи мають самостійність у рамках своєї компетенції; 4) здійснюють діяльність стосовно формування та виконання державної політики у сфері соціального страхування, тобто мають права й обов'язки виконавчого та розпорядчого характеру; 5) юридичне закріплення сукупності його управлінських функцій і повноважень, організаційної структури, форм, методів і процедур її функціонування; 6) указані органи несуть відповідальність за управлінські дії.

Через надання відповідних повноважень указаним суб'єктам держава бере на себе відповідальність, пов'язану з визначенням межі системи соціального страхування.

Підводячи підсумок розглядові проблеми змісту та розуміння юридичної конструкції правового статусу суб'єктів соціального страхування, відзначимо, що ні загальна теорія права, ні галузева наука соціального права поки не виробили єдиних підходів у своєму розумінні до правового статусу суб'єктів соціального страхування. Чинне законодавство також не встановлює необхідний перелік елементів правового статусу суб'єктів соціального страхування. Однак можна відзначити стійку тенденцію в науці соціального права розтлумачити зміст правового статусу суб'єктів права соціального страхування через застосовувану загальною теорією права юридичну

конструкцію правового статусу, через його елементний склад. У роботі нами доведено, що діяльність системи соціального страхування спрямована на реалізацію конституційних прав усіх громадян на отримання соціального забезпечення при настанні встановленого законом віку або іншого страхового випадку, що тягне за собою неможливість працювати. Тобто, ефективне державне управління системи соціального страхування неможливе без злагодженої роботи усіх суб'єктів соціального страхування, без визначення усіх елементів правового статусу суб'єктів соціального страхування.

3.3. Мета і функціональна основа діяльності суб'єктів у сфері соціального страхування

Діяльність державної соціальної правової системи спрямована на досягнення певних цілей, які у свою чергу зорієнтовані на захист інтересів людини, у випадку настання встановлених правовими актами соціальних ризиків шляхом надання повноважень, функцій державним інституціям, які забезпечують досягнення мети, поставленої суспільством і державою.

Питанню мети і функціональних основ діяльності суб'єктів у сфері соціального страхування присвячували свої праці такі вчені: В. С. Андрєєв, М. М. Биков, М. Г. Александров, Н. Б. Болотіна, М. О. Вігдорчик, Р. І. Іванова, Л. В. Забелін, О. Д. Зайкін, А. М. Лушніков, Т. К. Міронова, О. Є. Мачульська, П. Д. Пилипенко, О. М. Пономаренко, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, В. А. Тарасова та інші науковці. Проте функціональні основи діяльності суб'єктів у сфері соціального страхування розглядалися без аналізу мети, що фактично є підґрунтям для визначення змісту функціональних основ. Існування окремих правових прогалів свідчить про актуальність теми роботи, яку розпочнемо із визначення понятійної бази.

Відповідно до словника російської мови, мета – це предмет

прагнення, те, що необхідно здійснити⁴⁴⁵. Мета є як філософською, так і юридичною категорією, а отже, для визначення поняття «мета» у правовій площині необхідно враховувати її філософське розуміння. З погляду філософії, мета – ідеальний або реальний предмет свідомого чи несвідомого прагнення суб'єкта; кінцевий результат, на який спрямований процес, свідоме передбачення результату, на досягнення якого спрямовані або будуть спрямовані дії суб'єкта^{446; 447}. Загальна характеристика мети стосовно завдань юридичної науки і практики навряд чи може бути повною без аналізу співвідношення її з явищами суміжними, що в деяких випадках співвідносяться з метою як єдиною категорією⁴⁴⁸. У юридичній науці найчастіше поняття «мета» розуміють як щось об'єктивне, як синонім таких понять, як «підсумок», «результат», «наслідок» діяльності⁴⁴⁹. Проте, на наш погляд, із указаним не можна погодитись, правильніше підтримати позицію М. М. Трубникова, який слушно доводив, що мета як завдання спрямована на усунення самої себе⁴⁵⁰.

К. В. Шундіков, який розглядає юридичну мету «як ідеально передбачувану та гарантовану державою модель соціального стану чи процесу, до досягнення якої за допомогою юридичних засобів прагнуть суб'єкти правотворчої та правореалізаційної діяльності», підкреслює самостійність і

⁴⁴⁵ Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С. И. Ожегов ; Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 22-е изд., стереотип. – М. : Рус. язык, 1990. – С. 859.

⁴⁴⁶ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 646.

⁴⁴⁷ Словарь философских терминов / Науч. ред. В. Г. Кузнецова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – С. 659.

⁴⁴⁸ Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве / Л. Д. Чулюкин ; ред. Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Каз. ун-т, 1984. – С. 12.

⁴⁴⁹ Малько А. В. Цели и средства в праве и правовой политике / А. В. Малько, К. В. Шундикова. – Саратов : Саратовская гос. академия права, 2003. – С. 9.

⁴⁵⁰ Трубников Н. Н. О категориях цель, средство, результат / Н. Н. Трубников. – М. : Высшая школа, 1968. – С. 55.

самодостатність категорії «мета». Учений доводить, що цим визначенням охоплюється як мета у праві (офіційний орієнтир, установлений на нормативному рівні), так і мета в юридичній практиці (орієнтир конкретного суб'єкта правореалізаційного процесу), бо в ідеалі вони збігаються⁴⁵¹. Виокремлюють і такі ознаки мети у праві: 1) мета як модель установлюється переважно державою в юридичних нормах; 2) відображає найбільш суспільно значущі інтереси та потреби; 3) формально знаходить свій вираз у специфічних правових засобах власного визначення та реалізації; 4) відрізняється загальнообов'язковою нормативністю; 5) її єдина практична реалізація гарантована державною владою⁴⁵². У зв'язку з цим вважаємо, що категорія «мета» у праві має принципове значення. Суттєвою ознакою є нормативність юридичної мети, оскільки мета у праві – це вказівка на бажаний результат і на обов'язкове спрямування поведінки. Пов'язує категорію «мета» із правовою нормою В. М. Баранов, який справедливо наголошує, що цінність норми – у її здатності служити метою та засобом для задоволення потреб⁴⁵³.

Критерієм оцінки ефективності правового регулювання, на думку П. М. Рабіновича, є співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів правового регулювання. Науковець розрізняє юридичну та загальну ефективність правового регулювання. Юридична ефективність, на його думку, знаходиться у прямій залежності від результату прийняття нормативно-правового акта, тобто від юридичних

⁴⁵¹ Шундигов К. В. Цели и средства в праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства ; история права и государства ; история политических и правовых учений» / К. В. Шундигов. – Саратов, 1999. – С. 8.

⁴⁵² Малько А. В. Цели и средства в праве и правовой политике / А. В. Малько, К. В. Шундигов. – Саратов : Саратовская гос. академия права, 2003. – С. 43.

⁴⁵³ Бабаев В. К. Нормы советского права. Проблемы теории / В. К. Бабаев, М. И. Байтин, В. М. Баранов, Н. Н. Вопленко. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1987. – С. 137.

наслідків⁴⁵⁴. Отже, якщо досягнуто мету встановлення правової норми у вигляді позитивної зміни підданих правовому регулюванню суспільних відносин – норма права ефективна. Варто згадати тезу Л. С. Явича, який основне завдання юридичної науки вбачав у тому, щоб норма права якнайкраще формулювалася законодавцем. Із указанного питання правознавець зазначав умови, що забезпечують ефективну реалізацію норм права: 1) чітке формулювання загального правила, розрахованого на регулювання типового варіанта поведінки суб'єктів суспільних відносин; 2) конкретне визначення обставин, за яких воно має бути застосоване (виконане) відповідними суб'єктами права; 3) неодмінна вказівка на заходи, які настануть у випадку невиконання встановленого правила⁴⁵⁵. Це вказує, що мета – не формальна юридична категорія, а імперативна правова норма, яка є ефективним регулятором соціальних відносин і впливає на механізм правового регулювання.

Норми права, маючи за мету регулювання суспільних відносин, містяться в офіційних документах – нормативно-правових актах, які утворюють цілісну систему – систему законодавства. У науковій літературі також відзначають, що мета в праві – організована система, що складається з взаємозалежних і взаємозумовлених елементів, до яких можна віднести: «цілі першого рівня» – це численні цілі, що досягаються суб'єктами права в процесі їх вступу у правовідносини; «цілі другого рівня» – мета права, на досягнення якої спрямована юридична діяльність, здійснювана органами державної влади; «цілі третього рівня» – загальні для всієї системи права⁴⁵⁶. Загальновизнано, що кожна галузь права – це цілісне системне утворення, поняття складне і

⁴⁵⁴ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – С. 161.

⁴⁵⁵ Явич Л. С. Право и общественные отношения. Основные аспекты содержания и формы советского права / Л. С. Явич. – М., 1971. – С. 71.

⁴⁵⁶ Малько А. В. Правовые средства: вопросы теории и практики / А. В. Малько // Журнал российского права. – 1998. – № 8. – С. 70.

багатопланове, яке містить цілий комплекс компонентів, кожен з яких об'єднує єдина мета. Погодженість і єдність заходів та/або дій елементів правової системи є неодмінною умовою нормального функціонування системи, засобом підвищення її ефективності. Тобто, стабільність у державі зумовлюється державно-управлінськими умовами, а отже, у разі неефективного правового регулювання будь-якої галузі мета, на яку спрямована діяльність елементів системи, досягнена не буде.

Вважаємо, що мета – це імперативна правова норма в системі правового регулювання, розвитку та функціонування права, яка відображає основні параметри цілісності, внутрішньої організації правової системи і виступає як базовий, утворюючий систему фактор реалізації будь-якої юридичної діяльності, об'єднуючи в єдине ціле сукупність юридичних явищ: дії та операції різних її суб'єктів, використовувані ними способи і засоби, результати тощо, які мають функції регуляторів суспільних відносин. Конституція України (ст. 46) проголошує право громадян на соціальний захист і передбачає, що соціальний захист включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Соціальне страхування як соціальна система ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, а також соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників, досягнення соціально припустимого рівня життя населення⁴⁵⁷. Досить чітко головна мета соціального страхування визначена В. В. Синявським. Але як система соціального страхування складається із суб'єктів, так і головна мета складається із сукупності цілей діяльності суб'єктів соціального страхування, які об'єктивні у своїй основі та

⁴⁵⁷ Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / Укл. В. В. Синявський. – К., 1999. – С. 122.

відображають вимоги законів, принципи соціального страхування та правосвідомості.

На нашу думку, мета діяльності суб'єктів соціального страхування – це певна система, яка у своїй сукупності включає головну мету системи соціального страхування та конкретні цілі, які пов'язані з діяльністю кожного окремого суб'єкта соціального страхування і сприяють досягненню головної мети системи соціального страхування – забезпеченню усіма суб'єктами соціального страхування достатнього рівня компенсації доходу людини у разі втрати працездатності.

Нами виокремлені такі суб'єкти у сфері соціального страхування: фізичні особи, які застраховані у страхових фондах; профспілки та комісії; роботодавці, страхові фонди та юридичні особи, які реалізують у процесі діяльності свій правовий статус. Усіх суб'єктів, які надають соціальне забезпечення зі страхових фондів, і тих, які сприяють в отриманні такого забезпечення, об'єднує спільна мета їхньої діяльності, яка полягає в реалізації прав людини на соціальне забезпечення.

Мета застрахованих осіб, незважаючи на наявність або відсутність трудових правовідносин із роботодавцем, полягає в отриманні соціального забезпечення при настанні страхових випадків.

Метою профспілки та комісії із соціального страхування є захист прав працюючих у відносинах по соціальному страхуванню.

Мета страхових фондів полягає в захисті майнових інтересів юридичних і фізичних осіб у процесі формування бюджетів і витрачання страхових фондів, підтвердження страхових випадків, що мають правове значення.

Мета роботодавця полягає в захисті інтересів фізичних осіб при наданні страхового забезпечення та у сприянні формуванню бюджетів страхових фондів шляхом утримання страхових внесків із нарахованої заробітної плати особи – працівника.

Метою суб'єктів, які забезпечують реалізацію й охорону прав на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, є реалізація окремих державних повноважень, що знаходяться в системі державного управління, якими зумовлюється сприяння

реалізації та охорона прав осіб, які мають право на соціальне страхування.

Згідно зі ст. 3 проекту Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁴⁵⁸, мета Фонду обов'язкового медичного страхування полягає у тому, що в разі виникнення страхового випадку застрахованій особі надається медична допомога за кошти бюджету Фонду обов'язкового медичного страхування, який формується за рахунок страхових внесків та інших, передбачених цим Законом джерел.

С. А. Комаров розглядає цілі суб'єктів права в логічному зв'язку – «мета-завдання-функції» і на цій підставі дає таке їх визначення: «Функції держави – це основні (головні) напрямки (сторони, види) діяльності держави з реалізації поставлених перед нею завдань для досягнення певних цілей, обумовлених загальносоціальною сутністю і соціальним призначенням»⁴⁵⁹. Як бачимо, мета носить переважно функціональний характер, що створює передумови для розуміння мети одночасно як відповідних функцій.

В. В. Лазарев слушно звертає увагу, що в теорії права мету і функції іноді не розрізняють і говорять про цілі як про функції⁴⁶⁰. Функції права визначаються його цілями в конкретному суспільстві та державі, завданнями правових норм у самій системі права. Поняття «функція права» відображає одночасно призначення права та напрямки його впливу на суспільні відносини. Функціональний підхід у загальній теорії права найчастіше проявляється у постановці та розгляді проблем, пов'язаних із функціями права. Сформоване класичне

⁴⁵⁸ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597–1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

⁴⁵⁹ Комаров С. А. Общая теория государства и права : Учебник / С. А. Комаров. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Изд-во юрид. ин-та, 2001. – С. 72.

⁴⁶⁰ Проблемы общей теории права и государства : Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – С. 152.

розуміння функцій права як основних напрямів його впливу на суспільні відносини і сьогодні є загально визнаним підходом. Під функціями права пропонують розуміти: «основні напрями впливу права на суспільні відносини і поведінку людей»⁴⁶¹, «основні шляхи (канали) правового впливу, які виражають роль права в упорядкуванні суспільних відносин»⁴⁶². Вважаємо, що поряд із функцією формування механізмів реалізації матеріального права процесуальному праву притаманне також виконання таких загальних функцій: захист суб'єктивних прав і законних інтересів у процесі діяльності та винесення правових актів; забезпечення режиму законності в діяльності державних органів влади та посадових осіб. Звичайно, з погляду положень загальної теорії права, право виконує регулятивно-динамічну й охоронно-динамічну функцію.

Роль соціального страхування в житті суспільства визначається тим, які функції виконують суб'єкти соціально-страхової системи. Зауважимо, що погляди науковців на функціональні засади діяльності суб'єктів соціального страхування досить об'ємні, кожен розглядає функції страхової системи в розрізі сегментів. У правовій літературі вирізняються чотири основні функції соціального страхування: економічна, соціально-реабілітаційна, політична й демографічна⁴⁶³. О. Є. Мачульська додає до вказаного переліку виробничу функцію⁴⁶⁴. М. В. Лушнікова в галузі соціального страхування виокремлює дві основні функції права: 1) захисно-компенсаційну та соціально-адаптаційну⁴⁶⁵. В. Ш. Шайхатдінов

⁴⁶¹ Теория государства и права : Учебник для юрид. вузов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2000. – С. 247.

⁴⁶² Матузов Н. И Теория государства и права : Учебник / Н. И Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – С. 167.

⁴⁶³ Чиркин В. Е. Современное государство / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2001. – С. 57-75.

⁴⁶⁴ Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения : Учебное пособие для вузов / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. – 3-е изд, перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2000. – С. 6.

⁴⁶⁵ Лушникова М. В. Курс права социального обеспечения / М. В. Лушникова. – 2-е изд., доп. – М. : Юстицинформ, 2009. – С. 172.

обґрунтовує ще й духовно-ідеологічну функцію соціального забезпечення⁴⁶⁶.

У соціальному страхуванні виділяють дві функції: розподільну та контрольну, із яких розподільна функція реалізується у формі руху грошових коштів між суб'єктами страхових відносин, контрольна здійснюється у формі фінансового контролю за рухом грошових коштів⁴⁶⁷. Р. І. Івановою виокремлена соціально-реабілітаційна функція соціального забезпечення⁴⁶⁸, яка пов'язана із задоволенням специфічних потреб осіб похилого віку й непрацездатних громадян. Вона проявляється у створенні умов, що сприяють збереженню їх правового статусу й охороні здоров'я всіх громадян. Разом із розглянутими вище функціями соціального забезпечення деякі фахівці вказують і на інші, наприклад, інформаційну⁴⁶⁹ та виховну функції⁴⁷⁰.

Становлення та розвиток функцій знаходяться у нерозривному зв'язку зі створенням єдиної системи, яка здійснює впорядкування соціально-страхових правовідносин. Тільки правовий механізм дає можливість у конкретиці спостерігати дію права й елементів правової системи⁴⁷¹, тобто функціональні основи діяльності суб'єктів соціального страхування можуть бути проаналізовані більш успішно в тому

⁴⁶⁶ Шайхатдинов В. Ш. Теоретические проблемы права социального обеспечения / В. Ш. Шайхатдинов. – Свердловск : Урал. ун-т, 1986. – С. 66.

⁴⁶⁷ Тархов П. В. Соціальне страхування : Конспект лекцій / Укл. : П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін, К. В. Савченко. – Суми : СумДУ, 2009. – С. 12-13.

⁴⁶⁸ Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р. И. Иванова. – М. : Моск. гос. ун-т, 1986. – С. 75.

⁴⁶⁹ Васильева Ю. В. О функциональном подходе к предмету права социального обеспечения / Ю. В. Васильева // Гарантии реализации прав граждан в сфере труда и социального обеспечения. – М., 2006. – С. 157.

⁴⁷⁰ Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская, К. Е. Добромислов. – М. : Книжный мир, 2006. – С. 14-15.

⁴⁷¹ Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 81.

випадку, якщо настільки багатогранне правове явище буде розглянуто як систему.

У контексті нашого дослідження виділимо основні функції права, основним визначенням яких є регулятивний вплив на суспільні відносини⁴⁷², на об'єктивну реальність⁴⁷³, що виокремлює основну функцію права – регулятивну. Це впливає з сутності права, яка полягає в його здатності регулювати суспільні відносини. Але, взявши за основу такі критерії, які дозволять охопити всю сукупність однорідних властивостей права, властивих напрямкам впливу права на суспільні відносини, доцільно погодитись із думкою В. Г. Смирнова, який слушно наголошує, що право виконує лише дві основні функції: а) функцію організації суспільних відносин і б) функцію охорони суспільних відносин⁴⁷⁴. Аналогічну думку мають і інші правознавці^{475; 476}. Відомо, що держава здійснює свої функції у правових формах із використанням правових засобів шляхом використання норм, на підставі яких здійснюється регулювання цієї сфери.

Не піддаючи сумніву позицій теоретиків про основні функції права, визначимо, що функціональні основи ґрунтуються на організації та охороні суспільних відносин. Очевидно, що мета і функціональні основи взаємопов'язані між собою, але вказані поняття не є тотожними. Функціональні основи – категорія об'єктивна, спрямована на реалізацію цілей і завдань, що стоять перед керуючою системою; їх наявність

⁴⁷² Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права : Учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб. : Питер, 2003. – С. 212.

⁴⁷³ Абрамов А. И. Проблемы реализации регулятивной функции права : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / А. И. Абрамов. – Н. Новгород, 2005. – С. 7-8.

⁴⁷⁴ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / В. Г. Смирнов. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 8-11.

⁴⁷⁵ Алексеев С. С. Проблемы теории права : Курс лекций : В 2-х т. / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – С. 168.

⁴⁷⁶ Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2005. – С. 170.

продиктована основною метою, яка зазначена у нормі права.

Російський теоретик О. Я. Мотовиловкер висловлює позицію, що систему правових засобів належить розглядати як поняття «механізм»⁴⁷⁷. Аналогічну позицію демонструє В. М. Хропанюк, додаючи при цьому, що вказана система правових засобів упорядковує суспільні відносини, які зумовлені метою правового регулювання⁴⁷⁸. Відомий вітчизняний науковець В. Ф. Погорілко, також поділяючи цю думку, систему правових засобів, метою яких є реалізація і захист прав людини, вважає механізмом⁴⁷⁹. В. О. Демиденко механізмом вважає процес цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охороні і захисту⁴⁸⁰. В. О. Демиденко наданий найбільш точний термін, тому що поняття розглянуто з боку дії держави, це поняття охоплює усі способи функціонування елементів системи. Тотожна позиція пропонується різними правознавцями, які вважають, що правові засоби, окрім результативного правового впорядкування суспільних відносин, ще й спрямовують дію на подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права⁴⁸¹. Узагальнюючи всі пропозиції правознавців, вважаємо, що, справді, сукупність правових засобів з метою досягнення певних результатів його діяльності складає узагальнююче поняття «механізм».

⁴⁷⁷ Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е. Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1990. – С. 54.

⁴⁷⁸ Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк ; Под ред. В. Г. Стрекозова. – М. : Юристъ, 2000. – С. 341-342.

⁴⁷⁹ Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 1999. – С. 54.

⁴⁸⁰ Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / В. О. Демиденко ; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – С. 16.

⁴⁸¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома ; 3-тє вид., стереотипне. – Львів: Новий Світ-2000, 2009. – С. 546.

Відомий науковець С. С. Алексеев зазначав, що результативний вплив на суспільні відносини, здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) з метою їхнього впорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб, є правовим регулюванням⁴⁸². П. М. Рабінович має тотожну думку, що правове регулювання – це здійснюваний державою владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку за допомогою всіх юридичних засобів⁴⁸³. Передусім зауважимо, що сказане всебічно розкриває значення правового регулювання, яке є різновидом державного регулювання, що здійснюється нормативно закріпленими способами, котрі мають державно-владний характер в інтересах уповноваженої сторони щодо впорядкування, закріплення, охорони та розвитку прав і гарантій, наданих державою. «Правове регулювання в тому і виражається, що норма встановлює правило поведінки і ставить це правило під державну охорону»⁴⁸⁴. Отже, правове регулювання реалізується за допомогою нормативно-правових актів, які мають вплив на поведінку суб'єктів взаємовідносин і повинні сприяти досягненню такого результату, який збігся би з метою нормативно-правового регулювання. Тобто, рівень впливу та кінцевого результату – досягнення мети – свідчить про стан правового регулювання будь-якої сфери.

Поняття механізму прямо пов'язане з функціонуванням і взаємодією публічно-правових інститутів, з галуззю публічно-правового регулювання.

Відповідно, мета і функціональні основи у праві складають правовий механізм забезпечення прав громадян, в основі якого є система інститутів влади усіх рівнів, послідовно організованих,

⁴⁸² Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 210.

⁴⁸³ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – С. 53.

⁴⁸⁴ Никифоров Б. С. Об объекте преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1956. – № 6. – С. 61.

діючих поетапно і на основі офіційних нормативних установок. Ефективне функціонування механізму реалізації прав передбачає координацію різних правових інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення інтересів держави, суспільства, особистості. Злагожденість у процесі здійснення функцій повинна забезпечуватися правовим розмежуванням функцій і повноважень державних органів.

Одна з особливостей права полягає в тому, що воно не тільки охоплює своїм регулюючим впливом суспільство в цілому як об'єкт управління, але і регламентує діяльність тих державних інститутів, які це управління здійснюють. У рамках упорядкування конкретних суспільних відносин застосування права виступає як засіб впливу компетентних органів на інших осіб з метою організації їх поведінки та діяльності. Тобто, за своєю соціальною природою застосування норм права – це державно-правовий метод втілення права в навколишнє життя.

Під державним соціальним страхуванням розуміється частина страхової системи, що має обов'язковий характер і забезпечує право на отримання матеріального страхового забезпечення з коштів страхових фондів, фінансова основа яких – платежі роботодавців з фонду заробітної плати. Страхова соціальна система покликана забезпечувати базові рівні доходів для значної частини населення. Соціальне страхування – створена державою система економічних відносин, спрямованих на забезпечення управління соціальними ризиками суспільства шляхом перерозподілу коштів, зібраних на відповідні цілі в обов'язковому порядку й акумульованих у державних страхових фондах, завжди мало кінцеву мету – задоволення різноманітних потреб людини через систему страхового забезпечення і захисту та гарантії членам суспільства шляхом: 1) формування грошових страхових фондів, з яких покриваються витрати на утримання непрацездатних або осіб, що не беруть участь у трудовому процесі; 2) скорочення розриву в рівні матеріального забезпечення непрацюючих і працюючих членів суспільства.

На наш погляд, саме функції правового регулювання дозволяють із більшою чіткістю виявити функції права соціального страхування, які відображають сутність цієї галузі, межі предмета правового регулювання та правових засобів, що

об'єднуються методом правового регулювання.

Під соціальним страхуванням розуміється суспільний характер, призначення та функції, що визначають порядок застосування норм права соціального забезпечення і страхування на практиці. Функції страхування як соціального інституту, на наш погляд, повинні включати соціальне регулювання взаємовідносин у системі шляхом використання різних дій суб'єктів, які забезпечують оптимальний розподіл фінансових коштів і цільове спрямування цих потоків.

Вважаємо, що це повинні бути специфічні галузеві функції, притаманні винятково соціальному страхуванню. Вони повинні відображати не тільки індивідуальні (приватні) інтереси фізичних осіб (сімей), які отримують соціальні блага, а й інтереси держави (суспільства в цілому), тобто публічні. На нашу думку, в системі соціального страхування доцільно виокремити такі функції діяльності суб'єктів у системі соціального страхування:

1) організаційна функція – в Україні соціальні страхові фонди існують поза бюджетною системою і є недержавними, соціальне страхування є лише організаційно-правовою формою соціального забезпечення;

2) нормативна функція права – винятково правовими нормами регулюється система заходів з надання допомоги тимчасово непрацездатним громадянам, непрацюючим або пенсіонерам. Згідно з Положенням про Міністерство соціальної політики України⁴⁸⁵, Міністерство соціальної політики України має основну функцію – нормативно-правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення населення;

3) розподільна функція, яка відображається у формі руху страхових внесків – індивідуально визначених платежів, що за своєю суттю є частиною заробітної плати застрахованого працівника, між роботодавцем – соціальними фондами та фізичними особами;

⁴⁸⁵ Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1227.

4) захисна та компенсаційна функція полягає в підтримці матеріального рівня застрахованого в системі соціальних відносин, спрямованих на надання допомоги громадянам, непрацездатним за станом здоров'я і непрацюючим, про що визначено в законах^{486; 487; 488; 489; 490},

5) перерозподільна функція – полягає в розподілі матеріальної відповідальності за соціальні ризики між усіма застрахованими, всіма роботодавцями і державою;

б) функції соціальної адаптації, що забезпечують соціальну інтеграцію в суспільство осіб до нових для них умов життєдіяльності, наприклад, у трудову діяльність;

7) стабілізуюча функція – полягає в узгодженні інтересів суб'єктів з ряду питань: рівня соціального захисту, кола осіб, які підлягають соціальному страхуванню;

8) фінансова функція як компонент системи фінансів, соціальне страхування є сукупністю відносин, за допомогою яких здійснюється перерозподіл національного доходу з метою компенсації дії соціальних ризиків шляхом встановлення та сплати страхових зборів і перерозподілу коштів;

9) виробнича функція полягає в тому, що чинне

⁴⁸⁶ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁴⁸⁷ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

⁴⁸⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

⁴⁸⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

⁴⁹⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

законодавство у сфері соціального страхування охоплює переважно працездатне населення, стимулює активну трудову діяльність громадян, а рівень забезпечення часто залежить від її характеру та розміру винагороди за працю, фінансування допомоги (забезпечення) здійснюється за рахунок спеціальних внесків, від розміру яких безпосередньо залежить обсяг забезпечення. Тобто, розмір допомоги (забезпечення) зорієнтований на обсяг індивідуальних внесків застрахованої особи, від розміру яких безпосередньо залежить обсяг забезпечення;

10) забезпечувальна функція полягає в наданні достатнього рівня забезпечення безробітним громадянам та особам, тимчасово непрацюючим унаслідок стану здоров'я, обґрунтована на стабілізації споживання, тобто на недопущенні різкого падіння рівня життя застрахованої особи;

11) стимулююча функція полягає в стимулюванні роботодавця створювати нормальні умови праці з метою недопущення в процесі трудової діяльності нещасного випадку. Безробітного ця функція стимулює до активного пошуку роботи і вступу у трудові відносини, оскільки соціальна допомога в системі соціального страхування обчислюється у відсотках від середнього заробітку.

Нами наведений перелік регулятивних функцій, але, крім регулятивних, до правової системи включені й охоронні функції суб'єктивного права, які є основним напрямком його впливу на суспільні відносини. Важливість захисних і охоронних механізмів у праві підкреслює В. П. Грибанов, праці якого щодо захисту прав у юридичній літературі є базовими та фундаментальними. Науковець доводив, що якщо право не захищене, то воно перетворюється на «деклароване право»⁴⁹¹. П. М. Рабінович захист прав і свобод людини вважає елементом державної діяльності щодо умов здійснення прав і свобод

⁴⁹¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов ; Науч. ред. : В. С. Ем ; Редкол. : Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – С. 106.

людини⁴⁹². Захист прав громадян – особливий вид діяльності суб'єктів права, спрямований насамперед на забезпечення безумовної реалізації прав людини, що належать їй на законних підставах. Правозахисна функція держави, її органів і посадових осіб пов'язана з конкретним порушенням права особи. Досліджуючи зміст Конституції⁴⁹³ та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁴⁹⁴, маємо визнати, що законодавством передбачена відповідальність роботодавців за шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховикам унаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків із загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до законодавства⁴⁹⁵ та страховиків за невиконання або неналежне виконання умов страхування⁴⁹⁶ внаслідок несвочасного або неповного надання матеріального забезпечення, встановленого законодавством.

Право особи на захист здійснюється різними способами захисту, які застосовуються за вчинення протиправного діяння або за порушення суб'єктивного права та/або законного інтересу в межах і формах, що допускаються законом. По-перше, це судовий захист прав і свобод – державна діяльність особливого роду, що використовує досить широкий арсенал засобів правового впливу на суспільні відносини з метою усунення перешкод на шляху реалізації інтересів суб'єктів права, що створює систему додаткових гарантій правомірною активності особистості. Судова діяльність у такому сенсі цінна не тільки сама по собі, але й з огляду на соціально-значущі наслідки

⁴⁹² Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – С. 45.

⁴⁹³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁴⁹⁴ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁴⁹⁵ Там само.

⁴⁹⁶ Там само.

відповідного «втручання» у правовідносини. Так, ст. 12 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁴⁹⁷ визнано, що спори, які виникають із правовідносин за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, вирішуються в судовому порядку, якщо законом не встановлено досудовий порядок їх розгляду.

Досудова форма захисту – порядок застосування способів захисту державними органами, завдяки яким відбувається більш швидке вирішення спорів, можливе застосування компромісів для конфліктних сторін, без застосування тривалої судової процедури. Указаною формою захисту реалізується право на звернення із заявами, скаргами та пропозиціями громадян до Президента України, органів публічної адміністрації, правоохоронних органів, якщо має місце порушення або обмеження прав особи з вимогою припинення порушень прав особи та дотримання правил забезпечення громадян на соціальне матеріальне страхування.

У судовому порядку можуть здійснюватися такі способи захисту прав отримувачів соціального забезпечення: визнання права на певний вид соціального забезпечення, присудження до надання соціального забезпечення, стягнення пені та відсотків за прострочення виплати страхового відшкодування та інших соціальних виплат, компенсація моральної шкоди, зміна правовідносин по соціальному забезпеченню, відновлення становища, яке існувало до порушення права, визнання нечинним нормативного акта органу державної влади або страхового фонду, інші способи захисту, передбачені чинним законодавством.

Вважаємо за можливе виокремити такі охоронні функції:

1) функції контролю за надходженням і витрачанням коштів страхових фондів, цільовим використанням, притягненням до відповідальності винних осіб;

2) функції нагляду, які здійснює згідно зі ст. 17 Основ

⁴⁹⁷ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

законодавства⁴⁹⁸ уповноважений центральний орган виконавчої влади – Державна інспекція України з питань праці⁴⁹⁹;

3) правоохоронна функція, спрямована на недопущення порушення прав і законних інтересів одержувача страхової допомоги, стимулює роботодавців, страхові фонди, державні органи, їх посадових осіб до здійснення дій, прийняття правових рішень, спрямованих на припинення та запобігання порушень прав конкретного громадянина, сприяє вдосконаленню всієї правоохоронної системи в галузі забезпечення прав;

4) правовідновлювана функція – спрямована на повернення в первісний стан, а при неможливості такого – відшкодування шкоди, завданої порушенням прав і законних інтересів, полягає у формулюванні та доведенні до відповідних компетентних органів позицій і висновків щодо встановлення та шляхів усунення причин і умов, що призводять до порушення прав, приверненні уваги державних і правоохоронних органів до фактів зловживання повноваженнями посадовими особами.

При відокремленні вказаних функцій діяльності об'єктів соціального страхування ми керувалися думкою правознавців, згідно з якою при визначенні функцій належить виходити з того, що, по-перше, функції – це напрями впливу явища на свідомість і поведінку людей, різноманітні сфери суспільного життя, по-друге, функції повинні відображати сутність явища, його призначення та закономірності розвитку^{500: 501}.

Функціональні основи суб'єктів соціального страхування полягають у комплексі норм, що регулюють відносини з приводу управління системою органів, які: 1) забезпечують

⁴⁹⁸ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁴⁹⁹ Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

⁵⁰⁰ Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства / М. И. Байтин. – Саратов, 1979. – С. 197.

⁵⁰¹ Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – С. 191.

функції акумуляції коштів і подальшого їх розподілу на соціальне забезпечення населення; 2) визначають: коло осіб, які мають право на страхування; види соціальних ризиків, при настанні яких надається забезпечення зі страхових фондів; види соціального забезпечення й умови їх отримання громадянами; норми наданого соціального забезпечення; порядок реалізації громадянами права на той чи інший вид соціального забезпечення; 3) установлюють способи захисту порушеного права у сфері соціального забезпечення; 4) регулюють відповідальність усіх учасників суспільних відносин, що виникають у зв'язку з функціонуванням соціального забезпечення, в разі невиконання своїх обов'язків, у результаті чого заподіюється шкода учасникові страхових відносин.

Маємо можливість дати власне визначення поняттю «функціональні основи діяльності суб'єктів соціального страхування», під якими розуміємо функції, які відображають основне призначення соціального страхування, а також визначають основні напрями впливу права на різноманітні відносини у сфері соціального страхування, які служать юридичним засобом формування, акумулювання та розподілу матеріальних соціальних благ і спрямовані на досягнення основної мети – задоволення соціальних інтересів і потреб людей.

Отже, мета соціального страхування – це задоволення різноманітних потреб людини через систему страхового забезпечення та захисту в сукупності з основними функціями суб'єктів соціального страхування, такими як: організаційна, нормативна, розподільна, захисна та компенсаційна, забезпечувальна, стимулююча, перерозподільна, функція соціальної адаптації, стабілізуюча функція, фінансова, виробнича, функція контролю, нагляду, правоохоронна, функція відновлення створюють правовий механізм системи соціального страхування. Вважаємо, що для єдності правової системи соціального страхування законодавство повинно містити правові основи обов'язкового державного соціального медичного страхування, її функції, відповідальність усіх суб'єктів соціального страхування. Сьогодні потенціал страхової медицини незатребуваний, існують протиріччя в чинних Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне

соціальне страхування⁵⁰², які містять приписи про медичне страхування, та проекті Закону «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» № 2597-1 від 05.04.2013 р.⁵⁰³, що породжує в цій сфері правові ризики та відображає формування законотворчого процесу не на користь позитивного розвитку системи обов'язкового медичного страхування.

До узагальнених цілей правового регулювання соціального страхування належать такі обов'язки держави, які реалізуються засобами права: 1) попередження протиправних посягань на права фізичних осіб на соціальне забезпечення та юридичних осіб на реалізацію повноважень щодо збору страхових внесків і прийнятті рішень щодо надання забезпечення особам, які мають на це право; 2) припинення порушень прав і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб у галузі соціального страхування; 3) уживання усіх передбачених компетенцією заходів з метою відновлення цих прав, свобод та інтересів; 4) притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Функціональний аналіз природи страхових фондів характеризує її як гілку влади, необхідну в системі держави, оскільки саме нею забезпечується реалізація завдань державного управління. Одна з особливостей суб'єктів правовідносин у сфері соціального страхування полягає в тому, що вони не тільки охоплюють своїм регулюючим впливом суспільство в цілому як об'єкт управління, але і регламентують діяльність тих інститутів, які це управління здійснюють.

С. С. Алексєєв наголошує, що характер, місце окремих правових засобів, їх комбінація в конкретному механізмі визначається тією роллю, яка відведена йому в регулюванні суспільних правовідносин⁵⁰⁴. Такі критерії чинників, як

⁵⁰² Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁵⁰³ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597–1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

⁵⁰⁴ Алексєєв С. С. Теория права : Учебник / С. С. Алексєєв. – М. : Бек, 1995. – С. 209-210.

сукупність цілей, завдань і засобів Г. В. Атаманчук визначає як державну політику⁵⁰⁵. Тобто, державне управління – це узагальнююче поняття, яке охоплює сукупність прийомів і методів цілеспрямованої дії на об'єкт з метою досягнення певних результатів його діяльності шляхом застосування сукупності державно-управлінських впливів на державно-правові інститути й елементи, суспільну свідомість, поведінку і діяльність у цій галузі. Усі ці явища, маючи функціональну визначеність, утворюють структуру державного управління, знаходячи юридичне відображення і закріплення в правових формах⁵⁰⁶.

Аналіз вищезазначеного дає підстави зробити висновок, що мета і функціональна основа у соціальному страхуванні – це: 1) складова системи державного управління; 2) державно-примусова система органів, які визнані відповідальними за процес реалізації та захисту охоронюваних законом прав, усунення перешкод у реалізації суб'єктивних прав та їх відновлення; 3) упорядкована й організована система правових засобів (елементів), сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини, зафіксовані у правових нормах; 4) система, що виконує виконавчо-розпорядчу, регулятивну, охоронну та контрольню-наглядову функції.

Отже, сукупність мети та функцій суб'єктів соціального страхування створює правовий механізм соціального страхування в Україні – цілеспрямований вплив визначених законом суб'єктів держави за допомогою системи правових засобів, переважно адміністративно-правового характеру на основі норм адміністративного права стосовно результативного правового регулювання управлінських відносин у галузі страхування.

Отже, результатом правового механізму управління в галузі

⁵⁰⁵ Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : Курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – С. 57.

⁵⁰⁶ Козбаненко В. А. Государственное управление : основы теории и организации : Учебник / Под ред. В. А. Козбаненко. – М. : Статут, 2000. – С. 346.

соціального страхування є: 1) визначений центральний орган виконавчої влади (Міністерство соціальної політики України), який здійснює державну політику у вказаній сфері, забезпечує нормативне правове регулювання; 2) створені соціальні фонди, які несуть функції збору страхових внесків, надання страхового забезпечення та здійснення контрольної діяльності у сфері соціального страхування; 3) законодавством передбачений обов'язок органів виконавчої влади реагувати на звернення громадян з метою правової охорони і захисту їхніх прав; 4) уживання спеціалізованого судового захисту у порядку адміністративного судочинства; 5) притягнення посадових осіб роботодавців до адміністративної відповідальності.

3.4. Форми взаємодії суб'єктів у сфері соціального страхування

Прогресивна модель демократичного соціального суспільства повинна дотримуватися реалізації передбачених законодавством прав людини. Соціально-правове становище людини зумовлюється тим, що вона є безпосереднім і соціально активним учасником соціально-страхових відносин, які охоплюють економічно активне населення і спрямовані на попередження та компенсацію соціальних ризиків, що мають економічний характер, а компенсація соціально-економічного ризику – підтримка певного рівня життя застрахованих осіб. Однак тільки правових гарантій, навіть і закріплених на конституційному рівні, недостатньо для того, щоб держава могла називатися соціальною. Держава повинна сприяти функціонуванню інститутів громадянського суспільства, заснованих на ідеї взаємної співпраці між усіма ланками державної влади і суспільством, основною метою яких є задоволення прав людини, і зокрема, – на соціальне страхування. Органи державної влади, володіючи публічно-правовим статусом, здійснюючи владно-розпорядчу діяльність, впливають на досягнення цілей системи соціального страхування, яка є сприятливою для розвитку принципу

пріоритету інтересів окремої людини, її прав і свобод. Реалізуючи власні владні повноваження, органи державної влади та інші суб'єкти, визначені правовою системою соціального страхування, вступають у взаємодію, яка знаходить свій прояв у всіх сферах функціонування державного соціально-страхового механізму. Загальна мета і пошук оптимальних засобів її досягнення – це фактори, що зумовлюють взаємодію органів державної влади і всіх інших органів – суб'єктів у сфері соціального страхування.

Форми взаємодії суб'єктів у сфері соціального страхування досліджували у своїх працях такі вчені: В. С. Андреев, М. Г. Александров, К. С. Батигін, Н. Б. Болотіна, Ж. О. Горбачова, В. П. Галаганов, К. М. Гусов, О. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, Р. І. Іванова, О. Є. Мачульська, П. Д. Пилипенко, О. М. Пономаренко, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, В. А. Тарасова, Р. О. Халфіна та інші правознавці. Однак, незважаючи на значний внесок учених у розвиток цього питання, вченими-правознавцями діяльність суб'єктів – учасників правовідносин у галузі соціального страхування – не розглянута як система єдиного комплексу, в якій органічно взаємодіють у різних правових формах органи державної влади та інші суб'єкти правовідносин. Саме тому створення дієвих механізмів взаємодії громадян і владних структур з метою досягнення найефективнішого функціонування визначених суб'єктів є одним із найважливіших завдань сьогодення.

Великим тлумачним словником сучасної української мови поняття «взаємодія» визначено як філософська категорія, зміст якої відображає процеси впливу окремих об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість та зміну стану. Суть взаємодії розглянуто у зворотному впливі предмета та/або явища на інший предмет⁵⁰⁷. Радянським енциклопедичним словником визначено, що «взаємодія – це об'єктивна й універсальна форма руху, розвитку, яка визначає існування та структурну

⁵⁰⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 85.

організацію будь-якої матеріальної системи»⁵⁰⁸. Таке поняття є всеосяжним і застосовується для відображення будь-яких процесів і форм прояву свідомості.

У найзагальнішому вигляді категорія «взаємодія» має глибокі філософські коріння і відображає процеси впливу об'єктів одне на одного, їх взаємну зумовленість, а також породження одним об'єктом іншого⁵⁰⁹. Тобто, поняття «взаємодія» як філософська категорія відображає універсальну, загальну форму руху, вплив об'єктів одне на одного. У тлумачному словнику С. М. Ожегова вказане поняття запропоновано розуміти як взаємний зв'язок двох явищ, взаємну підтримку⁵¹⁰. У словнику В. І. Дала термін «взаємодія» трактується як синонім поняття «взаємний», яке означає взаємне сприяння предметів, обопільне, кругове⁵¹¹.

Аналізуючи вказані визначення, маємо можливість виділити найзагальніші ознаки взаємодії. Перш за все необхідно відзначити, що взаємодія – це узгоджена діяльність різних суб'єктів, які здійснюють спільні дії. Реалізовані в рамках взаємодії, спільні заходи повинні носити узгоджений характер, тобто узгоджуватися всіма учасниками цієї взаємодії. На нашу думку, узгодженість як основна необхідна ознака взаємодії фундаментально впливає на спільні дії, об'єднуючи їх у єдине ціле – систему.

Великим енциклопедичним словником термін «взаємодія» визначений аналогічно, але більш поширено: як процес взаємозв'язку між різними об'єктами та зміну стану,

⁵⁰⁸ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров ; ред. кол. : А. А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 1270.

⁵⁰⁹ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 93.

⁵¹⁰ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 2000. – С. 65.

⁵¹¹ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 1. – С. 190.

взаємовплив, а також породження одним об'єктом іншого⁵¹². Це дозволяє в ролі іншої ознаки поняття «взаємодія» виділити його багатосуб'єктність, оскільки взаємодія передбачає участь, як мінімум, двох сторін у спільних узгоджених діях. В. М. Шванков пропонує розглядати вказану категорію у значенні взаємозв'язку та взаємозумовленості⁵¹³. Тобто, наступною ознакою взаємодії є об'єднання зусиль суб'єктів, що мають відносини співпраці між ними, які свого часу зумовлені спільністю цілей та інтересів взаємодіючих сторін.

Узагальнюючи запропоновані поняття, радянський правознавець О. М. Васильєва вважає, що взаємодія – це діяльність, у якій визначено своєрідний шлях до мети на основі узгодженості дій суб'єктів. Також, підкреслює правознавець, організаційний етап взаємодії здійснюється через нормативно-правове забезпечення взаємодії та реалізації нормативно-правового забезпечення⁵¹⁴. Указаною тезою опосередковано визначено таку ознаку взаємодії, як законність дій і використовуваних при цьому форм, методів, сил і засобів, здійснюваних у рамках взаємодії. Справді, взаємодія повинна будуватися на суворому дотриманні вимог законності та здійснюватися відповідно до приписів законів і підзаконних нормативних актів, що регулює порядок функціонування кожного органу окремо в умовах чіткого розмежування компетенції взаємодіючих суб'єктів.

У теорії права багато вчених при дослідженні функцій права увагу приділяють основним напрямкам, таким як: права

⁵¹² Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1991-1992. – Т. 1: А–Н. – С. 199.

⁵¹³ Шванков В. М. Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел / В. М. Шванков. – М., 1978. – С. 10.

⁵¹⁴ Васильєва О. М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами / О. М. Васильєва // Вопросы взаимодействия с общественностью / М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. – С. 99, 102.

взаємодія^{515; 516}. При цьому С. С. Алексеев під взаємодією розуміє форми впливу права на суспільне життя⁵¹⁷. Безумовно, вказана позиція правильна, але глибше та ґрунтовніше аналізує це поняття А. М. Авер'янов, який досліджував поняття «взаємодії» в рамках системи. Автор визначає систему як взаємодіючі елементи⁵¹⁸ та наголошує, що саме система акцентує увагу на зв'язках і відносинах між їх елементами, а також на зв'язках і взаємодії з іншими явищами⁵¹⁹. Указана думка простежується й у філософії, де провідним є постулат про те, що будь-який об'єкт матеріального світу може бути досліджений і зрозумілий тільки у взаємодії з іншими оточуючими його об'єктами, явищами, їх частинами, сторонами і властивостями⁵²⁰. У цьому випадку система не є темою дослідження, але догмою у праві є визначення, що всяка система є сукупність елементів, між якими існують певні відносини взаємодії. О. І. Харитонова та Є. О. Харитонов, аналізуючи складові елементи конструкції правової системи, відносять до неї систематизуючі зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи⁵²¹.

Єдність системи забезпечується шляхом установаження істотних зв'язків і характеру взаємодії між елементами.

⁵¹⁵ Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социального права : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / Т. Н. Радько. – М., 1978. – С. 12.

⁵¹⁶ Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с.

⁵¹⁷ Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – 361 с.

⁵¹⁸ Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – С. 43.

⁵¹⁹ Там само. – С. 166-168.

⁵²⁰ Философский словарь / Под ред. И. Фролова. – 4-е изд. – М., 1980. – С. 51.

⁵²¹ Харитонова О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов. – Харків : Одиссей, 2002. – С. 26-27.

Забезпечити стійку взаємодію елементів у рамках єдиної системи неможливо без встановлення співвідпорядкованості між ними по «вертикалі» і «горизонталі» на основі відносин координації, влади – підпорядкування, узгодження діяльності всіх ланок системи навколо спільної мети.

Г. В. Атаманчук правовий цілеспрямований і регулюючий вплив на суспільні відносини, який здійснюється через спеціально створені органи та структури, розглядав як управління⁵²². О. І. Остапенко категорію «взаємодія» пропонує вважати необхідною умовою ефективності управлінського процесу і одним із видів забезпечення управлінської діяльності⁵²³. О. І. Валевський у взаємодії як діяльності органів державної влади, зорієнтований на розв'язання проблем суспільного розвитку, досягнення та реалізацію суспільно значущих цілей розвитку суспільства чи його окремих сфер, бачить суть державної політики⁵²⁴. Таку ж думку пропонує і В. А. Холопов, який приділяє особливу увагу поняттю та доводить, що державна політика в певній сфері – це система взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які між собою об'єднані єдиною метою, об'єктом і принципами діяльності⁵²⁵. В. Г. Афанасьєв доводить, що будь-яка система має внутрішню організацію, яка є способом взаємозв'язку утворюючих її елементів⁵²⁶.

Беручи до уваги вищевикладене, вважаємо, що «взаємодія» як форма управлінської діяльності – це керований процес, який

⁵²² Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1997. – С. 29.

⁵²³ Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку / О. І. Остапенко. – Львів, 1995. – С. 247.

⁵²⁴ Валевський О. І. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: Навч. посіб. / О. І. Валевський, В. А. Ребкала, М. М. Логунова; За заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – К.: УАДУ, 2000. – С. 4.

⁵²⁵ Холопов В. А. Государственное и муниципальное управление: Учебное пособие / В. А. Холопов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – С. 77.

⁵²⁶ Афанасьєв В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьєв. – М.: Политиздат, 1980. – С. 107.

ґрунтується на нормативно-правовій базі. Наголосимо, що взаємодія – це співробітництво, засноване на спільності мети, і припускає таку організацію їх роботи, коли дії обох сторін узгоджуються для досягнення найбільш ефективного результату у виконанні конкретних завдань на основі єдиних цілей, принципів і методів, які формують відповідну систему та механізми соціально зорієнтованого державного управління, що спрямоване на управління та керівництво суспільством.

Поняття «взаємодія» найчастіше вживається у смисловому значенні, яке за своєю суттю співзвучне з поняттям «координація» (від латинського «со» – спільно, «ordinatio» – впорядкування, взаємозв'язок, узгодження), тобто поняття «взаємодія» – взаємопов'язана, узгоджена діяльність різних суб'єктів⁵²⁷.

Вважаємо, що взаємодія – це нормативно встановлена інтеграційна діяльність суб'єктів взаємовідносин, спрямована на досягнення спільних цілей і результатів, узгоджена за метою, заснована на діловому співробітництві та взаємодопомозі в інтересах виконання їхніх спільних завдань, яка реалізується через відповідні процедури. Багато авторів стверджують, що взаємодія у праві і регулювання – процеси, здатні протікати одночасно⁵²⁸. Процес правового регулювання – це одночасно і процес правової взаємодії. Але процес взаємодії – це не завжди процес правового регулювання. Саме призначення правового регулювання полягає у встановленні певних правил і організації їх дотримання⁵²⁹. Термін «взаємодія» спрямований саме на шляхи впливу правових явищ, на відміну від «регулювання», спрямованого на досягнення імперативного результату. Водночас поняття «взаємодія» не заперечує існування як бажаного загального напрямку руху до конкретної мети.

Правове регулювання взаємодії суб'єктів є обов'язковою і

⁵²⁷ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 93.

⁵²⁸ Радько Т. Н. Теория государства и права : Учебник / Т. Н. Радько. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2011. – С. 482.

⁵²⁹ Недбайло П. Е. Советские социалистические правовые нормы / П. Е. Недбайло. – Львов, 1959. – С. 88.

первинною умовою подальшого процесу взаємодії. При відсутності регулювання не може бути й процесу взаємодії, тобто взаємодія суб'єктів правовідносин є наслідком правового регулювання. Правова регламентація соціального страхування – об'ємна система узаконених дій її учасників, спрямована на організацію та здійснення взаємовідносин між собою і відповідними інстанціями. Нами доведено, що сукупність мети та функцій суб'єктів соціального страхування, система відносин між страховиком – соціальним фондом, страхувальниками, в особі роботодавців і застрахованими особами, зокрема найманими працівниками створюють правовий механізм соціального страхування в Україні. Об'єктом правових зв'язків, що виникають у системі соціального страхування, є формування соціально-страхового фонду за допомогою сплати страхувальниками обов'язкових платежів і надання застрахованим особам за рахунок коштів фондів забезпечення при настанні страхових випадків. Отже, взаємодія всього кола суб'єктів має бути спрямована на реалізацію прав застрахованих громадян (працюючих і тих, які припинили трудову діяльність). Спробуємо навести власну позицію щодо поняття взаємодії суб'єктів соціального страхування, під якою розуміємо здійснення суб'єктами соціального страхування сукупних, узгоджених, скоординованих і організаційно спрямованих функцій, дій та заходів, передбачених нормативно-правовими актами, які спрямовані на досягнення головної мети соціального страхування, а також виконання поточних завдань.

Розглядаючи можливі форми взаємодії суб'єктів соціального страхування, потрібно визнати, що до суб'єктів страхових відносин належать соціальні страхові фонди, які реалізують у процесі діяльності свій правовий статус: усі рівні Пенсійного фонду України та, відповідно, усі рівні Фондів соціального страхування: від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, з тимчасової втрати працездатності та на випадок безробіття. Усі вказані органи створені, крім Головних управлінь і на рівні певних регіонів, із аналогічними повноваженнями, де кожен нижчий орган підпорядковується вищому і складаються із Головного управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі та

управління фондів у районах, містах і районах у містах. Наприклад, Пенсійний фонд України⁵³⁰ – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики України. Згідно з Положенням про Пенсійний фонд України⁵³¹, зокрема п. 5 ст. 4, Пенсійний фонд України організовує, координує та контролює роботу головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управлінні у районах, містах, районах у містах, а також управлінні у містах і районах. Аналогічна структура в соціальних страхових фондах. Указана структура страхових фондів відображає вертикальну диференціацію діяльності, яка пов'язана з ієрархією управління. Тобто, коло суб'єктів соціального страхування досить поширене, кожен із них має нормативно-правові акти, якими керується в діяльності та, зокрема, при формуванні бюджетів фондів та витрачаннях. Радянські науковці вважали, що організація взаємодії підлеглих суб'єктів викликає субординацію відносин⁵³². Вертикальні відносини в системі соціального страхування допускають завжди нерівність його суб'єктів, що полягає в підпорядкованості суб'єктів. Субординація означає підпорядкованість і вказує на особливе місце та неоднакове значення кожної з частин у системі. Тобто, субординацію маємо визнати формою взаємодії. Взаємодія передбачає, з одного боку, тісну співпрацю та узгодженість дій страхових фондів і територіальних підрозділів при організуючій ролі останніх, а з іншого – чітке розмежування функцій відповідно до правових актів. Вважаємо, що нами доведено існування такої форми взаємодії, як субординація і підлеглисть.

Але, на нашу думку, взаємодія також може передбачати

⁵³⁰ Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>.

⁵³¹ Там само.

⁵³² Мурашев С. В. Научная организация управления и труда в следственном аппарате органов внутренних дел / С. В. Мурашев, Г. Г. Зуйков. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – С. 63.

взаємний (партнерський) характер відносин, які, будучи взаємовідносинами, здійснюються в рамках співробітництва, що передбачає рівність сторін, їх незалежність одне від одного. Указані форми взаємодії полягають у функціональному розподілі обов'язків між державними органами виконавчої влади та їх територіальними підрозділами. Ю. А. Тихомиров як окрему функцію органу управління визначає координацію⁵³³. Тобто, координація – це комплексна категорія, яка є методом управління, за допомогою якого органи влади реалізують свої функції. Саме в такому ж розумінні термін «координація» увійшов у науковий обіг і використовується для позначення діяльності, що забезпечує узгодженість тих чи інших заходів. Розкриваючи зміст і значення управління, зауважимо, що координація забезпечує нормальне й ефективне функціонування того чи іншого елемента системи на шляху руху всіх складових частин системи до мети. Так, ст. 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»⁵³⁴ визнаний обов'язок страхового фонду у діяльності співпрацювати з іншими страховими фондами, що здійснюють загальнообов'язкове державне соціальне страхування, в напрямку проведення заходів, пов'язаних з виплатою забезпечення та наданням соціальних послуг, і прийнятті спільних рішень щодо фінансування цих заходів. Цією ж статтею передбачено взаємодію Фонду на випадок безробіття з органами доходів і зборів, які мають повноваження на акумулювання та збір внесків на соціальне страхування. На жаль, законодавцем не уточнені форми взаємодії.

Доречно погодитися з думкою Т. Л. Маркелова, який підкреслює, що «взаємодія – це глибоке поняття, до якого входять спілкування, зв'язок і взаємодопомога у виконанні

⁵³³ Тихомиров Ю. А. Управленческое решение / Ю. А. Тихомиров. – М. : Наука, 1972. – С. 35.

⁵³⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

спільних завдань»⁵³⁵. В. І. Терещенко пропонує вважати взаємодію як форму процесу обміну інформацією⁵³⁶. Наприклад, п. 3 ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності»⁵³⁷ визначено, що страхувальник – роботодавець має право отримувати в органах Фонду безоплатно інформацію про порядок використання коштів Фонду; п. 4 передбачає, що страхувальник – роботодавець має право на отримання інформації про результати проведення перевірки використання коштів Фонду. Також п. 2 ст. 28 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності»⁵³⁸ визначено, що страховик має право на отримання від усіх державних органів, підприємств, органів доходів і зборів інформації, і це вказує, що має місце така форма взаємодії, як обмін інформацією. Якщо обмін інформацією можна розглядати як двосторонній зв'язок, то тут спостерігається існуючий спосіб взаємодії – інформування.

Окремі правознавці виділяють таку форму взаємодії між різними суб'єктами, як партнерство⁵³⁹. В. А. Міхєєв і А. В. Міхєєв вважають, що соціальне партнерство забезпечує узгодження інтересів працівників, роботодавців, соціальних і професійних груп, їх громадських об'єднань, органів державної

⁵³⁵ Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в борьбе с правонарушениями / Т. Л. Маркелов // Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью. – М. : МЮИ, 1978. – С. 110.

⁵³⁶ Терещенко В. И. Организация и управление. Опыт США / В. И. Терещенко. – М. : Экономика, 1965. – С. 12.

⁵³⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

⁵³⁸ Там само.

⁵³⁹ Социальная политика : Учебник / Под общ. ред. проф. Н. А. Волгина. – М. : Экзамен, 2008. – С. 678.

влади⁵⁴⁰. К. Г. Кязимов зазначає, що основним способом соціального партнерства є соціальний діалог, у який вступають сторони для досягнення консенсусу з питань, що становлять взаємний інтерес⁵⁴¹. Отже, в широкому сенсі соціальне партнерство є однією з форм соціальної взаємодії суб'єктів. Згідно з п. 1.3 постанови правління Фонду № 25 «Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування»⁵⁴² (зарєєстрована в Міністерстві юстиції України 14.07.2008 р. за № 636/15327), профспілквою організація підприємства є представником застрахованих осіб у комісії із соціального страхування, яка створюється на будь-якому підприємстві, в установі, організації, що використовує найману працю, незалежно від форм власності і господарювання. Указана комісія, відповідно до наведеного вище правового документа, перевіряє правильність видачі та заповнення документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг – листків непрацездатності; приймає рішення про призначення або відмову у призначенні соціального матеріального забезпечення за рахунок страхових внесків, які згодом передаються роботодавцю для сплати. Отже, у цьому випадку очевидна наявність форми взаємодії комісії та роботодавця – сумісні дії за надання страхового забезпечення.

Для призначення і виплати допомог із тимчасової непрацездатності, в тому числі по нещасному випадку на виробництві або по вагітності та пологах, працівник подає роботодавцю листок непрацездатності, виданий медичною

⁵⁴⁰ Михеев В. А. Социальное партнерство: теория, политика, практика / В. А. Михеев, А. В. Михеев. – М. : Институт экономики, управления и социальных отношений, 2003. – С. 25.

⁵⁴¹ Кязимов К. Г. Социальное партнерство : Практическое пособие по созданию корпоративного ресурса знаний юридического лица / К. Г. Кязимов. – М. : ЭНАС, 2008. – С. 18.

⁵⁴² Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування підприємства, установи, організації : Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 23.06.2008 р. № 25 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1794.

організацією. Безпосередньо роботодавець зобов'язаний підрахувати і підтвердити страховий стаж для визначення розмірів допомоги з тимчасової непрацездатності, визначити фактичний заробіток для обчислення допомоги; визначити середньоденний заробіток працівника; визначити розмір допомоги. Комісія із соціального страхування, згідно з Постановою правління Фонду № 25⁵⁴³, до складу якої входить представник професійної спілки, здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення застрахованим особам. Аналогічні повноваження згідно зі ст. 17 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁵⁴⁴ виконує уповноважений центральний орган виконавчої влади – Державна інспекція України з питань праці⁵⁴⁵. Пунктом 3 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності»⁵⁴⁶ до повноважень фонду належить проведення перевірок правильності використання страхових коштів на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. Варто підкреслити, що всі страхові фонди мають повноваження на проведення контрольних дій. У цьому випадку є така форма

⁵⁴³ Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування підприємства, установи, організації : Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 23.06.2008 р. № 25 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1794.

⁵⁴⁴ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁵⁴⁵ Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

⁵⁴⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

взаємодії, як сумісні контрольні заходи.

Ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»⁵⁴⁷ передбачає, що Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний опрацювати за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, всеукраїнських об'єднань роботодавців і професійних спілок питання поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання, бере участь у розробленні та виконанні інших державних і галузевих програм. Державна інспекція праці, згідно із пп. 11 п. 4 Положення про Державну інспекцію України з питань праці⁵⁴⁸, разом з представниками інших органів виконавчої влади бере участь у комісіях із розслідування нещасних випадків на виробництві. Тобто, у цьому випадку вказані функції поєднує загальна мета, яка спрямована на забезпечення безпеки праці, має місце збіг інтересів та цілей учасників – створення відповідних умов праці, що свідчить про форму взаємодії – діалог і співпрацю.

Варто звернути увагу на складний порядок взаємодії суб'єктів у вигляді обміну інформацією, якщо стався нещасний випадок⁵⁴⁹. Так, відповідно до п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України № 1232 від 30.11.2011 р., роботодавець, одержавши повідомлення про нещасний випадок, зобов'язаний надати повідомлення про нещасний випадок Фондові з

⁵⁴⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403.

⁵⁴⁸ Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

⁵⁴⁹ Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3426.

нещасного випадку і керівнику профспілки незалежно від членства потерпілого у профспілці, органі державного пожежного нагляду (у разі настання нещасного випадку внаслідок пожежі), закладові державної санітарно-епідеміологічної служби (у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння). У законодавстві передбачено інформування з боку лікувального закладу у випадку звернення потерпілого: підприємству, де працює потерпілий; Фонду соціального страхування від нещасних випадків, органу Держгірпромнагляду за місцем настання нещасного випадку та закладу державної санітарно-епідеміологічної служби⁵⁵⁰. На перший погляд, у взаємодії шляхом інформування бере участь велика кількість суб'єктів, але, на нашу думку, це виключає факти приховування нещасного випадку на підприємстві та сприяє вирішенню питань охорони здоров'я працюючих.

Крім Державної інспекції праці⁵⁵¹, в державі створено інші органи виконавчої влади: Держгірпромнагляд України⁵⁵², який, згідно з п. 12 ч. 4 Положення, здійснює державний нагляд за діяльністю Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; Державна інспекція ядерного регулювання України⁵⁵³; Державна служба

⁵⁵⁰ Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3426.

⁵⁵¹ Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

⁵⁵² Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 408/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/408/2011>.

⁵⁵³ Про Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 403/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403/2011>.

України з надзвичайних ситуацій⁵⁵⁴; Державна санітарно-епідеміологічна служба України⁵⁵⁵, згідно з Положенням про створення вказаних органів, взаємодіють з іншими органами державної влади, допоміжними органами, а також з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, профспілками та організаціями роботодавців^{556; 557; 558; 559}. Сумісні дії вказаних органів щодо проведення інспекції є формою взаємодії у вигляді координації, яка має узгодженість дії роботи в таких напрямках: визначення термінів перевірок, складу комісії, мети перевірок. Необхідність взаємодії визначених органів зумовлюється такими обставинами: спільністю завдань; диференціацією повноважень; спорідненістю методів діяльності органів щодо забезпечення прав громадян на охорону здоров'я; загальним характером заходів і спільною метою, спрямованою на досягнення кінцевого результату – охорону здоров'я громадян. Узаємодія органів – це процес учинення ними спільних, узгоджених, скоординованих і організаційно спрямованих дій на максимальне забезпечення

⁵⁵⁴ Про Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 63.

⁵⁵⁵ Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 400/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 553.

⁵⁵⁶ Про Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 403/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403/2011>.

⁵⁵⁷ Про Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 63.

⁵⁵⁸ Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 400/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 553.

⁵⁵⁹ Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 408/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/408/2011>.

прав громадян на соціальне страхування, вироблення основ спільної діяльності; узгодження планів і дій, проведення спільних перевірок, обмін інформацією про результати перевірок; спільна розробка пропозицій (рекомендацій) з питань усунення правопорушень, узгодження вжитих заходів. Наведені вище функції свідчать про форми взаємодії – координацію та сумісні перевірки.

Узагальнюючи, визначимо функції соціальних фондів, які свідчать про взаємодію в межах механізму соціального страхування. Так, з метою забезпечення ефективності взаємодії фонди соціального страхування та їх територіальні підрозділи в межах своєї компетенції: 1) запитують у встановленому порядку від інших соціальних страхових фондів, органів виконавчої влади доходів і зборів інформаційно-аналітичні матеріали й іншу інформацію, необхідну для реалізації своїх повноважень; 2) залучають інші фонди й органи виконавчої влади, які виконують контрольні повноваження, до проведення спільних перевірок дотримання вимог щодо реалізації прав на соціальне страхування.

Розглянемо форми взаємодії між людиною та суб'єктами соціального страхування. Шляхом застосування форми взаємодії – обміну інформацією – реалізується право громадян на звернення⁵⁶⁰ з метою забезпечення реалізації чи відновлення своїх прав, у випадку порушення прав працівників, допущених роботодавцями або органами влади та їх посадовими особами. Заборона відмови у прийнятті та розгляді звернення, законодавчо встановлений обов'язок своєчасно розглядати звернення, перевірки викладених у зверненні фактів і обов'язок повідомлення громадян про наслідки розгляду заяв свідчить про форму взаємодії, яка є за суттю обміном інформацією.

Органи прокуратури є невід'ємною частиною державного механізму і наділені певним обсягом влади для здійснення нагляду за виконанням законів у державі. Наказом Генерального прокурора пріоритетним питанням прокурорського нагляду

⁵⁶⁰ Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

визначено захист життя і здоров'я громадян⁵⁶¹. Предметом прокурорського нагляду є: нагляд за виконанням законів, що діють на території, за заявами і скаргами громадян про неприйняття посадовими особами, керівниками підприємств усіх форм належних заходів щодо забезпечення прав людини на соціальне страхування, проводити перевірки, вживати вичерпних заходів прокурорського реагування, спрямованих на усунення виявлених порушень та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності. Вважаємо, що право громадян на звернення реалізується шляхом такої форми взаємодії, як інформування.

Перелік форм взаємодії суб'єктів соціального страхування дуже великий, але, вважаємо, що нами доведені найбільш популярні форми взаємодії, якими пропонуємо визнати такі: 1) інформування або обмін інформацією; 2) координація; 3) спільне проведення заходів; 4) співпраця; 5) субординація; 6) діалог; 7) партнерство.

Підсумовуючи, підкреслимо, що наведені вище форми взаємодій розглядаємо як інтегруючі чинники відносин, що виникають у сфері соціального страхування. Останні – це ті способи, за допомогою яких відбуваються об'єднання диференційованих частин – об'єктів і суб'єктів – у певний тип цілісності та визначають взаємний їх вплив одне на одного.

Виокремимо основні ознаки взаємодії суб'єктів у сфері соціального страхування: 1) законність, що зумовлено тим, що наведені форми взаємодії визначені у правових актах; 2) багатосуб'єктність – взаємодія у сфері соціального страхування передбачає участь, як мінімум, двох сторін у спільних узгоджених діях; 3) існування єдиної для цих суб'єктів мети; 4) системність – нами розглянуто функції та форми взаємодії в механізмі соціального страхування, який складає систему, що є комплексною категорією у взаємозумовленості та

⁵⁶¹ Про особливості організації прокурорського нагляду за додержанням законів: Наказ Генерального прокурора України 07.11.2012 р. № 3 гн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

взаємовпливі елементів – суб'єктів соціального страхування; 5) структурованість, яка визначає ієрархічність досліджуваного механізму соціального страхування; 6) цілеспрямованість – наявність спільної мети, яка мобілізує діяльність суб'єктів соціального страхування як взаємодіючих сторін.

В умовах ринкової економіки соціальні права та гарантії населення, закріплені Конституцією та іншими законодавчими актами, можна ефективно забезпечити тільки на основі взаємодії усіх елементів – суб'єктів у рамках системи обов'язкового державного соціального страхування. Тенденція сучасного правового регулювання – гнучкість механізму публічного управління, зростання значення зв'язків суб'єктів у загальній системі управління. Але з метою забезпечення балансу повноважень суб'єктів соціального страхування потребує подальшого вивчення та вдосконалення норм права, які регулюють взаємодію суб'єктів у правовій системі. Взаємодія суб'єктів соціального страхування за змістом – організований процес побудови та функціонування системи соціального страхування в країні, що дає підстави визначити взаємодію суб'єктів системи соціального страхування як принцип здійснення спільної соціально-страхової політики України з реалізації основ справжнього визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Структура механізму правового регулювання соціального страхування

Забезпечення ефективного функціонування соціальної політики держави є показником демократичних і соціальних основ в Україні. Соціальне страхування можна вважати одним із основних інструментів соціальної політики, які використовує суспільство і держава. Загальновизнано, що кожна галузь права – це цілісне системне утворення, яке містить комплекс компонентів. Соціальне страхування – різновид галузі соціального забезпечення, яке є однією із самостійних галузей національної системи права. Основним джерелом забезпечення сфери соціального страхування виступають кошти страхових фондів. Але, на жаль, вони не можуть у повному обсязі забезпечити та задовольнити всі потреби соціальної сфери. Зазначимо, що соціально-страхові відносини, як і будь-які інші суспільні відносини, потрапляють під правовий вплив з боку держави. Метою здійснення такого впливу, безумовно, є не прагнення держави в особі відповідних органів влади чинити тиск на процес виникнення та розвитку суспільних відносин, а прагнення спрямувати їх у рамки закону, своєчасно попередити, виявити і припинити можливі спроби порушити вимоги законодавства.

Ю. М. Тодика вважає, що для ефективного функціонування галузей у праві наявності системи законодавства недостатньо,

потрібні чіткі механізми застосування правових норм у житті⁵⁶². Л. С. Явич стверджує: «... не можна зрозуміти право, якщо відвернутися від механізму його реалізації в житті суспільства»⁵⁶³.

Отже, відомі теоретики не бачать можливості реалізації права без відповідного механізму. Тільки правовий механізм дає можливість у конкретиці спостерігати дію права, удосконалювати ті елементи правової системи, які ускладнюють або унеможливають справжнє, ефективне регулювання суспільних відносин⁵⁶⁴. Тобто завдання забезпечення прав людини можуть бути виконані більш успішно в тому випадку, якщо настільки багатогранне правове явище, як правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина, буде розглянуто як систему. Тому для більш повного розуміння поняття соціального страхування як системи права необхідно визначити зміст поняття «структура механізму правового регулювання соціального страхування», виокремити складові конструкції механізму та виявити наявність зв'язків між цими компонентами, які утворюють систему як ціле явище.

Питанню структури механізму правового регулювання соціального страхування в Україні присвячено чимало наукових праць багатьох учених, серед них: С. С. Алексєєв, Г. В. Атаманчук, Н. Б. Болотіна, В. М. Бутилін, М. В. Вітрук, О. В. Зайчук, В. А. Козбаненко, Р. А. Калюжний, М. М. Касьяненко, В. А. Козаков, М. І. Круглов, М. В. Лушнікова, А. М. Лушніков, В. А. Лебедєв, В. В. Лазарєв, М. Н. Марченко, Н. І. Матузов, А. С. Мордовець, П. І. Надолішний, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщиков, О. Ф. Скакун, Ю. Н. Тодика, М. В. Цвік, Г. І. Чанишева та інші. Але теоретиками права система елементів механізму правового регулювання соціального страхування не визначена й

⁵⁶² Тодика Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : Учебное пособие / Ю. Н. Тодика. – Харьков : Факт, 2001. – С. 337.

⁵⁶³ Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1976. – С. 201.

⁵⁶⁴ Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 81.

досі. На нашу думку, це зумовлено існуванням різних підходів до розуміння категорій «механізм правового регулювання» та «структура». Для визначення найбільш точно інтегрального поняття структури механізму правового регулювання соціального страхування розглянемо детальніше поняття «механізм правового регулювання» та «структура».

Як зазначає А. Ю. Олійник, термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність з чим-небудь⁵⁶⁵. Словник за редакцією В. Д. Ушакової поняття «правовий» позначає як заснований на праві, що відображає норми права⁵⁶⁶. У загальній теорії права діяльність держави зі створення й прийняття нормативно-правових актів розуміється як правове регулювання⁵⁶⁷. Слушна думка А. Ф. Черданцева, який стверджує, що правове регулювання – це регулювання суспільних відносин за допомогою норм права й інших правових засобів (актів застосування, договорів)⁵⁶⁸. О. В. Малько висловлює думку, що правове регулювання здійснюється переважно за допомогою управлінської інформації, де чітко конструюється модель необхідної дії⁵⁶⁹. Досить точну позицію висловила Т. Я. Насырова, що законодавець, видаючи норму, передбачає внаслідок її реалізації досягнення певних соціальних результатів⁵⁷⁰. В. С. Аітов визначає правове регулювання як нормативно-організаційний

⁵⁶⁵ Олійник А. Ю. Теорія держави і права : Навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слюсаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 159.

⁵⁶⁶ Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М., 2008. – 1239 с.

⁵⁶⁷ Алексеев С. С. Теория права : Учебник / С. С. Алексеев. – М. : Бек, 1995. – С. 242.

⁵⁶⁸ Черданцев А. Ф. Теория государства и права : Учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – С. 342.

⁵⁶⁹ Матузов Н. И Теория государства и права : Учебник / Н. И Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – С. 404.

⁵⁷⁰ Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика / Т. Я. Насырова ; Науч. ред. Г. И. Курдюков. – Казань : Казан. ун-т, 1988. – С. 99.

вплив на відносини за допомогою норм права, під якими науковець розуміє спеціальну систему правових засобів⁵⁷¹. Аналогічну думку має І. П. Голосніченко⁵⁷². В. В. Копейчиков під правовим регулюванням розуміє дію права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права⁵⁷³. Найбільш повно обґрунтував указану категорію Ю. С. Шемшученко, який правове регулювання визначає як «засіб впливу на суспільні відносини із боку держави з метою їх упорядкування в інтересах людини та суспільства, що забезпечується за допомогою спеціально створеного державою механізму»⁵⁷⁴.

Отже, очевидний висновок, що правове регулювання – це діяльність держави й уповноважених державою органів з підготовки та прийняття законодавчих, нормативно-правових актів для здійснення впливу на суспільні відносини з метою упорядкування цих відносин у державі. Правове регулювання суспільних відносин – це фактор подальшого розвитку українського суспільства, всіх його сфер. Не є винятком і правове регулювання соціального страхування. Вважаємо, що правове регулювання соціального страхування є різновидом і елементом загального поняття правового регулювання, ним зумовлений та залежить від нього, тому мусимо визнати, що правове регулювання соціального страхування – це вплив держави й утворених державою органів на поведінку суб'єктів у сфері соціального страхування за допомогою системи правових засобів з метою підпорядкування поведінки вказаних суб'єктів вимогам законодавства та встановленому в суспільстві правопорядку щодо реалізації прав на страхове забезпечення.

⁵⁷¹ Аитов В. С. Правоприменение и его суть / В. С. Аитов // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 48.

⁵⁷² Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І. П. Голосніченко. – К.: Вища школа, 1991. – С. 89.

⁵⁷³ Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – С. 217.

⁵⁷⁴ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – С. 692.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає механізм як внутрішню будову, систему, сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище⁵⁷⁵. У Словнику А. М. Азріліяна визначено поняття «механізм» як послідовність станів і процесів, які відображають собою конкретну дію або явище⁵⁷⁶. Термін «механізм», як вважає О. М. Литвинов, застосовується у сфері суспільних відносин і пов'язується із реалізацією відносин та здійсненням певного явища або процесу⁵⁷⁷. С. С. Алексєєв зазначає, що категорія «механізм» відображає момент руху, функціонування правової форми. Учений вважає, що механізм правового регулювання виражає функціональну сторону процесу переведення нормативності права у впорядкованість суспільних відносин⁵⁷⁸. С. О. Сільченко переконаний, що механізм правового регулювання є взятю в єдності сукупністю юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Його елементами є: норми права, юридичні факти (фактичні склади), правовідносини, акти реалізації (застосування, виконання) прав і обов'язків, охоронний, правозастосовний факти, заходи захисту, інші юридичні прийоми та конструкції⁵⁷⁹.

О. Ф. Скакун поняття «механізм» розглядає як поняття,

⁵⁷⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 523.

⁵⁷⁶ Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. Н. Азриляна. – 5-е изд. доп и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – С. 635.

⁵⁷⁷ Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : Монографія / О. М. Литвинов. – Харків : ХНУВС, 2008. – С. 88.

⁵⁷⁸ Алексєєв С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1966. – С. 33.

⁵⁷⁹ Сільченко С. Базові категорії механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування / С. Сільченко // Підприємництво, господарство і право : Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України ; Гарантія. – К, 2012. – № 9 (201). – С. 55.

тотожне терміну «процес», який складається з певних стадій⁵⁸⁰. На першій стадії діють загальні юридичні норми, які регулюють умови виникнення прав та обов'язків, повноважень та відповідальності суб'єктів. На другій стадії виникають правовідносини, зумовлені юридичними фактами, що у свою чергу зумовлює виникнення конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, тобто здійснюється безпосередньо реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. У випадку порушення норми права, неправомірної поведінки суб'єкта виникає третя стадія. На вказаній стадії державні органи та посадові особи реалізують свою компетенцію шляхом розслідування обставин скоєння правопорушення, встановлення і покарання винних, а інша сторона – правопорушники – повинна зазнати позбавлення державно-владного характеру за скоєні правопорушення»⁵⁸¹.

Увага правознавців у цьому випадку зосереджується на правотворчій, правовиконавчій і правозастосовній діяльності відповідних органів. На нашу думку, це не є повною характеристикою категорії «механізм». Процес змін будь-яких явищ, станів визначає шлях розвитку правового регулювання і передбачає динамічні зміни правового характеру, і в цьому випадку суспільні відносини відчують на собі вплив з боку права, що за своєю суттю відображає динаміку правового регулювання.

Більш конструктивно розкривають поняття «механізм» М. І. Матузов і А. В. Малько, на думку яких, механізм правового регулювання – це система правових засобів, організованих найбільш послідовно з метою подолання перешкод, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права^{582; 583}. Як бачимо, думки правознавців зводяться до того, що поняття

⁵⁸⁰ Скакун О. Ф. Теория государства и права : Учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 546.

⁵⁸¹ Там само.

⁵⁸² Матузов Н. И Теория государства и права : Учебник / Н. И Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – С. 726-728.

⁵⁸³ Малько А. В. Механизм правового регулирования / А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3. – С. 57.

«механізм» – це сукупність правових засобів, спрямованих на реалізацію прав. Поняття «механізм правового регулювання» вперше у юридичну науку ввів і розкрив С. С. Алексєєв, який підкреслив, що його зміст складається із засобів юридичного впливу, тобто таких правових явищ, які «працюють» у правовому опосередкуванні суспільних відносин⁵⁸⁴. Учений зазначив, що поняття названого механізму охоплює дві сторони правового регулювання. По-перше, це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, відповідно, – ефективності правового впливу. По-друге, це внутрішня побудова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні⁵⁸⁵. Тобто, правознавець виділяє таке поняття, як структура цього механізму.

Як бачимо, науковці поняття «механізм» аналізують з погляду інструментального характеру як сукупність певних елементів – правових засобів, за допомогою яких і забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. У зв'язку з цим можна відзначити, що механізм правового регулювання – це єдність правових засобів, що забезпечують правовий вплив. Пропонуємо розглядати категорію механізм як певну відносно відокремлену систему елементів, які мають функціональну здатність працювати в структурі механізму з метою виконання правових завдань.

Під структурою розуміється побудова, розташування стійких зв'язків об'єкта, яка забезпечує збереження властивостей⁵⁸⁶. В. Г. Афанасьєв доводить, що будь-яка система має внутрішню організацію, яка є способом взаємозв'язку утворюючих її елементів⁵⁸⁷. Тобто, структура є невід'ємним

⁵⁸⁴ Алексєєв С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексєєв. – М., 1982. – Т. 2. – С. 24.

⁵⁸⁵ Там само.

⁵⁸⁶ Философско-энциклопедический словарь / ред. кол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – С. 629.

⁵⁸⁷ Афанасьєв В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьєв. – М. : Политиздат, 1980. – С. 107.

атрибутом системи, це її будова й організація складових елементів об'єкта, що забезпечують його цілісність. Л. А. Луць, досліджуючи механізм, наголошує на потребі виходити насамперед з поняття структури правової системи⁵⁸⁸. Повне і докладне поняття правового механізму обґрунтував В. Б. Авер'янов, який стверджував, що механізм – це високоорганізована система, яка має свою структуру⁵⁸⁹. Аналогічну думку мають К. Г. Волинка та В. Д. Сорокін, які слушно доводять, що механізм – це цілісна система взаємозв'язаних елементів^{590; 591}. Такі науковці, як М. В. Цвік⁵⁹², Ю. М. Оборотов⁵⁹³ та О. В. Зайчук⁵⁹⁴, правовий механізм розглядають як систему, що знаходиться у нерозривному зв'язку із її структурою.

На нашу думку, науковці мають рацію: правовий механізм справді складається з певних елементів, взаємодія яких забезпечує виконання правом його функціонального призначення. Функціонування будь-якої галузі правової системи спрямоване на перетворення нормативності права на впорядкованість суспільних відносин. З цього питання О. М. Авер'янов наголошує, що саме структура акцентує увагу

⁵⁸⁸ Луць Л. Структура правової системи суспільства : загальнотеоретичні аспекти // Право України. – 2002. – № 9. – С. 7.

⁵⁸⁹ Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – С. 13.

⁵⁹⁰ Волинка К. Г. Проблеми збереження прав і свобод особи в Україні / К. Г. Волинка // Людина і політика. – 2000. – № 1. – С. 65.

⁵⁹¹ Сорокін В.Д. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс (макроуровень) / В. Д. Сорокін. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 170-171.

⁵⁹² Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навч. закладів / За ред. проф. М. В. Цвіка, проф. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – С. 257-260.

⁵⁹³ Оборотов Ю. М. Теорія держави і права. Державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвеева. – Харків : Одиссей, 2010. – С. 132.

⁵⁹⁴ Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 388-389.

на зв'язках і відносинах між їх елементами, а також на зв'язках і взаємодії з іншими явищами⁵⁹⁵.

Російський науковець О.М. Соколов розглядає правовий механізм як систему забезпечення законності та правопорядку⁵⁹⁶, що вказує, на нашу думку, на наявність такого елемента, як принцип законності та систему правоохоронних органів. М. М. Марченко зазначає, що це складне і багатопланове поняття, яке містить цілий комплекс компонентів, що мають нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини⁵⁹⁷. Відомий теоретик О. Ф. Скакун визначила правовий механізм як сукупність юридичних засобів⁵⁹⁸, основне призначення яких – регулювання суспільних відносин, а також як сукупність юридичних явищ, що виникають як наслідок цього регулювання (правові норми, принципи, правова свідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності, правопорядок тощо)⁵⁹⁹. С. С. Алексєєв розглянув поняття «правовий механізм» як систему, в якій він виокремив три основні елементи (ланки): 1) юридичні норми; 2) правові відносини; 3) акти реалізації прав і обов'язків⁶⁰⁰.

Науковці до структури правового механізму відносять конструктивні елементи, які мають певну взаємодію між собою та за допомогою яких охоплюється весь процес правового регулювання, наслідком чого є вплив на виконання функцій правової системи. Проте запропоновані моделі структури правового механізму правового регулювання занадто широкі

⁵⁹⁵ Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – С. 166-168.

⁵⁹⁶ Соколов А. Н. Правовое государство : от идеи до ее материализации / А. Н. Соколов. – Калининград, 2002. – С. 196.

⁵⁹⁷ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права / М. Н. Марченко. – М., 2006. – С. 346-350.

⁵⁹⁸ Скакун О. Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс) : Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків, 2006. – С. 300.

⁵⁹⁹ Там само. – С. 257-259.

⁶⁰⁰ Гревцов Ю. И. Проблемы теории правового отношения / Ю. И. Гревцов. – Л., 1981. – С. 5, 73.

або нечітко визначені, тому потребують узагальнення та конкретизації. Вважаємо, що структура механізму правового регулювання визначається сукупністю тих правових засобів, які здатні надати функціональну спрямованість механізму в цілому. До числа таких елементів відносять: юридичні норми, правові відносини, акти реалізації прав і обов'язків, а також акти застосування права. Кожен з цих елементів характеризується певними якостями, сукупність яких і визначає його місце у структурі всього механізму. Аналіз цих елементів дає зрозуміти, що загальною характеристикою, здатною об'єднати їх у єдину систему, є те, що кожен з них у своїй структурі має правову норму – правила, які в абстрактному вигляді закріплюють типізовані можливості та необхідність певної поведінки суб'єктів.

А. С. Піголкін⁶⁰¹ та Л. А. Морозова⁶⁰², розглядаючи механізм правового регулювання, особливу увагу приділяють формуванню нормативної основи, охоплюючи процес створення і загальну дію юридичних норм. Нормативна частина правового регулювання – це система норм, пов'язаних зі створенням умов механізму регулювання. Вона, згідно з доктринальним юридичним розумінням, охоплює норми конституції, міжнародно-правових актів, а також норми галузевого вітчизняного законодавства⁶⁰³.

Тобто, нормативна частина містить сукупність правових норм, що передбачають засоби забезпечення механізму правового регулювання, його охорону і захист. Не можна не погодитися з тим, що конкретно норми виступають як соціальні моделі та принципи у частині структурування тих чи інших юридичних механізмів. Нормою права в механізмі правового регулювання окреслено загальне коло осіб, на які вона (норма

⁶⁰¹ Піголкін А. С. Теория государства и права : Учебник / А. С. Піголкін, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев. – М. : Высш. образование, 2008. – С. 459.

⁶⁰² Морозова Л. А. Теория государства и права : Учебник / Л. А. Морозова. – М. : Юрист, 2002. – С. 374.

⁶⁰³ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 124.

права) поширює свою дію; нормою права встановлюється зміст суспільних відносин, а також об'єкти правовідносин; норма права спрямована на попередження дій, які порушують права учасників взаємовідносин. Тобто, правова норма – це первинний і основний елемент у структурі механізму, який сприяє реалізації прав людини; норми права є основним елементом права, з яких формуються усі, без винятку, його явища, права й обов'язки, правові засоби, як і саме право в цілому; зовнішнім матеріальним проявом норми права є нормативно-правові акти, які забезпечують дієвість норми права. Пропонуємо розглянути вказані елементи як фундамент побудови механізму правового регулювання.

Механізм правового регулювання, крім норм права, містить такий елемент, як правозастосування – владну діяльність державних органів і посадових осіб, а також інших уповноважених органів із прийняття спеціальних рішень, які здійснюються уповноваженими органами. Тому окремою частиною у структурі механізму правового регулювання є інституціональна, або організаційно-правова частина, яка передбачає існування органів державної влади, які забезпечують ефективно правове регулювання шляхом нормотворчості, правозастосування та правоохоронної діяльності. А органи державної влади належить розділити на два види – загальної компетенції, які створюють передумови для механізму, та спеціальної компетенції, що безпосередньо впливають на ступінь цього механізму. Тому інституційну складову структури механізму правового регулювання можна визначити як урегульовану правовими нормами систематичну діяльність органів державної влади, незалежно, загальної чи спеціальної компетенції, метою якої є створення сприятливих умов для належної реалізації цього права.

Невід'ємним структурним елементом механізму правового регулювання є правові гарантії механізму реалізації цього права. М. М. Гуренко вважає, що проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави та її органів, ніщо без реальних гарантій його здійснення, тобто, окрім питання реалізації прав людини, громадянина, має місце принципово важливе питання гарантування належної реалізації

прав і свобод людини і громадянина та реального забезпечення їх втілення у повсякденне життя⁶⁰⁴. Під правовими гарантіями прийнято розуміти передбачені законом спеціальні засоби, способи, умови, що забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини та громадянина⁶⁰⁵. Безсумнівно, ефективність правового регулювання залежить від рівня захищеності та гарантованості права громадян будь-якої галузі. Загальні гарантії, як вказує В. Л. Федоренко, мають великий, а іноді й визначальний вплив на втілення механізму реалізації конституційних прав громадян у цілому, оскільки вони розкривають готовність суспільства і держави реалізувати зазначені права та свободи⁶⁰⁶. Спеціальні юридичні гарантії – це нормативно- та організаційно-правові механізми реалізації цього права.

Тож механізм правового регулювання, будучи правовою категорією, – це конструкція, що складається з певних елементів, за допомогою якої ми отримуємо уявлення про вихідні статичні характеристики всього механізму в цілому. Тому вважаємо, що основу структури механізму правового регулювання складають такі основні елементи: 1) норми права, які містять гарантії прав, права й обов'язки сторін взаємовідносин і складають основу нормативно-правових актів; 2) діяльність уповноважених органів, які здійснюють функціонування в галузі регулюючого впливу на поведінку суб'єктів взаємовідносин, і захисні функції, які в сукупності повинні сприяти досягненню такого результату, який збігався би з метою правового механізму.

Нами визначені місце і роль норм права та державних

⁶⁰⁴ Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантії прав і свобод людини і громадянина: Монографія / М. М. Гуренко. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2001. – С. 109.

⁶⁰⁵ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – С. 124.

⁶⁰⁶ Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-те вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. М. Шаповала. – К., 2012. – С. 236.

інститутів у механізмі правового регулювання, тому подамо власне поняття вказаної категорії. Механізм правового регулювання – це система правових норм та інститутів, взаємоузгоджених заходів, правових форм і засобів, прийомів і процедур правового характеру, дія яких спрямована на підвищення ефективності реалізації державної функції забезпечення прав і свобод людини та/або ефективне відновлення порушених прав.

Структура механізму правового регулювання має важливе теоретичне та методологічне значення. Завдяки структурі можна визначити зв'язок будь-якого компонента механізму правового регулювання з процесами та явищами, завдяки чому правильно з'ясувати сферу правових явищ, без ґрунтового відтворення зв'язку яких неможливо повно й аргументовано розкрити досліджуване правове явище.

Юридичний механізм не постає чимось зовнішнім і відокремленим стосовно механізму правового регулювання соціального страхування, а складає його основу і визначає всі його специфічні риси. Тому пропонуємо визнати, що правові механізми регулювання соціального та трудового права є видовим проявом механізму правового регулювання і системним явищем, якому властива певна структура із взаємопов'язаними елементами системи.

Отже, система права має вплив і на формування системи соціального страхування України. Це дає підстави вважати, що механізм правового регулювання соціального страхування є видовим проявом механізму правового регулювання, ним зумовленим і залежним від нього, у тому числі й у частині визначення структурних елементів.

Серед науковців, які досліджують питання соціального страхування через призму структури механізму правового регулювання, немає єдиної думки щодо основних елементів структури. Враховуючи, що соціальне страхування є формою соціального забезпечення, звернемося до твердження В. С. Андрєєва, який систему права соціального забезпечення характеризує як зв'язок інститутів і норм права соціального

забезпечення, які складають у цілому єдину галузь права⁶⁰⁷. Тобто, науковцем запропонована двоелементна складова правової системи соціального забезпечення: норми права та інститути, які є ключовими елементами для правової системи в цілому. М. В. Філіппова до названого поняття зараховує основні структурні складові галузевих методів, а саме: 1) особливості юридичних фактів: нормативне закріплення підстав виникнення права на забезпечення у вигляді соціальних ризиків як обставин, незалежних (або залежних у мінімальному ступені) від волі людей; 2) особливості встановлення прав і обов'язків сторін правовідносин; 3) особливості юридичної відповідальності, санкцій і способів захисту⁶⁰⁸. М. Л. Захаров визначає систему як науково обгрунтовану внутрішню класифікацію та групування правових норм⁶⁰⁹ і виділяє як елемент системи соціального забезпечення диференціацію норм права соціального забезпечення.

Справді, якщо норма права опосередковує різні види типових відносин у сфері соціального страхування та розрахована на всіх осіб, а також є проявом єдності регулятивного впливу механізму соціального страхування, то диференціація правового регулювання соціального страхування заснована на різноманітності відносин між людьми, особливості страхових виплат і самих суб'єктів соціально страхових правовідносин.

Структурою механізму правового регулювання соціального страхування, на нашу думку, належить вважати спосіб зв'язку взаємопов'язаних між собою та структурно розташованих у визначеному порядку елементів правової системи соціального страхування.

Спробуємо визначити елементи структури механізму правового регулювання соціального страхування, особливості

⁶⁰⁷ Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 39-40.

⁶⁰⁸ Право социального обеспечения / Под ред. М. В. Филипповой. – М., 2006. – С. 69-70.

⁶⁰⁹ Захаров М. Л. Право социального обеспечения России : Учебник / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – С. 9.

якого визначається в першу чергу як специфікою складу і змісту самих елементів відповідної конструкції, так і функціональними особливостями кожного елемента (сукупності елементів) окремо. Але перед цим треба визначити умови ефективності механізму правового регулювання соціального, оскільки їх аналіз дасть нам можливість установити пріоритет кожного елемента у структурі механізму регулювання соціального страхування, які зумовлюють ефективність виконання правового регулювання. До їх числа віднесемо такі: 1) механізм має охоплювати всі необхідні елементи власної конструкції, функціонально здатні визначати його якісну роботу; 2) елементи механізму мусять відповідати елементам, які входять до складу інших галузевих (міжгалузевих) механізмів правового регулювання, що має забезпечити стабільність роботи всієї правової системи; 3) правові засоби загального характеру мають ефективно поєднуватися зі спеціальними правовими засобами регулювання відносин у сфері соціального страхування; 4) необхідно дати точне визначення правового статусу суб'єктів у сфері соціального страхування. Саме цими умовами зумовлюється результативна робота відповідного механізму правового регулювання соціального страхування та його здатність виконувати завдання правового характеру.

Погоджуємось із тезою «норми права є нормативно-текстуальним проявом юридичних конструкцій»⁶¹⁰. Оскільки, як нами доведено, механізм правового регулювання передбачає встановлення структури як загальнообов'язкового правила, очевидно, що це можливо лише за допомогою правових норм – основного елемента, фундамента механізму, за допомогою яких закріплюється відповідна юридична конструкція у правовому полі і стає загальнообов'язковим правилом поведінки. У державі правове регулювання соціального страхування здійснюється великою кількістю нормативно-правових актів, у яких є приписи щодо завдань галузі, визначені правові принципи, межі дії різних законодавчих актів, юридична відповідальність тощо.

⁶¹⁰ Тарасов Н. Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н. Н. Тарасов // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 26-27.

Указане за суттю є однією з форм прояву впливу держави на суспільні відносини за допомогою права.

А. Ю. Олійник і О. Ф. Скакун дають таке визначення поняттю «нормативно-правового акта»: це засноване на законі юридично владне волевиявлення уповноваженого суб'єкта влади, що спрямоване на встановлення правових норм або виникнення, зміну, припинення адміністративних правовідносин з метою реалізації завдань та функцій державного управління^{611; 612}. Зазначимо, що поняття «нормативно-правовий акт» використовується в законах України як синонім поряд із такими правовими термінами, як «законодавчі акти», «акти законодавства», «законодавчі акти», «законодавство»⁶¹³. В Україні прийнято низку законів, які сприяють забезпеченню прав громадян на соціальне страхування. Передусім це закони України прямої дії: Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁶¹⁴ – конституційний закон, прийнятий відповідно до положень наведеної вище статті Конституції України. Цей закон первинний і загальний щодо інших законів, зокрема: Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»⁶¹⁵, «Про загальнообов'язкове державне соціальне

⁶¹¹ Гусарев С. Д. Основи держави і права : Навч. посіб. / С. Д. Гусарев, С. А. Калюжний та ін. ; За ред. А. М. Колодія і А. Ю. Олійник. – К. : Либідь. – 1997. – 211 с.

⁶¹² Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків, 2001. – 656 с.

⁶¹³ Колодій А. М. Теорія держави і права : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Під ред. В. В. Копейчікова, С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком інтер, 2003. – С. 203.

⁶¹⁴ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

⁶¹⁵ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

страхування на випадок безробіття»⁶¹⁶, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»⁶¹⁷, і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»⁶¹⁸.

Указані Закони чітко встановлюють предмет правового регулювання, в них сформовані єдині завдання та принципи соціального страхування, що відображає своєрідність соціального страхування як системи та цілісну правову єдність. Тобто, в Україні існує необхідна правова база, яка дає змогу державі переважно забезпечувати право громадян на страхові виплати.

Тож до структури механізму правового регулювання соціального страхування необхідно віднести впорядковану і організовану систему нормативно-правових актів, які регулюють соціально-страхові відносини та містять сукупність правових засобів (елементів), прийомів і способів правового впливу на відносини у сфері соціального страхування з метою упорядкування процесу реалізації прав людини на страхове забезпечення у випадку настання страхових ризиків.

Погоджуємося з думкою професора В. Ф. Яковлева в тому, що «покладання обов'язків з одночасним наділенням рівнозначним правом є найбільш ефективним засобом спонукання до

⁶¹⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

⁶¹⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

⁶¹⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

бажаної активної поведінки»⁶¹⁹. Саме права й обов'язки зорієнтовані на стимулювання та забезпечення правомірної поведінки людини, що має на меті наступ соціально-значущих результатів. Безумовно, сукупність прав і обов'язків повинна диференціюватися залежно від належності певних прав і обов'язків до конкретної конструкції у складі єдиного механізму правового регулювання соціального страхування. Складні зв'язки, що виникають між суб'єктами відносин у сфері соціального страхування (державними органами, роботодавцем та індивідом) зафіксовані державою в нормативно-правових актах у юридично-правовій формі у вигляді прав і обов'язків, що утворюють правовий статус людини та громадянина, найважливішої юридичної категорії, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії та станом законності. Це вказує, що система прав і обов'язків суб'єктів, яка прописана в нормативно-правових актах, також є складовим елементом структури механізму правового регулювання соціального страхування.

Найбільший вплив на характер взаємовідносин надають норми, що закріплюють компетенцію виконавчих органів влади та всіх інших уповноважених державою суб'єктів, оскільки від чіткості розмежування компетенції залежить ефективність функціонування механізму правового регулювання. Нами визначено перелік основних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність відповідальних суб'єктів соціального страхування, питання взаємовідносин Фондів соціального страхування і виконавчих органів державної влади. Це підтверджує, що механізм правового регулювання напряму пов'язаний з функціонуванням і взаємодією публічно-правових інститутів та сфери приватно-правового регулювання. Так, у відносинах у сфері соціального страхування беруть участь: усі рівні Пенсійного фонду України, Фондів соціального страхування: від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, з тимчасової втрати

⁶¹⁹ Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В. Ф. Яковлев. – 2-е изд., доп. – М.: Статут, 2006. – С. 186-187.

працевдатності та на випадок безробіття. Усі вищенаведені фонди складаються із Головного управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі та управління фондів у районах, містах і районах у містах^{620; 621; 622; 623}.

Метою діяльності фондів є надання різних видів соціального забезпечення особам, які зазнали соціальних ризиків при наявності страхового випадку – юридичного факту. Тобто, маємо визнати диференціацію правового регулювання соціального страхування. Але діяльність страхових фондів узагальнюють такі процеси: формування бюджетів фондів шляхом утримання внесків застрахованих осіб роботодавцем; підтвердження страхових випадків, що мають правове значення, страхові виплати при настанні страхового випадку саме за рахунок указаних коштів.

До суб'єктів відносин соціального страхування нами раніше віднесені відповідні державні органи, які беруть участь у галузі соціального страхування, компетенція яких визначається тією метою і завданнями, заради яких вони створені; визначений перелік указаних органів, до яких, зокрема, належать: орган виконавчої влади, що здійснює акумулювання коштів страхових

⁶²⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працевдатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 40.

⁶²¹ Про утворення головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 27.06.2002 р. № 11-2 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29. – Стор. 171. – Ст. 1397.

⁶²² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працевдатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

⁶²³ Про Положення про Державну службу зайнятості України : Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 19/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 62.

фондів (податкова служба); Державна інспекція праці, яка здійснює нагляд за витрачанням коштів Фонду з тимчасової втрати працездатності; інші органи державної влади, які мають контрольні функції, спрямовані на охорону стану здоров'я працівників, уникнення нещасного випадку на виробництві, наприклад: Держгірпромнагляд України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна санітарно-епідеміологічна служба України; правоохоронні органи та суди, які здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав. Указані органи нами визначені як суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою прав на соціальне страхування й охоронні функції, тобто виконавчо-розпорядчу, регулятивну, охоронну та контрольну-наглядову функції, що фактично визначає функції державного управління.

Тому маємо можливість виділити в механізмі правового регулювання соціального страхування окрему систему: а) інститути влади, до якої віднесені соціальні страхові фонди усіх рівнів, що діють на основі офіційних нормативних установок і здійснюють основну діяльність відповідно до встановлених повноважень; б) інститути, для яких виконання повноважень є функцією додатковою, які здійснюють діяльність відповідно до встановлених повноважень (державно-примусова система контрольну-наглядових органів, органів, котрі здійснюють захист прав, система органів управління, система органів, що виконують виконавчо-розпорядчу та регулятивну функції).

Як бачимо, механізм правового регулювання соціального страхування – досить складний юридичний феномен, що має таку структуру механізму правового регулювання соціального страхування: 1) упорядкована й організована система правових засобів (елементів), сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини, які зафіксовані у правових нормах; 2) система прав і обов'язків суб'єктів, що виконують виконавчо-розпорядчу, регулятивну функції, яка прописана в нормативно-правових актах; 3) державна примусова система контрольну-наглядових органів, які відповідальні за процес реалізації та захисту охоронюваних законом прав, усунення перешкод у реалізації суб'єктивних прав та їх відновлення.

Ефективне функціонування механізму правового регулювання соціального страхування передбачає координацію усіх правових інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення кінцевої мети соціального страхування. Функціональне призначення указаних органів є матеріальними гарантіями соціального страхування (наприклад, здійснення контролю та нагляду). Указані органи, які належать до інституційного блоку механізму правового регулювання соціального страхування, – це самостійні гілки єдиної державної влади, котра тісно взаємодіє з її законодавчими та судовими органами. Злагодженість у процесі здійснення функцій повинна забезпечуватися правовим розмежуванням функцій і повноважень державних органів. Слушно зазначає А. Б. Венгерів, що функції держави – це комплекс предмета і змісту діяльності держави, забезпечувальні її засоби та способи⁶²⁴.

До основних ознак механізму правового регулювання соціального страхування пропонуємо віднести: 1) сукупність правових норм, які охоплюють мету соціального страхування і функції відповідних інститутів, що регулюються законами України; 2) упорядкованість елементів і наявність взаємозв'язків між ними; 3) диференціація правових норм, які передбачають різні види соціального страхування, яке розповсюджується на визначене законами коло осіб.

Безпосередньо перед наданням авторської дефініції наведемо позицію С. О. Сільченка, який вважає, що механізм правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування є системою правових засобів, за допомогою якої забезпечується найбільш оптимальна реалізація суб'єктивних прав застрахованих осіб і членів їх сімей на отримання певного виду соціального забезпечення⁶²⁵.

⁶²⁴ Венгерів А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгерів ; 3-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2006. – С. 169.

⁶²⁵ Сільченко С. Базові категорії механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування / С. Сільченко // Підприємництво, господарство і право : Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України ; Гарантія. – К, 2012. – № 9 (201). – С. 58.

Узагальнюючи викладені нами позиції, наведемо власне визначення поняття «механізм правового регулювання соціального страхування». На нашу думку, це комплекс взаємоузгоджених заходів, правових форм і засобів (нормативних, процесуальних, інституційних), спрямованих на досягнення мети соціального страхування, за допомогою яких держава в особі її органів і посадових осіб здійснює юридичний вплив на правовідносини між суб'єктами у сфері соціального страхування шляхом створення умов для визнання, дотримання та реалізації прав на соціальне страхування.

Такий підхід до розуміння поняття механізму правового регулювання соціального страхування дозволяє відобразити його основне значення – як комплексну характеристику, що визначає стан соціального страхування в державі, а також визначити основні елементи, щоб забезпечити реалізацію громадянином соціально-страхових прав від держави та уповноважених органами страхування у разі настання соціального ризику. Це цілком відповідає принципам соціальної держави, яка бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки, забезпечує захист суспільних та індустріальних інтересів тощо⁶²⁶.

Основна мета і функції уповноважених органів у галузі соціального страхування, спрямованих на забезпечення всіма суб'єктами соціального страхування достатнього рівня компенсації доходу людини у разі втрати працездатності, дає підстави зазначити, що соціальне страхування містить ознаки належності до соціальної держави: 1) ґрунтується на моральних загальнолюдських принципах соціальної справедливості, рівності та суспільної солідарності; 2) є державною гарантією людини на прожитковий мінімум і економічних гарантій реалізації соціальних прав людини; 3) є заходом із мінімізації соціально-економічного розмежування між членами суспільства, зміцнення соціальної злагоди в суспільстві.

Механізм правового регулювання в соціально-правовій

⁶²⁶ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків, 2001. – С. 399-400.

державі покликаний створити за допомогою цілеспрямованих юридичних засобів реальні можливості для здійснення соціальних функцій. Але на цей час в Україні ще не повністю завершено формування соціального страхового законодавства, у чинних законах присутні норми соціального права, які ще не реалізуються на практиці, наприклад, у галузі медичного страхування. Більш рішуче правове втручання держави в законодавчий процес, активізація уповноважених суб'єктів механізму соціального страхування здатні усунути всі правові перешкоди, що заважають соціальному прогресові у страхових відносинах, і поліпшити соціально-забезпечувальну діяльність держави.

4.2. Міжнародно-правове регулювання соціального страхування та механізм його забезпечення

Розвиток правового регулювання соціального страхування в Україні, спроби реформування та вдосконалення соціального страхування з метою його пристосування до сучасних соціально-економічних реалій пов'язані з подальшим розвитком українського страхового законодавства в напрямку його гармонізації з нормами міжнародного права. Україна прагне до тих правових джерел, які давно вже прийняті в економічно розвинених державах. Саме тому перед Україною стоїть завдання: створення правової бази в сучасних соціально-економічних умовах, вжиття конкретних заходів, спрямованих на розв'язання цієї глобальної проблеми та реалізації й охорони прав людини на соціальне страхування, щоб подолати термінові погіршення життєвих умов людини і забезпечити інтереси особистості та права кожної людини в конкретних життєвих умовах.

Міжнародним співтовариством розроблено ряд документів, що містять положення, які отримали визнання як керівних, ключових основ і єдиних стандартів забезпечення прав і свобод громадян для національних правових систем, до яких належить Україна. Тісне співробітництво в частині міжнародного

правового регулювання між державами-учасниками інтеграційних утворень сприяє захисту прав громадян, зміцнює співпрацю в міждержавному спілкуванні, що, безумовно, має великий вплив на розвиток міжнародного права, в тому числі у сфері соціального страхування.

Міжнародно-правове регулювання соціального страхування і механізм його забезпечення розглядалися у працях О. М. Аметистової, Н. Б. Болотіної, О. В. Баклан, В. С. Венедиктова, Г. Г. Гогіташвілі, В. В. Жернакова, Л. П. Керб, І. Я. Кисельова, І. О. Лаврінчук, А. М. Лушнікова, М. В. Лушнікової, Є. В. Назаренко, О. В. Савчука, А. А. Пастухова, Ю. М. Прокопчука, С. Г. Приходько, О. І. Процевського, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, М. М. Феськова та інших учених. І все ж, попри зростаючу увагу до міжнародного досвіду соціального страхування, багато питань права Європейського Союзу, у тому числі пов'язаних із соціальним страхуванням, і донині залишаються недослідженими. Безперечний науковий інтерес становлять проблеми взаємодії провідних держав світу в галузі соціального страхування. Узяття державами на себе міжнародних зобов'язань у відповідній сфері підвищує обов'язковість їх втілення, створює додаткові гарантії, що виходять за національні рамки. Як наслідок, це повинно сприяти формуванню більш ефективної та стійкої моделі розвитку сучасного соціального страхування.

На сучасному етапі становлення соціальної системи в Україні, в якій людина визнана найвищою цінністю, актуалізуються дослідження з реформування чинного соціального законодавства та приведення його у відповідність із положеннями міжнародних стандартів. Це має сприяти насамперед ефективному захистові прав людини, що і є основною метою міжнародно-правових норм, які регламентують цю сферу суспільних відносин⁶²⁷. Як різновид міжнародного захисту прав людини розуміє міжнародно-правове регулювання

⁶²⁷ Грекова М. М. Міжнародні трудові стандарти як основа вдосконалення трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Грекова Марина Миколаївна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – С. 21-22.

С. А. Іванов⁶²⁸.

Сучасне розуміння прав людини полягає у визнанні того, що право на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів належить людині від народження, але захищеність їм надає юридична форма, тобто форма закону⁶²⁹. Це означає, що права людини отримують належний захист і охорону лише тоді, коли визнані державою та закріплені у відповідних нормативно-правових актах. Закріплюючи певне право у національному законодавстві, держава лише визначає ті права людини, яким вона надаватиме правовий захист. Права людини, закріплені у відповідних міжнародно-правових актах, за часом виникнення прийнято поділяти на декілька поколінь. Право на життя й охорону здоров'я належить до прав першого покоління; соціальні права, які пов'язані із життям та здоров'ям людини, належать до прав другого покоління. Головним внеском ООН у міжнародно-правове регулювання соціального захисту є визначення переліку основних прав людини, які повинні забезпечуватися в законодавстві будь-якої країни, що претендує вважатися цивілізованою⁶³⁰.

Основним програмним політичним документом, у якому сформульовано та вказано перелік основних невід'ємних і невідчужуваних соціально-трудоових прав людини, міжнародним стандартом для всієї системи міжнародних актів з прав людини, в тому числі декларацій про права окремих категорій осіб, які потребують підвищеного соціального захисту, безумовно, є Загальна декларація прав людини, яка ще в 1948 р. прийнята і проголошена резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї

⁶²⁸ Жернаков В. Міжнародний аспект правового регулювання соціально-трудоових відносин / В. Жернаков // Право України. – 2001. – № 4. – С. 59.

⁶²⁹ Общая теория прав человека / Е. А. Лукашева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова и др. : РАН, Институт государства и права. – М. : Норма, 1996. – С. 13.

⁶³⁰ Киселев И. Я. Трудовое право России и зарубежных стран / И. Я. Киселев. – М. : Эксмо, 2005. – С. 470.

ООН⁶³¹. Загальна декларація прав людини, будучи прийнятою у формі резолюції – рекомендації Генеральної Асамблеї ООН, фактично є загальною нормою міжнародного права. Значущість Загальної декларації полягає в тому, що вона стала першим міжнародним стандартом у сфері прав людини, в якому компактно і доступною мовою викладаються положення, що становлять основу «загальновизнаних принципів і норм міжнародного права». Трактуючи права і свободи людини як невід’ємну властивість особистості, Загальна декларація прав людини закріплює їх домінуюче положення, що проявляється у встановленні конкретних вимог до правомірних обмежень прав і свобод людини з боку держави. Суть цих вимог полягає в тому, що вони ґрунтуються на законі і здійснюються з метою «поваги прав і свобод інших, задоволення вимоги моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (ст. 29). При цьому, допускаючи можливість обмеження прав і свобод у виняткових випадках, Декларація в категоричній формі забороняє «будь-якій державі, групі осіб або окремим особам займатися діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод» (ст. 30). Право на соціальне страхування закріплено в ст. 25 Загальної декларації прав людини, де визначено, що кожна людина має право на соціальне страхування на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, медичне страхування або іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від особи обставини.

Також до основних керівних міжнародних документів, які закріплюють соціальні права, належать прийняті у 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародні пакти: «Про цивільні та політичні права» та «Про економічні, соціальні та культурні права»^{632; 633}. Міжнародний пакт про громадські та

⁶³¹ Людина. Право. Держава : Зб. правових актів / Упоряд. В. С. Горош. – Харків : Консум, 1996. – 51 с.

⁶³² Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 19 декабря 1966 г. № 2200 (XXI) // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.

політичні права також покладає на кожну державу, яка бере участь у цьому пакті, обов'язок забезпечити право на захист будь-якої особи судовими органами (п. 3 ст. 2)⁶³⁴. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, ухвалений генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., у ст. 9 визначає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, зокрема – соціальне страхування (ст. 10, 11). Ст. 12 Міжнародного пакту «Про економічні, соціальні та культурні права» проголосила право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Викладені у Загальній декларації прав людини приписи щодо права на медичний догляд (ст. 25) регулюють систему медичного обслуговування, яка охоплює все населення країни і здійснюється за допомогою поєднання систем обов'язкового медичного страхування і загальнонаціональних (державних) систем медичного обслуговування⁶³⁵. Крім того, ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. передбачає, що кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку та в порядку міжнародної допомоги і співробітництва, зокрема в економічній галузі, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб забезпечити поступово цілковите здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, в тому числі шляхом вжиття законодавчих заходів⁶³⁶. В одній із доповідей Міжнародної організації праці «Праця в світі, 2000 р.» визначено: «... Зв'язок між захистом доходу і здоров'ям людини уявляється в негативному наслідку хвороби на здатності людини трудитися і отримувати винагороду, і в безпрецедентному скороченні доходу, що

⁶³³ Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 19 декабря 1966 г. № 2200 (XXI) // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.

⁶³⁴ Там само.

⁶³⁵ Там само.

⁶³⁶ Там само.

знаходиться в його розпорядженні, після того, як йому доведеться оплачувати медичні витрати з бюджету своєї сім'ї»⁶³⁷. Указане характеризує своєрідну модель, яка відображає наявність страхових ризиків і страхових випадків, яка широко використовується багатьма країнами для розробки окремих положень.

Необхідно приділити увагу джерелам міжнародного правового регулювання регіонального рівня – актам, прийнятим Радою Європи і Європейським Союзом (ЄС). Радою Європи 4 листопада 1950 р. прийнято Європейську Конвенцію з прав людини⁶³⁸, яка захищає цивільні та політичні права. Особливу роль у компенсаційному механізмі відіграє ст. 1 Конвенції, якою передбачено, що держави-учасниці зобов'язані забезпечувати кожному права та свободи, гарантовані Конвенцією. Ст. 46 Європейської Конвенції з прав людини⁶³⁹ закріплює обов'язковість правозастосувального рішення Європейського Суду з прав людини для сторін спору. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що вибір способу захисту вимог працівників визначає самостійно кожна держава – член ЄС на підставі внутрішнього законодавства з урахуванням національного досвіду, конвенцій та рекомендацій МОП, а також загальноєвропейських директив.

Провідна ідея ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини «Право на справедливий суд»⁶⁴⁰ – це визначення державною владою механізму захисту і відновлення прав у разі їх порушення, тобто юрисдикційна діяльність державних і громадських органів, які сприяють реальному відновленню порушених прав. Якщо механізм захисту права не завершується після винесення акта, яким прийнято рішення по справі, тобто ігнорується юридичне значення рішення суду або іншого органу, то публічний інтерес представляє орган, який має

⁶³⁷ World Labour Report. (2000). Income Security and Social Protection in a Changing World. Geneva. ILO (VII), p. 77.

⁶³⁸ Європейська Конвенція з прав людини // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 / № 32. – 270 с.

⁶³⁹ Там само.

⁶⁴⁰ Там само.

повноваження на реалізацію примусової сили держави. Пріоритет у цьому питанні надається проблемі встановлення державних гарантій на реальне виконання актів органів, які реалізують повноваження держави щодо застосування примусової сили. Вищенаведене означає, що перш за все спір має бути передано на розгляд до національних юрисдикційних органів, які розглядають спори (суди). Якщо ж національні способи захисту соціальних прав неефективні, особа може звернутися із заявою до Європейського суду з прав людини. Недолік Конвенції⁶⁴¹ у тому, що держави-учасники, згідно зі ст. 15, можуть уживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією й обмежувати гарантовані нею права.

Отже, Європейська Конвенція з прав людини⁶⁴² виконує такі функції: 1) визначає механізм державної влади на захист прав у разі порушення; 2) виходячи з принципу єдності державної влади в реалізації механізму захисту права, в міжнародному правовому регулюванні беруть участь усі органи, незалежно від належності до тієї чи іншої гілки влади; 3) в основу механізму захисту прав покладені ефективність і дієвість даної системи, а визначення органу, що реалізує право на захист, зумовлюється специфікою його повноважень і метою, що стоїть на конкретному етапі державного захисту.

18 жовтня 1961 р. Радою Європи відкрита для підписання Європейська соціальна хартія⁶⁴³, присвячена захисту економічних і соціальних прав, містить європейські міжнародні стандарти соціальних та економічних прав людини і є європейським договором про захист прав людини. Це єдиний документ, який гарантує основні соціальні й економічні права. У наш час Хартія є європейським договором про захист прав людини, що відповідає реаліям ХХІ століття. Питання соціального страхування відображені в Європейській соціальній

⁶⁴¹ Європейська Конвенція з прав людини // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 / № 32. – 270 с.

⁶⁴² Там само.

⁶⁴³ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.

хартії⁶⁴⁴ у групі 2 «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист» – (ст.ст. 3, 11, 12, 13, 14, 23, 30) та групі 3 «Грудові права» – (ст.ст. 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28, 29).

Усі 47 держав – членів Ради Європи – підписали Європейську соціальну хартію. Україна підписала Європейську соціальну хартію (переглянену) 7 травня 1996 р. і Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V⁶⁴⁵ ратифікувала вказаний документ. Ратифікація Європейської соціальної хартії є виконанням одного із зобов'язань України та підтвердженням дотримання Україною принципів європейського правопорядку в соціальній сфері.

Вагому роль у міжнародно-правовому регулюванні відіграє Міжнародна організація праці – спеціалізована установа при ООН, створена в 1919 р. Одне з основних завдань МОП – захист прав людини у сфері праці та поліпшення соціального забезпечення працівників. Це завдання досягається шляхом створення міжнародної політики і програм, спрямованих на підтримку основних прав людини, та прийняття міжнародних трудових і соціальних норм, підкріплених системою контролю над їх дотриманням. Норми служать орієнтиром для національних законодавчих і правозастосовних органів при проведенні такої політики в життя. Одна з найважливіших і особливих функцій МОП – прийняття конвенцій і рекомендацій, що встановлюють міжнародні правові норми. Після ратифікації державами – членами, конвенції накладають на держави зобов'язання впроваджувати їх положення в життя. Зміст конвенцій і рекомендацій МОП у правовому регулюванні соціального забезпечення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях треба оцінювати з різних сторін. По-перше, у них містяться мінімальні соціальні стандарти, які повинні бути відображені в національному законодавстві. По-друге, конвенції МОП сприяють уніфікації (інтернаціоналізації)

⁶⁴⁴ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.

⁶⁴⁵ Там само.

законодавства про соціальне забезпечення⁶⁴⁶. Закріплені в конвенціях і рекомендаціях МОП правові норми, звичайно, є виразом світового прогресивного досвіду в міжнародному правовому регулюванні відносин у сфері праці та соціального забезпечення на період їх прийняття. При їх розробці прагнуть урахувати реальні можливості держав з тим, щоб здійснити їх якнайширше застосування. І тому, як правильно вказує С. А. Іванов, ратифікувати треба не тільки конвенції, які містять більш високий рівень гарантій порівняно з чинним законодавством, а й ті, які вже знайшли відображення в національному законодавстві⁶⁴⁷. Окремі Конвенції не ратифіковані, але підтримуються і дотримуються Україною, наприклад: Конвенція № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» (1982 р.), Конвенція № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» (1988 р.), Конвенція МОП № 103 «Щодо охорони материнства» (1952 р.), Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.), Конвенція № 44 «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин» (1934 р.), низка конвенцій по страхуванню старості в різних галузях. Положення Конвенцій МОП з різних напрямків системи соціального страхування створюють нормативну базу всієї системи соціального страхування та системи соціального забезпечення, тим самим сприяючи створенню міцного фундаменту для універсального механізму соціального страхування як важливого компонента державної соціальної політики.

Згідно зі ст. 19 Статуту МОП, держави – члени МОП повинні представляти всі конвенції та рекомендації національним органам влади для реалізації правових норм, які

⁶⁴⁶ Шаманаева И. И. Конвенции и рекомендации МОТ как источники права социального обеспечения / И. И. Шаманаева // Вестник Омского ун-та. – 1997. – № 3. – С. 94.

⁶⁴⁷ Иванов С. А. Применение конвенций МОТ в России в переходный период. Некоторые проблемы / С. А. Иванов // Государство и право. – 1994. – № 8-9. – С. 67.

містяться в конвенціях⁶⁴⁸. МОП створила процедуру контролю за реалізацією своїх нормативних актів державами – членами МОП, в основі якої лежить оцінка незалежними експертами національного законодавства та судової практики, розгляду структурами МОП конкретних справ⁶⁴⁹.

Основним міжнародним актом, що врегульовує питання соціального страхування, є Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.)⁶⁵⁰. Цей правовий міжнародний акт разом з протоколами до нього визначає мінімальний рівень захисту, який договірні держави повинні надавати у зв'язку з хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом і професійним захворюванням. Положеннями Конвенції передбачені такі умови за видами соціального забезпечення: 1) щодо допомоги по хворобі – встановлення певного стажу; обмеження тривалості виплати допомоги по хворобі 26 тижнями у кожному випадку захворювання; ненадання допомоги за перші три дні хвороби; 2) стосовно допомоги по безробіттю – обмеження тривалості його виплати 26 тижнями за 12-місячний період; ненадання допомоги за перші 7 днів кожного випадку тимчасової втрати заробітку; 3) відносно пенсії по старості – встановлення для громадян обох статей пенсійного віку, не старших 65 років, з урахуванням працездатності літніх громадян; скорочення пенсії, заснованої на системі страхових внесків, коли заробіток – пенсіонера перевищує певну суму; 4) стосовно допомоги по вагітності та пологах – установа стажу, необхідного для запобігання зловживання; обмеження терміну виплати допомоги

⁶⁴⁸ Устав МОТ и Регламент МКТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/ilo_regulations.pdf.

⁶⁴⁹ Там само.

⁶⁵⁰ Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх : розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення : узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013. – С. 53.

12 тижнями; 5) стосовно допомоги (пенсії) по інвалідності – встановлення 15-річного стажу сплати страхових внесків або роботи за наймом чи 10-річного стажу перебування в країні; виплата допомоги лише при повній втраті здатності до якої-небудь праці.

Тобто, Конвенція № 102⁶⁵¹ не тільки закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення, охоплюючи соціальне страхування, а й визначає той рівень життя, який повинен гарантуватися державою. По суті – це соціальний мінімальний рівень, який передбачає все необхідне для забезпечення здоров'я і добробуту людини та її сім'ї. Також в акті міститься перелік усіх соціальних ризиків, захист від настання яких покликана гарантувати держава. Зазначена в Конвенції № 102 система соціального забезпечення повинна діяти під контролем органів державної влади або регулюватися спільними зусиллями роботодавців та працівників, внески яких складають найбільшу частку в доходах системи соціального забезпечення. Держава повинна нести спільну відповідальність за своєчасне надання допомог і за належне управління відповідними інститутами та службами. Конвенція № 102⁶⁵², як і більш пізніші акти МОП, не містить жорстких положень, які часто включаються до конвенцій. Кожна країна може застосовувати цю Конвенцію, вдаючись до накопичувальних і розподільних систем, використовуючи різні методи виплати допомог, різні системи загального та професійного характеру, обов'язкового чи добровільного страхування, а також участі державних і приватних структур, при цьому кожен з цих елементів повинен бути спрямований на забезпечення загального рівня захисту, який найбільше відповідає потребам держави. Резюмуючи вищесказане, можна зробити висновок, що положення Конвенції № 102 «Про мінімальні норми соціального

⁶⁵¹ Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх : розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення : узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013. – С. 53.

⁶⁵² Там само.

забезпечення»⁶⁵³ мають універсальний характер і зазначені мінімальні соціальні стандарти з медичного обслуговування, виплат по хворобі, по безробіттю, по старості, у зв'язку з виробничою травмою, по вагітності та пологах, по інвалідності повинні бути прийняті в законодавстві. Конвенція № 102 послужила як модель для прийняття Європейського кодексу соціального забезпечення, прийнятого у 1964 р. під егідою Ради Європи, розробка якого здійснювалася за участю Міжнародного бюро праці. В абзаці 4 преамбули Європейського кодексу соціального забезпечення відзначена доцільність прийняття цього міжнародного документа на більш високому рівні, ніж норми Міжнародної конвенції про працю № 102 щодо мінімальних норм соціального забезпечення⁶⁵⁴.

Конвенція МОП від 28 червня 1952 р. № 103 «Щодо охорони материнства»⁶⁵⁵ передбачає, що кожна працююча жінка має право на відпустку по вагітності та пологах, у зв'язку з наданням якої виплачується грошова допомога, при цьому ставки грошової допомоги мають бути визначені національними законами або правилами так, щоб забезпечити жінці та її дитині належні, з погляду гігієни, умови і задовільний рівень життя. Нормами Конвенції № 103 (п. 6 ст. 4)⁶⁵⁶ про охорону материнства визначено, що сума грошових допомог, яка надається за рахунок коштів обов'язкового соціального страхування, розраховується на підставі попереднього заробітку, але вона не повинна становити менше двох третин попереднього заробітку жінки, який враховується з цією метою.

Розмір допомоги з безробіття, передбачений Конвенцією

⁶⁵³ Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення: узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт: МОП, 2013. – С. 53.

⁶⁵⁴ Європейський кодекс соціального забезпечення ETS № 48 (Страсбург, 16 квітня 1964 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_329.

⁶⁵⁵ Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. – М.: Юрид. лит., 1990. – 464 с.

⁶⁵⁶ Там само.

№ 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття»⁶⁵⁷, не може бути менше 50% раніше одержуваної зарплати особи, яка є отримувачем допомоги по безробіттю за системою соціального страхування. В інших випадках її розмір не повинен бути менше 50% або мінімальної, або загальної зарплати робітника низької кваліфікації, або відповідати мінімальному рівню доходу, достатнього для покриття основних життєвих потреб – залежно від того, який з цих трьох варіантів відшкодування є найбільш вигідним для безробітного. У Конвенції № 44 (1934 р.) встановлені максимальні норми тривалості виплат допомоги з безробіття: не менше 156 робочих днів і в жодному разі не менше 78 робочих днів на рік. Нерідко максимальна тривалість виплат допомоги з безробіття ставиться в залежність від періоду сплати страхових внесків до початку безробіття. Так, в Іспанії він складає 50% від шести років сплати внесків, тобто дорівнює трьом рокам. В Австрії, Німеччині та Швейцарії цей показник менше 50% періоду сплати страхових внесків до початку безробіття, у Франції – понад 50%⁶⁵⁸.

Підкреслимо, що Резолюція ПАРЕ⁶⁵⁹ наполягає на неприпустимості впливу світової фінансової кризи на зниження рівня забезпечення та захисту соціальних прав і на відповідальності держав у процесі захисту соціальних прав громадян.

Для захисту прав, передбачених Європейською конвенцією, створено два органи: Європейську комісію з прав людини (1954 р.) та Європейський суд з прав людини (1959 р.), який шляхом розгляду індивідуальних петицій здійснює захист прав

⁶⁵⁷ Конвенция Международной Организации Труда № 168 «О содействии занятости и защите от безработицы» (Женева, 1 июня 1988 г.) // Международная организация труда. Конвенции и рекомендации. 1919-1956. – Женева, Международное бюро труда, Т. 1. – 1991. – 1172 с.

⁶⁵⁸ Employment Promotion and Social Security. (1987). Rep. IV (I) to Intern. Labour Conf., 73-d Sess. Geneva. ILO (IV), pp. 124-132.

⁶⁵⁹ Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи від 29.01.2009 р. № 1651. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5Brussian_documents%5D/%5B2009%5D/%5BJan2009%5D/Res1651_rus.asp.

конкретних осіб, які вичерпали всі заходи захисту на національному рівні. Європейський суд з прав людини функціонує з метою забезпечення зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод. Його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасницями, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини і так визнали юрисдикцію ЕСПЛ. Європейський суд з прав людини є інституцією Ради Європи й поширюється на всі спори, пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах. Ст.ст. 234-240 Договору про утворення Європейського Співтовариства, передбачено обставини, за яких юрисдикційні органи ЄС можуть залучатися до процесу захисту прав людини⁶⁶⁰. Тобто, вказаними статтями передбачено право національних судів на звернення до ЄС із будь-якого питання, що виникає в ході судового засідання щодо тлумачення права ЄС або щодо законності акта певного органу ЄС. Ст. 46 Європейської Конвенції з прав людини гласить про обов'язковість правозастосувального рішення Європейського Суду з прав людини для сторін спору⁶⁶¹. Особливу роль відіграє також ст. 1 Конвенції, яка передбачає, що держави-учасниці зобов'язані забезпечувати кожному права і свободи, гарантовані Конвенцією⁶⁶².

Невід'ємною складовою правозахисного механізму більшості європейських держав розглядається Інститут Омбудсмена, особливостями якого є: незалежність, вільний доступ для громадянина, первинний рівень по розгляду індивідуальних скарг з можливістю внесення пропозицій до законів і адміністративних методів забезпечення прав особи, використання профілактичних засобів (як, наприклад, подання з власної ініціативи запитів до органів влади), ефективність,

⁶⁶⁰ Договір про заснування Європейської Спільноти: Міжнародний документ від 25.03.1957 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017/.

⁶⁶¹ Європейська Конвенція з прав людини // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 / № 32. – 270 с.

⁶⁶² Там само.

заснована на моральних повноваженнях, переконливість міркування і здатність впливу на громадську думку для формування обов'язкових рішень⁶⁶³.

На основі правових норм, закріплених у вищеназваних міжнародних нормативно-правових актах 7 грудня 2000 р., у ч. 1 ст. 34 Хартії основних прав Європейського Союзу було закріплено, що Європейський Союз визнає і дотримується права на отримання допомоги по соціальному страхуванню та соціальне забезпечення в разі народження дитини, хвороби, виробничих травм, неможливості самостійного існування або старості, а також у разі втрати роботи відповідно до умов, передбачених правом Європейських співтовариств і національним законодавством і практикою⁶⁶⁴.

Як бачимо, в міжнародному праві сформований міжнародний механізм міжнародно-правового регулювання забезпечення прав і свобод людини, що є ядром загальної універсальної системи їх захисту. Основу цього механізму становлять міжнародно-правові принципи і норми про права людини, засоби і способи їх забезпечення. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права в галузі прав людини носять загальний характер. Це означає, що права та свободи громадян підлягають обов'язковому дотриманню в усіх державах і поширюються на всіх осіб.

Підсумовуючи, зазначимо, що механізм міжнародно-правового регулювання – це система правових норм, які відображені в міжнародних джерелах права та державній діяльності уповноважених органів (державні інституції, суди), яка спрямована на відновлення прав та забезпечення виконання

⁶⁶³ Diamandouros, P. Nikiforos. (2005, September 12). Keynote Speech by the European Ombudsman Professor P. Nikiforos Diamandouros at the Fifth Seminar of the National Ombudsmen of the EU Member States. The Hague. [Electronic version]. Retrieved from : <http://www.ombudsman.europa.eu/en/activities/speech.faces/en/337/html.bookmark>.

⁶⁶⁴ Хартія основних прав Європейського Союзу : Міжнародний документ від 07.12.2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

юридичних обов'язків, що здійснюється сукупністю правових засобів, умов і факторів, спрямованих на забезпечення порушених прав працівника.

Отже, основу структури механізму міжнародно-правового регулювання складають наступні основні елементи: 1) норми права, які є основою нормативно-правових актів; 2) діяльність уповноважених органів, які здійснюють функціонування в галузі регулюючого впливу на поведінку суб'єктів взаємовідносин, та захисні функції, які в сукупності повинні сприяти досягненню такого результату, який збігався би з метою правового механізму.

Нами зазначено, що сьогодні в міжнародних інституціях існує досить ефективна система соціального страхування, держави повинні надавати фінансову підтримку громадянам у старості, реалізувати програми розвитку зайнятості, виплачувати допомогу по вагітності та лікарняні листи із застосуванням моделей обов'язкового соціального страхування, які розрізняються принципами отримання доходів і формою власності відповідального суб'єкта, що передбачено міжнародно-правовими актами.

Механізм міжнародно-правового регулювання соціального страхування є елементом загального механізму правового регулювання, спрямований на соціально-правовий захист конституційних прав і свобод громадян, на соціальне страхування і є системою закріплених міжнародно-правовими актами способів, методів і засобів впливу на суспільні відносини з метою забезпечення прав громадян і юридичних осіб, надання їм допомоги в реалізації права на соціальне страхування та відновлення свого правового статусу.

До числа елементів механізму міжнародно-правового регулювання соціального страхування належать: міжнародні стандарти в галузі прав і свобод людини та громадянина, які знайшли відображення в таких міжнародно-правових документах, як конвенції – міжнародно-правові документи, що закріплюють статус інститутів і механізмів охорони та захисту прав людини в тій чи іншій галузі.

У науці відсутній єдиний підхід до розуміння поняття «забезпечення», наслідком чого є вільне трактування цього

поняття правознавцями. У Великому тлумачному словнику термінові «забезпечити» запропонована така дефініція: створювати достатні та надійні умови для здійснення та гарантування чого-небудь та заходи з охорони кого-, що-небудь від небезпеки⁶⁶⁵. Аналогічну концепцію визнає З. Д. Чуйко, яка термін «забезпечення» трактує як створення надійних умов для проведення заходів із гарантування, захисту та охорони кого-, що-небудь від небезпеки⁶⁶⁶. Підкреслимо, що вказане визначення дуже узагальнене, та не містить будь-якої конкретики, і тому потребує більш ретельного вивчення. У контексті розгляненої нами теми варто звернути увагу на тезу З. Є. Александрової, яка під поняттям «забезпечення» розуміє генерування комплексу умов, необхідного для здійснення чогось та гарантії будь-чого^{667; 668}. Як бачимо, термін «забезпечення» розглядається як сукупність заходів, методів і способів, які полягають у забезпеченні правових можливостей для виявлення, набуття та реалізації своїх прав і свобод, їх фактичну реалізацію та надійну охорону і захист. Г. Г. Шмельова аналізує поняття терміна «забезпечення» та обґрунтовує зміст поняття «забезпечення прав людини» як систему відповідних юридичних засобів із наступними її складовими елементами: національне законодавство, із обов'язковим відображенням конституційних гарантій, процедури реалізації прав, юридичні засоби охорони прав і захисту прав людини⁶⁶⁹. Зазначена позиція цілком збігається з позицією К. Б. Толкачева та

⁶⁶⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 375.

⁶⁶⁶ Чуйко З. Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України / З. Д. Чуйко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8. – С. 85.

⁶⁶⁷ Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка : около 9000 синонимических рядов / З. Е. Александрова ; Под ред. Л. А. Чешко. – Изд. 5-е, стереотип. – М. : Рус. язык, 1986. – С. 291.

⁶⁶⁸ Словарь русского языка : в 4 т. – М. : ГИИС, 1957. – Т. II. [К–О]. – С. 724.

⁶⁶⁹ Шмельова Г. Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) / Г. Г. Шмельова // Право України. – 1994. – № 10. – С. 50.

А. Г. Хабібулїна, які поняття «забезпечення» розглядають і як діяльність державних органів зі створення необхідних умов для реалізації правових приписів, і як підсумок цієї діяльності, результатом якої є впровадження правових приписів стосовно реалізації прав і свобод⁶⁷⁰.

Після ратифікації Україною Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права⁶⁷¹, Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини⁶⁷² та Європейської соціальної хартії⁶⁷³, яка є європейським договором про захист прав людини, у тому числі в галузі соціального забезпечення⁶⁷⁴, держава взяла окремі зобов'язання, а саме: мати законодавство, яке забезпечує дотримання прав і свобод, визначених у Європейській Конвенції; вживати заходи, щоб це законодавство реально діяло. Отже, можна констатувати, що забезпечення механізму міжнародно-правового регулювання – це забезпечення державою узгодження внутрішньо-державного права з міжнародним, закріплення міжнародних правових норм у національному законодавстві, впровадження засобів для реалізації та захисту прав громадян, які регулюються відповідними міжнародними нормативно-правовими актами.

⁶⁷⁰ Толкачев К. Б. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан : Монография / К. Б. Толкачев, А. Г. Хабибулин. – Уфа : Уфимская ВШ МВД СССР, 1991. – С. 60.

⁶⁷¹ Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1973. – № 45. – Ст. 401.

⁶⁷² Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

⁶⁷³ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.

⁶⁷⁴ Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута) : питання адаптації : Монографія / М. М. Феськов. – К. : Знання, 2005. – С. 25, 35.

Тенденції розвитку правової національної системи характеризуються нарощуванням темпів взаємодії правових систем та визначенням найбільш оптимальних методів і форм процесу гармонізації. Україна як цивілізована держава прагне до відповідності національного права і законодавства вимогам міжнародного права, що у свій час вимагає повного аналізу питання міжнародного регулювання соціального страхування. Можна зробити загальний висновок, що Україна виконує взяті на себе зобов'язання, закріплені в Конвенції. Національною правовою системою визнаний авторитет міжнародного права. Так, згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції України, міжнародні договори, за наявності згоди Верховної Ради України на їх обов'язковість, стають частиною національного законодавства України⁶⁷⁵. У ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України» принцип застосування міжнародних договорів у нормах національного законодавства більш конкретизований⁶⁷⁶.

Приведення в стан відповідності та/або злагоженості Сучасним тлумачним словником української мови визначено як «гармонізація»⁶⁷⁷. Словником, у якому зазначені терміни та поняття міжнародного права, терміну «гармонізація» дано таке визначення: «як процес цілеспрямованого зближення правових систем, який здійснюється шляхом усунення суперечностей між правовими системами та формуванням мінімальних правових принципів»⁶⁷⁸. Але найбільш повне поняття визначено у Великому енциклопедичному юридичному словнику Ю. С. Шемшученком: як дія, спрямована на зближення та

⁶⁷⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁶⁷⁶ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

⁶⁷⁷ Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 сл. / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – С. 182.

⁶⁷⁸ Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / В. О. Зайчук, О. В. Богачова. – Інститут законодавства Верховної Ради України ; Українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства (UEPLAC); Українська школа законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – С. 13.

узгодження нормативно-правових приписів з метою усунення юридичних колізій, досягнення несуперечливого законодавства, та, відповідно, дотримання міжнародних, європейських та національних стандартів⁶⁷⁹. Підкреслимо, що вищенаведеними словниками, як і в міжнародному законодавстві, термін «гармонізація» є тотожним терміну «зближення»⁶⁸⁰. На думку Ю. С. Шемшученка, найбільш вдалим у випадку розгляду процесу узгодження права є поняття «гармонізація»⁶⁸¹. В. В. Гомонай стверджує, що формування мінімальних правових стандартів здійснюється шляхом утвердження спільних правових принципів або прийняття окремих правових рішень з метою зближення правових систем⁶⁸². Досліджуючи це питання, науковець Ю. М. Капіца наголошує, що законодавство ЄС у термін «гармонізація» вкладає такий сенс: визначення цілей, що єдині для держав – членів ЄС, по-перше, через прийняття ЄС відповідних директив, та, по-друге, через досягнення повної ідентичності норм права держав-членів. Науковець вважає, що форми та методи досягнення цих цілей країнами ЄС визначаються самостійно⁶⁸³. Аналогічної думки дотримується

⁶⁷⁹ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 125.

⁶⁸⁰ Друзенко Г. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина 1 / Упорядник Г. Друзенко ; За заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстініан, 2005. – С. 55.

⁶⁸¹ Шемшученко Ю. С. Гармонізація законодавства України з міжнародним і Європейським правом / Ю. С. Шемшученко // Європа, Японія, Україна : шляхи демократизації державно-правових систем. Матеріали міжнародної наукової конференції 17-20 жовтня 2000 р. – К., 2000. – С. 9.

⁶⁸² Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу / В. В. Гомонай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10137/33-Gomona.pdf?sequence=1>.

⁶⁸³ Капіца Ю. Наближення законодавства України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною : цілі та методи / Ю. Капіца // Український правовий часопис. – 1998. – Вип. 2. – С. 20.

О. В. Богачова, яка зауважує, що гармонізація передбачає повну ідентичність норм права всіх держав-учасниць ЄС через прийняття в рамках цієї організації спеціальних директив, що мають обов'язкову юридичну силу⁶⁸⁴.

Як бачимо, у термін «гармонізація законодавства» науковці вкладають зміст: узгодження або приведення у відповідність внутрішнього законодавства до міжнародних договорів чи до рішень міжнародних об'єднань. Отже, узагальнюючи думки науковців, підкреслимо, що поняття гармонізації відображає зміни в певному об'єкті, зорієнтовані на вже існуючий або ідеальний зразок. Тобто, гармонізація законодавства є сукупністю заходів, спрямованих на розвиток національного законодавства, формулювання загальних принципів та окремих рішень, визначення загальних норм, правових стандартів та на уніфікацію законодавства. Під гармонізацією законодавства розуміється запровадження в Україні стандартів, що діють у всіх державах – членах ЄС на підставі певних правових інструментів, які містять рамкові рішення, конвенції, регламенти, директиви, рішення, тобто вторинного законодавства. Регламенти, згідно зі ст. 249 Римського договору, мають юридичну силу, без якого б то не було національного закріплення. Відповідно ст. 189 Договору ЄС, директиви – це правові акти, які адресуються всім державам – членам та іншим учасникам ЄС, є рекомендаціями загального характеру державам – членам, відповідно до яких останні повинні привести свої закони, підзаконні акти у встановлений директивою термін. Конвенції є юридичними документами, що мають силу міжнародного договору, правовий статус якого визначають порядок укладення, дії, зміни та припинення міжнародних зобов'язань, умови їх дійсності. Конвенція набирає чинності за умови її ратифікації не менше ніж двома державами-членами. Конвенції покладають на державу

⁶⁸⁴ Богачова О. До питання стратегії законотворчості: Україна та Європейський Союз / О. Богачова, М. Федорін // Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом: 36. наук.-практ. матеріалів. – К.: Ін-т законодавства ВР України, 2005. – Вип. 4. – С. 9-13.

міжнародно-правові обов'язки, тоді як рекомендації таких обов'язків не створюють. Рекомендації та висновки містять відповідь на запитання, програми дій, пропозиції та ініціативи, але не мають обов'язкової юридичної сили, вони служать корисним інструментом орієнтації поведінки та законодавства держав-членів, указуючи загальні цілі, тенденції та напрями співробітництва. Вибір того чи іншого виду акта залежить від повноважень органу, що його видає, рівня важливості відносин, що підлягають регулюванню, та конкретного завдання. На нашу думку, дуже правильно визначені вимоги до гармонізованих нормативно-правових актів. Вони мають відповідати таким вимогам: 1) містити норми права, що відповідають положенням діючих міжнародних договорів, у яких визначені гарантії та механізми виконання норм і положень правових актів суб'єктів гармонізації, а також заходи відповідальності протиправної діяльності; 2) забезпечувати однакове розуміння та застосування правил для учасників правовідносин; 3) повинні мати юридичну дію⁶⁸⁵.

Зазначимо, що основний перелік прав і свобод у Конституції України запозичений з міжнародного права. Як справедливо зауважує професор Ю. Д. Ільїн, людина – суб'єкт внутрішнього правопорядку, тому права людини визначаються конституцією конкретної держави, а міжнародне право впливає на права людини безпосередньо, але лише через внутрішній правопорядок⁶⁸⁶. Зрозуміло, держава не може ігнорувати міжнародні, узгоджені державами нормативно-правові акти про права людини, але вона «в особі її органів та посадових осіб тлумачить і надає своїм громадянам права і свободи, записані в

⁶⁸⁵ Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Г. І. Дутка. – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – С. 13.

⁶⁸⁶ Ильин Ю. Д. Международное публичное право : Лекции / Ю. Д. Ильин. – М. : Юрист, 2002. – С. 76.

міжнародних документах»⁶⁸⁷. Вважаємо, що у сфері захисту прав людини первинність норм національного законодавства не суперечить міжнародним нормам.

Для України необхідним є розгляд і вивчення міжнародного досвіду розвинених країн з високим показником ефективності соціального захисту та його системи. У рамках Європейського Союзу кожна держава має власну систему соціального страхування, що створює певні труднощі для фізичних осіб у питанні вибору тієї чи іншої системи соціального захисту. Щоб конвенції та рекомендації МОП повноцінно запрацювали в Україні, необхідно перш за все визначити їх галузеву належність, що дасть змогу вносити ці норми у відповідні розділи законодавства, зокрема і соціального, яке так чи інакше стосується регулювання відносин у сфері соціального страхування.

На сьогодні Україна ратифікувала 27 статей, у тому числі шість із дев'яти обов'язкових, і 74 пункти Європейської соціальної хартії⁶⁸⁸ (переглянутої). При цьому Україні залишилося ратифікувати три статті із дев'яти обов'язкових. Зокрема, це ст. 12 про право на соціальне забезпечення і ст. 13 про право на соціальну та медичну допомогу. Україна послідовно ратифікує конвенції МОП, і вже можна вести мову про окремий нормативно-правовий їх масив, який упорядковує відносини у сфері соціального страхування, що об'єктивно вимагає опрацювання розробки єдиної концепції застосування норм соціального страхування. Із цією метою в теоретичному та практичному плані потрібно реалізувати такі завдання: 1) удосконалити теорію соціально-страхового права стосовно з'ясування співвідношення норм міжнародного й національного права у процесі дослідження умов і змісту соціально-страхових відносин; 2) дослідити ефективність створеного в Україні конституційно-правового механізму регулювання соціально-

⁶⁸⁷ Ильин Ю. Д. Международное публичное право : Лекции / Ю. Д. Ильин. – М. : Юрист, 2002. – С. 9, 76.

⁶⁸⁸ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.

страхових відносин; 3) проаналізувати участь України в системі міжнародних договорів у сфері соціальних відносин; 4) з'ясувати їх місце в національному праві України; 5) розробити рекомендації та пропозиції до подальшого реформування законодавства України у світлі вимог міжнародного соціально-страхового права; 6) розкрити в контексті імплементації норм міжнародного права актуальні теоретичні та практичні проблеми, що виникають у зв'язку з визначенням правового статусу суб'єктів відносин у сфері соціального страхування, зокрема державних інституцій.

Вступаючи до Ради Європи – найбільш авторитетної гуманітарної організації, Україна ставила перед собою завдання йти шляхом демократичних інститутів, що відповідають розробленим європейською спільнотою стандартам і критеріям, а також мають у своїй основі визнання прав і свобод людини як вищої цінності. Як уже йшлося, свої функції держава виконує у правовій формі, через правове регулювання, за допомогою видання і застосування законів та інших нормативно-правових актів. У зв'язку з цим можна виділити три способи впровадження міжнародних норм про соціальне забезпечення: 1) безпосереднє застосування норм, що містяться в міжнародних актах, без трансформації їх у національне законодавство; 2) внесення таких норм в українські закони повністю або частково. Це стосується норм, що містяться в міжнародних правових актах, які ратифіковані в установленому порядку; 3) упровадження та реалізація в нормативно-правових актах внутрішнього законодавства, міжнародного досвіду у сфері соціального страхування, відображеного у відповідних міжнародних актах, до яких Україна не приєдналася.

Доцільно також узагальнити пропозиції щодо вдосконалення правової бази, необхідної для реалізації соціальної функції держави. По-перше, ратифікувати основні міжнародні акти у сфері захисту та забезпечення економічних, соціальних і культурних прав: Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»⁶⁸⁹ і Європейську

⁶⁸⁹ Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та

конвенцію про соціальне забезпечення та інші міжнародно-правові акти⁶⁹⁰. По-друге, прийняти закон про страхову медицину, проект якого⁶⁹¹ досить довгий час перебуває на розгляді Верховною Радою України.

Звичайно, безпосереднє регулювання прав і свобод громадян, гарантій їх захисту є суто внутрішньою справою кожної держави, на що вказує Статут ООН, у якому обов'язки держав виражені в узагальненій формі. Слідуючи названому документові, держави прагнуть створити належні умови для найбільш повної реалізації на практиці прав і свобод людини та громадянина. Суб'єктивне право громадянина на соціальне страхування може і повинно реалізуватися й захищатися не тільки національно-правовими, а й міжнародно-правовими способами. Нами подано досить докладний огляд існуючих в європейському та міжнародному праві норм та інститутів, що впливають на реалізацію прав і відновлення порушених прав учасників правовідносин у сфері соціального страхування. Це дає підстави для висновку, що європейському та міжнародному праву притаманна компактна система способів реалізації та захисту прав, універсальна для всіх держав – членів ЄС. При цьому визначені на території ЄС способи захисту вимог громадян можуть бути використані Україною в процесі формування національного законодавства у сфері соціального страхування. Міжнародний досвід, адаптований до умов України, може бути дуже корисним при реалізації завдань, пов'язаних з реалізацією прав громадян на соціальне страхування.

всеосяжних систем соціального забезпечення : узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013. – С. 53.

⁶⁹⁰ Європейський кодекс соціального забезпечення ETS № 48 (Страсбург, 16 квітня 1964 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_329.

⁶⁹¹ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597–1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

4.3. Система гарантій соціального страхування

Основним Законом України за людиною закріплено основоположні соціально-економічні права, де одним з головних є право на соціальний захист, який забезпечується соціальним страхуванням. А для того, щоб передбачені Конституцією України права не носили виключно декларативний характер, державі потрібно їх гарантувати, адже лише чітко визначені гарантії здатні вплинути на реалізацію проголошених законодавством прав, у тому числі в соціальній сфері, а саме щодо соціального страхування.

Проблемні питання системи гарантій соціального страхування досліджували такі вчені: В. М. Андрійв, Н. Б. Болотіна, О. В. Баклан, В. С. Венедиктов, Г. Г. Гогіташвілі, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, Л. П. Керб, І. Я. Кисельов та інші. Однак, не применшуючи наукових здобутків згаданих авторів, питання системи гарантій соціального страхування в Україні досі не було комплексно та ґрунтовно розглянуто, у зв'язку з чим є потреба проведення більш глибокого аналізу цієї тематики.

У тлумачному словникові «гарантія» розкривається як «порука в чомусь, забезпечення чого-небудь»⁶⁹². У загальному розумінні в Юридичній енциклопедії «гарантію» трактують як «один зі способів забезпечення виконання зобов'язань, який застосовується лише у відносинах між юридичними особами (поширене у цивільному праві визначення); термін походить від французького слова *garantie*, що означає забезпечення»⁶⁹³. Тим не менше, звісно, гарантія в цілому – ширше поняття, яке охоплює і відносини між фізичними людьми, між усім суспільством тощо, залежно від характеру відносин.

⁶⁹² Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 222.

⁶⁹³ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004 – Т. 6 : Т-Я. – С. 556.

Зокрема, гарантію розглядають як соціальне явище, що забезпечує досягнення конкретно визначеного результату, створення умов для функціонування певних суспільних відносин⁶⁹⁴. Отже, значення гарантії полягає у втіленні проголошеного в реальність його закріплення на практиці.

У законодавстві немає чітко встановленого визначення поняття «гарантія», яке б можна було застосовувати у всіх сферах суспільних відносин. Це, звісно, прогалина як у теорії, так і на практиці. Тому не випадково це питання викликає чимало дискусій у царині багатьох правових наук.

Щодо доктринальних дефініцій, то, наприклад, такі вчені, як О. В. Зайчук і Н. М. Оніщенко, визначають гарантії як систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини⁶⁹⁵. Н. В. Кохан надзвичайно влучно дає визначення гарантії як системи засобів, способів та умов, які встановлюються державою або угодою сторін, за допомогою яких сторони правовідносин можуть охороняти, захищати і відновити своє порушене право⁶⁹⁶. Більше того, дослідницею відзначено, що юридичні гарантії відіграють службову роль щодо прав та обов'язків, які складають ядро правового статусу особи. Виходячи з цього, вони забезпечують ефективне їх функціонування, а також безпосередньо впливають на їх обсяг. Сутність гарантії полягає у забезпеченні здійснення прав, виконання обов'язків, встановлення ефективного механізму їх захисту й охорони⁶⁹⁷.

Також гарантії трактуються як умови й особливі юридичні

⁶⁹⁴ Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 130.

⁶⁹⁵ Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 35.

⁶⁹⁶ Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Кохан Наталія Василівна; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 39.

⁶⁹⁷ Там само. – С. 28.

механізми, що повинні забезпечити фактичну реалізацію законоположень⁶⁹⁸, тобто сутність гарантій полягає у забезпеченні реалізації правових норм. Фактично вони покликані довести, що положення законодавства носять не лише декларативний характер, а є реальними та дієвими.

На думку В. Ф. Погорілко, юридичні гарантії належить вважати специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина. Першочергового значення вони набувають у процесі практичної реалізації суб'єктивних прав громадян. Звернено увагу також на те, що саме гарантіями є передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини та громадянина⁶⁹⁹. Ця думка ґрунтовна та своєрідна, проте ми переконані, що гарантії є втіленням самого забезпечення, яке передбачає різні засоби, однак гарантії не є тотожними терміну «засоби».

В. Ф. Сиренко визначає гарантії прав як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації прав громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного чи неналежного здійснення, захист прав від усіх порушень⁷⁰⁰. Звідси можна вивести таку складову характеристику гарантій як явищ, які уможливають здійснення чогось.

В. Д. Шахов переконаний, що гарантіями є різні правові інститути, принципи, різноманітні пільги, переваги, заохочення⁷⁰¹. Що ж, такий підхід оригінальний, але з цього приводу можемо тільки зазначити, що принципи, пільги,

⁶⁹⁸ Алексеев С. С. Право и перестройка : вопросы, раздумья, прогнозы / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1983. – С. 135.

⁶⁹⁹ Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 1999. – С. 204.

⁷⁰⁰ Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан / В. Ф. Сиренко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 76.

⁷⁰¹ Шахов В. Д. К вопросу о понятии юридических гарантий в трудовом праве / В. Д. Шахов // Сборник ученых трудов : Новая кодификация законодательства и развитие трудового права. – Свердловск : Свердловский юридический ин-т, 1974. – Вып. 35. – С. 79.

переваги та заохочення покликані сприяти, укріплювати гарантії, частково є засобами і чинниками та факторами, які допомагають гарантіям у реалізації.

Є в науці аргументований підхід такого характеру, відповідно до якого гарантії виступають як обов'язок держави стосовно створення системи передумов, умов, закріплених у законодавстві засобів і способів, які забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття і реалізації своїх прав і свобод, їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист⁷⁰².

На думку А. Ф. Нікітіна, гарантії – це обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні та культурні умови для реалізації її прав і свобод, а також діяльність міжнародних і державних організацій щодо захисту прав людини⁷⁰³. Точка зору ця також є ґрунтовною, проте вона не враховує аспекту охорони прав.

Отож, гарантія – це явище, яке уможливорює забезпечення існування конкретної моделі суспільних відносин. Вона відображена у правових нормах чинного законодавства, відповідно до якої кожен матиме рівні правові можливості щодо набуття, реалізації, охорони та захисту своїх прав і свобод.

Соціальна цінність гарантій визначається джерелом їх встановлення. Враховуючи те, що держава є найавторитетнішим з усіх суб'єктів існуючого суспільства, який справді може втілювати на практиці певні ідеї і погляди, державні гарантії прав й інтересів особи потрібно визнати найбільш соціально цінними. Основною їхньою функцією є забезпечення виконання державою й іншими суб'єктами зобов'язань у сфері реалізації прав особистості. Вони виступають як умови та засоби, що надаються

⁷⁰² Введенська В. В. Постраждалих від злочину: права, гарантовані Конституцією у Кримінально-процесуальному кодексі відсутні / В. В. Введенська // Науковий вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутрішніх справ: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2006. – Спец. випуск. – № 1 (28). – С. 148.

⁷⁰³ Словарь-справочник по праву / Сост. А. Ф. Никитин. – М.: Акалис, 1995. – С. 76.

особі для здійснення своїх прав. Головним призначенням гарантій є забезпечення безперешкодного фактичного здійснення права, яке відбувається насамперед шляхом створення умов для його реалізації, а також забезпеченням охорони і захисту. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, зокрема задоволенням майнових і особистих немайнових інтересів громадян⁷⁰⁴.

Досліджуючи питання гарантій у сфері соціального страхування, О. Є. Мачульська у вузькому сенсі саме поняття «соціальний захист» розглядає як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя⁷⁰⁵.

Ми ж під гарантіями у сфері соціального страхування розуміємо явище, яке уможливило забезпечення існування конкретної моделі суспільних відносин у сфері соціального страхування, яка відображена у правових нормах чинного законодавства, відповідно до якої кожен застрахований має рівні правові можливості щодо набуття, реалізації, охорони і захисту своїх прав і свобод у сфері соціального страхування, а страхувальники та страховики якісно виконують покладені на них обов'язки. Беззаперечно, гарантії у сфері соціального страхування є запорукою стабільності у державі в економічному та соціальному аспектах.

У теорії права досить поширений поділ гарантій на загальні та спеціальні⁷⁰⁶. Тому вважаємо за необхідне розглянути спершу загальні гарантії у сфері соціального страхування, тобто такі гарантії, які стосуються кожного з видів соціального

⁷⁰⁴ Матузов Н. И Теория государства и права : Учебник / Н. И Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – С. 275.

⁷⁰⁵ Мачульская Е. Е. Проблемы социального страхования в современных условиях / Е. Е. Мачульская / Трудовое право и право социального обеспечения. Актуальные проблемы. – М. : Проспект, 2000. – С. 47-48.

⁷⁰⁶ Хмелевська Н. В. Поняття гарантій забезпечення правової допомоги громадян в Україні / Н. В. Хмелевська // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (20). – С. 106.

страхування. Загальні гарантії – базові та властиві кожній сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Перш за все це державно-правова гарантія, і це означає, що держава (від імені якої діють конкретні уповноважені органи та посадові особи) забезпечує створення системи соціального страхування. Приймають закони (правова складова), на основі яких устанавлюють процеси, пов'язані із сплатою внесків застрахованими особами чи страхувальниками, та зобов'язання держави здійснювати виплати у разі настання страхового випадку по відношенню до конкретної людини.

Державними соціальними гарантіями у загальному розумінні (включаючи й у сфері соціального страхування) є, як це визначено Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму⁷⁰⁷.

Також при аналізі даної гарантії зауважимо, що, перш за все, це впливає зі ст. 46 Основного Закону, де передбачено, що громадяни мають право на забезпечення їх у випадку повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, зокрема у старості й в інших випадках, що передбачені законом. Це право, згідно із ч. 2 цієї статті, гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Наступна гарантія, яка впливає з попередньої, – гарантованість надання соціальних виплат і соціальної допомоги (пенсії та інше), які є головним джерелом існування, повинні

⁷⁰⁷ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017–III // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 48. – Ст. 409.

забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, що встановлений законом⁷⁰⁸. За таких умов держава не має права виплачувати застрахованій особі, відносно якої настав страховий випадок, соціальні виплати у грошовому розмірі, нижчому за встановлений прожитковий мінімум згідно з чинним законодавством.

Третьою гарантією є підвищений рівень соціальних гарантій щодо застрахованих осіб у системі соціального страхування⁷⁰⁹. Порівняно з іншими особами в суспільстві, держава має більші зобов'язання перед застрахованими особами, у зв'язку з чим в останніх вищий соціальний статус в аспекті соціального забезпечення. Це не порушує принципу рівності, а навпаки – підтверджує принцип справедливості, адже останні вносять страхові внески у страхові фонди, тоді як інші (незастраховані особи в системі соціального страхування) цього не роблять.

Ще одна гарантія – захист своїх законних прав та інтересів у сфері соціального страхування відповідно до порядку та умов, передбачених чинним законодавством. Так, насамперед, Конституцією України передбачено право людини та громадянина захищатися в суді. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це ж стосується і сфери соціального страхування. Якщо права застрахованої особи порушені, то вона може звернутися до суду.

Ця гарантія проявляється також у тому, що всі мають право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Більше того, якщо на його Батьківщині цього не буде забезпечено, він має право після використання всіх національних засобів правового захисту

⁷⁰⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷⁰⁹ Прилипко С. М. Деякі питання соціального страхування / С. М. Прилипко // Пробл. законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 90-91.

звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна⁷¹⁰. Крім цього, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань, у тому числі це стосується і застрахованих осіб у системі соціального страхування.

П'ятою загальною гарантією у сфері соціального страхування є встановлення соціальних стандартів. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», державні соціальні стандарти у сфері доходів населення встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики. У ст. 8 цього ж Закону мовиться про те, що державні соціальні нормативи у сфері надання соціальних послуг встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. І з цією метою визначаються: перелік, види і обсяги соціальних послуг, які надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів та страхових фондів⁷¹¹.

Отже, загальні гарантії спрямовані на забезпечення усіх чотирьох існуючих видів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування (і, звісно, повинні належати і до п'ятого – медичного загальнообов'язкового державного соціального страхування – коли воно буде впроваджено).

Переконані, що є необхідність закріпити в Основах

⁷¹⁰ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷¹¹ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017–III // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 48. – Ст. 409.

законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування перелік загальних гарантій, які стосуються кожного виду загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Щодо спеціальних гарантій у сфері соціального страхування, то це ті гарантії, які спрямовані на забезпечення реалізації обов'язків перед застрахованими особами по конкретному виду в системі соціального страхування.

Отже, проаналізуємо спершу загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Із Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» випливають наступні гарантії: 1) мінімальна пенсія – державна соціальна гарантія, розмір якої визначається цим Законом. Тобто, кожному застрахованому у випадку настання соціального випадку (старості) держава зобов'язана виплачувати мінімальну пенсію в гарантованому розмірі, тобто не менше, ніж суму, передбачену цим Законом; 2) законність – держава створює всі необхідні умови для функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових та інших прав і законних інтересів осіб щодо здійснення пенсійних виплат і їх пенсійних активів, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках. Більше того, держава бере на себе зобов'язання створити всі належні умови для діяльності страхових організацій та гарантує дотримання ними законодавства з метою захисту майнових й інших прав та законних інтересів осіб, які отримують довічні пенсії відповідно до закону. Дефіцит коштів Пенсійного фонду для фінансування виплати пенсій у солідарній системі (перевищення видатків над доходами, включаючи і з урахуванням резерву коштів Пенсійного фонду) покривається за рахунок коштів Державного бюджету України. За умови недостатності виділених із Державного бюджету України коштів по бюджетних програмах, що мають зв'язок із розмежуванням джерел виплати пенсій між Державним бюджетом і Пенсійним фондом, пенсії, визначені законодавством для відповідних категорій громадян, виплачуються в повному обсязі за рахунок власних надходжень

Пенсійного фонду. Отже, у загальному розумінні держава є гарантом дотримання прав та законних інтересів застрахованих осіб і у випадку потреби вживає заходів для усунення порушень. Держава гарантує своєчасність та повноту виплат із солідарної пенсійної системи. Вона також створює умови для існування загальнообов'язкової накопичувальної системи та гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів застрахованих осіб стосовно пенсійних активів, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках⁷¹². Проте якісних умов для існування загальнообов'язкової накопичувальної системи досі не створено, що пов'язано з багатьма факторами, включаючи економічний та політичний (недовіра населення).

Тож, як бачимо, недоліком у вищезазначеному Законі є відсутність чіткого та конкретного переліку гарантій щодо цього виду загальнообов'язкового державного соціального страхування. Завдяки введенню гарантій у Законі можна буде створювати механізми реалізації пенсійних прав, буде можливість несення реальної відповідальності уповноваженими особами за невиконання обов'язків.

У доктрині є думка, що важливою гарантією для застрахованих потрібно вважати чітко визначені підстави, які тягнуть втрату прав відносно внесків, а також втрату чи призупинення права на одержання пенсії⁷¹³. Ми підтримуємо таку позицію, оскільки визначення підстав є способом до змін відносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на краще.

В. М. Андріїв виділяє такі види саме процесуальних гарантій у пенсійному забезпеченні. За колом осіб, на яких поширюють свої дії процесуальні гарантії, і за колом праводносин: гарантії, що поширюються на всіх пенсіонерів, і

⁷¹² Оклеї І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Оклеї Ляна Вікторівна; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – С. 85.

⁷¹³ Там само. – С. 41.

соціальні гарантії для окремих їх категорій; за юридичним змістом: гарантії, спрямовані на забезпечення повноти реалізації пенсійних прав, та які не впливають на обсяг матеріальних прав у пенсійному забезпеченні; за стадіями розвитку пенсійного правовідношення – гарантії, які виникають: на стадії звернення за пенсією, на стадії подання до призначення пенсії, на стадії виплати пенсії⁷¹⁴. Такий підхід цікавий та обґрунтований. Важливо, щоб держава забезпечувала існування гарантій на кожному етапі існування відносин у сфері соціального страхування.

Наступними розглянемо гарантії у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. У ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачено, що держава гарантує кожному застрахованому громадянину забезпечення прав у страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання⁷¹⁵. Не можна цілком погодитися з такою позицією законодавця, адже наявна одна стаття, яка в загальному виражає гарантованість державою прав застрахованих осіб, насправді не відображає своєї правової природи, у зв'язку з чим є потреба у прийнятті законодавцем нової редакції закону, включаючи всі необхідні гарантії для забезпечення максимально ефективного рівня соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Необхідно закріпити чіткі положення:

⁷¹⁴ Андрійв В. М. Класифікація і юридичне значення трудового стажу в праві соціального забезпечення / В. М. Андрійв // Право України. – 1997. – № 5. – С. 47-49.

⁷¹⁵ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

1) розмір суми, яка відшкодовується у разі настання страхового ризику; 2) термін, протягом якого ця сума повинна бути перерахована; 3) інші (додаткові) допомоги чи послуги, які надаються застрахованій особі, а також членам її сім'ї.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» зазначено, що завданням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є встановлення гарантій щодо захисту прав громадян на отримання матеріального забезпечення, а також соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (в тому числі догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності і пологів, смерті громадянина чи члена його сім'ї⁷¹⁶. Хоч завдання встановлення гарантій і вказано, проте їх так і не закріплено у цьому нормативно-правовому акті. Переконані, що неможливо створити в країні таку систему соціального страхування, яка би задовольняла соціально-побутові потреби громадян у разі настання соціального випадку, якщо не передбачено законодавством гарантій, завдяки яким діють усі механізми щодо трансформації норм, котрі носять декларативний характер, у норми, які реально надають людині права, якими вона користується і від яких є соціальна користь.

Положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено: 1) держава надає гарантії реалізації застрахованими особами своїх прав – тобто реальність користування та розпорядження своїми правами, що передбачає їх реальну цінність у суспільстві; 2) держава виступає гарантом забезпечення застрахованих осіб, а також гарантує їм надання відповідних соціальних послуг Фондом. Указане свідчить про те, що держава зобов'язана застосувати усі можливі правові засоби,

⁷¹⁶ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

способи і заходи для реалізації прав застрахованої особи на соціальну допомогу та соціальні виплати у разі настання соціального випадку, передбаченого законодавством. Зокрема, це означає, що ненадання Фондом соціальних послуг застрахованій особі соціальних послуг за таких умов є неприпустимим; 3) гарантія нагляду та контролю у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, уповноважений безперешкодно здійснювати в адміністративних приміщеннях робочих органів виконавчої дирекції Фонду перевірки з питань призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг й інших видів матеріального забезпечення, що передбачені загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, ознайомлюватися під час перевірок з інформацією, документами та матеріалами й одержувати від Фонду потрібні для виконання повноважень копії чи витяги з документів⁷¹⁷.

Щодо загальнообов'язкового державного медичного страхування, то, звичайно, вести мову про його гарантії не обґрунтовано ні з теоретичного, ні з практичного погляду, оскільки хоч і розроблено проект, однак досі не прийнято закону, який би регулював це питання та визначав гарантії в такому виді соціального страхування.

При цьому зауважимо, що в проекті Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» передбачено гарантії як принцип забезпечення державою гарантованого фінансування обов'язкового медичного страхування, тобто закріплено гарантію фінансування

⁷¹⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

загальнообов'язкового державного медичного страхування⁷¹⁸.

Підсумовуючи, констатуємо, що станом на сьогодні гарантії у сфері соціального страхування розвинені на слабкому рівні у законодавстві, більше того, вони не діють на практиці, що негативно впливає на всі соціальні процеси. Отож можна резюмувати, що є нагальна потреба здійснення реформування законодавства з метою вдосконалення правового регулювання гарантій по кожному з видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Адже завдяки гарантіям визначається механізм реалізації всіх соціальних прав, а також пріоритет держави у веденні соціальної політики.

4.4. Відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування

Основний Закон проголосив Україну соціальною та правовою державою, де життя, здоров'я і безпека (в тому числі соціально-побутова і матеріальна) є найвищими соціальними цінностями. Державна соціальна політика відповідно до цього спрямована на подолання всіх негативних факторів, які здатні впливати на порушення прав громадян, включаючи і права у сфері соціального страхування. Кожній людині, наділеній правами, згідно з чинним законодавством у сфері соціального страхування (застрахована особа), повинні бути забезпечені охорона правового становища, а в разі порушення її прав – захист. Ураховуючи сучасний стан, підкреслимо, що в системі соціального страхування часто порушуються права громадян, унаслідок чого є потреба проведення ґрунтовного наукового аналізу питання відповідальності.

Питання відповідальності за порушення прав громадян у сфері соціального страхування тією чи іншою мірою досліджували такі вчені: В. В. Андріїв, Н. Б. Болотіна, О. В. Баклан, В. С. Венедиктов, Г. Г. Гогіташвілі, В. В. Жерна-

⁷¹⁸ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.

ков, М. І. Іншин, Л. П. Керб, І. Я. Кисельов, І. О. Лаврінчук, М. В. Лушнікова, Є. В. Назаренко, С. Г. Приходько, Ю. М. Прокочук, Н. М. Хуторян та інші. Усе ж це питання розглядалося науковцями частково і не носило комплексного характеру, що й зумовлює актуальність проведення нашого наукового дослідження.

У загальному розумінні термін «відповідальність» є категорією не лише етики, а й права. Категорія ця покликана відображати специфічне соціальне й морально-правове ставлення особи до суспільства і характеризується виконанням свого морального обов'язку і правових норм⁷¹⁹. Вважається, що відповідальність виникає внаслідок соціальної потреби узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин як сферою меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства (чи класу) до індивіда, як невідворотність надавати звіт за свою поведінку перед особою або організацією, які мають право закликати до звіту⁷²⁰. Відповідальність має тісний зв'язок із існуванням держави та суспільства. Саме соціальна відповідальність є основною, а всі інші – похідними від неї. Одним із видів соціальної відповідальності є юридична відповідальність.

Сутність юридичної відповідальності полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних і юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, які забезпечуються у примусовому порядку державою. Юридична відповідальність є правовідносинами між державою в особі її органів (суду, спеціальних інспекцій тощо) та безпосередньо правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо). Класичними видами юридичної відповідальності вважаються адміністративна, дисциплінарна, кримінальна і

⁷¹⁹ Философский словарь / Под ред. И. Фролова. – 4-е изд. – М., 1980. – С. 267.

⁷²⁰ Маліновська В. М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / В. М. Маліновська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 2. – С. 59.

цивільна відповідальність⁷²¹.

Юридична відповідальність слугує таким вагомим елементом правового регулювання суспільних відносин, сутність якого криється у цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів завдяки юридичним засобам. За допомогою комплексного впливу стає можливим належне впорядкування суспільних відносин, надання їм чіткої системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості. Наявність права як регулятора суспільних відносин в усі часи обумовлене саме потребою підтримувати правопорядок у неоднорідному, сповненому внутрішніх протиріч суспільстві задля запобігання будь-яким небажаним відхиленням від встановлених правил поведінки⁷²². Отже, відповідальність покликана стабілізувати правовідносини, реагувати на правопорушників у системі та реалізовувати соціальну справедливість.

Юридична відповідальність є особливою серед інших видів соціальної відповідальності, адже відрізняється формальною визначеністю, обов'язковим дотриманням правових норм, державним контролем за їх виконанням, застосуванням до правопорушника державного примусу, запобіганням правопорушенням, а також і охороною правопорядку. Звідси можна резюмувати, що вона забезпечує охорону особистих, соціальних благ і гарантує застосування інших охоронних правових інститутів⁷²³.

О. С. Іоффе, аналізуючи сутність поняття «юридична відповідальність», зазначає, що під нею потрібно розуміти саме

⁷²¹ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998 – Т. 1 : А-Г. – С. 437.

⁷²² Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності : поняття, принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. – 2010. – № 10 (121). – С. 42.

⁷²³ Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О. І. Іванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 23.

санкцію за правопорушення, а також наслідок, який передбачено нормою права у разі її недотримання⁷²⁴. Переконані, що це визначення ґрунтовно відображає правову природу і призначення інституту юридичної відповідальності, адже завдяки застосуванню санкції держава демонструє свій вплив на тих, хто не піддається правилам загального встановленого порядку.

Ведучи мову про відповідальність у сфері соціального страхування, відзначимо, що науковцем В. В. Андрієвою запропоновано у процесі прийняття Кодексу загальнообов'язкового державного соціального страхування створити VI Розділ, який буде присвячено питанню відповідальності у сфері соціального страхування. Авторка зауважила, що цей розділ має визначати всі наявні види відповідальності за порушення встановленого порядку використання страхових коштів; за невиконання чи неналежне виконання страховиком умов загальнообов'язкового державного соціального страхування; осіб, які надають соціальні послуги; застрахованої особи за незаконне одержання матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а також вирішення спорів, що тягне за собою ця відповідальність⁷²⁵.

Станом на сьогодні базові засади відповідальності за порушення прав громадян у сфері соціального страхування, тобто відповідальність страхувальників і страховиків, передбачені, насамперед, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а детальніше – розділом 7 (ст. 28-30). Перш за все, згідно зі ст. 28, роботодавці несуть відповідальність за шкоду, яка заподіяна застрахованим особам чи страховикам у результаті невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків із

⁷²⁴ Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М., 1975. – С. 75.

⁷²⁵ Андрієв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Андрієв Валентина Василівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – С. 57-58.

загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до чинного законодавства. Заклади охорони здоров'я, а також заклади професійної реабілітації та громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам, несуть цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам чи страховикам у результаті фальсифікації документів про обсяги і якість наданих послуг. Достовірність таких документів перевіряється виконавчими органами цільових страхових фондів. Роботодавцю забороняється вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до прийняття ним разом із застрахованою особою спільного рішення, яке може згодом завдати шкоди цій особі. Зокрема, ст. 29 цього Закону передбачено відповідальність і щодо страховиків за невиконання чи неналежне виконання умов страхування, а саме за шкоду, завдану застрахованим особам у результаті несвоєчасного та неповного надання матеріального забезпечення і соціальних послуг, що встановлені законодавством. Отже, відповідно до положень цього Закону, суб'єктами відповідальності за порушення прав застрахованих осіб є роботодавці, заклади охорони здоров'я, заклади професійної реабілітації, громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам, а також цільові страхові фонди (з пенсійного страхування; медичного страхування (не чинний досі); страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; страхування на випадок безробіття).

Що ж до відповідальності за порушення прав громадян відповідно до окремих законів, то насамперед розглянемо положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Ст. 106 передбачено, що виконавчі органи Пенсійного фонду застосовують до банків такі фінансові санкції: 1) за несвоєчасне перерахування чи несвоєчасне зарахування на банківські рахунки органів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду сум страхових внесків, фінансових санкцій, сум інвестиційного доходу, що одержаний від інвестування коштів Накопичувального фонду, за несвоєчасне перерахування за платіжними документами виконавчих органів

Пенсійного фонду та несвоєчасне зарахування на банківські рахунки сум коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду, які використовуються на цілі, передбачені цим Законом, нараховується пеня з розрахунку 0,1% зазначених сум, розрахована за кожен день прострочення їх перерахування (зарахування) і накладається штраф у розмірі 10% своєчасно незарахованих (неперерахованих) сум. Цією статтею, зокрема, передбачено, що виконавчими органами Пенсійного фонду за несвоєчасну виплату і доставку сум пенсійних виплат одержувачам або несвоєчасне зарахування їх на банківські рахунки пенсіонерів або несвоєчасне повернення на банківські рахунки виконавчих органів Пенсійного фонду або Накопичувального фонду сум коштів, які не використані з метою здійснення пенсійних виплат, за умови своєчасного та у повному обсязі їх фінансування, на організації, включаючи банки, які здійснюють виплату і доставку пенсій, накладається штраф у розмірі своєчасно не виплачених, не доставлених або ж не зарахованих чи своєчасно не повернених сум пенсійних виплат. У випадку оскарження страхувальниками, банками і організаціями, які здійснюють виплату і доставку пенсій, вимоги про сплату недоїмки чи рішення про накладення штрафу нарахування пені зупиняється з дня подання скарги до органу Пенсійного фонду чи позову до суду⁷²⁶. Можна зробити висновок, що відповідальність, передбачена положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», детально розписана та передбачає детальні процедури притягнення відповідальної особи до юридичної відповідальності.

Науковий інтерес викликає п. 16 цієї ж статті, де передбачено право виконавчих органів Пенсійного фонду накладати адміністративні стягнення на посадових осіб, які вчинили правопорушення, за наступних умов: 1) приховування (заниження) суми заробітної плати (виплат, доходу), на яку нараховуються страхові внески; 2) порушення встановленого

⁷²⁶ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

порядку нарахування, обчислення та строків сплати страхових внесків; 3) ухилення від взяття на облік чи несвоєчасне подання заяви про взяття на облік страхувальника як платника страхових внесків; 4) неподання відомостей про обставини, що спричиняють зміни юридичного статусу страхувальника, порядку сплати ним страхових внесків; 5) порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами Пенсійного фонду і Накопичувального фонду; б) неподання, несвоєчасного подання, подання не за встановленою формою звітності щодо страхових внесків, коштів Пенсійного фонду і Накопичувального фонду або подання недостовірних відомостей, що використовуються в системі персоніфікованого обліку, та іншої звітності і відомостей, які передбачені цим Законом; 7) несплати чи несвоєчасної сплати страхових внесків, включаючи авансові платежі. Також зауважимо, що посадові особи суб'єктів солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування, винні у порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність відповідно до закону⁷²⁷. Такі положення вважаємо цілком ґрунтовними і такими, що відповідають вимогам стану розвитку соціального страхування.

Також посадовим особам виконавчої дирекції Пенсійного фонду заборонено отримувати винагороду в будь-якому вигляді від компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача-аудитора, а також від пов'язаних осіб зазначених суб'єктів (ст. 107)⁷²⁸. Однак, по-перше, не встановлено чітко, які особи вважаються пов'язаними із зазначеними суб'єктами, що свідчить про оціночний характер норми, а, по-друге, ми переконані, що необхідності у такій статті немає, оскільки на такі випадки поширюється законодавство у сфері протидії та запобігання корупції.

⁷²⁷ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

⁷²⁸ Там само.

Ч. 2 ст. 108 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що збитки, які завдані учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування у результаті невиконання чи неналежного виконання умов договору компанією з управління активами, відшкодовуються за рахунок її резервного фонду, а у випадку його недостатності – за рахунок власного майна компанії з управління активами. При цьому варто зауважити, що дані збитки не можуть відшкодовуватися за рахунок коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду. Згідно зі ст. 109, радник з інвестиційних питань несе відповідальність усіма коштами і майном, що належать йому на праві власності, за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього обов'язків відповідно до законодавства та укладеного з ним договору. Також цим Законом передбачено і відповідальність організації, яка здійснює виплату і доставку пенсій (ст. 110), страхової організації (ст. 111), аудитора (ст. 112).

На нашу думку, положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено усі важливі аспекти у контексті відповідальності за порушення прав застрахованих осіб, враховано відповідальність кожного учасника у правовідносинах щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими поховання» передбачено, що страхувальники й інші отримувачі страхових коштів у випадку порушення порядку використання страхових коштів відшкодовують Фонду у повному обсязі неправомірно витрачену суму страхових коштів та/або вартість наданих соціальних послуг та сплачують штраф у розмірі 50% такої суми. За несвоєчасне повернення чи повернення не в повному обсязі страхових на страхувальників та інших отримувачів коштів Фонду накладається штраф у розмірі 10% несвоєчасно повернених або повернених не в повному обсязі страхових коштів. Також нараховується пеня у розмірі 0,1 відсотка зазначених сум коштів, розрахована за кожний день

прострочення платежу⁷²⁹. Як бачимо, основний акцент ставиться на майнову відповідальність.

Щодо страховиків, то за порушення законодавства у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, а також за шкоду, що заподіяна застрахованим особам у результаті невиконання, несвоєчасного чи неповного виконання умов загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, що зумовлені похованням, Фонд, його органи, працівники виконавчої дирекції і виконавчих дирекцій відділень Фонду несуть відповідальність згідно з законодавством. Крім цього, страховик та страхувальники забезпечують конфіденційність інформації у цій сфері щодо особистих даних застрахованих осіб⁷³⁰. Отже, виходячи з проведеного аналізу, відзначимо, що цей Закон порівняно з попереднім (у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування) не охоплює усі конкретні випадки стосовно відповідальності за порушення прав громадян у сфері соціального страхування.

У ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» визначено, що Фонд соціального страхування від нещасних випадків несе відповідальність згідно із законодавством за шкоду, що заподіяна застрахованим особам у результаті невиконання, несвоєчасного або неналежного виконання умов страхування, встановлених законодавством. Безпосередньо самі працівники Фонду соціального страхування від нещасних випадків за порушення законодавчих чи інших нормативно-правових актів про страхування від нещасного випадку несуть відповідальність згідно із законодавством

⁷²⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

⁷³⁰ Там само.

України. За шкоду, заподіяну застрахованим особам чи Фондові соціального страхування від нещасних випадків унаслідок фальсифікації даних про обсяги та якість наданих послуг, несуть цивільно-правову відповідальність заклади охорони здоров'я, заклади професійної реабілітації та громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам. Страхувальник же несе відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованому внаслідок невиконання своїх обов'язків зі страхування від нещасного випадку, відповідно до закону. Також притягнення страхувальника до відповідальності передбачається за порушення порядку використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності, несвоєчасне або неповне їх повернення, несвоєчасне подання чи неподання встановленої звітності, зокрема подання недостовірної звітності стосовно страхових коштів, несвоєчасне інформування Фонду соціального страхування від нещасних випадків про річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, що відбулися на підприємстві, про зміни технології робіт або виду діяльності підприємства. Також даним Законом передбачена відповідальність за порушення вимог збирання, зберігання, використання і поширення інформації у сфері страхування від нещасного випадку⁷³¹. Отже, можна констатувати, що цей Закон досить якісно регулює питання відповідальності за порушення прав громадян у сфері соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» у розділі VII передбачає ряд положень про відповідальність за порушення

⁷³¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.

прав громадян у сфері соціального страхування. Так, визначено, що фонд несе відповідальність згідно із законодавством України за шкоду, що заподіяна особам у результаті несвоєчасного чи неповного надання забезпечення, яке передбачене цим Законом. Роботодавець несе відповідальність відповідно до законодавства за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених ч.2 цієї статті. Ст.38 цього Закону деталізовано, що роботодавець несе відповідальність за: порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне чи неповне їх повернення; несвоєчасне подання чи неподання відомостей, що встановлені цим Законом; подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду. За порушення порядку використання роботодавцем коштів Фонду накладається штраф у розмірі наданої Фондом суми, використаної з порушенням. Більше того, своєчасно не сплачені фінансові санкції й адміністративні штрафи стягуються зі страхувальника в дохід Фонду у порядку, встановленому законом⁷³².

Відповідальності за порушення прав громадян у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування не передбачено, оскільки досі Законом не введено в дію правові норми, не прийнято жоден з існуючих законопроектів по цій сфері.

Отже, ми з'ясували, що відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування наділена наступними ознаками: 1) похідний характер від гарантій, що встановлені у сфері соціального страхування, полягає в тому, що у разі, коли хтось із учасників ухиляється від виконання своїх обов'язків чи виконує їх неналежно, держава притягує його до відповідальності; 2) виховний характер – метою притягнення до відповідальності є потреба вказати про соціально-правові пріоритети держави у суспільстві, перевиховати того, хто вчиняє правопорушення проти соціальних прав застрахованих осіб; 3) реальність – у зв'язку з притягненням уповноважених

⁷³² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

органів і осіб до відповідальності держава утверджує панування норм права (верховенство права), а не лише їх фіктивний та декларативний характер.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можемо констатувати, що відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування є важливим елементом встановлення правової та соціальної держави. Сутність такої відповідальності полягає у вихованні правопорушників, потребі привчити їх до поваги стосовно застрахованих осіб, їх прав і законних інтересів. Відповідальність є надзвичайно важливою складовою в забезпеченні дієвості усіх норм права у сфері соціального страхування, адже у протилежному випадку правові норми втрачають цінність.

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

5.1. Основні тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування

Сьогодні, як ніколи раніше, гостро стоїть питання щодо модернізації правового регулювання соціального страхування, враховуючи при цьому необхідність модернізації системи національної економіки з метою підвищення рівня соціального добробуту населення. Україна в ст. 1 Конституції проголосила себе соціальною державою, найвищою соціальною цінністю в якій визнається людина, її життя, здоров'я, честь і гідність⁷³³. Проте, на жаль, доводиться констатувати факт низького рівня соціальної захищеності громадян України. Останнє зумовлене багатьма факторами, одним із головних є якраз низький рівень правового регулювання соціального страхування.

В умовах сьогодення Україні необхідна модернізація правового регулювання соціальних та економічних відносин з огляду на конкуренцію на глобальному ринку. Перш за все йдеться про якісне підвищення процесу виробництва, модернізацію національної економіки до міжнародної економіки, підвищення відсотку наукомісткості⁷³⁴.

Ключовим питанням права соціального забезпечення

⁷³³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷³⁴ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 126.

України сьогодні є тенденції подальшого розвитку соціального страхування. Уже очевидним є той факт, що модернізація будь-якої сфери правового регулювання можлива винятково за умови теоретичного аналізу та вивчення заздалегідь окреслених проблем.

Питанням основних тенденцій подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування тією чи іншою мірою займались учені: Н. Б. Болотіна, В. Я. Буряк, А. О. Вольська, В. П. Галаганов, І. Ф. Гнибіденко, О. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, А. А. Казачан, В. В. Лазарев, Л. І. Лазор, О. М. Могильний, О. В. Москаленко, О. Є. Мачульська, В. Й. Плиса, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, Н. М. Хуторян, І. С. Ярошенко та інші. Разом з тим досі не представлений комплексний аналіз тенденцій подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування. Відповідно, з огляду на малодослідженість питання і його важливість, воно набуває в умовах сьогодення особливої актуальності.

Перш за все зазначимо, що соціальне страхування є найважливішим елементом державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків⁷³⁵.

При дослідженні тенденцій оптимізації правового регулювання соціального страхування в Україні варто розподіляти загальнообов'язкове соціальне страхування та добровільне соціальне страхування. Такий розподіл має принциповий характер при подальшому аналізі тенденцій. При цьому відзначимо, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати

⁷³⁵ Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні / В. Й. Плиса. – Львів, 2003. – С. 6-7.

годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом⁷³⁶.

Результатом розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні має стати наближення нашої держави до рівня провідних держав світу. При цьому успішність реформи залежатиме від рівня доходу на душу населення в Україні та в інших зарубіжних державах, а також зростання індексу людського розвитку.

А. О. Вольська наголошує, що подальша політика України повинна передбачати принаймні два вектори: 1) далекоглядна стратегія економічного розвитку держави з огляду на ті фінансово-економічні потрясіння, які Україна пережила під час економічної кризи 2008-2010 рр.; 2) створити політико-економічний механізм попередження економічного спаду економіки і, відповідно, зниження рівня соціального забезпечення населення України⁷³⁷.

При цьому модернізація соціальних і економічних відносин держави повинна передбачати розв'язання таких ключових проблем: 1) підвищення рівня та оптимізація економічної політики держави; 2) модернізація виробничої та технологічної основ економіки; 3) реформування та оптимізація системи соціального забезпечення. Для цього в державі наявним є єдиний дієвий інструмент – система реформ, спрямованих на оптимізацію національної економіки та системи соціального страхування⁷³⁸. Вважаємо, що підхід А. О. Вольської виражений та ґрунтовний, оскільки реформування та вдосконалення соціального страхування можна здійснити лише за умов

⁷³⁶ Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні / В. Й. Плиса. – Львів, 2003. – С. 6-7.

⁷³⁷ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 126.

⁷³⁸ Там само.

системного підходу змін у політиці, законодавстві й економіці. Однобічний підхід у частині реформування не тільки не поліпшить, але може погіршити існуючу ситуацію у сфері соціального страхування.

Ключове питання щодо структури, напрямів, характеру та обсягу реформ у соціально-економічній сфері зводиться до того, чи зможе Україна вийти за рамки історично сформованих СРСР установок суспільного, політичного та економічного життя, зокрема, чи буде ринок і надалі монополізований і корупційний? Наріжним каменем є проблема реального запровадження та домінування принципів економічної та політичної конкуренції, демократичності, прозорості і т.п. Отже, закономірна ситуація, що рівень системи соціального страхування, як і соціального забезпечення, напряму залежить від рівня розвитку національної економіки держави, оскільки ці категорії взаємозалежні в усіх відношеннях.

Запорукою ефективного реформування правового регулювання системи соціального страхування є чітке законодавче визначення сфер економічної відповідальності як держави, так і самого бізнесу. У протилежному випадку спостерігається тенденція до зростання рівня корупції та захоплення держави бізнесом або ж навпаки. Тому необхідно на законодавчому рівні визначити підстави та порядок відповідальності держави, підстави та порядок відповідальності приватних структур (бізнесу), порядок і випадки взаємної відповідальності держави та бізнесу.

Найпершою тенденцією соціального страхування буде реформування законодавства України в частині подолання існування тіньового сектора економіки, який має згубний вплив на систему всього соціального страхування. Тіньовий сектор економіки та трудових відносин спростили процедуру найму, у результаті чого працевлаштування осіб без трудового договору (контракту) перетворилося на буденність. Так, близько 15-30% українських працівників обслуговують тіньову економіку на регулярній основі. Найм без контракту дозволяє роботодавцеві заощаджувати на соціальних відрахуваннях і на зниженій оплаті праці, ігнорувати соціальні гарантії працівників. Серед причин виникнення тіньового сектора називають

незавершеність інституціональних ринкових перетворень, особливості менталітету, як наслідок – тривале панування тоталітарної ідеології, недосконалість податкової системи, надмірний податковий тиск на виробника⁷³⁹.

Тіньова частина ринку, займаючи суттєву частку, негативно позначається на розвитку системи соціального страхування. Виділяють три основні сегменти: 1) протизаконна економічна діяльність, у якій держава не зацікавлена і протидіє їй; 2) економічна діяльність, у якій держава зацікавлена, проте не має ефективних засобів для виведення її з тіні; 3) економічна діяльність на рівні домогосподарств, що найбільш важко піддається оцінці⁷⁴⁰.

Звертаємо увагу, що станом на сьогодні чинне законодавство України не містить чіткого механізму притягнення як роботодавців, так і працівників до відповідальності. З огляду на проведений нами аналіз вважаємо, що ст. 172 Кримінального кодексу України⁷⁴¹ потребує якісних змін, оскільки зі змісту наведеної норми не випливає кримінальна відповідальність як роботодавця, так і працівника за неофіційне або ж «тіньове» працевлаштування. Пропонуємо ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю» Кримінального кодексу України викласти у такій редакції:

«Стаття 172. Грубе порушення законодавства про працю

1. Неофіційне працевлаштування роботодавцем, виплата не відображених у видатковій відомості частини заробітної плати чи інших грошових коштів, незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення

⁷³⁹ Вольська А. О. Проблеми та напрямки розвитку соціального страхування на випадок безробіття в Україні / А. О. Вольська // 36. наук. пр. Подільського держ. аграрн. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. № 15. – С. 115.

⁷⁴⁰ Закревський В. Система загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Проблеми та шляхи розвитку / В. Закревський // Україна : аспект праці. – 2004. – № 5. – С. 27.

⁷⁴¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001 р. – № 25. – Ст. 131.

законодавства про працю –

караються штрафом від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, –

караються штрафом від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців».

У контексті дослідження основних тенденцій подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні вважаємо за необхідне законодавцю також деталізувати формулювання «грубе порушення законодавства про працю», яке використовується у ст.ст. 172, 173 Кримінального кодексу України⁷⁴². Так, аналіз правозастосовної практики, а також доктринальних підходів учених до цього питання дає нам підстави стверджувати, що відсутній єдиний підхід до розуміння. З огляду на це пропонуємо ст. 172 Кримінального кодексу України доповнити приміткою, в якій чітко врегулювати окреслені випадки притягнення до кримінальної відповідальності, виклавши її у такій редакції:

«Примітка. У цій статті під іншим грубим порушенням законодавства про працю слід розуміти будь-яке інше, крім перелічених у ч. 1 цієї статті, порушення законодавства про працю, яке істотним чином порушило право громадянина на працю».

З іншого боку, також вважаємо, що відповідальність за неофіційне працевлаштування повинен нести і сам працівник. У цьому випадку ми пропонуємо передбачити адміністративну

⁷⁴² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001 р. – № 25. – Ст. 131.

відповідальність у Кодексі України про адміністративні правопорушення⁷⁴³, доповнивши його наступною статтею: «**Стаття 41-4.** Відповідальність працівника, пов'язана із працевлаштуванням

Ухилення працівниками від офіційного працевлаштування, виконання фактичних трудових функцій без офіційного працевлаштування, а також ухилення від сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших обов'язкових платежів –

тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, крім порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Водночас роботодавець може вчиняти ріноманітні дії, спрямовані на ухилення від оформлення трудових відносин, проте прямо не відмовляє фактичному працівнику в такому оформленні. Тому варто було б доповнити Кодексі України про адміністративні правопорушення також і наступною статтею: «**Стаття 41-5.** Відповідальність роботодавця, пов'язана із працевлаштуванням

Ухилення роботодавцем або уповноваженим ним органом від оформлення трудових відносин із працівником, за наявності фактичних трудових відносин, а також ухилення від сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших обов'язкових платежів –

тягне за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, крім порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот

⁷⁴³ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Запропоновані норми щодо відповідальності як роботодавців, так і працівників у сфері дотримання трудового законодавства щодо офіційного працевлаштування має якісно поліпшити систему соціального страхування в Україні. Ці зміни до нормативних актів забезпечать: по-перше, пенсійне забезпечення працівників; по-друге, соціальне забезпечення працівників; по-третє, наповнення державного бюджету та бюджету Пенсійного фонду України. Окрім того, підвищення рівня офіційного працевлаштування та мінімізація «тіньових трудових правовідносин» забезпечить також приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів.

Варто звернути увагу, що станом на сьогодні Кабінет Міністрів України постановою від 5 березня 2014 р. № 90 «Деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення» ліквідував Державну службу зайнятості як централізовану систему державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики. До внесення змін до Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про зайнятість населення» органи державної служби зайнятості продовжують виконувати завдання та функції у сфері зайнятості населення, трудової міграції та соціального захисту від безробіття, а також функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і фінансуються за рахунок і в межах коштів, передбачених у бюджеті Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття⁷⁴⁴.

На основі цього можна констатувати, що сьогодні здійснюється тривала реформа Державної служби зайнятості. З огляду на це, вважаємо за необхідне передбачити обов'язок цього органу організувати систематичні державні заходи щодо посередництва між роботодавцями та студентами, які

⁷⁴⁴ Про деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 90 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 826.

бажають працевлаштуватись. При цьому пропонуємо роботодавцям, які беруть участь у відповідних заходах, надавати короткострокові податкові пільги, наприклад: 1) скасовувати сплату податків на 1 місяць; 2) знижувати сплату податків на 3% впродовж 6-ти місяців. Оскільки це питання потребує окремого аналізу та порівняльного дослідження, то вважаємо, що раціональним буде отримати відповідний висновок Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України, а також Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Отже, тенденція реформування законодавства України в частині подолання існування тіньового сектора економіки є тим необхідним кроком, який Україна повинна зробити в умовах сьогодення. Аналіз наявної ситуації свідчить про те, що високий коефіцієнт населення працює у так званій «сірій» економіці, тобто там, де не ведеться персоніфікований облік працівників. Зрозуміло, що в останньому випадку не сплачуються і страхові внески працівників. Одночасно актуальною залишається проблема високого відсотка безробітних. З огляду на це тенденція підвищення рівня легальної зайнятості є першочерговим орієнтиром для України.

У подальшому розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні буде необхідним подолання проблеми безробіття. При цьому вироблення та впровадження державної політики в умовах капіталістичних та інформаційних відносин зосереджується на підвищення рівня стабільної зайнятості населення, мінімізації та попередження соціально негативного явища – безробіття.

При цьому пріоритетного значення набувають питання активної політики зайнятості – сприяння повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, підвищення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття. Безробіття є неминучим супутником ринкової економічної системи, проблема безробіття має не лише соціальний аспект для суспільства в цілому, втрати від безробіття виявляються в недовиробництві національного доходу, скороченні податкових надходжень, значних видатків у зв'язку з наданням громадянам допомоги по безробіттю, погіршенні якісних характеристик

життя економічно активного населення тощо⁷⁴⁵.

З огляду на викладене цілком закономірне спрямування державної політики на зростання рівня конкурентоспроможності безробітних. При цьому, хоча методи та шляхи досягнення зазначеної мети у різних держав можуть суттєво різнитися, усі держави прагнуть до стабілізації високого рівня зайнятості працездатного населення, а також мінімізації стану незайнятості⁷⁴⁶.

Отже, однією з ключових тенденцій подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні буде саме соціальна політика держави, спрямована на забезпечення продуктивної зайнятості та попередження стрімкого зростання безробіття. А. Маршалл у своїх дослідженнях наголошує, що при цьому задіяні ринкові механізми, які сприяють установленню динамічної рівноваги попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці⁷⁴⁷. З огляду на це варто наголосити, що здійснення будь-якого реформування правового регулювання соціального страхування можливе лише за умови поєднання системного підходу як у частині економічного аналізу і стратегії, так і в частині правового аналізу та стратегії. Очевидний той факт, що здійснювати реформування без далекоглядних висновків і рекомендацій економістів буде неефективним або ж недієздатним.

А. О. Вольська в результаті проведеного аналізу дійшла висновку, що одним зі шляхів зниження рівня безробіття є активна політика зайнятості через реалізацію програм професійного навчання безробітних, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності незайнятого населення та громадських робіт, які доцільні в забезпеченні

⁷⁴⁵ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М., 1993. – С. 190.

⁷⁴⁶ Вольська А. О. Проблеми та напрямки розвитку соціального страхування на випадок безробіття в Україні / А. О. Вольська // Зб. наук. пр. Подільського держ. аграрн. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. № 15. – С. 475.

⁷⁴⁷ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М., 1993. – С. 190, 309, 350.

тимчасової зайнятості⁷⁴⁸. Вважаємо, що такого роду державні програми справді зможуть забезпечити відповідній категорії осіб достатній для нормальної життєдіяльності рівень доходу та послабити соціальну напруженість у суспільстві. На жаль, сьогодні в Україні на дуже низькому рівні розвинена система подолання безробіття шляхом перенавчання безробітних за напрямками, актуальними на ринку праці. На нашу думку, держава повинна залучати бізнес до соціальної політики в окресленому векторі. Науковцями розроблено чимало пропозицій з приводу цього питання. Так, Ю. В. Заячківський переконаний, що для подолання і зниження рівня безробіття в Україні необхідно проводити такі заходи: надання роботодавцям коштів на перекваліфікацію співробітників; відновлення ринку праці; відновлення роботи підприємств, а в результаті – створення нових робочих місць; поліпшення стану виробництва; дослідження ринку праці стосовно актуальності різних спеціальностей; застосування нових методів подолання безробіття, наприклад, громадських робіт⁷⁴⁹.

Усі заходи з регулювання безробіття повинні сприяти підвищенню ефективності становлення та використання людського капіталу в умовах інноваційно-інституціональних змін. Умови успішної реалізації визначених заходів з обмеження безробіття такі: поступове нарощування обсягів виробництва; сприяння внутрішньому та зовнішньому інвестуванню; збільшення державних витрат на стимулювання зростання виробництва; комплексне вжиття заходів з обмеження безробіття на усіх рівнях управління; надання пріоритетної ролі заходам з попередження безробіття; посилення значення спеціальних інститутів, покликаних реалізовувати напрями державної політики зайнятості на усіх рівнях; налагодження

⁷⁴⁸ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 140.

⁷⁴⁹ Заячківський Ю. В. Безробіття в Україні : проблеми і шляхи подолання / Ю. В. Заячківський // Економічні науки/5. Управління трудовими ресурсами. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58294.doc.htm.

зв'язків і запозичення позитивного досвіду відповідних організацій близького й далекого зарубіжжя з питань регулювання безробіття; підвищення рівня підготовки і мотивації праці працівників Державної служби зайнятості; створення спеціальних закладів з підготовки фахівців для роботи у сфері регулювання зайнятості та безробіття⁷⁵⁰.

А. В. Данилов і С. О. Кириченко дають такі рекомендації щодо регулювання рівня безробіття в Україні: 1) упровадження системи пільгового оподаткування з метою стимулювання роботодавців, які працевлаштовують молодь; 2) розвиток прогресивних технологій, які можуть забезпечити підвищення якості праці та створення більшої кількості робочих місць у регіонах; 3) надання субсидій випускникам курсів перекваліфікації, організація стажування незайнятих на підприємстві; 4) компенсація страхових вкладів роботодавцям у випадку, коли безробітні працівники працевлаштувалися; 5) моніторинг ринку праці з метою оптимізації кількості навчання і підвищення якості освітніх послуг; 6) розвиток професійної технічної освіти; 7) забезпечення доступу до бази даних вакансій, оперативне оновлення бази даних та підвищення якості вакансій; 8) збільшення можливостей для самостійного пошуку вакансій для осіб працездатного віку; 9) розробка механізму стимулювання роботодавців стосовно надання інформації про конкурентоспроможні робочі місця; 10) посилення взаємодії й координації роботи державних і приватних служб зайнятості⁷⁵¹.

Отже, у своїй сукупності такі шляхи забезпечать дієвий економічний механізм, оскільки майбутні роботодавці будуть зацікавленими в наданні їм державою тих чи інших пільг.

Вважаємо, що така тенденція подальшого реформування

⁷⁵⁰ Табачкова Н. А. Методи подолання безробіття в Україні / Н. А. Табачкова, Т. Ю. Берковська // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону. – 2011. – № 1. – С. 152.

⁷⁵¹ Данилов А. В. Світовий досвід подолання безробіття як провідний фактор стабілізації ринку праці України / А. В. Данилов, С. О. Кириченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2013-25.pdf>.

соціального страхування України, як подолання проблеми безробіття, передбачатиме соціальну політику держави, яка включатиме систему стимулів, а також дій, які повинні вчиняти самі безробітні. Звертаємо увагу, що основною метою при цьому є подолання інертності безробітних. Що ж стосується заходів, які стимулюють безробітних до активного пошуку роботи, то це, в першу чергу, посилення контролю національних служб зайнятості за активністю безробітних на ринку праці. Досвід розвинених держав світу показує, що з середини 90-х рр. було введено регулярну звітність безробітних по пошуку нового місця роботи та жорстку залежність між зусиллями безробітного працевлаштуватися і розміром допомоги з безробіття.

Для забезпечення подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні потрібно запровадити та сформувати якісне комерційне соціальне страхування. З метою запобігання виробничого травматизму та профзахворюваності кожне підприємство повинно бути економічно зацікавлене в поліпшенні умов праці через систему знижок та надбавок до страхових тарифів. Така система сприятиме спрямуванню на реалізацію заходів безпеки та охорони праці сум, заощаджених унаслідок отриманих знижок.

Дефіцит безпеки на робочому місці є одним із головних чинників надзвичайно високого рівня передчасної смертності в Україні, особливо серед чоловіків⁷⁵². Чинне законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування дозволяє брати добровільну участь у системі відповідного страхування тим особам, які не увійшли до неї в імперативному порядку. Зазначимо, що розміри внесків для цієї категорії осіб завищені та становлять ту суму страхових внесків, які справляються з роботодавців і осіб, на користь яких провадиться страхування. Зниження розміру цих страхових внесків є необхідною умовою для заохочення осіб, які братимуть участь у соціальному страхуванні на добровільних засадах.

З огляду на це, запровадження комерційного соціального

⁷⁵² Гнибіденко І. Ф. Фінансово-економічна криза : стан та перспективи її подолання / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2009. – № 1. – С. 14.

страхування зменшить рівень соціальної незахищеності працюючих громадян. Водночас варто наголосити, що держава повинна забезпечити систему контролю за комерційними страховиками. К. Г. Воблій з цього приводу наголошував, якщо держава в особі своїх представників вважає обґрунтованим, сучасним і необхідним запровадження обов'язкових видів страхування, тож варто би передбачити діючі гарантії того, що кровні засоби страхувальників не перетворяться в прибутки страховиків, будуть джерелами допомоги громадян у непередбачуваних і небажаних обставинах⁷⁵³. Іншими словами, держава повинна бути гарантом вкладів страхувальників при комерційному соціальному страхуванні.

Тому така тенденція подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні, як запровадження та розвиток комерційного соціального страхування, є тим дієвим механізмом, який якісно підвищить рівень системи всього соціального страхування в Україні. Так, у цьому випадку йдеться про добровільний характер страхування, що апріорі означає наявність двох заінтересованих сторін в укладенні відповідного договору. Комерційне страхування має майбутнє та сферу для розвитку в Україні, де сьогодні практично воно відсутнє.

Для подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні потрібно звернути увагу на підвищення рівня соціального страхування сільського населення. Тенденція ця зумовлена соціальною незахищеністю сільського населення, а також непривабливістю серед молодого покоління працювати в селі. Так, економічна криза, різкий спад сільськогосподарського виробництва, високі темпи інфляції призвели до погіршення добробуту сільського населення, істотного зниження всіх його параметрів. Забезпечення конкурентного середовища на ринку праці зумовлює потребу системного використання та застосування ринкових регуляторів та інструментів управління державою.

У контексті висвітлення тенденції щодо реформування

⁷⁵³ Воблій К. Г. Основы экономии страхования / К. Г. Воблій. – М., 1993. – С. 5.

правового регулювання соціального страхування сільського населення варто наголосити, що природне скорочення чисельності сільського населення призводить до знелюднення та вимирання сіл. В останні роки понад 7 тис. деградуючих сільських поселень втратили можливість самовідтворення і понад 135 районів охоплено демографічною та поселенською кризою. Відмирання деградуючих поселень завдає непоправної шкоди аграрному сектору, зумовлює до формування зон суцільної незаселеності в сільській місцевості⁷⁵⁴. Наведені показники, а також висновки вчених і практиків дають можливість стверджувати, що питання сільського населення в Україні сьогодні особливо гострі. В умовах депопуляризації та непривабливості роботи в сільській місцевості питання реформування соціального страхування в Україні набуває особливої актуальності.

В аспекті окреслення цієї тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування необхідно наголосити, що внаслідок реформування відносин власності на землю та інші засоби виробництва і радикальних змін організаційно-правової структури сільського господарства загострилися проблеми безробіття на селі та цілий комплекс інших проблем, пов'язаних з цими негативними соціально-економічними явищами. Подвоїлася проблема відповідальності, адже економічне банкрутство підприємства викликає позбавлення власника вкладених коштів, особистого майна, повернення кредитів, а для найманих працівників – втрату зайнятості на цьому підприємстві; ринок як такий мотивує до праці головним чином власника і працівника в одній особі. Праця селян залишається найменш оплачуваною порівняно з працівниками інших галузей і не досягає середнього показника по галузях економіки. На структуру сукупного доходу сільських домогосподарств значний вплив справляють надходження від особистих підсобних господарств. Останнім часом доходи сільськогосподарських працівників від суспільного виробництва стали приблизно вдвічі меншими порівняно з доходами від

⁷⁵⁴ Орлатий М. К. Соціальна інфраструктура села / М. К. Орлатий, І. В. Прокопа, В. П. Рябоконт та ін. – К., 2003. – С. 4.

особистих підсобних господарств населення⁷⁵⁵. Вважаємо, що урбанізація та глобалізація чинять згубний вплив на розвиток сільських місцевостей і, відповідно, на стан соціального страхування сільського населення. Тож зрозуміло, що реформування соціального страхування мусить відповідати стану та рівню розвитку суспільних відносин і попередити занепад села та підвищення урбанізації.

Держава повинна запровадити систему правових та інституційних запобіжних заходів, які будуть спрямовані на вирішення або, принаймні, пом'якшення тих негативних соціально-економічних наслідків ринкових перетворень, з якими зіткнулось сільське населення за останні роки. Щодо конкретних державних заходів, то очевидним є те, що найбільш дієвим виступає бюджетна підтримка розвитку інфраструктури сільської місцевості. Наступним стратегічним орієнтиром держави має бути поліпшення умов проживання населення у сільській місцевості. Неухильне дотримання встановлених державою соціальних стандартів та гарантій сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості аграрної сфери, продуктивній зайнятості населення, створенню нових робочих місць.

Досвід світової практики повинен бути орієнтиром при подальшому здійсненні Україною реформування соціального страхування сільського населення, яке сьогодні, на жаль, соціально незахищене, а також яке не має економічних стимулів до залишення в сільській місцевості. Водночас Україна повинна враховувати особливості нашої держави, інфраструктури, економічних проблем при розробленні та впровадженні реформи соціального страхування сільського населення.

Показовим для використання є досвід регулювання економіки сільського господарства у Сполучених Штатах Америки. Тут діють спеціальні програми підтримки фермерів, що спрямовані на гарантування стабільності зростання цін на сільськогосподарську продукцію, зростання прибутків фермерів, які здійснюються Міністерством сільського господарства. Центральними кредитними інститутами, що провадять

⁷⁵⁵ Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш. – К., 1996. – С. 4.

фінансову підтримку сільськогосподарського виробництва з використанням коштів федерального бюджету та суспільних ресурсів, є: Система кредитування фермерів, Адміністрація у справах фермерів і Товарно-кредитна корпорація. Крім державної фінансової підтримки, виробники аграрної сфери США отримують приватні кредити від комерційних банків, кредитних асоціацій, страхових компаній, фірм⁷⁵⁶.

Для повноти аналізу тенденції подальшої реформи соціального страхування сільського населення необхідно навести висновки І. Ф. Гнибіденка, який виокремлює такі пріоритети соціальної політики держави для сільського населення:

1) вироблення дієвих економічних механізмів стимулювання та підтримки розвитку аграрного виробництва у ціновій, кредитній, податковій політиці та відповідного інституційного забезпечення;

2) розвитку механізмів залучення в сільське господарство капіталу промислових підприємств, фінансових і сервісних структур, шляхом організації крупнотоварного агропромислового виробництва;

3) упровадження ринкових механізмів регулювання цін на аграрних ринках, скорочення числа посередницьких ланок між сільгоспвиробником і кінцевим споживачем його продукції;

4) посилення антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам, з метою оптимізації їхніх витрат;

5) заохочення, в тому числі з використанням змішаного інвестування, розвитку в інфраструктурах елементів аграрного ринку: постачально-збутових систем, транспорту сільгосп-продукції, засобів нагромадження та зберігання сільгосп-сировини;

б) заохочення розвитку малого бізнесу у сферах

⁷⁵⁶ Социальная политика : толковый словарь / Под общ. ред. проф. Н. А. Волгина. Отв. ред. Б. В. Ракитский ; Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос.Федерации. – 2-е изд., дораб. – М. : РАГС, 2002. – С. 299.

виробництва та переробки сільськогосподарської продукції;

7) сприяння розвитку територіальних підприємницьких мереж (регіональних кластерів) у сільських регіонах, орієнтованих на матеріально-технічне постачання сільгоспвиробництва та переробку, зберігання та збут сільгосппродукції⁷⁵⁷.

Також для сприяння подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні варто впровадити накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Звертаємо увагу на те, що уже сьогодні Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено запровадити накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, метою якої є, насамперед, послаблення в подальшому впливу демографічного фактора на фінансовий стан солідарної пенсійної системи, а також диверсифікація джерел отримання доходів у старості⁷⁵⁸. Серед інших завдань упровадження цієї системи страхування – підвищення рівня життя пенсіонерів, установлення залежності розмірів пенсій від величини заробітку і трудового стажу, забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи, заохочення громадян до заощадження коштів на старість.

Введення другого рівня пенсійного страхування передусім повинно бути спрямоване на збільшення загального розміру пенсійних виплат завдяки отриманню інвестиційного доходу (сукупний середній розмір пенсійних виплат із солідарної та обов'язкової накопичувальної системи очікується на рівні 55-60% середньої заробітної плати в Україні, а зараз такі виплати

⁷⁵⁷ Гнибіденко І. Ф. Фінансово-економічна криза : стан та перспективи її подолання / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2009. – № 1. – С. 11-16.

⁷⁵⁸ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

складають близько 35%)⁷⁵⁹.

С. В. Дріжчана звертає увагу на те, що впровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення дозволить підвищити залежність пенсійних виплат від особистого трудового вкладу особи. Останнє буде своєрідним стимулом як для працюючих громадян, так і для роботодавців. Окрім того, це знизить «податковий тиск» на роботодавців через перерахування відповідних страхових внесків до цільового фонду, що здійснюватиметься із заробітку працівника. Такий рівень пенсійної системи дозволить також успадковувати кошти, обліковані на персональному пенсійному накопичувальному рахунку, родичам застрахованої особи⁷⁶⁰.

При цьому відзначимо, що накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування зможе бути впровадженою лише після створення необхідних економічних передумов та налагодженої й ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері, а також необхідної інфраструктури. Актуальним є те, щоб гарантувати державою суб'єктивного права осіб і перерахувати їхні страхові внески з Накопичувального фонду до обраного ними недержавного пенсійного фонду (тобто на третій рівень). Це більш демократичний підхід, оскільки застраховані особи на власний розсуд вирішують питання щодо інвестування їхніх страхових пенсійних відрахувань, а отже, застраховані особи більше впливають на розмір майбутніх пенсій.

Водночас наголосимо, що як і солідарна, накопичувальна система є обов'язковою, тобто внески до неї роблять не на

⁷⁵⁹ Пенсійна реформа в Україні : базові принципи загальнообов'язкової накопичувальної системи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=33.

⁷⁶⁰ Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : Монографія / Н. М. Хуторян, С. В. Вишневецька, С. В. Дріжчана та ін. ; За ред. доктора юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян. – К. : Ін Юре, 2012. – С. 199-200.

добровільних, а на обов'язкових засадах. Проте є принципова відмінність: солідарна система не передбачає грошових накопичень на індивідуальному рахунку. Накопичувальна система передбачає персоніфікацію пенсійних внесків, тобто індивідуальне накопичення коштів у процесі трудової діяльності на індивідуальному рахунку, які й будуть основним джерелом пенсії у старості.

У контексті аналізу цієї тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні погоджуємося з позицією О. Коваль, яка пише, що солідарна система породжує до себе абстрактно-відсторонене ставлення з боку працівника як до своєрідного податку. У накопичувальній системі пенсія, в економічному розумінні, є доходом, який відкладається, тобто накопичується. По суті це персоніфікований пенсійний фонд, з якого застрахована особа може зрозуміти взаємозумовлюючий зв'язок між поточною заробітною платою та розміром пенсійних виплат у майбутньому. Якщо ж порівняти накопичувальну систему пенсійного забезпечення із солідарною системою, то в останньому випадку застрахована особа сподівається на майбутні покоління, що має, безумовно, алеаторний характер. При накопичувальній системі пенсійного забезпечення застрахована особа розраховує винятково на саму себе, оскільки розмір її майбутніх пенсійних виплат прямопропорційний розміру сплачених нею страхових внесків, сукупним страхових стажем і якістю розпорядження пенсійними накопиченнями. Окрім того, цей рівень пенсійної системи більш прозорий та демократичний. У накопичувальній системі відсутні шахрайські схеми, поняття нормативного та понаднормативного виробничого стажу й багатьох інших малозрозумілих складових елементів солідарної системи. До речі, і з технічного погляду її реалізація не є надто вже складним завданням⁷⁶¹. На нашу

⁷⁶¹ Коваль О. Підвищувати треба не пенсійний вік, а офіційну зарплату. Пенсійна реформа очима нестороннього / О. Коваль // Дзеркало тижня. – № 33. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/pidvischuvati_treba_ne_pensiyniy_vik_a_ofitsiyну_zarplatu__pensiyna_reforma_ochima_nestoronного.html.

думку, другий рівень пенсійного страхування – якісно новий та кращий підхід до соціального захисту населення. Основною перевагою накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є те, що всі страхові внески, які сплачувались особою упродовж життя, не пропадуть даремно. Мається на увазі, що ці кошти будуть переходити спадкоємцям і т.п. При першому рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування страхові внески особою сплачуються упродовж життя. Однак не завжди люди доживають до пенсійного віку або ж живуть досить мало після досягнення пенсійного віку. У цьому разі виникає ситуація, що страхові внески, які добросовісно сплачувалися такими особами, ніяк не повертаються. Вважаємо, це один із основних недоліків першого рівня страхування.

С. В. Дріжчана пише, що просування пенсійної реформи відбувається дуже повільно і, на жаль, використовується здебільшого як політичний інструмент. Накопичується багато проблемних питань, які намагаються розв'язувати різними методами: шляхом підвищення пенсійного віку, збільшенням величини оцінки одного року страхового стажу тощо. Самостійну увагу необхідно приділити питанню перехідного етапу. Як не є, але пенсійна система України сьогодні функціонує з усіма наявними їй проблемами та прогалинами. Більш зрозумілою пенсійна система буде після того, як вийдуть на пенсію ті застраховані категорії осіб, які здійснювали упродовж свого життя пенсійні відрахування до накопичувальної системи. Якщо ж говорити про наявне сьогодні старше покоління, то воно фізично не встигне здійснити необхідного обсягу накопичувань. З огляду на це, відсутні як підстави, так і сенс залучення старшого працюючого покоління до загальнообов'язкової пенсійної системи. Тому єдиним джерелом їхніх пенсійних виплат залишається солідарна система загальнообов'язкового пенсійного забезпечення. Якщо ж говорити про працюючих громадян, молодших 40 років, то вони встигають здійснити певні пенсійні накопичення в загальнообов'язковій пенсійній системі. Тому є резон у залученні до накопичувальної системи осіб, молодших 40

років⁷⁶².

Вважаємо, що тенденція подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в частині запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування дасть змогу поліпшити пенсійне забезпечення майбутніх поколінь пенсіонерів, які не зможуть отримувати адекватні розміри пенсій винятково за рахунок солідарної пенсійної системи.

Запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування є обов'язковим елементом розвитку соціального страхування в цілому, оскільки таке впровадження забезпечить підвищення рівня соціального захисту населення завдяки безпосередній участі громадян у накопичувальних пенсійних програмах; появу довгострокових пенсійних ресурсів, акумульованих накопичувальною пенсійною системою; виникнення зацікавленості вітчизняних інвесторів у розширенні внутрішніх запозичень через випуск боргових цінних паперів (облігацій), будуть створені додаткові стимули для розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Узагалі, пенсійні правовідносини в системі недержавного пенсійного забезпечення зумовлені функціонуванням системи недержавного пенсійного забезпечення двосторонніх, договірно-правових відносин, які виникають на підставі актів пенсійного законодавства України, договору страхування довічної пенсії чи пенсійного контракту між правомочною особою або її спадкоємцями й уповноваженими суб'єктами у сфері недержавного пенсійного забезпечення (недержавним пенсійним фондом, страховою організацією, банківською установою) з приводу призначення і виплати довічної пенсії, пенсії на визначений строк, одноразової виплати⁷⁶³.

⁷⁶² Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : Монографія / Н. М. Хуторян, С. В. Вишновецька, С. В. Дріжчана та ін. ; За ред. доктора юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян. – К. : Ін Юре, 2012. – С. 201.

⁷⁶³ Коробенко Н. П. Поняття та ознаки пенсійних правовідносин у недержавному пенсійному забезпеченні / Н. П. Коробенко // Держава і право : Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і

Сучасна система соціального захисту населення складається з трьох основних елементів: соціальне страхування, соціальне забезпечення та бюджетна система охорони здоров'я. Проте на сьогодні система охорони здоров'я України перебуває на доволі низькому рівні. Експерти вбачають причину її незадовільного стану в недостатньому фінансуванні галузі, в недосконалості законодавства, застарілій моделі медичної освіти. На потреби охорони здоров'я в останні роки виділяють 2,6-3,2% ВВП країни. Водночас відомо, що за показника менше, ніж 5,0%, медична галузь фактично недієздатна. Фінансування з державного бюджету щорічно збільшується, але це не впливає на зниження негативних тенденцій у стані здоров'я населення (наприклад, у 2010 р. на 13,5%, тобто на 800 млн грн.). У країні продовжується свідомо утримуватись неефективна і недієздатна система охорони здоров'я, яка не задовольняє ані хворих, ані медиків⁷⁶⁴.

Страхова медицина – це складна, надзвичайно мобільна система товарно-ринкових відносин у галузі охорони здоров'я. «Товаром» є оплачувана конкурентоспроможна, гарантована, якісна і достатня за обсягом медична послуга, викликана загрозою здоров'ю людини, «покупцем» послуги можуть бути держава, група людей (виробничі колективи, заклади та установи різних форм власності), фізичні особи, які перебувають в умовах ризику. Медичне страхування – це система організаційних і фінансових заходів щодо забезпечення діяльності страхової медицини⁷⁶⁵.

Варто наголосити, що обов'язкове медичне страхування як частина системи соціального страхування є його основною формою в країнах із розвинутою ринковою економікою. Воно

права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 310.

⁷⁶⁴ Яковенко Т. В. Оцінка здоров'я населення України з позицій потенціальної демографії / Т. В. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – № 16. – С. 25.

⁷⁶⁵ Ляхоцький В. П. Страхова медицина в Україні: історія та сучасність / В. П. Ляхоцький. – К., 2003. – С. 35.

здійснюється за умовами і порядком, передбаченими законодавчим актом країни відповідно до правил і базової програми обов'язкового медичного страхування, затвердженої урядом.

Станом на сьогодні Україна досі не запровадила загальнообов'язкове медичне страхування, на відміну від держав Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Росії та інших провідних держав. Очевидно, що оскільки Україна обрала європейський вектор розвитку, то заповнення цієї прогалини в правовому полі – актуальне. В Україні відповідного законодавства про обов'язкове медичне страхування поки що немає, хоча в Законі «Про страхування» медичне страхування назване першим у переліку обов'язкових видів його загалом.

Більше того, доцільно навести при цьому думку В. Л. Костюка, який зазначив, що, згідно зі ст. 46 Господарського кодексу України, при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці, не нижчу від визначеної законом, і її своєчасне одержання працівниками, в тому числі інші соціальні гарантії, включаючи не лише соціальне, але й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України. КЗпП України закріплює за роботодавцем названі, а також інші обов'язки щодо забезпечення належного виконання трудового договору працівником⁷⁶⁶.

Сьогодні здоров'я населення України характеризується критично низьким рівнем. Показники смертності населення в Україні у 2-4 рази перевищують аналогічні показники у країнах Європейського Союзу. Україна має найвищий у Європі рівень депопуляції населення. Темпи поглиблення демографічної кризи загрожують національній безпеці України. На здоров'я та відтворення населення негативно впливають забруднення навколишнього природного середовища, наслідки

⁷⁶⁶ Костюк В. Л. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05 / Костюк Віктор Леонтійович; Нац. акад. наук України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – К., 2013. – С. 198.

Чорнобильської катастрофи, погіршення умов життя, поширення соціально небезпечних захворювань, таких як туберкульоз, СНІД, наркоманія й алкоголізм. Усе це зумовлює зростання потреб у медичній допомозі, що за умов обмеженого фінансування галузі зменшує можливості системи охорони здоров'я у забезпеченні населення якісними медичними послугами⁷⁶⁷.

Вважаємо, що повинен бути прийнятий Закон України «Про медичне страхування», метою якого є забезпечення громадянам соціальних гарантій і прав на отримання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів при виникненні страхового випадку, а також фінансування профілактичних заходів. Звертаємо увагу, що медичне страхування повинно мати дві сторони: по-перше, це загальнообов'язкове медичне страхування, коли всі, без винятку, громадяни сплачують відповідні страхові платежі з метою страхування ризиків, пов'язаних зі своїм здоров'ям; по-друге, це добровільне медичне страхування, яке передбачає договірний характер накопичувальних внесків громадян.

Закон України «Про медичне страхування» мусить бути розробленим на основі Конституції України та Основ законодавства України про охорону здоров'я. Метою прийняття цього Закону є визначення принципів, засад і механізмів функціонування системи загальнообов'язкового медичного страхування, призначення, перерахунку і страхових виплат з коштів Фонду медичного страхування, що формуються за рахунок страхових внесків.

З. Р. Костак і К. А. Львівська звертають увагу, що при запровадженні загальнообов'язкового медичного страхування варто врахувати такі особливості:

1) медичне страхування, яке провадиться в обов'язковій формі, набуває рис соціального страхування, оскільки порядок його проведення визначається державним законодавством;

2) обов'язкова форма страхування координується державними структурами;

⁷⁶⁷ Мальований М. І. Соціальне страхування / М. І. Мальований. – Умань, 2011. – С. 434.

3) страхові платежі, сплачувані громадянами та юридичними особами, мають форму податку;

4) обов'язкове медичне страхування перебуває під жорстким контролем держави і характеризується безприбутковістю. Ця форма організації страхового фонду дає змогу планувати медичну допомогу завдяки тому, що надходження коштів до страхового фонду характеризується стабільністю⁷⁶⁸.

Щодо світового досвіду фінансування медичного страхування, то зазначимо, що останнє забезпечується за рахунок податкових надходжень до державного бюджету. Забезпечення належного рівня медичних послуг по усіх категоріях населення передбачає державна (бюджетна) система страхування (Англія, Італія, Данія, Ірландія). Соціальна система медичного страхування, на відміну від державної, фінансується на тристоронній основі: за рахунок бюджетних надходжень внесків роботодавців і самих працівників, при цьому особи з низькими прибутками і соціально незахищені зазвичай страхових внесків не сплачують (Франція, Бельгія, Австрія, Японія, Німеччина, Нідерланди та ін.). Характерною для охорони здоров'я, що базується на принципі соціального страхування, є участь населення у витратах (певні види та обсяг медичної допомоги оплачуються ним самостійно, незалежно від коштів страхування) та соціальна солідарність (здоровий платить за хворого, молодший за старшого, багатий за бідного). Фінансування медичних послуг за рахунок особистих коштів населення характерне для платної (ринкової) системи охорони здоров'я⁷⁶⁹.

Унаслідок проведеного нами аналізу доктрини, а також іноземної практики ми дійшли висновку, що при розробленні проекту Закону України «Про медичне страхування», законодавець повинен окремо зупинитися на таких ключових

⁷⁶⁸ Костак З. Р. Загальнообов'язкове медичне страхування : проблеми та перспективи розвитку / З. Р. Костак, К. А. Львівська // Наук. вісник НЛТУ. – Львів, 2013. – Вип. 23.15. – С. 361.

⁷⁶⁹ Ляхоцький В. П. Страхова медицина в Україні : історія та сучасність / В. П. Ляхоцький. – К., 2003. – С. 36.

положеннях цього Закону:

- 1) порядок і випадки загальнообов'язкового медичного страхування;
- 2) порядок і випадки добровільного медичного страхування;
- 3) діяльність комерційних страхових фондів в організації та фінансуванні страхових програм медичної допомоги населенню;
- 4) державний контроль за порядком виконання страхових медичних програм лікувально-профілактичними, соціальними закладами;
- 5) право застрахованої особи на: 1) обов'язкове та добровільне медичне страхування; 2) вибір страхової медичної організації, медичного закладу та лікаря відповідно до угоди про обов'язкове та добровільне медичне страхування; 3) отримання медичної допомоги на всій території країни, в тому числі і за межами постійного місця проживання; 4) отримання медичних послуг, що відповідають угоді щодо їх обсягу та якості; 5) подання об'єктивно справедливого позову страхувальнику, страховій медичній організації та медичному закладові про матеріальне відшкодування збитків;
- 6) застрахована особа зобов'язана свідомо не створювати ризику втрати свого та здоров'я інших громадян, достовірно інформувати медичну установу й страховика про стан свого здоров'я та можливі ризики погіршення;
- 7) правовий статус і повноваження Фонду медичного страхування України;
- 8) установлення розміру страхового внеску відповідно до програми загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

За умовами обов'язкового медичного страхування роботодавці мають відрахувати від своїх доходів страхові внески, які формують страховий фонд. Частина цього фонду може створюватись і за рахунок внесків, які отримують із заробітної плати працівників. Кожна зі сторін залежить від конкретних економічних умов проведення такого страхування та вартості медичного обслуговування. З коштів створеного страхового фонду відбувається відшкодування необхідного

мінімального рівня витрат на лікування застрахованих працівників у разі їхньої непрацездатності через втрату здоров'я⁷⁷⁰.

За останнє десятиліття у стінах Верховної Ради України було розглянуто більше 20 законопроектів щодо запровадження медичного страхування. Зупинимось на законопроекті А. В. Яценка від 13.08.2012 р. № 11077. Цей законопроект, зберігаючи позитивні риси існуючої системи охорони здоров'я (безоплатність надання медичної допомоги, загальний характер, доступність), посилює відповідальність держави, підприємств, організацій, установ та закладів охорони здоров'я в охороні здоров'я. Він містить механізми соціального захисту населення в нових економічних умовах. Населенню забезпечується визначений обсяг медичної допомоги, передбачений програмою загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, що затверджується на рівні держави.

Підтримуємо підхід у законопроекті від 13.08.2012 р. № 11077, що передбачає створення трьохрівневої системи фінансування:

перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення страхових виплат за рахунок коштів Фонду медичного страхування;

другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному страховому фонді;

третій рівень – система недержавного медичного страхування, що базується на засадах добровільної участі громадян. Перший та другий рівні становлять систему загальнообов'язкового медичного страхування, а другий та третій – систему накопичувального медичного страхування⁷⁷¹.

⁷⁷⁰ Єрмілов В. Питання медичного страхування в сучасній Україні : пройдені шляхи і перспективи / В. Єрмілов // Соціальне страхування. – 2008. – № 1. – С. 19.

⁷⁷¹ Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 11077 від 13.08.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим

Вважаємо, що Фонд медичного страхування України повинен бути державним органом, який здійснюватиме керівництво та управління солідарною системою, провадитиме збір, акумуляцію й облік страхових внесків, призначатиме страхові виплати та буде готувати документи для їх виплат, забезпечувати своєчасне і в повному обсязі фінансування страхових виплат, здійснювати контроль за цільовим використанням коштів, вирішуватиме питання, пов'язані з веденням обліку страхових активів застрахованих осіб на накопичувальних страхових рахунках.

Водночас наголосимо, що запровадження загальнообов'язкового медичного страхування потребує достатньо багато державних коштів. Окрім того, запровадження загальнообов'язкового медичного страхування напряму залежить від платоспроможності населення, оскільки обов'язкові страхові відрахування здійснюватимуться з їх заробітної плати. Очевидно, що сьогодні Україна перебуває в стані глибокої фінансово-економічної кризи, зумовленої рядом внутрішніх і зовнішніх політичних факторів. З огляду на зазначене ми вважаємо, що впровадження загальнообов'язкового медичного страхування повинно здійснюватись у кілька етапів. Останнім може слугувати, наприклад, ставка страхового платежу на медичне страхування.

З огляду на проведений аналіз виділимо основні тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні: 1) реформування законодавства України в частині подолання існування тіньового сектора економіки; 2) подолання проблеми безробіття; 3) запровадження та розвиток комерційного соціального страхування; 4) підвищення рівня соціального страхування сільського населення; 5) упровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 6) упровадження загальнообов'язкового медичного державного страхування.

На підставі проведеного аналізу питання основних

доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11077&skl=7.

тенденцій подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні вважаємо за необхідне здійснення таких ключових реформ законодавства України:

1. Установлення відповідальності як роботодавця, так і працівника за фактичні трудові відносини, які легально не оформлені. Станом на сьогодні відповідальність за порушення у сфері трудових відносин недостатньо визначена. Так, відповідно до ст. 265 Кодексу законів про працю, особи, винні в порушенні законодавства про працю несуть відповідальність згідно з чинним законодавством⁷⁷². Але ні в Кримінальному кодексі України, ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення не передбачено відповідальності за порушення трудового законодавства в частині оформлення трудових відносин. Зрозуміло, що для роботодавця це економічно вигідно, оскільки він не сплачуватиме за роботу працівника єдиного соціального внеску, а також інших обов'язкових відрахувань. Проте у такий спосіб підривається економіка держави, оскільки створюється тіньовий сектор економіки без державних гарантій щодо роботи працівників. Тому пропонуємо Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити ст.ст. 41-4 і 41-5, авторську редакцію яких було подано вище.

Пропонуємо прийняти Концепцію державної політики у сфері підвищення зайнятості. Звертаємо увагу на те, що основними напрямками політики в цій сфері повинні бути:

- формування у свідомості людей розуміння важливості ролі офіційного працевлаштування, формування відповідної правової культури;

- створення економічних, політичних, соціальних умов для підвищення рівня зайнятості в державі; вжиття заходів для захисту соціально-економічних інтересів працівників;

- формування у населення культури зайнятості;

- багатовекторна соціально-економічна підтримка роботодавців;

⁷⁷² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

– забезпечення єдиної соціальної інфраструктури з метою забезпечення високого рівня зайнятості населення.

В Україні так і не запроваджено накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Очевидно, що основною причиною зазначеного є складне фінансово-економічне становище держави. Пропонуємо запроваджувати цей рівень пенсійного страхування поступово. Тому доцільно буде прийняти Закон України «Про основні напрями запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування», в якому потрібно визначитися з такими питаннями:

- рівень і часові транші фінансування з Державного бюджету України;
- строки запровадження цієї програми;
- ставки страхових внесків до накопичувального фонду;
- обов'язки конкретних державних органів, які несуть відповідальність за впровадження цієї програми;
- установа жорсткого державного контролю за витратами коштів, а також за виконанням державними органами покладених на них цим Законом обов'язків;
- залучення міжнародних експертів і представників, які будуть систематично давати об'єктивну оцінку стану запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування.

Отже, на основі вищевказаного можна констатувати, що розроблені нами на теоретичному рівні тенденції подальшого розвитку системи соціального страхування дозволять на практиці підвищити її рівень якості в цілому. Так, напрями модернізації системи соціального захисту, в тому числі соціального страхування населення, в кінцевому підсумку сприяють: 1) збільшенню обсягів страхових фондів системи соціального захисту та соціальної допомоги населення (пенсіонерів, багатодітних сімей, інвалідів та ін.) за рахунок підвищення ефективності економіки, державного регулювання фінансових потоків у напрямі розвитку пріоритетних галузей економіки, малого та середнього бізнесу, вирівнювання доходів населення, зниження навантаження на соціальні страхові фонди; 2) упорядкуванню системи соціального захисту та соціальної

підтримки населення на основі впровадження нової концепції, а саме зміни принципу захисту найбільш вразливих верств населення на принцип забезпечення гідного рівня і якості життя всіх громадян України відповідно з соціальними стандартами (розробленими з урахуванням економічних можливостей); 3) збільшенню доходів громадян країни за рахунок розвитку системи недержавних пенсійних фондів і системи самозабезпечення (власних накопичень); 4) забезпеченню високого рівня та якості життя громадян нашої країни до рівня соціальних стандартів розвинених країн⁷⁷³.

Отже, питання реформування та розвитку соціального страхування – одне з найбільш актуальних, що стоїть перед нашою державою. Так, Україна в ст. 1 Основного Закону проголосила себе суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою⁷⁷⁴. Соціальна держава передбачає насамперед високий рівень соціальної захищеності її населення. Останнє можна досягти тільки за умови розвинутої системи соціального страхування, складовими частинами якої будуть не тільки державні структури та фонди, але і приватні.

Наголосимо також, що залежно від того, наскільки буде розвиненим соціальне страхування, рівно настільки ж буде розвиненим і рівень життя населення. Добробут життя населення є основною функцією існування будь-якої держави. Тому питання підвищення рівня соціального страхування завжди буде актуальним і завжди потребуватиме свого вдосконалення.

⁷⁷³ Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: Науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – С. 424-425.

⁷⁷⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5.2. Принципи та форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування

У нинішніх умовах розвитку України актуалізується питання підвищення соціальних стандартів та гарантій. Точиться безліч дискусій щодо поліпшення існуючих правовідносин у соціальних сферах, у тому числі й у сфері соціального страхування. А для забезпечення якісного реформування встановлених відносин у сфері соціального страхування потрібно застосовувати нові аргументовані ідеї у нормотворчій та правозастосовній практиці.

В Україні постійно і проблематично здійснюється процес реформування правового регулювання системи соціального страхування, в якій за роки незалежності накопичилася низка проблем, пов'язаних насамперед з економічною та демографічною ситуацією в державі. Законодавство у сфері соціального страхування стало фінансово нестабільним і не забезпечує належного соціального страхування більшості громадян. Тому саме фінансова нестабільність виявилася одним із головних детермінантів, які зумовлюють закономірну необхідність у реформуванні та оптимізації правового регулювання соціального страхування в Україні.

Закономірно, що ефективна система соціального страхування не може бути створена миттєво і на її розвиток необхідний достатньо тривалий час. Можемо констатувати, що сучасний стан законодавства у сфері соціального страхування не відповідає нормам Конституції України та міжнародно-правових актів. Створення умов, які б забезпечили гідне життя та вільний розвиток людини, потребує значної роботи у сфері правотворчості. Реформування й оптимізація правового регулювання соціального страхування в Україні повинні здійснюватися поступово, системно, виражено, з урахуванням попереднього досвіду, а також із урахуванням відповідного міжнародного досвіду.

З огляду на викладене очевидно, що одним із ключових питань усього права соціального забезпечення є питання

принципів та форм оптимізації забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні. Важливість і актуальність окресленого питання полягає в тому, що чіткий аналіз дозволить здійснити системну та виважену реформу у сфері системи соціального страхування. Останнє зумовлено тим, що принципи та форми є, з одного боку, методологією реформування, а з другого – інструментарієм законодавця.

Принципи та форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні зумовлюються предметом соціального страхування. Чітке визначення цього поняття є обов'язковим першопочатковим етапом дослідження питання принципів і форм оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні.

Предметом соціального страхування є основні соціальні ризики, які загрожують відтворенню населення: тимчасова непрацездатність унаслідок хвороби, ушкодження здоров'я, вагітності та пологів, догляду за членом сім'ї; постійна непрацездатність унаслідок інвалідності та старості; втрата трудового доходу у зв'язку з неможливістю працевлаштування; втрата в сім'ї у випадку смерті годувальника; виникнення непередбачуваних витрат у випадку оплати медичних послуг, народження і виховання дитини, оплати ритуальних послуг та поховання тощо⁷⁷⁵.

При цьому об'єкт соціального страхування повинен розглядатися саме як майнові інтереси громадян, пов'язані з компенсацією втрати трудового доходу або оплатою видатків, які можуть виникнути з тих чи інших причин.

Аналізуючи принципи та форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування, поняття «соціальне страхування» будемо розглядати як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних

⁷⁷⁵ Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні / В. Й. Плиса. – Львів, 2003. – С. 67.

від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом.

Механізм забезпечення правового регулювання соціального страхування складають дві складові частини – законодавство в даній сфері і система державних органів. Наголошуємо, що всі інші суб'єкти (власники, роботодавці, комерційні страховики і т.п.) не входять до даного механізму, оскільки вони не забезпечують правове регулювання, а виступають винятково суб'єктами правовідносин у сфері соціального страхування.

Підкреслимо, що принципи та форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування являють собою злагоджену єдину систему і не можуть застосовуватися ізольовано один від одних. З огляду на це потрібно висвітлити сутність системності.

У Великому тлумачному словнику зазначається, що термін «система» може розглядатися в таких значеннях: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин; 2) форма організації, будова чогонебудь; 3) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 4) сукупність способів, методів, прийомів здійснення чогонебудь; 5) побудова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин однакового призначення⁷⁷⁶. Водночас зазначимо, що у філософському розумінні поняття «система» передбачає сукупність елементів, які перебувають у певних відносинах і зв'язках між собою і утворюють цілісність⁷⁷⁷.

З огляду на відсутність у доктрині права соціального забезпечення визначення принципів оптимізації механізму забезпечення правового регулювання, вважаємо за необхідне

⁷⁷⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1320-1321.

⁷⁷⁷ Словник української мови : В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – С. 203.

навести власний аналіз.

Термін «принцип» походить від лат. *principium* і за своїм семантичним значенням означає «основа»⁷⁷⁸. Тобто принципи права являють собою вихідні положення, на яких базується право. У юридичній літературі тривалий час ішлося про те, що принципи права є продуктом людської діяльності. Щоб набути статусу принципів права, ті чи інші правила повинні бути відображені у змісті норм права.

Р. Л. Иванов, досліджуючи проблему генези принципів права, зазначає, що треба вести мову про відправні начала самого права, а не про основоположні ідеї правосвідомості. Останні мають вирішальне значення у встановленні та формуванні принципів, і в цьому плані їхні основні положення передують своїм корелятам у праві⁷⁷⁹. Звертаємо увагу на те, що відмінність між ними автор убачає в тому, що керівні ідеї правосвідомості, вплітаючись у тканину права, перетворюючись у його зміст, інституалізуються у формі положень, які створюються юридичною практикою, набувають таких специфічних властивостей, як формальна визначеність, а також можливість державного примусу.

На думку К. М. Гусова та В. М. Толкунової, не можна принципи права вважати ідеями, оскільки правові ідеї – це категорія правосвідомості, яка може значно випереджати чинне право, виникнути правові ідеї можуть за століття до їх реального втілення в нормах права. Правові ж принципи – це принципи самого чинного права⁷⁸⁰.

На думку О. В. Смирнова, принципи права співвідносяться з нормами законодавства, які передбачають суб'єктивні права й обов'язки громадян як категорії сутності і явища. Принципи права, що виражають сутнісні системні властивості права, не

⁷⁷⁸ Словник української мови : В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 7. – С. 693.

⁷⁷⁹ Иванов Р. Л. К вопросу о генезисе принципов права / Р. Л. Иванов // Вестн. Ленинградского ун-та. – Ленинград, 1987. – Вып. 4. – С. 92-95.

⁷⁸⁰ Гусов К. Н. Трудовое право России : Учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : Юристъ, 1997. – С. 50.

можуть будуватися тільки на нормах, які визначають правове становище суб'єктів права. До того ж суб'єктивні права та обов'язки є елементами правового статусу, а принципи виражають сутність права – внутрішню властивість системи права, її сполучні та керівні начала⁷⁸¹.

А. А. Ширант переконана, що у правовій науці терміни «принципи правового регулювання» і «принципи права» за своєю суттю, зазвичай, співпадають. Дослідниця вважає, що принципи правового регулювання є правовими ідеями, які характеризують безпосереднє функціонування права. При цьому авторка робить деяке уточнення стосовно можливого співвідношення вказаних понять. Враховуючи загально визнаний науковий підхід у теорії права, за яким право поділяється на галузі, і той факт, що предмет галузі права визначається через однорідні суспільні відносини, – те ж явище у теоретичній літературі може мати найменування «принципи права» та «принципи правового регулювання». Зазначене, на думку науковця, зумовлюється тим, що поняття «однорідні суспільні відносини» є оціночним, виходячи з чого, в науковій літературі можуть бути неоднакові підходи до визначення предметів конкретних галузей права. Більше того, якщо правова доктрина виокремлює певну галузь права зі вказівкою на конкретне коло суспільних відносин, які прийнято відносити до предмета цієї галузі, – відповідні принципи розглядаються як галузеві принципи і зазначаються, наприклад, як принципи права соціального забезпечення, принципи трудового права⁷⁸².

З огляду на вищевикладене зазначимо, що під принципами оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні варто розуміти систему основоположних, фундаментальних засад, які складають основу оптимізації чи реформування системи соціального страхування в Україні.

Вважаємо, що принципи загальнообов'язкового державного

⁷⁸¹ Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 49-54.

⁷⁸² Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення : Монографія / А. А. Ширант. – К. : ДІА, 2012. – С. 68.

соціального страхування відіграють одну з визначних ролей у процесі здійснення оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування. Останнє зумовлюється тим фактором, що ці принципи складають основу існуючого механізму загальнообов'язкового соціального страхування. З огляду на останнє, існуючі проблеми в системі соціального страхування зумовлюються насамперед відповідними принципами. При здійсненні подальшого аналізу будемо звертатися до наведених принципів.

На нашу думку, першим принципом оптимізації механізму правового регулювання соціального страхування в Україні є принцип підвищення платоспроможності населення. Цей принцип передбачає поступове реформування законодавства України в частині вдосконалення існуючої системи громадських робіт, розвиток прогресивних технологій, що забезпечують нові робочі місця на периферії; впровадження програм активізації зайнятості, які включають, з одного боку, заходи економічного тиску на безробітного з метою активізації його до пошуку нового, а з іншого – економічне заохочення тих безробітних, які швидко знаходять собі роботу.

Що стосується заходів, які стимулюють безробітних до активного пошуку роботи, то це, в першу чергу, посилення контролю національних служб зайнятості за активністю безробітних на ринку праці. У більшості індустріальних країн, починаючи з середини 90-х рр., введено регулярну звітність безробітних з пошуку нового місця роботи та жорстку залежність між зусиллями безробітного працевлаштуватися і розміром допомоги з безробіття. Наприклад, у Законі про ревізію трудового законодавства, прийнятому в Швейцарії, до обов'язків служби зайнятості віднесено контроль за наданням зареєстрованими безробітними у кінці кожного місяця не менше десяти підтверджень про звернення до роботодавців. Голландському безробітному для отримання додаткової допомоги необхідно подати до служби зайнятості звіт про

активний пошук робочого місця⁷⁸³.

Ми вважаємо, що практична реалізація принципу підвищення платоспроможності населення повинна проявлятися у поступовому реформуванні економіки України. З цього приводу відомий економіст А. Маршалл відзначає, що програми структурної перебудови економіки повинні зосереджуватися на таких ключових питаннях: 1) політика формування ринку праці з огляду на попит і пропозицію відповідних трудових послуг; 2) вироблення далекоглядної соціально-економічної стратегії, а також короткострокових тактик досягнення поставленої мети; 3) орієнтування на принципи та мету відповідних заходів; 4) оптимізація виробничого потенціалу підприємств шляхом здійснення відповідних реформ і продуманих нововведень; 5) розроблення та впровадження системи стимулів, які будуть мотивувати осіб до праці; 6) розширення виробничих можливостей і, відповідно, створення нових робочих місць; 7) упровадження стимулів інвестиційної діяльності в економіці; 8) створення робочих місць для окремих соціально-демографічних груп тощо⁷⁸⁴. На нашу думку, реформування економіки в окресленому векторі якісно підвищить рівень механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні. При цьому запорукою такої оптимізації є підвищення платоспроможності населення. Закономірно буде ситуація, що рівень соціального страхування буде більш якісним, якщо населення виявиться спроможним систематично і «прозоро» сплачувати страхові внески як при загальнообов'язковому страхуванні, так і при добровільному.

При цьому зауважимо, що В. В. Онікієнко веде мову про принцип забезпечення рівня і якості життя населення, що, відповідно до соціальних стандартів, потребує: 1) збільшення розміру виплат на соціальну допомогу і соціальну підтримку до 70-80% від рівня середньої заробітної плати; 2) розвитку

⁷⁸³ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 143.

⁷⁸⁴ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М., 1993. – С. 191.

системи одержання доплат до пенсії за рахунок недержавних фондів виплати пенсій і особистих накопичень громадян; 3) доведення обсягів адресності допомоги до 12-15% у соціальних видатках; 4) запровадження державної системи постійного контролю доходів громадян та сімей для об'єктивної оцінки їхнього матеріального становища й необхідності допомоги, її розміру, оперативного регулювання і корекції системи соціального забезпечення і соціальної допомоги⁷⁸⁵. Тобто, вчений доводить необхідність відповідності декларативних норм існуючим реаліям у сфері соціального страхування як вид безпосередньої їх оптимізації.

Наступним принципом оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування є принцип наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму. Цей принцип зумовлюється тим, що сьогодні в Україні мінімальні страхові виплати не покривають прожиткового мінімуму. Останнє прямо порушує конституційне право кожного громадянина на достатній життєвий рівень. Так, у ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» чітко визначено, що прожитковий мінімум – вартісна величина, достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, яка застосовується, зокрема, для встановлення розмірів соціальної допомоги, допомоги у зв'язку з безробіттям та інших соціальних виплат⁷⁸⁶. При цьому набір продуктів харчування формується на основі нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, виходячи з

⁷⁸⁵ Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: Науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – С. 427.

⁷⁸⁶ Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.

їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

До основних домінант прожиткового мінімуму належать: 1) задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила; 2) забезпечення підлітків додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку⁷⁸⁷.

Список непродовольчих товарів складається на основі нормативів забезпечення медикаментозними засобами, засобами гігієни та захисту організму людини від впливу навколишнього середовища та засобами для влаштування побуту. Серед принципів його формування виділяють забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини⁷⁸⁸.

У процесі оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування практичне втілення принципу наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму повинно проявлятися у таких напрямках: 1) підвищення рівня розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії та інших соціальних виплат, які розраховуються на основі прожиткового мінімуму; 2) розробити на рівні закону методику встановлення розміру прожиткового мінімуму для забезпечення максимальної відповідності цього стандарту реальній вартості споживчого кошика та послуг; 3) чітко врегулювати питання набору товарів і послуг, життєво необхідних для людини, які одночасно відповідають медичним стандартам; 4) враховуючи досвід зарубіжних країн, привести у відповідність чинне законодавство України в частині визначення розміру мінімальних страхових виплат і мінімального прожиткового мінімуму.

⁷⁸⁷ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 149.

⁷⁸⁸ Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш. – К., 1996. – С. 18.

Потрібно мати на увазі, що роль працівників у ринкових умовах економіки радикально змінюється. Вони вимушені будуть розраховувати, перш за все, на свій заробіток (дохід), усе більше спираючись на власні можливості. Поки ж що більшість населення не має фінансової можливості створювати для себе додаткові форми соціального страхування. Але сприяння з боку держави функціонуванню недержавних страхових установ, економічна стабільність та підвищення на цій основі грошових доходів населення призведе до зростання зацікавленості громадян у власному, додатковому до державного, формуванні соціальних фондів⁷⁸⁹.

У контексті висвітлення принципу наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму вважаємо послідовними та важливими ідеї І. Ф. Гнибіденка, який дійшов висновків, що до найважливіших характеристик державної політики України у сфері соціального страхування працівників у найближчій перспективі потрібно віднести: 1) удосконалення механізму використання коштів системи соціального страхування; 2) опрацювання методологічних підходів до побудови моделі адміністрування соціального страхування, ураховуючи можливі переваги та наслідки не тільки для соціальної страхової системи, а й соціально-економічної системи України загалом; 3) створення недержавних форм і структур у сфері добровільного соціального страхування; 4) запровадження економічної, конструктивної моделі медичного страхування; 5) підприємства (роботодавці) мають стати справжніми суб'єктами соціального страхування, повною мірою забезпечуючи соціальне страхування найманих працівників на всіх етапах відтворювального циклу – при прийнятті на роботу, в її процесі, а також у випадку втрати працездатності чи скороченні робочих місць; 6) покриття основної частини фінансових витрат на соціальне страхування, яке повинне охоплювати весь трудовий і пенсійний період життєдіяльності людини; 7) аналіз чинників, що стримують розвиток страхового ринку в розрізі соціально значущих видів

⁷⁸⁹ Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш. – К., 1996. – С. 32.

страхування – це страхування життя, пенсійне страхування, особисте страхування⁷⁹⁰. Погоджуємося з наведеними висновками і вважаємо, що законодавець повинен враховувати ці рекомендації в процесі здійснення оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні.

Тому вважаємо, що принцип наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму є одним із наріжних каменів реформування й оптимізації системи соціального страхування в Україні. Окреслений принцип дозволить, по-перше, наблизити рівень соціального забезпечення України до рівня Європейського Союзу, по-друге, забезпечити ряд додаткових гарантій для застрахованих осіб державою, по-третє, стати пріоритетним вектором соціальної політики України.

Наступним принципом оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування є принцип постійного посилення соціального захисту застрахованих осіб, забезпечення гідного рівня їхнього життя в результаті стійкого розвитку системи соціального страхування на засадах збалансованості інтересів застрахованих осіб та громадян, які працюють. Звертаємо увагу, що цей принцип повинен мати постійний характер у системі соціального страхування. Останнє зумовлено, насамперед, тим, що з кожним днем розвивається суспільство, а з розвитком суспільних відносин необхідно реформувати, відповідно, і законодавство.

У рамках втілення цього принципу необхідно закріпити на рівні закону запровадження загальнообов'язкового державного страхування, сформувати якісне медичне страхування, створення стимулів для пізнішого виходу на пенсію, удосконалити порядок призначення й індексації пенсій; початок поступового вирівнювання пенсійного віку чоловіків і жінок; поступовий перерозподіл ставки внеску на пенсійне страхування

⁷⁹⁰ Гнибіденко І. Ф. Фінансово-економічна криза : стан та перспективи її подолання / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2009. – № 1. – С. 14-15.

від роботодавця до працівника і т.ін.

Також зазначимо, що будь-яка оптимізація законодавства ще не означає їхнього реального проведення і, як показує практика, у багатьох випадках залишається втіленою лише на папері. Тому втілення принципу постійного посилення соціального захисту застрахованих осіб повинно бути визначене на рівні законодавчого акта.

Погоджуємось із Я. В. Сімутіною, яка звертає увагу на те, що неприпустиме позбавлення працюючих громадян права на одночасне отримання пенсії або обмеження її розміру чи зменшення у зв'язку з цим розміру заробітної плати. Цілком справедливо, що соціальні виплати не можуть залежати від волі окремих осіб, які приходять до влади, йдуть із неї, потім знову повертаються, адже соціальні стандарти (пільги), до речі, гарантовані державою, обов'язкові до виконання. Це підтверджується і кількома рішеннями Конституційного Суду України. Щоб у подальшому не допускати можливості «ручного» керування соціальними пільгами, з метою відкриття та узагальнення інформації про розмір, порядок, кількість соціальних пільг, адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу, потрібно якнайшвидше вирішувати питання перспективи кодифікаційної діяльності у сфері соціального та, передусім, пенсійного забезпечення⁷⁹¹.

Отже, принцип постійного посилення соціального захисту застрахованих осіб та забезпечення гідного рівня їхнього життя притаманний усьому соціальному забезпеченню, не тільки соціальному страхуванню. Так, останнє закономірно зумовлено тим, що будь-який принцип не повинен носити декларативного характеру, а бути насамперед дієвим інструментом як у процесі законотворчої практики, так і в процесі правозастосовної практики. Окреслений принцип не може мати обмежений характер суто у процесі оптимізації та реформування системи соціального страхування, а повинен постійно займати чільне місце в системі соціального страхування України і бути

⁷⁹¹ Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : Монографія / Н. М. Хуторян, С. В. Вишневецька, С. В. Дріжчана та ін. ; За ред. доктора юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян. – К. : Ін Юре, 2012. – С. 114.

спрямованим на підвищення відповідного якісного рівня.

Наступний принцип оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні – принцип кодифікації системи законодавства України щодо соціального страхування. Проблема ефективності законодавства у сфері соціального страхування особливо гостра сьогодні в Україні, оскільки наявна розгалужена система нормативно-правових актів, а також тих, що втратили чинність. З огляду на це закономірною є існуюча ситуація, коли на тлі такої правової політики держави пересічному громадянину, який усе своє життя працював на державу і не володіє певними юридичними знаннями, важко зорієнтуватися у сьгоднішньому законодавчому полі.

Питання кодифікації законодавства України із соціального страхування було і є предметом для дискусій у юридичній науці. Наявна розгалужена сітка нормативно-правових актів у сфері соціального захисту створює ситуацію надмірного бюрократизму, спричиняє також значну кількість колізій та прогалин.

Відомий французький учений Р. Кабріяк зазначив, що для того, щоб кодифікація могла народитися і розвиватися, необхідні два елементи: 1) соціальна потреба у правовій визначеності; 2) сильна політична воля, спрямована на кодифікацію. Будь-яка кодифікація становить юридично-технічну відповідь на потребу у правовій визначеності, зумовлену кризою джерел права, пов'язаною із їхнім хаотичним розростанням, із труднощами розуміння усних чи розрізаних правових норм, зі стрімкою законодавчою інфляцією. Ця потреба у правовій визначеності у конкретному плані полягає у пошукові шляхів раціоналізації права, найбільш розробленою формою якої є саме кодифікація⁷⁹². О. І. Ющик вважає, що під кодифікацією законодавства належить розуміти таку форму його систематизації, яка передбачає системне упорядкування відповідних юридичних норм у межах правових інститутів, закріплення галузевої структури законодавства та розвиток

⁷⁹² Кабріяк Р. Кодификации / Р. Кабріяк / Пер. с фр. Л. В. Головки. – М. : Статут, 2007. – С. 113-114.

правових інститутів і галузей законодавства як органічних складових єдиної системи законодавства шляхом уніфікації положень чинних нормативно-правових актів однакової юридичної сили і зведення їх до єдиного кодифікаційного акта⁷⁹³.

Звертаємо увагу на те, що в доктрині права соціального забезпечення немає єдиного підходу вчених щодо питання кодифікації законодавства України у сфері соціального страхування. Так, висловлюються пропозиції щодо проведення комплексної кодифікації законодавства про соціальне забезпечення у «Соціальному кодексі», який би охопив норми кількох галузей законодавства, котрі належать до так званого соціального права. Більше того, проекти Соціального кодексу України кілька разів респостувалися у Верховній Раді України, але так і не були прийняті.

У рамках Соціального кодексу в загальних положеннях повинно бути врегульовано питання щодо загального порядку страхування. Що ж стосується окремих видів страхувань (обов'язкових, договірних), то це питання потрібно врегулювати на рівні самостійної книги чи розділу Соціального кодексу. Переконані в тому, що прийняття єдиного кодифікованого акта забезпечить єдине та системне врегулювання відносин у сфері права соціального забезпечення, зокрема і у сфері права соціального страхування.

О. Є. Мачульська та Ю. В. Васильєва є прихильниками галузевої (повної) кодифікації законодавства у сфері соціального забезпечення, наслідком якої повинно стати прийняття єдиного Кодексу соціального забезпечення. Зокрема, відстоюється позиція, відповідно до якої на цьому етапі необхідно проводити саме галузеву кодифікацію через те, що розподіл кодифікації на етапи або частини несе загрозу втрати зв'язків між кодексами, прийнятими у різний час, та порушення

⁷⁹³ Кодифікація законодавства України : теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк ; за заг. ред. О. І. Ющика. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – С. 81-82.

цілості ідей, до яких прагне кодифікатор⁷⁹⁴.

В умовах, коли у суспільстві відсутня згода з багатьох принципових питань пенсійної реформи, достатньо складно одразу виробити загальну стратегію довготривалого розвитку соціального страхування. Водночас розробка та прийняття такої стратегії у формі єдиного Соціального кодексу видається доцільною і життєво необхідною.

Отже, систему принципів оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні складають: 1) принцип підвищення платоспроможності населення – передбачає поступове реформування законодавства України в частині вдосконалення існуючої системи громадських робіт, розвиток прогресивних технологій, що забезпечують нові робочі місця на периферії; впровадження програм активізації зайнятості; 2) принцип наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму – зумовлений тим, що сьогодні в Україні мінімальні страхові виплати не покривають мінімального прожиткового мінімуму; 3) принцип постійного посилення соціального захисту застрахованих осіб, забезпечення гідного рівня їхнього життя в результаті стійкого розвитку системи соціального страхування на засадах збалансованості інтересів застрахованих осіб та громадян, які працюють, обумовлений насамперед тим, що з кожним днем розвивається суспільство, а з розвитком суспільних відносин необхідно реформувати, відповідно, і законодавство; 4) принцип кодифікації системи законодавства України щодо соціального страхування – зумовлений тим, що наявна в Україні розгалужена сітка нормативно-правових актів у сфері соціального захисту створює ситуацію бюрократизму, спричиняє також значну кількість колізій та прогалин.

⁷⁹⁴ Васильєва Ю. В. Кодификация российского законодательства о социальном обеспечении: теоретические и практические проблемы: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.05. «Трудовое право; право социального обеспечения» / Ю. В. Васильева. – Моск. гос. юрид. академ. им. О. Е. Кутафина. – М., 2010. – С. 25.

Аналізуючи форми оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні, зазначимо, що вони повинні бути спрямованими на подолання бідності та деградації суспільства, зумовлені глибокими порушеннями системних зв'язків у економічній, соціальній та правовій сферах. В. П. Онищенко при цьому наголошує, що треба починати з реформ, які б забезпечили, з одного боку, правопорядок і стабільність у суспільстві, а з іншого – негайні позитивні економічні зрушення, тобто з того, що сьогодні намагається зробити чинна влада. Зростання економіки та піднесення добробуту населення сприятимуть реформуванню інститутів, але без паралельних інституційних реформ надалі такі досягнення обернуться «Пірровою перемогою», адже причинний зв'язок між економічним зростанням і трансформацією інститутів є двостороннім, діалектичним⁷⁹⁵.

Перш за все необхідно визначитись із поняттям «форма оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування».

В одинадцятитомному Словнику української мови поняття «форма» розглядається в таких значеннях: 1) обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; 2) пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; 3) поверхня з рельєфним зображенням для друкування; друкарський набір, уміщений в раму; 4) тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; 5) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; 6) видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи; 7) певна система художніх засобів як спосіб вираження змісту творів літератури і мистецтва; 8) спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії; 9) суворо встановлений порядок у будь-якій справі; 10) спеціальний однаковий за кольором, кроєм та іншими

⁷⁹⁵ Онищенко В. Модернізація як імператив розвитку України / В. Онищенко // Економіка України. – 2011. – № 7. – С. 5.

ознаками одяг для осіб певної категорії⁷⁹⁶.

З огляду на наведені варіанти розуміння поняття «форма», а також з огляду на проведений аналіз у рамках нашого монографічного дослідження, пропонуємо власне визначення поняття «форма оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування». Вважаємо, що під останнім варто розуміти зовнішній спосіб організації оптимізації та/або реформування системи соціального страхування, яка є впорядкованою сукупністю елементів, що, власне, й утворюють собою соціальне страхування в Україні.

У провідних демократичних державах соціальну політику розробляють висококваліфіковані спеціалісти на підставі глибоких наукових досліджень, з урахуванням об'єктивних потреб суспільства і реальних економічних можливостей країни, а також необхідності гармонізації інтересів різних верств населення. Вони не пов'язані із суб'єктивною думкою певних посадових осіб, які, як правило, не володіють необхідними професійними знаннями і до того ж часто змінюються. Уряд, авторитетні громадські організації, незалежні експерти оцінюють усі підготовлені спеціалістами матеріали. Після цього вони оприлюднюються та широко обговорюються населенням, і тільки згодом доопрацьовані проекти з усіма обґрунтуваннями запропонованих рішень вносяться в установленому порядку на розгляд парламенту, який детально їх досліджує й обговорює до прийняття відповідного кінцевого рішення. Під час підготовки проекту Соціального кодексу України доцільно було б запозичити саме такий досвід, відмовившись від поширеної в останні роки практики «мовчазного» прийняття важливих законодавчих актів у сфері соціального, зокрема пенсійного, забезпечення, коли думка суспільства фактично ігнорується.

Наявність Соціального кодексу істотно полегшить правозастосовну діяльність, а також зробить інформацію про права у сфері соціального страхування більш доступною для населення. Крім того, враховуючи той факт, що зміна кодексів

⁷⁹⁶ Словник української мови : В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – С. 619.

відбувається не так часто, як зміна звичайних законів, кодекс буде сприяти стабільності правового регулювання, що є надзвичайно важливим саме для законодавства у сфері соціального забезпечення, нестабільність якого загальновідома. Не повною мірою погоджуємось із позицією М. М. Шумила, який зазначає, що, кодифікуючи законодавство, не потрібно намагатися об'єднати всі правові норми, які регулюють відповідні відносини, а окремо проводити кодифікацію як на рівні закону, так і на рівні положень, інструкцій, правил⁷⁹⁷.

У Польщі наявний складний політико-правовий і одночасно економічний механізм щодо зниження тенденції безробіття та підвищення коефіцієнту зайнятих осіб. Зазначений механізм передбачає такий інструментарій: «невитратні програми»; система стимулів щодо залучення працездатного населення до зайнятості і, відповідно, підвищення конкурентоспроможності безробітних категорій осіб; забезпечення профорієнтації. Разом з тим велике практичне значення займає використання державою різного роду «витратних програм», які дозволяють забезпечити високий коефіцієнт зайнятості та професійної активізації зайнятих. Окреслені напрями державної політики забезпечують протидію зниження тенденції зростання безробіття. Разом з тим Польща забезпечує повернення страхових платежів роботодавцю у разі, якщо він працевлаштував безробітного; видає кошти з кредитним строком для створення нових робочих місць на підприємствах і в установах різних форм власності та для започаткування власної справи безробітним; перепідготовку зайнятих; спеціальні програми для безробітних, що тривалий час шукають роботу, тощо⁷⁹⁸. Вважаємо, що така форма оптимізації має великі перспективи і здатна підвищити рівень соціального

⁷⁹⁷ Шумило М. М. Досвід кодифікації пенсійного законодавства з моменту проголошення незалежності України / М. М. Шумило // Правова держава. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 22. – С. 58.

⁷⁹⁸ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 141.

страхування на якісно вищий рівень. Тому Україні доцільно було б перейняти досвід Польщі в частині системи пільг і стимулів, які мотивують як працівників, так і роботодавців, по-перше, сплачувати страхові платежі «чисто», і, по-друге, підвищувати рівень конкурентоспроможності непрацюючих категорій осіб.

Отже, така форма оптимізації, як «невитратні програми», має особливе практичне застосування в Україні. Проаналізована форма оптимізації забезпечить підвищення рівня зайнятості населення, знизить рівень безробіття, забезпечить легальне працевлаштування, підвищить рівень сплати страхових внесків і, як наслідок, суттєво поліпшить рівень системи соціального страхування України. Окрім того, «невитратні програми» також підвищують і рівень економіки держави в цілому. З огляду на зазначене окреслена форма має майбутнє для подальшого розвитку в Україні.

Дослідження світового досвіду свідчить про успішне використання фінансових заходів впливу на зайнятість населення, метою яких є створення найбільш сприятливого клімату для підприємців, діяльність яких сприяє реалізації соціально-економічних завдань. Найбільш істотними заходами фінансового впливу на зайнятість є податковий та кредитний механізми.

Податковий механізм передбачає надання податкових пільг за такою схемою:

1) за формами – пільги, пов'язані зі звільненням від виплат у соціальні фонди; пільги з оподаткування прибутку; пільги з витрат, пов'язаних із професійним навчанням і підвищенням кваліфікації;

2) за виконуваними завданнями – пільги, пов'язані з прийняттям на роботу неконкурентоспроможних верств населення; пільги, пов'язані з професійним навчанням.

Кредитний механізм у процесі застосування фінансових важелів впливу на населення проявляється в таких формах:

1) преференції, під якими розуміють певні фінансові субсидії, які надаються на безвідсотковій та безповоротній основі державою;

2) фінансові штрафи використовуються в основному при

використанні такого адміністративного заходу, як квотування робочих місць для інвалідів та інших неконкурентоспроможних верств населення;

3) державні субсидії⁷⁹⁹.

На нашу думку, у процесі реформування системи законодавства України у сфері соціального страхування застосування фінансових важелів буде мати дуже високий рівень впливу. Останнє закономірно зумовлене економічними інтересами або ж ризиками людей, які є суттєвими стимулами в їх діяльності. На нашу думку, заходи фінансового впливу як форма оптимізації механізму правового регулювання соціального страхування в Україні служать економічними стимулами як для застрахованих осіб, так і для держави. Фінансовий характер впливу має визначальну роль для застрахованих осіб, оскільки це безпосередньо впливає на їхні бажання: сплачувати страхові внески чи ні, сплачувати єдиний соціальний внесок чи ні, тощо.

Важливою формою оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування є взаємодія Державної служби зайнятості України із вищими навчальними закладами, а також із засобами масової інформації. Вважаємо, що така форма сьогодні практично нерозвинена, незважаючи на її надзвичайну вагу не тільки у сфері соціального страхування, а й у сфері системи права соціального забезпечення України.

У рамках висвітлення цієї форми оптимізації зазначимо, що пріоритетними напрямами діяльності служби зайнятості, спрямованої на запобігання стрімкого зростання такого соціального явища, як безробіття та підвищення результативності працевлаштування незайнятого населення, мають бути:

1) надання інформації роботодавцям про поточний стан ринку праці та професійно-кваліфікаційну структуру безробітних;

2) здійснення цільової перепідготовки безробітних за конкретними заявками роботодавців, забезпечення підвищення кваліфікації працівників підприємств і організацій, а також їх

⁷⁹⁹ Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 142.

перепідготовки у зв'язку із перепрофілюванням виробництва⁸⁰⁰.

Реалізація цих напрямків діяльності забезпечить тісну співпрацю Державної служби зайнятості України, джерел масової інформації, роботодавців, випускників, студентів, безробітних та інших категорій осіб. Ця форма оптимізації механізму правового забезпечення соціального страхування дасть змогу зменшити «тіньове» працевлаштування, забезпечить реалізацію системи загальнообов'язкового державного страхування і, як наслідок, підвищить рівень соціального страхування.

Однією з форм оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні є удосконалення механізму збору та обліку єдиного соціального внеску. Питання сплати соціального внеску відіграє надзвичайну актуальну роль у системі соціального страхування України і є самостійним предметом для дослідження.

У рамках висвітлення цієї форми оптимізації зазначимо, що Україна повинна чітко врегулювати такий спектр питань: 1) здійснення заходів щодо створення Єдиного державного реєстру соціального страхування; 2) розробка та початок впровадження інформаційно-технічного комплексу у фондах та Державному казначействі для забезпечення механізму розподілу Державним казначейством єдиного соціального внеску та обміну інформацією; 3) створення нових і реорганізація існуючих структурних підрозділів фондів соціального страхування та перенавчання працівників; 4) поступове зменшення ставки внеску з роботодавця одночасно із запровадженням накопичувальної системи; 5) реформування та чітке врегулювання питання пільг.

Додатково зазначимо, що проблемність питання пільг у системі соціального страхування України зумовлена насамперед тим, що існуюча система пільг непрозора, безадресна, несучасна і, у підсумку, потребує глибокого реформування, при цьому йдеться не про невдалий російський варіант, коли безготівкові безадресні пільги замінили готівковими, але такими ж

⁸⁰⁰ Капченко Р. Л. Активна політика зайнятості як фактор формування робітничих кадрів / Р. Л. Капченко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2008. – № 3. – С. 52.

безадресними, та ще й ударивши по кишені найбільш бідних.

Отже, систему форм оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні складають: 1) форма виваженої та продуманої державної політики у сфері соціального страхування – передбачає наявність такої системи стримувань і противаг, яка, з одного боку, дозволить максимально прозоро і якісно провести реформування соціального страхування, та, з іншого боку, забезпечить реальне втілення в життя існуючих норм законодавства у відповідній сфері; 2) форма застосування «невитратних програм» – забезпечить підвищення рівня зайнятості населення, знизить рівень безробіття, забезпечить легальне працевлаштування, підвищить рівень сплати страхових внесків і, як наслідок, суттєво поліпшить рівень системи соціального страхування України; 3) форма державних заходів фінансового впливу – має суттєві економічні важелі впливу на населення, оскільки це безпосередньо впливає на їхні бажання: сплачувати страхові внески чи ні, сплачувати єдиний соціальний внесок чи ні, тощо; 4) форма взаємодії Державної служби зайнятості України із вищими навчальними закладами, а також із засобами масової інформації – забезпечить тісну співпрацю Державної служби зайнятості України, джерел масової інформації, роботодавців, випускників, студентів, безробітних та інших категорій осіб, а також забезпечить зменшення «тіньового» працевлаштування; 5) форма удосконалення механізму збору й обліку єдиного соціального внеску – забезпечить прозору систему накопичень страхових внесків застрахованих осіб, прозорий розподіл пенсійних та соціальних виплат, а також прозору систему ведення персоніфікованого обліку застрахованих осіб.

З огляду на проведений аналіз питання принципів і форм оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні, вважаємо за необхідне здійснити такі ключові реформи законодавства України:

1) На рівні Кабінету Міністрів України прийняти постанову «Про взаємодію Державної служби зайнятості України із вищими навчальними закладами а також із засобами масової інформації». Метою прийняття цього нормативного акту є

оперативне та цільове працевлаштування осіб, які ще навчаються у вищих навчальних закладах або вже закінчили і бажають працювати. Станом на сьогодні спостерігається негативна тенденція – велика кількість молодих фахівців не мають змоги працевлаштуватися. Вважаємо, що суттєву роль тут відіграє інформаційний фактор.

Постанова «Про взаємодію Державної служби зайнятості України із вищими навчальними закладами, а також із засобами масової інформації» повинна бути розроблена міжвідомчою робочою групою за участю представників Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства культури України, Міністерства молоді та спорту. Ця постанова повинна регламентувати наступні ключові питання:

- створення реєстру студентів старших курсів, а також випускників вищих навчальних закладів, які потребують працевлаштування;

- створення реєстру роботодавців, які звернулись до Державної служби зайнятості з відповідною заявою;

- створення соціально-економічних заохочень для роботодавців, які працевлаштовують своїх працівників у рамках цієї програми;

- удосконалення форм та напрямів роботи Державної служби зайнятості в рамках цієї програми;

- налагодження форм і напрямів співпраці між Державною службою зайнятості та засобами масової інформації;

- посилення державного контролю за неухильним дотриманням програми працевлаштування молодих спеціалістів (фахівців)

2) Прийняти Концепцію про оптимізацію державної політики у сфері соціального страхування, в якій:

- окреслити актуальні напрями державної політики у сфері соціального страхування;

- визначити державні органи, які нестимуть особисту відповідальність за дотримання покладених на них обов'язків і функцій у сфері соціального страхування;

- розробити жорстку систему контролю за витрачанням бюджетних коштів у сфері соціального страхування;

- створити інститут громадського контролю за державною політикою у сфері соціального страхування;
- запровадити засади заохочення щодо розвитку некомерційного соціального страхування.

Отже, суспільно-політичні та суспільно-економічні зміни, що відбулися в Україні за останні десятиліття, перехід до ринкової економіки, демократизація суспільства закономірно зумовили реформування та оптимізацію механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування. Інтеграція України у світове співтовариство, приведення національного законодавства у сфері соціального страхування до міжнародно-правових норм вимагає реформування та якісного вдосконалення системи соціального страхування в Україні. Окреслене питання особливо актуальне в період економічної кризи, у якій перебуває світове співтовариство загалом, а Україна зокрема. Вектор розвитку, зорієнтований на Європейський Союз, передбачає збалансоване поєднання фінансування програм соціального страхування населення як добровільного, так і загальнообов'язкового.

5.3. Урахування міжнародного досвіду щодо оптимізації системи законодавства у сфері соціального страхування

Політико-економічні і соціально-правові процеси, які спостерігаються в Українській державі з 1991 р., чітко вказують на її вектор розвитку – європейські цінності та стандарти, а також, відповідно, і тенденцію євроінтеграції. В умовах сьогодення національна економіка в абсолютній більшості випадків доволі сильно залежить від політики та рівня розвитку Європейського Союзу і окремих європейських держав. Однак вектор розвитку України на євроінтеграцію можливий тільки за умови попередньої гармонізації системи національного законодавства, яке визначає правове регулювання у сфері соціального страхування.

Безумовно, сьогодні в Україні існують проблеми із

системою соціального страхування, і відповідні процеси реформування та оптимізації проходять значно повільніше і більш проблематично, ніж у провідних державах світу. Україна не повною мірою перейшла на систему ринкових відносин, що є причиною ряду проблем, зокрема й у сфері системи соціального страхування. Однак, з огляду на те, що Україна обрала проєвропейський вектор розвитку, та на те, що сьогодні система соціального страхування України перебуває у кризовому стані, питання дослідження міжнародного досвіду щодо оптимізації системи соціального страхування набуває особливої актуальності. Окрім того, рівень розвитку соціального страхування, як, власне, і соціального забезпечення, визначає рівень добробуту всієї держави та населення.

У зв'язку з цим питання врахування міжнародного досвіду щодо оптимізації системи законодавства у сфері соціального страхування набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку Української держави. Окресленою проблемою частково займалися такі вчені, як: М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, Н. М. Внукова, Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, Н. В. Кузьминчук, О. В. Москаленко, В. Я. Олійник, В. Й. Плиса, С. М. Прилипко, О. С. Савич, І. Т. Субачов, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська, О. М. Шем'якін, С. І. Юрій та інші. Не применшуючи ролі та значення праць указаних науковців, звертаємо увагу на те, що вони, хоч і торкалися питання міжнародного досвіду у сфері соціального забезпечення, все ж не здійснювали окремого ґрунтовного та всебічного науково-теоретичного аналізу питання врахування міжнародного досвіду щодо оптимізації системи законодавства у сфері соціального страхування. Наявні наукові праці та концепції в доктрині права соціального забезпечення дуже опосередковано стосуються окресленого нами актуального питання. З огляду на це необхідно провести самостійне комплексне дослідження питання врахування міжнародного досвіду у сфері соціального страхування.

Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту здійснює дуже суттєвий вплив на розвиток національного законодавства, на демократичні перетворення в державі. Такий вплив має як обов'язковий, так і необов'язковий

характер. Погоджуємось із О. В. Москаленком, який виокремлює такі способи впливу міжнародних норм на внутрішнє законодавство: 1) пряме застосування міжнародних актів після їх ратифікації; 2) внесення міжнародних норм до тексту законів; 3) реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства⁸⁰¹.

Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., – перший в історії міжнародних відносин акт, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у різних сферах суспільного життя, котрих мають дотримуватись і котрі мають поважати всі, без винятку, держави. У Декларації подані положення, що виражають основні ідеї права соціального забезпечення, його принципи. У ст. 2 імперативно визначено, що соціальні права визнаються за всіма людьми, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Щодо сфери соціального страхування, то у ст. 22 також зазначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній та культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави. Загальність соціального захисту має абсолютний характер і не може бути обмежена національним законодавством, тобто нормативними актами не можна позбавляти соціального захисту окремих категорій громадян⁸⁰².

⁸⁰¹ Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Зб. наук. пр. Харківського нац. педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Серія «ПРАВО». – Харків, 2012. – Вип. 18. – С. 62.

⁸⁰² Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., № 217 А // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

Декларація прав людини соціальне страхування пов'язує із тими чи іншими страховими випадками, зокрема такими, як безробіття, хвороба, інвалідність, удівство, старість, материнство, дитинство. Окрім того, засади для визначення прожиткового мінімуму закріплені у ст.ст. 23, 25 Декларації. У п. 1 ст. 25 зазначається, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. У п. 3 ст. 23 уточнюється, що кожен, хто працює, має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування її самої та її сім'ї, а в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення⁸⁰³.

Окремо увагу варто приділити Міжнародному пакту про економічні, соціальні й культурні права, який прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. і ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р. Відповідно до ст. 9 Пакту, держави визнали право кожної людини на соціальне забезпечення, включно із соціальним страхуванням. У ст. 11 Пакту підтверджується, що держави визнають не лише право кожного на достатній життєвий рівень, а й на неухильне поліпшення умов життя як його, так і його сім'ї, зобов'язуючись при цьому вживати заходи щодо забезпечення реалізації цього права. У ст. 10 Пакту зазначається, що особлива охорона має забезпечуватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів шляхом надання оплачуваної відпустки чи відпустки з достатньою допомогою на соціальне забезпечення⁸⁰⁴.

Наступним орієнтиром на міжнародному рівні у сфері соціального страхування є Декларація соціального прогресу і розвитку, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1969 р. У цій Декларації чітко визначено, що соціальний прогрес і розвиток мають спрямовуватися на постійне підвищення

⁸⁰³ Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., № 217 А // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

⁸⁰⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства шляхом досягнення, зокрема, таких головних завдань: подолання голоду і недоїдання та гарантія права на належне харчування; ліквідація злиднів і забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого і рівномірного розподілу прибутків; досягнення найвищого рівня охорони здоров'я і забезпечення охорони здоров'я всього населення, по можливості безоплатного забезпечення всіх, особливо осіб, які мають низький прибуток і великі сім'ї, задовільним житлом і комунальним обслуговуванням; надання всебічного соціального забезпечення і послуг соціального піклування, створення і поліпшення системи соціального забезпечення і страхування для всіх осіб, які через хворобу, непрацездатність або похилий вік тимчасово або постійно не можуть заробляти на життя, з метою забезпечення належного рівня життя для таких осіб, їхніх сімей і утриманців; охорона прав матері й дитини, турбота про виховання і здоров'я дітей, проведення заходів, спрямованих на охорону здоров'я і добробуту жінок, особливо матерів, що працюють під час вагітності та догляду за немовлятами, а також матерів, заробіток яких є єдиним джерелом забезпечення сім'ї; надання жінкам відпусток і допомог у зв'язку з вагітністю і материнством зі збереженням за ними місця роботи і заробітної плати; захист прав і забезпечення добробуту дітей, престарілих і інвалідів, забезпечення захисту дітей, які страждають фізичними і розумовими вадами⁸⁰⁵.

Вважаємо послідовною позицію О. В. Москаленка, який зазначає, що викладені у Декларації соціального прогресу і розвитку цілі досягнути можна завдяки таким принципам: забезпечення безкоштовного медичного обслуговування і забезпечення того, щоб медичні установи були доступними усім верствам населення; упровадження на практиці заходів соціальної політики щодо системи соціального страхування та забезпечення; уніфікація національного законодавства до міжнародних стандартів і зразків; упровадження політики щодо

⁸⁰⁵ Декларація соціального прогресу та розвитку: Міжнародний документ від 11.12.1969 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_116.

реабілітації працездатності осіб із розумовими або фізичними вадами, особливо дітей і молоді, щоб максимально залучити їх до зайнятості; забезпечення професійної підготовки фахівців у сфері соціального страхування; заснування відповідних дитячих установ і розробка міжнародних програм у сфері всебічного соціального захисту населення планети⁸⁰⁶.

Що ж до висвітлення питання врахування Україною міжнародного досвіду у сфері соціального страхування, то варто зазначити, що у Конвенції № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», прийнятої Генеральною конференцією МОП 28 червня 1952 р., закріплено всебічний соціальний захист людей від найбільш поширених соціальних ризиків, а саме: потреба медичної профілактичної або лікувальної допомоги; хвороба; безробіття; старість; трудове каліцтво або професійне захворювання; наявність дітей; вагітність і пологи; інвалідність; утрата годувальника. Відповідно до цих ризиків зазначено дев'ять видів соціального забезпечення, що держава зобов'язується надати особам, які проживають на її території⁸⁰⁷.

Особливу увагу потрібно також звернути на Конвенцію № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики», яка була прийнята Генеральною конференцією МОП 22 червня 1962 р. Конвенція розглядає особу як таку, котра, при створенні її належних умов, здатна самостійно забезпечити себе засобами до існування і взяти активну участь у створенні соціальних фондів, за допомогою яких зможе убезпечити себе від соціальних ризиків. Держави зобов'язалися вживати заходів для забезпечення незалежним виробникам і найманим працівникам умов, які створять їм можливість підвищити свій життєвий

⁸⁰⁶ Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Зб. наук. пр. Харківського нац. педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Серія «ПРАВО». – Харків, 2012. – Вип. 18. – С. 65-66.

⁸⁰⁷ Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Міжнародний документ від 28.06.1952 р. № 102. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011.

рівень особистими зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних обстежень життєвих умов, які проводяться після консультацій із представниками організацій роботодавців і працівників. Щодо визначення прожиткового мінімуму, то беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як: продукти харчування та їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування й освіта. З метою поліпшення добробуту працівників, складовою якого є соціальне забезпечення і самозабезпечення, державам рекомендується заохочувати добровільні форми заощаджень⁸⁰⁸.

Вважаємо, що Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Декларація соціального прогресу та розвитку від 11 грудня 1969 р., Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р., Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики від 22 червня 1962 р. є основою всього міжнародного права у сфері соціального страхування та орієнтиром для України у процесі здійснення нею оптимізації та реформування системи законодавства у сфері соціального страхування. На нашу думку, наведені міжнародні документи є квінтесенцією людства у сфері соціального страхування, тобто найкращим надбанням. З огляду на зазначене, Україна повинна орієнтуватись саме на вказані міжнародні документи.

Законодавчою основою програми соціального страхування США є «Закон про соціальне забезпечення», прийнятий Конгресом у 1935 р. Цей закон передбачив три програми страхування: 1) підтримка людей похилого віку; 2) соціальний захист у зв'язку із втратою годувальника; 3) страхування на випадок інвалідності (непрацездатності). Загальною назвою цих видів страхування є абревіатура – OASDI, яку в доктрині називають «програмою соціального забезпечення». Разом з тим, у рамках цієї програми реалізується соціальне страхування за програмою Medicare, що є медичною системою страхування

⁸⁰⁸ Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 : Міжнародний документ від 22.06.1962 р. № 117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_016.

здоров'я для осіб пенсійного віку. Економічним підґрунтям окресленої системи соціального страхування у США є такі: фонд «Страховання людей похилого віку та у зв'язку із втратою годувальника» і фонд «Страховання на випадок інвалідності (непрацездатності)»⁸⁰⁹. Сітки страхових ставок визначаються диференційовано за прогресивною шкалою в рівних розмірах для працівника і роботодавця. В Україні існуюча система соціального страхування ще не сформована та незавершена, тоді як у США система соціального страхування не тільки сформована, але має й іншу структуру.

Якщо ж говорити про державну допомогу, то остання виплачується винятково з державного бюджету. Зазначений закон передбачає наступні підстави для виплати державної допомоги: 1) грошова, в тому числі сім'ям з дітьми, що тимчасово потребують допомоги, – як додатковий гарантований дохід, а також ветеранам, які потребують допомоги, та особам, які знаходяться на їх утриманні, та компенсація батькам ветеранів, індіанцям; 2) медична, в тому числі ветеранам, матері й дитині, індіанцям; 3) продовольча, у тому числі додатково матерям, які мають маленьких дітей, – у вигляді талонів, шкільних сніданків, на годування дітей у літній час; літнім, а також тимчасова продовольча допомога, програма продовольчої допомоги індіанським резерваціям; 4) в оплаті житла; 5) в одержанні освіти і перекваліфікації, у тому числі дошкільної підготовки, під час канікул, працюючим студентам коледжів, додаткової спеціалізації, студентам із малозабезпечених сімей, молоді у пошуку роботи на період літніх канікул. Діють також програми стимулювання пошуку роботи, навчання та перекваліфікації для осіб від 60 років і старших, допомоги щодо отримання роботи малозабезпеченим людям літнього віку тощо⁸¹⁰. Наведені види державної допомоги у США можуть досліджуватись в порівняльному контексті із соціальними виплатами в Україні. Щоправда, система соціальних виплат при

⁸⁰⁹ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 52-54.

⁸¹⁰ Там само. – С. 51-54.

державній допомозі має досить обмежений характер порівняно із державними допомогами у США. Водночас вважаємо особливо актуальним звернути увагу на те, що у США існує система щодо стимулювання молоді та безробітних до працевлаштування. Тому це питання потребує розвитку в Україні, оскільки соціальна політика держави в такому напрямку практично нерозвинена.

Проте варто мати на увазі, що у США, на відміну від інших провідних держав світу, відсутнє державне страхування у зв'язку з хворобою, вагітністю і пологами. Комерційний сектор страхування від соціальних ризиків охоплює значно менше добровільно застрахованих осіб, що є, у принципі, цілком закономірним явищем.

Організаційно-фінансовою основою програми соціального забезпечення OASDI є два трастових фонди – «Страхування людей похилого віку та у зв'язку з втратою годувальника» і «Страхування на випадок інвалідності (непрацездатності)». Програмою керує Управління із соціального забезпечення, незалежна федеральна агенція, очолювана комісаром та його заступником. Контрольні та консультативні функції виконує незалежна наглядова рада, що складається з семи членів. Діяльність ради має забезпечувати політичну підтримку соціального забезпечення і відображає посилення політичної ваги пенсіонерів – впливової частини, яка успішно лобіює свої інтереси через численні громадські організації, найвпливовішою серед яких є Ліга пенсіонерів⁸¹¹. В Україні система соціального страхування, а отже, і система державних органів, які відповідають за реалізацію соціальної політики та політики із соціального страхування, кардинально інша. Проводити порівняння Пенсійного фонду України із Управлінням з соціального забезпечення Сполучених Штатів Америки практично неможливо, оскільки, по-перше, до сфери їх компетенції належать різні повноваження, по-друге, структура страхування США і України суттєво відрізняються. Разом з тим

⁸¹¹ Внукова Н. М. Соціальне страхування: Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. – С. 40.

вважаємо корисним досвід, що реалізувати політику соціального страхування повинен централізований орган, який обов'язково має бути самостійним, незалежним, неупередженим і прозорим у своїй діяльності.

На нашу думку, для України інтерес становить досвід США щодо поширення та функціонального призначення довгострокового страхування життя. Зміст його полягає в тому, що в країні історично склалися дві незалежні гілки соціального забезпечення: державна і приватна. Держава відповідає за підтримання мінімального рівня допомоги, а також за її широку доступність. У свою чергу, соціальні програми приватного бізнесу надають переважно соціальні послуги в більш високому обсязі та кращій якості. Державне соціальне страхування забезпечує майже все населення пенсіями за старістю, інвалідністю, пов'язану з виробничим травматизмом, у випадку смерті годувальника, а також надає медичну допомогу старим та інвалідам.

Запроваджена у США система державного соціального страхування дає право непрацюючій дружині пенсіонера і його неповнолітнім дітям на одержання додаткової допомоги в розмірі до половини його пенсії кожному. Розлучена жінка, яка прожила з чоловіком понад десять років і не вийшла більше заміж, отримує пенсію (за старістю чи як вдова) на правах дружини. Вік виходу на пенсію – 62 роки як для чоловіків, так і для жінок, які мають трудовий стаж не менше, ніж вісім років, і платили внески у фонди державного соціального страхування також не менше, ніж вісім років. При виході на пенсію не в 62, а в 65 років пенсія збільшується на чверть. Пенсіонери мають право працювати. Для осіб, старших за 65 років, немає обмеження на розмір пенсії, якщо заробіток не перевищує 860 доларів на місяць. Позитивним наслідком цього, поряд з іншим, є високий ступінь мотивації до праці, зростання інтересу працівників до продовження трудової діяльності⁸¹². Наведений

⁸¹² Внукова Н. М. Соціальне страхування: Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. – С. 193.

досвід США, в частині права непрацюючої дружини пенсіонера і його неповнолітніх дітей на одержання додаткової допомоги в розмірі до половини його пенсії кожному, на жаль, немає місця сьогодні в системі соціального страхування України. Зрозумілий той факт, що останнє спричинено як економічними чинниками, так і політико-правовими орієнтирами українського законодавця. Однак наголосимо, що досвід США в частині запровадження системи стимулів щодо продовження роботи для пенсіонерів варто запозичити і впровадити в Україні.

Проаналізувавши досвід побудови системи організації та фінансування охорони здоров'я США, В. Ю. Стеценко дійшла висновку, що для реформування галузі охорони здоров'я України можливе використання таких позитивних сторін американської системи: 1) використання ринкових механізмів, які базуються на суверенітеті споживача медичних послуг і спроможності його попиту викликати конкуренцію як цінову, так і у сфері якості; 2) надання більших прав пацієнтові (можливість отримання повної інформації на всіх стадіях лікувального процесу; розширення та вдосконалення існуючих способів захисту їхніх прав); 3) удосконалення процесів управління та контролю якості надання медичних послуг, а також більш широке запровадження у цій сфері нових інформаційних технологій; 4) акцент на профілактику захворювання, а також на первинне медико-санітарне обслуговування; 5) стратегічне планування діяльності всіх закладів охорони здоров'я й органів управління охороною здоров'я⁸¹³.

З огляду на проведений порівняльний аналіз системи соціального страхування США із системою соціального страхування України в контексті питання врахування міжнародного досвіду виокремимо такі положення, які доцільно Україні запозичити та впровадити: 1) досвід у сфері молодіжної політики системи регулювання зайнятості США, яка включає перелік програм роботи для молоді з бідних сімей у віці від 16

⁸¹³ Стеценко В. Ю. Організаційно-правове забезпечення медичного страхування у США / В. Ю. Стеценко // Публічне право : науково-практичний юридичний журнал. – Всеукр. громадська організація «Майбутнє країни»; Ужгород. нац. ун-т. – К., 2013. – № 4 (12). – С. 36.

до 21 року; 2) досвід у сфері запровадження системи стимулів щодо продовження трудової діяльності пенсіонерів – запровадити програми стимулювання пошуку роботи, навчання та перекваліфікації для осіб від 60 років і старших, допомоги щодо отримання роботи малозабезпеченим людям літнього віку.

Система соціального страхування в Японії набрала чинності у 1927 р. згідно з прийнятим Законом про страхування здоров'я. Державний бюджет на 1999 р. передбачав 9,49 трлн. єн на соціальне страхування, що складало 59% всіх видатків на соціальний захист. У 90 рр. ХХ ст. в Японії було створено нову систему соціального захисту, щоб протистояти демографічним тенденціям, що проявляється у скороченні народжуваності та зростанні старіння суспільства. Наприклад, у грудні 1994 р. урядом було сформульовано так званий «Янгольський план» (допомога по догляду за дітьми). Він закріпив практику догляду за дітьми віком до трьох років у дитячих садках і розповсюдив її на весь дошкільний період. У квітні 2000 р. уряд почав розробку системи страхування на випадок забезпечення літніх людей доглядом на дому⁸¹⁴. На нашу думку, окреслена політика Японії є корисним досвідом для України в частині подолання проблеми старіння нації та водночас проблеми підвищення народжуваності. Питання захисту материнства, а також дітей досить делікатне. З огляду на це політика держави не може мати декларативного характеру. Тому подолання демографічних проблем України є одним із тих наріжних каменів системи соціального страхування, який сьогодні потребує особливої уваги та далекоглядного стратегічного підходу.

У контексті запровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні потрібно орієнтуватися на досвід Японії, де система медичного страхування вже довгий час функціонує на високому рівні. Так, у Японії існує ряд відповідних програм: 1) програма державного страхування здоров'я (де страховим агентом є сама держава); 2) ця система розповсюджується на працівників малих і середніх підприємств;

⁸¹⁴ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 67.

3) програма суспільного страхування, де страховим агентом виступає страхове товариство, створене спільно адміністрацією та працівниками великого підприємства або цілої групи підприємств однієї галузі. Заходи боротьби з безробіттям передбачають страхування від безробіття (воно передбачає виплати в розмірі 60-80% від попереднього заробітку), а також систему субсидій для підтримки зайнятості (виплата двох третин витрат через зупинку виробництва власникам малих підприємств, що змушені через економічні причини скорочувати виробництво; великим підприємствам в аналогічній ситуації виплачується половина витрат). Узагалі, система захисту життя передбачає сім категорій допомоги: на життя, на житло, на освіту, на медичне обслуговування, на забезпечення материнства, на забезпечення зайнятості, на поховання⁸¹⁵.

З огляду на проведений порівняльний аналіз системи соціального страхування Японії із системою соціального страхування України в контексті питання врахування міжнародного досвіду виокремлюємо такі положення, які доцільно Україні запозичити та впровадити: 1) досвід у сфері загальнообов'язкового та комерційного медичного страхування – здійснення заходів боротьби з безробіттям (виплати в розмірі 60-80% від попереднього заробітку); 2) досвід у сфері боротьби із демографічними проблемами населення – сформувати загальносуспільний план по догляду за дітьми віком до трьох років.

Отже, на нашу думку, Україні варто рецепіювати досвід Японії в частині запровадження загальнообов'язкового медичного страхування, в частині страхування безробіття, а також у частині запровадження державних та приватних програм щодо розвитку соціального страхування. Система соціального страхування Японії ефективна, про що свідчить найвища для розвинених держав світу тривалість життя населення – 80 років.

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу, що

⁸¹⁵ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 66-73.

абсолютній більшості постсоціалістичних держав були притаманні наступні економічні і соціально-демографічні проблеми: 1) різке зростання безробіття і зниження чисельності вкладників соціальних внесків при швидкому збільшенні чисельності пенсіонерів; 2) висока інфляція; 3) відсутність фінансових інструментів і податкових пільг для розвитку індивідуального пенсійного забезпечення; 4) низька прозорість пенсійних систем.

Рішення фінансових проблем пенсійних систем, як показує світовий досвід, могло піти двома напрямками: 1) шляхом збереження державної розподільчої пенсійної системи і водночас стимулювання розвитку додаткових добровільних приватних пенсійних програм; 2) уведення нової багатоступеневої розподільчо-накопичувальної пенсійної системи, що фінансується з різних джерел. Чеська Республіка пішла першим шляхом, Угорщина і Польща – другим. Майже всі країни – і пострадянські, і постсоціалістичні – були вимушені змінювати правила розрахунку та розміри пенсій. Вносилися зміни у пенсійний вік. Так, Молдова поступово підвищила пенсійний вік до 65 років для чоловіків і 60 – для жінок, Литва, відповідно, – до 62 і 60 років, Латвія – до 60 і 60 років, Естонія – до 63 і 63 років, Вірменія – до 65 і 63 років, Казахстан – до 63 і 58 років, Угорщина – 62 і 62 роки, Словенія – 65 і 60 років, Чехія – 62 і 61 рік. У Грузії обставини вимагали дуже різкого підвищення пенсійного віку до 65 років для чоловіків і 60 років для жінок⁸¹⁶.

Аналізуючи окреслені нами проблеми, з якими зіштовхнулися і які існують у постсоціалістичних державах, потрібно визначити орієнтири при здійсненні оптимізації та реформи системи соціального страхування в Україні.

Дуже влучним і доречним буде твердження, що соціальне страхування має визначальне значення для добробуту працюючих, а також членів їхніх сімей і суспільства в цілому. Воно належить до числа основних прав і свобод людини і є одним з найважливіших заходів досягнення соціальної злагоди у

⁸¹⁶ Інформація про поточний пенсійний вік у різних країнах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://strategy-life.com.ua/articles_detailed.php?id=32.

суспільстві, сприяючи тим самим соціальній згоді й участі у житті суспільства всіх соціальних груп населення. Ефективна та цілісна система соціального страхування сприяє зміцненню людської гідності, рівності та соціальної справедливості. Окрім того, соціальне страхування визначає характер і спрямованість держави.

Слушно підкреслює О. В. Москаленко, що історія економічного, політичного, соціального та культурного життя Європи невіддільна від розвитку її невід'ємного елемента – України. Упродовж багатьох століть вона підтримувала партнерські зв'язки з кожною європейською державою. Більше півстоліття значна частина цих відносин сконцентрувалася в Європейських співтовариствах, а в останній, найбільш динамічний час – у Європейському Союзі. Прихильність України до європейського вибору та відданість загальнолюдським цінностям можуть бути реалізовані тільки на підставі послідовного становлення демократичних засад суспільного розвитку, утвердження прав і свобод людини й громадянина, побудови правової держави, формування громадянського суспільства⁸¹⁷.

Процес уніфікації права можна назвати головним інструментом процесу глобалізації. При цьому особливого значення набуває уніфікація норм матеріального права. Саме вони, регулюючи суспільні відносини, забезпечують єдиний правовий режим і дають можливість створити єдиний правовий простір. На це вказує й посилення їх ролі порівняно з колізійними нормами. Так, досвід країн Європейського Союзу свідчить, що у сфері матеріального права колізійне право витісняється так званим «вторинним» правом (регламентами, директивами, рішеннями, рекомендаціями й висновками, прийнятими Європарламентом разом із Єврокомісією). Забезпечуючи єдиний правовий режим, уніфікація матеріальних

⁸¹⁷ Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / О. В. Москаленко / Харків. нац. пед. ун-т. – Харків, 2013. – С. 223-224.

норм також сприяє зближенню правових систем⁸¹⁸.

Звертаємо увагу, що входження до європейського правового простору повинно базуватися на економічних можливостях держави Україна. А складні питання реалізації конституційного права на соціальне страхування важливо вирішувати поступово і системно, враховуючи досвід міжнародної спільноти та позитивні напрацювання розвинених держав.

Україна на законодавчому рівні чітко визначилась із вектором свого політичного та правового розвитку – це орієнтація на Європейський Союз і на провідні європейські держави. З огляду на це, в рамках цього підрозділу проаналізуємо досвід провідних держав Європейського Союзу у сфері соціального страхування та виокремимо правові засади й напрями гармонізації законодавства України у сфері соціального страхування до законодавства Європейського Союзу.

Членство України у всесвітніх міжнародних організаціях створює реальну можливість для взаємодії практично зі всіма країнами світу в межах всебічної дипломатії. Крім того, саме членство в міжнародних універсальних організаціях доповнює й ефективно розширює двосторонні та регіональні механізми забезпечення міжнародних стандартів прав людини, зокрема соціального страхування.

У більшості провідних держав Європейського Союзу показники у сфері соціального страхування доволі різняться. Так, у цьому контексті найбільш важливою є проблема розподілу фінансової відповідальності між суб'єктами соціального страхування. Страхові платежі розподіляються між роботодавцями, працівниками, державою (державним бюджетом) і місцевими органами влади (місцевими бюджетами). Внески на соціальне страхування в тій чи іншій пропорції поділяються між роботодавцями та застрахованими. Наприклад, частка виплат застрахованих осіб відносно загальної суми страхового внеску в деяких країнах складає: у Чехії –

⁸¹⁸ Кабалкин А. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства / А. Кабалкин, Л. Санникова // Российская юстиция. – 2007. – № 12. – С. 18.

12,5%, Югославії – 28,1%, Угорщині – 11,5%, Німеччині – 20,2%, Австрії – 17,2%, Королівстві Люксембург – 15%. Частка роботодавців у загальній сумі внеску коливалася від 34% до 60%. При зміні економічних умов ці співвідношення змінюються. Незмінним залишається лише принцип паритетної участі в соціальному страхуванні. Стосовно окремих видів страхування зберігається участь підприємств і самих працівників. Так, питома вага відрахувань для роботодавців і працівників на страхування від безробіття в деяких країнах встановлена: у Німеччині – відповідно 3,25% та 3,25%; Франції – 5,13% та 3,04%; Швеції – 5,42% (застраховані особи роблять внески у сумі від 35 до 100 крон на місяць, що дорівнює відповідно 4,65 – 13,3 дол. США); Італії – 4,41% та 0%. Держава також бере участь у формуванні фонду страхування від безробіття. Так, у Франції частка держави у формуванні цього фонду складає 34,9%, у Німеччині – 21%, Швеції – 40,4%⁸¹⁹.

Як бачимо, у різних провідних державах світу показники соціального страхування різні, що зумовлено рядом різного роду факторів. Тож можна констатувати, що у державах якоїсь ідеальної моделі відрахувань, яка б була бездоганною в усіх аспектах соціального страхування, немає. У кожній державі світу у сфері соціального страхування прослідковуються як сильні, так і слабкі сторони. Тому підхід до вивчення європейського досвіду в контексті реформування національного законодавства повинен бути послідовним і виваженим.

У сучасних умовах головною проблемою для України є потреба підвищення регулюючої ролі держави у визначенні та впровадженні стратегії і тактики соціальної політики. Окремі закони й нормативні документи, які приймаються сьогодні в країні, носять тимчасовий характер, мають некомплексний і несистемний підхід, що не дозволяє розв'язувати соціальні проблеми загалом. Для визначення перспектив подальшого розвитку України як соціальної держави з розвинутою ринковою економікою потрібно враховувати досвід європейських країн, які будують свою соціально-економічну

⁸¹⁹ Юрій С. І. Соціальне страхування: Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К.: Кондор, 2004. – 464 с.

політику на базі таких принципів, як економічна свобода людини й визнання права підприємців, осіб найманої праці та їхніх профспілок на тарифну автономію на основі соціального партнерства; довіра до регулюючої ролі ринку; відповідальність держави за розробку і дотримання правил гри на ринках капіталів і праці; солідарність суспільства щодо справедливого перерозподілу доходів; участь працівників в управлінні виробництвом, громадському і державному житті країни⁸²⁰.

Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами – членами⁸²¹, Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходи для поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу у визначених сферах. Цією статтею на Україну було покладено зобов'язання забезпечити відповідність її нормативно-правових актів нормам і стандартам, прийнятим у державах-членах ЄС, а також їх гармонійність законодавству Співтовариства. Водночас відзначимо, що зазначена ст. 51 містить лише загальне зобов'язання щодо поступового приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС. Тобто, у перерахованих у цій статті сферах не визначається, якого ступеня відповідності належить досягти в процесі адаптації законодавства України. Законодавчі засади адаптації визначені Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»⁸²². Однак у Програмі

⁸²⁰ Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: Науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – С. 427-428.

⁸²¹ Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14.06.1994 р. // Офіційний вісник України. – 1994. – № 24. – Ст. 1794.

⁸²² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від

передбачено лише загальні риси механізму адаптації законодавства, зокрема вказано: етапи та завдання, які необхідно виконати на її першому етапі (2004-2007 рр.); послідовність здійснення адаптації; інституційний механізм, а саме визначено роль Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України в цьому процесі.

Правильно зауважує О. В. Макогон, що гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу перебуває у прямій залежності від визнання і впровадження в законодавство України соціальних стандартів, які передбачені законодавством Європейського Союзу⁸²³.

Україна актуальне на сьогодні в контексті оптимізації системи національного законодавства у сфері соціального страхування те, що Україна підписала угоду про асоціацію з Європейським Союзом, якою передбачено концептуальні засади взаємодії між державами з метою запровадження тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес. Зокрема, це стосується соціально-трудової сфери, яка складає фундаментальну основу для розвитку економіки країни. Власне, питанню соціального страхування присвячена ст. 125 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, – з іншої. Так, у ч. 2 указаної статті передбачено, що одним із видів фінансових послуг є страхові та пов'язані зі страхуванням послуги, які розподілені на такі види: 1) пряме страхування (зокрема спільне страхування): а) страхування життя; б) страхування інше, ніж страхування життя; 2) перестраховування та ретроцесія; 3) страхове посередництво, зокрема брокерські операції та агентські послуги; 4) послуги, що є допоміжними стосовно страхування, зокрема консультаційна діяльність, актуарні

18.03.2004 р. № 1629-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – Ст. 1028.

⁸²³ Макогон О. В. Гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу про оплату праці працівників-мігрантів / О. В. Макогон // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – № 46 – С. 122.

послуги, послуги з оцінки ризику та послуги з вирішення претензій⁸²⁴.

У контексті дослідження питання правових засад і напрямів гармонізації законодавства України у сфері соціального страхування до законодавства Європейського Союзу необхідно проаналізувати законодавство провідних європейських країн у сфері правового регулювання соціального страхування, які є членами ЄС.

У німецькому законодавстві поняття «соціальне страхування» об'єднує в собі 5 самостійних видів страхування: а) державне медичне, яке надається державними медичними касами; б) державне обов'язкове на випадок виникнення необхідності у догляді, яке надається аналогічними державними медичними касами; в) пенсійне, яке надається земельними чи федеральними страховими товариствами для найманих працівників; г) на випадок втрати роботи, що надається федеральним відомством праці; д) державне обов'язкове від наслідків нещасного випадку на виробництві, що надається союзом підприємців однієї чи споріднених галузей промисловості⁸²⁵.

У цілому в Німеччині широко розгалужена система соціального страхування, яка заснована на внесках населення, підприємців та дотацій держави. Майже все населення (90%) соціально застраховане від основних ризиків життя, які підкріплені юридичним правом на закріплені законом послуги. У цій державі передбачені: пенсійне забезпечення; страхування на випадок захворювання; страхування на випадок догляду за

⁸²⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – Стор. 83. – Ст. 2125.

⁸²⁵ Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. В. Москаленко / Харків. нац. пед. ун-т. – Харків, 2013. – С. 288.

хворими; страхування по безробіттю; страхування від нещасних випадків; підтримка працюючих; підтримка тих, хто навчається; захист від звільнення (право участі в прийнятті рішень); охорона праці; охорона материнства; реабілітація інвалідів; соціальні відшкодування; підтримка молоді; житлові субсидії; соціальна допомога. Соціальна допомога у Німеччині, як і в більшості розвинених країн, базується на принципі допомоги сім'ям і окремим особам у вигляді доплати до рівня соціальних стандартів. Причому законодавством обумовлені всі відповідальні за надання страхових послуг, організацію забезпечення цих послуг, учасники надання страхових послуг, фінансування, категорії клієнтів цих послуг й умови для їх отримання⁸²⁶. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне закріпити на законодавчому рівні вичерпний перелік відповідальних за здійснення страхових послуг. Такий підхід забезпечить якісний механізм реалізації усіх норм, що передбачені чинним законодавством у сфері соціального страхування.

Застраховані та члени їх сімей у Німеччині мають право на однаковий набір послуг незалежно від соціального становища, розмірів внесків і тривалості страхування, як-то: 1) профілактика захворювань, охорона здоров'я на робочому місці; 2) медичне обстеження з метою виявлення захворювань; 3) лікування (амбулаторна і стоматологічна допомога, лікарські засоби, послуги спеціалістів суміжних з медициною професій, стаціонарне лікування, сестринський домашній догляд, деякі види соціального лікування, соціальна терапія); 4) невідкладна допомога, транспортування хворих за певних станів; 5) надання інформаційних послуг хворим тощо⁸²⁷.

Систему соціального забезпечення у ФРН умовно можна

⁸²⁶ Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: Науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – С. 415-416.

⁸²⁷ Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 172.

поділити на такі основні сектори залежно від того, з яких фондів і за якою ознакою здійснюється та або інша виплата. Вони охоплюють соціальні виплати: а) які провадяться страховою компанією; б) здійснюються державою відповідно до заслуг людини чи її належності до окремих категорій населення; в) що провадяться в порядку турботи про людину з огляду на її нужденність незалежно від сплачених нею внесків, заслуг тощо⁸²⁸.

Розміри допомоги по безробіттю залежать від загального трудового стажу до настання безробіття, від розмірів отримуваної до втрати роботи заробітної плати, від віку, а також від наявності дітей. Допомога виплачується протягом не менше 156 днів, якщо до втрати роботи безробітний пропрацював як мінімум 360 днів, і не більше 312 днів, якщо протягом 3-х років до настання безробіття він пропрацював, як мінімум, 720 днів. Триваліші строки передбачені для тих, хто працює за наймом у віці понад 42 роки. Умовами одержання допомоги по безробіттю служать здатність і бажання працювати. Тому якщо працівник добровільно відмовляється від своєї роботи або якщо безробітний у встановлені строки регулярно не відвідує біржу праці або якщо він не погоджується з наданим йому реальним працевлаштуванням, виплата допомоги припиняється. Безробітні, строк страхування яких закінчився, отримують соціальну допомогу по безробіттю, яка виплачується в розмірах, нижчих відповідних розмірів звичайної допомоги по безробіттю. Фінансування соціальної допомоги здійснюється з федерального бюджету⁸²⁹.

У всіх країнах Європи значну частку у структурі сукупних соціальних страхових внесків займає саме пенсійне страхування, і тільки в Литві акцент робиться на медичному страхуванні.

⁸²⁸ Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / О. В. Москаленко / Харків. нац. пед. ун-т. – Харків, 2013. – С. 288.

⁸²⁹ Познер Ричард А. Економічний аналіз права : Монографія / Ричард А. Познер. – К. : Акта, 2003. – С. 325-326.

У Латвії внески сплачуються тільки на пенсійне страхування і зараховуються на накопичувальні особові пенсійні рахунки працівника. Ведучи мову, наприклад, про Румунію, варто відзначити, що там узагалі немає страхових внесків як таких (очевидно, держава формує доходи та витрати, що мають зв'язок із соціальним забезпеченням громадян з інших джерел, відмінних від обов'язкових страхових внесків)⁸³⁰. Усе ж ми вважаємо, що доцільно розвивати одночасно і пенсійне, і медичне страхування, не применшуючи значення того чи іншого для кожного члена суспільства.

Агентами, які забезпечують здійснення соціального страхування для національної системи в Нідерландах, виступають Банк соціального страхування, а для системи найманих працівників – Агентство соціального захисту. Медичне страхування в обох системах забезпечують фонди страхування здоров'я. Передбачена для всіх категорій населення ставка страхового внеску розраховується як відсоток від фонду прибутку і не відображає індивідуальні ризики. Зібрані на цій основі кошти акумулюються у страховому фонді і потім повертаються страховику, якого вибрав клієнт (страхувальник). Платіж страховику виконується на основі зважених нормативів на одного застрахованого. Страхова компанія, незалежно від складу застрахованих, отримує відрахування, що відображають реальний обсяг витрат. При цій системі відповідальність уряду за стан охорони здоров'я зберігається, але багато функцій управління та планування переходить до страхових компаній. Страхові внески на випадок захворювання складають 6,25% для роботодавця та 1,7% для працівника. Роботодавець зобов'язаний при захворюванні працівника виплачувати йому, мінімум, 70% його заробітної плати протягом року або більш тривалого строку, якщо останнє обумовлено колективним договором. У разі декретної відпустки страхова допомога виплачується у

⁸³⁰ Жебчук Л. Л. Стягнення внесків до фондів соціального страхування як елемент механізму державного регулювання доходів населення / Л. Л. Жебчук // Зб. наук. пр. Нац. ун-ту державної податкової служби України. – 2012. – № 2. – С. 128.

розмірі 100% заробітку протягом 16 тижнів⁸³¹.

З огляду на вивчення досвіду Нідерландів у сфері соціального страхування вважаємо, що Україні варто перейняти та запозичити в них такий досвід: 1) запровадити загальнообов'язкове медичне страхування; 2) створити агентів, які здійснюватимуть соціальне страхування населення на кшталт Банку соціального страхування або Агентства соціального захисту; 3) знизити відсотки страхових внесків застрахованих осіб в Україні до того ж рівня, що і в Нідерландах.

Наступна європейська держава, соціальне страхування якої необхідно проаналізувати, – це Швеція, оскільки вона має один з найвищих рівнів життя населення у світі. Обов'язкове медичне страхування у Швеції запроваджено ще в 1955 р., яке охопило всіх громадян віком від 16 років. Управління цією системою виконується 26 регіональними бюро соціального страхування, якими керує Національна рада соціального страхування. Шведська модель батьківського страхування – одна з найкращих у світі, є прикладом впливу держави на планування сім'ї, народжуваності та розвитку сімейних відносин. Батьківське страхування спрямоване, в першу чергу, на те, щоб забезпечити батькам економічну захищеність на той час, коли вони знаходяться вдома по догляду за дитиною. Батькам у зв'язку з народженням або усиновленням дитини виплачується грошова допомога протягом 450 днів на кожну дитину. Оплата за 360 днів складає 75% від заробітку. Крім того, батьки отримують загальну допомогу на дітей, однакову для всіх. Ця допомога не обкладається податками і виплачується до досягнення дитиною 16-річного віку. Якщо після цього підліток продовжує навчатися у школі або гімназії, йому виплачується стипендія (сума та ж сама). Розмір допомоги на дитину – 750 крон на місяць⁸³².

Тож можна резюмувати, що система страхування материнства та батьківства у Швеції має власну специфіку, що розцінюється як

⁸³¹ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 100-104.

⁸³² Там само. – С. 105-111.

умова благополучного розвитку держави у світі, а також як умова нормальної демографічної ситуації в державі.

Для повноти вивчення питання запозичення передового досвіду країн ЄС варто також відзначити окремі аспекти системи соціального страхування Франції, які подібні до соціального страхування Англії та Іспанії.

У Франції створено єдину ієрархію страхових кас, а також функціонує вертикальна система медичного страхування. Національна каса страхування найманих працівників знаходиться під контролем Міністерства соціального забезпечення та праці й охоплює 78% населення. Ця страхова організація національного масштабу складається зі 129 місцевих відділень, кожне з яких відповідає за страхування в окремому регіоні та не конкурує між собою. Місцеві відділення мають певну автономію, але підлягають адміністративному контролю з центру. Організації щомісячно відраховують у фонд обов'язкового медичного страхування до 36% грошових коштів, з яких утримується 6,5% із заробітної плати працівників. Цей вид соціального захисту населення є обов'язковим для всіх категорій працівників і службовців. Здійснюється обов'язкове страхування студентів і школярів. Окремі категорії громадян самостійно купують страховий медичний поліс⁸³³. Такий досвід Франції може бути врахований Україною при запровадженні загальнообов'язкового медичного страхування. Цікава система управління медичним страхуванням. Та поряд із загальнообов'язковим не можна забувати і про комерційне, тобто добровільне медичне страхування на цивільно-правових засадах.

Фінансування добровільного медичного страхування базується на створенні грошових резервів для кожного клієнта. Зі страхових внесків застрахованих осіб формуються відрахування до резервного фонду на період, коли видатки будуть перевищувати надходження. При цьому застосовується методика визначення премій. Величина премій орієнтується не

⁸³³ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 119-122.

на фінансовий стан клієнта, а на стан здоров'я. При добровільному медичному страхуванні кожен, хто бажає застрахуватися, повинен пройти додаткове медичне обстеження. Якщо результати свідчать про значний ризик погіршення стану здоров'я, то страхова компанія може відмовити в укладенні договору⁸³⁴.

Тож вважаємо, що Україна при здійсненні реформування та оптимізації системи соціального страхування, повинна врахувати наступний досвід Франції: 1) у частині структури медичного страхування; 2) у сфері управління загально-обов'язковим медичним страхуванням, на кшталт Національної каси страхування найманих працівників у Франції; 3) у сфері системи стимулів і пріоритетів розвитку комерційного медичного страхування.

Наукове зацікавлення складає те, що в економічній теорії за механізмом фінансування соціальних видатків вирізняють такі варіанти соціального страхування: 1) північноєвропейський (Велика Британія, Данія, Ірландія, скандинавські країни), де за рахунок соціального страхування покривається майже половина соціальних видатків; 2) континентальний (Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Франція), де частка соціальних видатків у валовому внутрішньому продукті складає близько 30%, а дві третини з них покривається за рахунок коштів соціально-страхових систем⁸³⁵.

Виходячи з вищенаведеного, погоджуємось із О. В. Москаленко, що європеїзація системи обов'язкового соціального страхування України полягає в європеїзації: а) правової культури нашої країни загалом; б) соціально-страхового законодавства на підставі європейських стандартів; в) національної судової практики⁸³⁶.

⁸³⁴ Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – С. 120-121.

⁸³⁵ Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – С. 136.

⁸³⁶ Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

Дослідивши правове регулювання соціального страхування в Європейському Союзі, а також досвід провідних європейських держав у цій сфері (Нідерланди, Швеція, Франція), наведемо систематизований перелік правових засад і напрямів гармонізації законодавства України у сфері соціального страхування до законодавства Європейського Союзу.

На нашу думку, з огляду на фактичну систему соціального страхування в Україні, правовими засадами гармонізації законодавства України є: 1) ратифікація міжнародних документів та створення механізмів їх реалізації; 2) дотримання системного підходу до реформування соціального страхування; 3) запровадження державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав; 4) забезпечення державою рівня життя людини, не нижчого за прожитковий мінімум; 5) цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Одночасно, з огляду на вивчення системи соціального страхування провідних європейських держав, ми виокремлюємо такі напрями гармонізації законодавства України у сфері соціального страхування до законодавства Європейського Союзу: 1) запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування (абсолютна більшість держав Європейського Союзу); 2) запровадження загальнообов'язкового медичного страхування (Швеція, Нідерланди, Японія); 3) розвиток приватного сектора соціального страхування (абсолютна більшість держав Європейського Союзу); 4) при тому чи іншому загальнообов'язковому соціальному страхуванню створити єдину національну страхову організацію (Франція, Нідерланди); 5) перегляд системи пільгових і соціальних пенсійних виплат (Нідерланди).

Однак при вивченні досвіду зарубіжних країн у сфері соціального страхування варто пам'ятати також про такі обставини: 1) соціально-економічне становище України ускладнює запровадження деяких відпрацьованих у розвинутих

країнах механізмів соціального захисту; 2) відсутність розвинених фінансових ринків та інфраструктури, інструментів довгострокового інвестування. Зазначені фактори значно ускладнюють миттєве та якісне запровадження нової системи соціального страхування в Україні.

Україні важливо враховувати як позитивний, так і негативний досвід зарубіжних країн у питаннях розвитку системи соціального захисту. Найбільш захищені від усіх ризиків солідарні системи соціального забезпечення, які доповнюються накопичувальним сектором. При цьому стабільність європейських пенсійних систем забезпечується значною часткою держави в системі (державна вдається до дотацій).

Здійснюючи далекоглядну політику у сфері соціального страхування, Україна одночасно повинна пам'ятати про свою самобутність і самостійність. Механічне перенесення успішної моделі соціального страхування із розвиненої держави в Україну саме по собі не буде працювати і не тільки не розв'яже існуючих проблем, а, навпаки, поглибить кризу у відповідній сфері. Тому політика України в окресленій сфері повинна обов'язково орієнтувати на внутрішнє законодавство, економіку, демографію та інші фактори.

У результаті вивчення іноземного досвіду щодо оптимізації системи законодавства у сфері соціального страхування вважаємо, що доцільним є прийняття Концепції адаптації національного законодавства у сфері соціального страхування до законодавства держав Європейського Союзу.

На нашу думку, зазначена Концепція повинна передбачити такі блоки.

1. Запровадження накопичувальної системи загально-обов'язкового державного пенсійного страхування. Аналіз системи соціального страхування розвинених іноземних держав (Великобританія, Швейцарія, Нідерланди, Швеція та ін.) дає можливість стверджувати, що система соціального страхування не матиме цілісного характеру без рівня загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

2. Запровадження загальнообов'язкового медичного страхування. Такий вектор розвитку системи соціального страхування має найбільш дискусійний та проблемний характер в Україні.

Останнє зумовлюється як складним фінансово-економічним станом держави, так і політичною волею законодавця.

3. Розвиток недержавного сектора соціального страхування комерційними організаціями. Відзначимо, що станом на сьогодні в Україні все ж мають місце комерційні організації, які надають публічно послуги щодо соціального страхування на основі відповідних цивільно-правових договорів. Однак можна стверджувати, що, на відміну від Швеції та інших країн, в Україні таке соціальне страхування займає порівняно низький коефіцієнт у системі всього соціального страхування. Основною проблемою, на наш погляд, є необізнаність населення з альтернативними шляхами соціального страхування, а також недовіра громадян до таких комерційних організацій (як правило, це банки). З огляду на окреслене, очевидна необхідність у популяризації державою комерційного сектора соціального страхування. Окрім того, вважаємо, що держава повинна запровадити економічні стимули комерційним організаціям, які надають цивільно-правові послуги щодо соціального страхування. Такими стимулами можуть виступати податкові пільги, державні дотації із бюджету і т.ін.

4. Запровадження дистанційної форми зайнятості населення. Сьогодні в умовах інформаційних технологій цілий ряд професій можуть повноцінно виконуватися дистанційно або ж із використанням засобів телекомунікації, зв'язку. Так, за кордоном дедалі популярнішим стає дистанційна форма навчання, коли викладачі через інтернет-ресурси (Скайп, пошта, соціальні мережі, спеціалізовані сайти) виконують свою трудову функцію, а студенти навчаються й оцінюються. Окрім того, професії у сфері програмування, обслуговування різних програмних забезпечень, комп'ютерні інформаційні послуги можуть також виконуватися дистанційно і не бути прив'язаними до робочого місця. Запровадження державою дистанційної форми зайнятості, по-перше, підвищить рівень зайнятості в державі, по-друге, зменшить соціальну напругу в державі, по-третє, забезпечить таким категоріям працівників повноцінний пакет соціального страхування (пенсійне, медичне, на випадок безробіття, нещасного випадку і т.п.). Дистанційна зайнятість має цілий ряд переваг: 1) гнучкість робочого графіка;

2) неприв'язаність до робочого місця; 3) можливість працювати відразу на кількох роботах, що значно підвищує дохід; 4) мобільність – можливість оперативного виконання покладених на працівника трудових функцій.

5. Удосконалення державного та громадського контролю за діяльністю державних і комерційних установ у сфері соціального страхування. Такий контроль повинен насамперед бути зосередженим на: 1) перевірці цільового й оптимального використання коштів відповідних фондів, 2) дотриманні обов'язків посадових осіб за соціальну політику у відповідних питаннях, 3) дотриманні роботодавцями офіційного оформлення трудових відносин і сплати усіх страхових внесків за працівників.

З огляду на викладене, до питання застосування міжнародного досвіду у сфері соціального страхування потрібно підходити системно, враховувати як позитивні моменти, так і негативні. Обов'язковим етапом успішного вивчення міжнародного досвіду буде вивчення і проблем, які існували або існують у тій чи іншій державі. Також наголосимо, що реформа системи соціального страхування не може бути здійснена поспішно, на це потрібен певний час. Станом на сьогодні Україна робить активні кроки у векторі розвитку системи соціального страхування з орієнтуванням на міжнародні стандарти й орієнтири. Однак варто пам'ятати, що правотворчість кожної держави, зокрема України, у сфері соціального страхування має національний самостійний характер. Іншими словами, механічно перенести законодавство однієї держави в іншу і сподіватись на успіх – правова утопія, оскільки Україна повинна сама поступово і своєчасно сформулювати ефективну систему соціального страхування.

ВИСНОВКИ

Провівши комплексне дослідження актуальних теоретичних і практичних проблем правового регулювання соціального страхування в Україні, ми дійшли до таких висновків.

1. Соціальне страхування – це складна система соціально-економічних відносин, за яких формуються фонди грошових коштів для забезпечення належних соціальних умов для працівників у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством, шляхом здійснення виплат на основі колективної солідарності з метою забезпечення механізмів реалізації їх соціальних прав і гарантій, реалізації захисної функції соціальної та правової держави.

2. Запропоновано виділяти загальні та спеціальні ознаки соціального страхування. До загальних віднесено: а) соціальна; б) універсальна; в) правова; г) економічна. До спеціальних ознак соціального страхування віднесено: а) невід'ємність від трудової діяльності; б) залежність від соціального ризику; в) загальнонаціональна пріоритетність; г) імперативність (якщо мова йде про загальнообов'язкове державне соціальне страхування) та диспозитивність (у випадку добровільної участі у системі соціального страхування); г) періодичність; д) відновлення соціально-економічної безпеки; е) імовірність; е) цільова.

3. Обґрунтовується, що правова ознака соціального страхування розкривається у двох аспектах: 1) первинний – сукупність уповноважених органів і посадових осіб, які зобов'язані здійснювати визначені законодавством дії задля забезпечення належного рівня соціального страхування громадян; 2) вторинний – наявність високого рівня правосвідомості та правової культури у громадян задля розуміння необхідності освоєння знань щодо своїх прав і обов'язків, здатності користуватися і виконувати їх. Ці аспекти вказують на протистояння двом дефектам, яких необхідно

унікати у державі та суспільстві. Перший дефект стосується сторони держави у реалізації всіх необхідних процесів, котрі пов'язані із соціальним страхуванням, – дії чи бездіяльності, що призводять до порушень або невиконання обов'язків. Другий стосується самих громадян – правовий нігілізм у правовідносинах соціального страхування.

4. Запропоновано виділяти такі історичні періоди становлення та розвитку соціального страхування на території України: I період становлення і розвитку соціального страхування (приблизно III тис. до н. е. – IX ст. н. е.) – характеризується наявністю таких передумов появи соціального страхування, як страх перед невідомими негараздами у майбутньому та усвідомлення можливості їх запобігання в результаті об'єднання спільних коштів і надання взаємодопомоги; II період становлення і розвитку соціального страхування (X–XVI ст.) – поступово паралельно із простим страхуванням (цивільно-правові відносини) розвивалося і соціальне страхування (точніше, зародки його сучасного прототипу), у процесах якого ключову роль відігравав особливий суб'єкт – духовенство; соціальне страхування набуває рис державного характеру (Устав глави держави – князя) і проявляється імперативністю (поставлено чіткі цілі та встановлено обов'язки конкретних осіб для їх досягнення); III період становлення та розвитку соціального страхування в Україні (XVII–XX ст.) – тенденція «одержавлення» соціального страхування має безпосередній зв'язок із тим, що впродовж багатьох років головним власником засобів виробництва та роботодавцем виступала держава, на яку покладалась відповідальність щодо матеріального забезпечення наслідків настання соціальних ризиків; IV період становлення та розвитку соціального страхування (1991 р. – понині) – специфічний розвиток соціального страхування в Україні за доби її незалежності, що характеризується прийняттям значної кількості базових нормативно-правових актів у сфері соціального страхування, реформаційними процедурами тощо.

5. Виділено характерні риси соціального страхування як особливого інституту захисту працюючих від соціального

ризик: 1) загальнодержавний характер – охоплює трудові категорії населення, для яких основним джерелом засобів існування є заробітна плата; 2) соціальний ризик є об'єктивним масовим явищем, що поширюється на значну частину населення; 3) фінансування програм соціального страхування здійснюється завдяки витратам усіх сторін соціального партнерства (ці витрати носять неподатковий характер).

6. До завдань соціального страхування віднесено: 1) створення ефективної нормативно-правової бази у сфері соціального страхування та відповідної системи управління соціальним страхуванням; 2) забезпечення необхідної для життя рівня компенсації доходу осіб, які працюють, у випадку втрати працездатності через різні соціальні ризики; 3) установа гарантій захисту прав громадян на отримання матеріально-соціальної допомоги за настання соціальних ризиків; 4) безперервне вдосконалення існуючих мінімальних стандартів по утриманню малозабезпечених – працівників, які зазнали втрат за настання передбачених законодавством соціальних ризиків.

7. За сферою дії функції соціального страхування поділяються на соціальні, економічні та політичні. До соціальних функцій соціального страхування належать такі: 1) захисна; 2) соціально-реабілітаційна; 3) соціально-ризикова. До економічних функцій соціального страхування належать наступні: 1) власне економічна; 2) контрольна; 3) збереження і примноження коштів; 4) виплати. Політичними функціями соціального страхування є: 1) політично-стабілізуюча (запобіжна); 2) соціального добробуту та диференціації.

8. Функції соціального страхування характеризуються такими ознаками: 1) спрямованість на поліпшення соціального добробуту малозабезпечених громадян; 2) постійна системність – діють безперервно; 3) динамічність – у процесі їх постійної дії можливі зміни у зв'язку з реформуванням усієї системи соціального страхування, а також вони є вторинними стосовно завдань соціального страхування, що й зумовлює їх здатність до розвитку та вдосконалення; 4) об'єктивність – функції соціального страхування зумовлюються соціально-побутовими потребами суспільства; 5) комплексний характер – складають сукупність соціальних, економічних і політичних відносин.

9. Під принципами соціального страхування необхідно розуміти головні, базові, фундаментальні ідеї та правила, на яких будується уся система соціально-економічних відносин, спрямована на забезпечення належних соціальних і економічних умов для осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством. Принципи соціального страхування такі: 1) законності соціального страхування; 2) державної гарантованості соціального страхування; 3) забезпечення гідного рівня соціально-побутових умов для життя застрахованої особи; 4) обов'язковості соціального страхування; 5) рівноправності соціального страхування; 6) соціального партнерства у соціальному страхуванні; 7) солідарності соціального страхування; 8) організаційного самоуправління.

10. Правовідносини у сфері соціального страхування – це регульована законодавством у сфері соціального страхування складна система соціально-економічних відносин щодо матеріального забезпечення застрахованих осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків.

11. Правовідносини у сфері соціального страхування характеризуються такими ознаками: 1) виступають як гарант прав громадян на соціальний захист; 2) універсальність – поширюється на всіх громадян нашої країни; 3) тісний взаємозв'язок і взаємозалежність із правовідносинами у сфері соціального забезпечення та трудовими правовідносинами; 4) переважна зумовленість об'єктивними обставинами; 5) державно-правовий характер – регулюються нормами, прийнятими на державному рівні, а також забезпечуються та гарантуються державою (імперативність); 6) динамічність – розвиваються відповідно до змін у суспільних процесах, які так чи інакше стосуються сфери соціального страхування; 7) вольові відносини – втілюється інтерес і воля учасників та держави; 8) суспільна користь – спрямовані на утвердження соціального блага в суспільстві, задоволення потреб людей як найвищих соціальних цінностей у соціально-правовій державі.

12. Структура правовідносин у сфері соціального страхування складається зі змісту, об'єкта і суб'єктів. Змістом правовідносин у сфері соціального страхування є суб'єктивні

права та юридичні обов'язки, які існують у сфері соціального страхування та спрямовані на забезпечення правового статусу особи в таких правовідносинах. Об'єктами правовідносин у сфері соціального страхування є допомоги (грошові виплати), послуги та пенсії з фонду державного соціального страхування. Саме отримання соціальних благ людьми є потребою існування самих правовідносин у сфері соціального страхування. Тому соціальна допомога є водночас і матеріальною, і духовною цінністю. Суб'єкти взаємодіють між собою в рамках положень нормативно-правових актів, які регулюють відповідну сферу. При цьому кожен діє у рамках своїх повноважень і відстоює власний інтерес. Законом визначено обсяг прав і обов'язків щодо кожного з них.

13. Видами правовідносин у сфері соціального страхування є: 1) у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; 2) від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) на випадок безробіття; 4) пенсійне страхування; 5) медичне страхування (досі не закріплені у законодавстві).

14. Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, наділені такими властивостями: 1) соціальна ознака – покликані забезпечувати соціальний добробут осіб, які втратили можливість виконувати свої трудові обов'язки на певний час; 2) економічна ознака – розподіл і перерозподіл внутрішнього валового продукту для формування фінансових ресурсів з метою надання соціальних допомог і послуг особам, які тимчасово втратили працездатність; 3) тимчасовість – ці правовідносини діють не на постійній основі; 4) універсальність – цей вид правовідносин може поширюватися на всіх громадян нашої країни; 5) зумовленість юридичним фактом – тимчасовою втратою працездатності; 6) державно-правова ознака – регулюються тими нормами, що прийняті державою, а також гарантуються й забезпечуються останньою завдяки імперативному методу; 7) динамічність – розвиваються відповідно до тих змін, що відбуваються у

суспільних процесах, які так або інакше належать до сфери соціального страхування.

15. Пенсійне страхування покликане сформувати умови, за яких громадяни будуть спроможні забезпечити собі право на пенсію у більшому розмірі, базуючись на сумі внесків, які сплачено працівником безпосередньо у страховий пенсійний фонд.

16. Доведено необхідність прийняття закону у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування, виділення фінансування на реалізацію таких норм, а також створення відповідних органів і делегації окремих повноважень уже існуючим. Обґрунтовується необхідність у найближчий час розв'язати цю проблему, адже правова та соціальна держава, яка прагне до підвищення соціальних стандартів, апріорі неможлива в разі нездійснення усіх необхідних заходів для утвердження фундаментальної норми щодо соціального захисту найвищої соціальної цінності – людини.

17. Наявність суб'єктів трудових правовідносин, які можуть бути учасниками правовідносин у сфері соціального страхування, а також існування норм у законодавстві у сфері соціального страхування щодо регулювання таких правовідносин не є підставами безпосереднього виникнення правовідносин у сфері соціального страхування. Обґрунтована необхідність реальної участі у правовідносинах у сфері соціального страхування, тобто здійснення соціальних внесків, зарахування до реєстру певного фонду і ряд інших процедур.

18. Для виникнення, зміни чи припинення правовідносин у сфері соціального страхування потрібні такі передумови: норми права, суб'єкти таких правовідносин і юридичні факти, на основі яких активуються зв'язки між суб'єктами та починає діяти законодавство відповідно до них у конкретному правовідношенні, приміром, настанні безробіття чи пенсійного віку.

19. Відносини між суб'єктами соціального страхування, які пов'язані між собою правами й обов'язками щодо соціального страхування: 1) відносини між роботодавцем, незалежно від правової форми власності, та працівником з питань страхування, які передбачені ст. 253 КЗпП, в якій визначено, що усі працівники підлягають обов'язковому державному соціальному

страхуванню; 2) відносини між роботодавцем і профспілковим органом, який є представником застрахованих осіб – працівників в комісії із соціального страхування; 3) відносини між роботодавцем і органом виконавчої влади, на який покладені функції з акумулювання коштів страхових фондів, та страховими соціальними фондами щодо збору страхових внесків, акумуляції коштів соціальними страховими фондами, розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 4) відносини між роботодавцем і страховими соціальними фондами в частині надання безпосередньо соціального або пенсійного забезпечення, здійснення державного нагляду; 5) відносини між працівником та закладом охорони здоров'я, медико-соціально експертної комісії (МСЕК); 6) відносини між працівниками та роботодавцем при отриманні безпосередньо працівником забезпечення після настання страхового випадку; 7) відносини між непідпорядкованими суб'єктами державного управління однакового організаційно-правового рівня; 8) відносини, в яких стороною є органи, які здійснюють охоронні функції.

20. Суб'єктами правовідносин у сфері соціального страхування в Україні є: 1) застраховані особи – фізичні особи, незважаючи на наявність або відсутність трудових правовідносин із роботодавцем, які отримують соціальне забезпечення при настанні страхових випадків; 2) профспілка та комісія із соціального страхування, яка створюється із застрахованих працівників; 3) страхові фонди, які формують бюджети страхових фондів, підтверджують страхові випадки, що мають правове значення та є надавачами безпосередньо забезпечення; 4) роботодавці, які утримують страхові внески із нарахованої заробітної плати особи-працівника і є платниками внесків і надавачами забезпечення працівникам; 5) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою права на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, до яких можна віднести заклади охорони здоров'я, лікарні; 6) суб'єкти, які здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав.

21. Ознаки суб'єктів у сфері соціального страхування: 1) усі суб'єкти соціального страхування складають систему

суб'єктів соціального страхування, але конкретна особа не може бути одночасно суб'єктом усіх соціально-страхових правовідносин; 2) усі перелічені суб'єкти соціального страхування є носіями прав і зобов'язань, які виникають при настанні юридичного факту; 3) суб'єкти соціального страхування знаходяться під впливом державного правового регулювання системи обов'язкового соціального страхування; 4) суб'єкти соціального страхування (застраховані особи) є отримувачами різних видів соціального страхування; 5) суб'єкти соціального страхування є суб'єктами, крім соціальних, та інших галузей права: трудових і адміністративних відносин; 6) суб'єкти соціального страхування повинні мати правосуб'єктність; 7) суб'єктам соціального страхування притаманний принцип добровільності укладання трудових договорів поряд з обов'язковістю соціального страхування; 8) суб'єктів соціального страхування об'єднує спільна мета їхньої діяльності, яка полягає у забезпеченні реалізації особою права на соціальне страхування, при відсутності елемента підлеглості.

22. Правовий статус суб'єкта соціального страхування – це комплексна категорія, яка визначає правове становище суб'єкта в системі соціального страхування нормами соціального законодавства і складається з системи основних елементів, що мають значення для його видової характеристики.

23. Мета діяльності суб'єктів соціального страхування – це певна система, що в своїй сукупності включає головну мету системи соціального страхування та конкретні цілі, які пов'язані з діяльністю кожного окремого суб'єкта соціального страхування і сприяють досягненню головної мети системи соціального страхування – забезпечення усіма суб'єктами соціального страхування достатнього рівня компенсації доходу людини у разі втрати працездатності.

24. Мета суб'єктів у сфері соціального страхування, зокрема: а) застрахованих осіб – незважаючи на наявність чи відсутність трудових правовідносин із роботодавцем полягає в отриманні соціального забезпечення при настанні страхових випадків; б) профспілки та комісії із соціального страхування – захист прав працюючих у відносинах по соціальному

страхуванню; в) страхових фондів – захист майнових інтересів юридичних і фізичних осіб у процесі формування бюджетів, витрачання страхових фондів, підтвердження страхових випадків, що мають правове значення; г) роботодавця – захист інтересів фізичних осіб при наданні страхового забезпечення та в сприянні формуванню бюджетів страхових фондів удержанням страхових внесків із нарахованої заробітної плати особи-працівника; ґ) суб'єктів, які забезпечують реалізацію й охорону прав на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів – реалізація окремих державних повноважень, що знаходяться в системі державного управління, якими зумовлюється сприяння реалізації й охорона прав осіб, які мають право на соціальне страхування.

25. Мета і функціональні основи в праві складають правовий механізм забезпечення прав громадян. Ефективне функціонування механізму реалізації прав передбачає координацію різних правових інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення інтересів держави, суспільства, особистості. Злагоженість у процесі здійснення функцій повинна забезпечуватися правовим розмежуванням функцій і повноважень державних органів.

26. Визначено функції суб'єктів правовідносин у сфері соціального страхування: 1) організаційна; 2) нормативна; 3) розподільна; 4) захисна та компенсаційна; 5) перерозподільна; 6) соціальної адаптації; 7) стабілізуюча; 8) фінансова; 9) виробнича; 10) забезпечувальна; 11) стимулююча; 12) контролю за надходженням і витрачанням коштів страхових фондів, цільовим використанням, притягнення до відповідальності винних осіб; 13) нагляду; 14) правоохоронна; 15) правовідновлювана.

27. Узаємодія суб'єктів у сфері соціального страхування – це здійснення суб'єктами соціального страхування спільних, узгоджених, скоординованих і організаційно спрямованих функцій, дій та заходів, передбачених нормативно-правовими актами, які спрямовані на досягнення головної мети соціального страхування, а також виконання поточних завдань.

28. Форми взаємодії суб'єктів соціального страхування: 1) інформування або обмін інформацією; 2) координація; 3) спільне проведення заходів; 4) співпраця; 5) субординація;

б) діалог; 7) партнерство.

29. Ознаки взаємодії суб'єктів соціально-страхових відносин: 1) законність – наведені форми взаємодії визначені у правових актах; 2) багатосуб'єктність – взаємодія в галузі соціального страхування передбачає участь, як мінімум, двох сторін у спільних узгоджених діях; 3) існування єдиної для цих суб'єктів мети; 4) системність – механізм соціального страхування складає систему, що є комплексною категорією у взаємозумовленості та взаємовпливі елементів – суб'єктів соціального страхування; 5) структурованість, яка визначає ієрархічність досліджуваного механізму соціального страхування; 6) цілеспрямованість – наявність спільної мети, яка мобілізує діяльність суб'єктів соціального страхування як взаємодіючих сторін.

30. Правове регулювання соціального страхування – це вплив держави та утворених державою органів на поведінку суб'єктів у сфері соціального страхування за допомогою системи правових засобів з метою підпорядкування поведінки вказаних суб'єктів вимогам законодавства та встановленому в суспільстві правопорядку щодо реалізації прав на соціальне страхування.

31. Умови ефективності механізму правового регулювання соціального страхування: 1) механізм повинен містити всі необхідні елементи власної конструкції, функціонально здатні визначати його якісну роботу; 2) елементи механізму повинні відповідати елементам, які належать до складу інших галузевих (міжгалузевих) механізмів правового регулювання, що має забезпечити стабільність роботи всієї правової системи; 3) правові засоби загального характеру повинні ефективно поєднуватися зі спеціальними правовими засобами регулювання правовідносин у сфері соціального страхування; 4) необхідне точне визначення правового статусу суб'єктів у сфері соціального страхування.

32. Структура механізму правового регулювання соціального страхування: 1) упорядкована й організована система правових засобів (елементів), сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини, які зафіксовані в правових нормах; 2) система прав і обов'язків

суб'єктів, що виконують виконавчо-розпорядчу, регулятивну функції, прописані в нормативно-правових актах; 3) державна система контрольно-наглядових органів, які відповідальні за процес реалізації та захисту охоронюваних законом прав, усунення перешкод у реалізації суб'єктивних прав та їх відновлення.

33. Механізм правового регулювання соціального страхування – це комплекс взаємоузгоджених заходів, правових форм і засобів (нормативних, інституційних), що спрямовані на досягнення мети соціального страхування, за допомогою яких держава в особі її органів і посадових осіб здійснює юридичний вплив на правовідносини між суб'єктами у сфері соціального страхування шляхом створення умов для визнання, дотримання та реалізації права на соціальне страхування.

34. Структура механізму правового регулювання соціального страхування – це спосіб зв'язку взаємопов'язаних між собою та структурно розташованих в визначеному порядку елементів системи соціального страхування.

35. Механізм міжнародно-правового регулювання соціального страхування є елементом загального механізму правового регулювання, спрямований на соціально-правовий захист конституційних прав і свобод громадян на соціальне страхування і є системою закріплених міжнародно-правовими актами способів, методів і засобів впливу на суспільні відносини з метою забезпечення прав громадян і юридичних осіб, надання їм допомоги в реалізації права на соціальне страхування та відновлення правового статусу.

36. Завдання щодо забезпечення механізму міжнародно-правового регулювання в галузі соціального страхування: 1) з'ясувати та вдосконалити співвідношення норм міжнародного і національного права у процесі дослідження умов і змісту відносин у сфері соціального страхування; 2) дослідити ефективність створеного в Україні конституційно-правового механізму регулювання відносин у сфері соціального страхування; 3) проаналізувати участь України в системі міжнародних договорів у сфері соціальних правовідносин та з'ясувати їх місце в національному праві України; 4) розробити рекомендації та пропозиції щодо подальшого реформування

законодавства України у світлі вимог міжнародного соціально-страхового права; 5) розкрити в контексті імплементації норм міжнародного права актуальні теоретичні і практичні проблеми, що виникають у зв'язку з визначенням правового статусу суб'єктів у сфері соціального страхування, зокрема державних інституцій.

37. Гарантія соціального страхування – явище, яке уможливорює забезпечення існування конкретної моделі суспільних відносин у сфері соціального страхування, яка відображена у правових нормах чинного законодавства, відповідно до якої кожен застрахований має рівні правові можливості щодо набуття, реалізації, охорони і захисту своїх прав і свобод у сфері соціального страхування, а страхувальники та страховики якісно виконують покладені на них обов'язки.

38. Загальними гарантіями соціального страхування (притаманні усім видам загальнообов'язкового державного соціального страхування) є: 1) державно-правова гарантія – держава (від імені якої діють конкретні уповноважені органи та посадові особи) забезпечує створення системи соціального страхування, зокрема шляхом формування нормативно-правової бази; 2) надання соціальних виплат і соціальної допомоги (пенсії та інші), які є основним джерелом існування, – держава не має права виплачувати застрахованій особі, щодо якої настав страховий випадок, соціальні виплати у грошовому розмірі, що нижчий за встановлений прожитковий мінімум за чинним законодавством; 3) підвищений рівень соціальних гарантій щодо застрахованих осіб у системі соціального страхування – порівняно з іншими особами в суспільстві, держава має більші зобов'язання перед застрахованими особами, у зв'язку з чим в останніх вищий соціальний статус в аспекті соціального забезпечення; 4) захист своїх законних прав та інтересів у сфері соціального страхування відповідно до порядку та умов, передбачених чинним законодавством; 5) встановлення соціальних стандартів.

39. Відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування наділена такими ознаками: 1) похідний характер від гарантій, встановлених у сфері соціального страхування, полягає в тому, що у разі ухилення від виконання

своїх обов'язків чи виконання їх неналежно держава притягує до відповідальності; 2) виховний характер – метою притягнення до відповідальності є потреба вказати на соціально-правові пріоритети держави у суспільстві, перевиховати того, хто вчиняє правопорушення проти соціальних прав застрахованих осіб; 3) реальність – у зв'язку з притягненням уповноважених органів та осіб до відповідальності держава утверджує панування норм права (верховенство права), а не лише їх фіктивний та декларативний характер.

40. Основні тенденції подальшого розвитку правового регулювання соціального страхування в Україні: 1) реформування законодавства України в частині подолання існування тіньового сектора економіки; 2) подолання проблеми безробіття; 3) запровадження та розвиток комерційного соціального страхування; 4) підвищення рівня соціального страхування сільського населення; 5) упровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

41. Під принципами оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні варто розуміти систему основоположних, фундаментальних засад, які складають основу оптимізації чи реформування системи соціального страхування в Україні. Систему принципів оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні складають: 1) підвищення платоспроможності населення; 2) наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму; 3) постійного посилення соціального захисту застрахованих осіб, забезпечення гідного рівня їхнього життя в результаті стійкого розвитку системи соціального страхування на засадах збалансованості інтересів застрахованих осіб і громадян, які працюють; 4) кодифікації системи законодавства України щодо соціального страхування.

42. Форма оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування – це зовнішній спосіб організації оптимізації та/або реформування системи соціального страхування в Україні, що є впорядкованою

сукупністю елементів, які, власне, й утворюють собою соціальне страхування в Україні. Систему форм оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні складають: 1) форма виваженої та продуманої державної політики у сфері соціального страхування; 2) форма застосування «невитратних програм»; 3) форма державних заходів фінансового впливу; 4) форма взаємодії Державної служби зайнятості України із вищими навчальними закладами, а також із засобами масової інформації; 5) форма удосконалення механізму збору й обліку єдиного соціального внеску.

43. Україна повинна чітко врегулювати такий спектр питань у сфері соціального страхування: 1) ужиття заходів щодо створення Єдиного державного реєстру соціального страхування; 2) розробка та початок упровадження інформаційно-технічного комплексу в фондах і Державному казначействі для забезпечення механізму розподілу Державним казначейством єдиного соціального внеску й обміну інформацією; 3) створення нових і реорганізація існуючих структурних підрозділів фондів соціального страхування та перенавчання працівників; 4) поступове зменшення ставки внеску з роботодавця одночасно із запровадженням накопичувальної системи; 5) реформування та чітке врегулювання питання пільг.

44. З огляду на проведений порівняльний аналіз системи соціального страхування США із системою соціального страхування України в контексті питання врахування міжнародного досвіду виокремлено наступні положення, які доцільно запозичити та впровадити в Україні: 1) досвід у сфері молодіжної політики системи регулювання зайнятості США, яка містить перелік програм роботи для молоді з бідних сімей у віці від 16 до 21 року; 2) досвід у сфері запровадження системи стимулів щодо продовження трудової діяльності пенсіонерів – запровадити програми стимулювання пошуку роботи, навчання та перекваліфікації для осіб від 60 років і старших, допомоги щодо отримання роботи малозабезпеченим людям літнього віку.

45. З огляду на проведений порівняльний аналіз системи соціального страхування Японії із системою соціального страхування України, в контексті питання врахування міжнародного

досвіду, виокремлюємо положення, які доцільно запозичити та впровадити в Україні: 1) досвід у сфері загальнообов'язкового та комерційного медичного страхування – здійснення заходів боротьби з безробіттям (виплати в розмірі 60-80% від попереднього заробітку); 2) досвід у сфері боротьби із демографічними проблемами населення – сформувати загально-суспільний план по догляду за дітьми віком до трьох років.

46. Правовими засадами гармонізації законодавства України є: 1) ратифікація міжнародних документів і створення механізмів їх реалізації; 2) дотримання системного підходу до реформування соціального страхування; 3) запровадження державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав; 4) забезпечення державою рівня життя людини, не нижчого за прожитковий мінімум; 5) цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

47. Напрями гармонізації законодавства України у сфері соціального страхування до законодавства Європейського Союзу: 1) запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування (абсолютна більшість держав Європейського Союзу); 2) запровадження загальнообов'язкового медичного страхування (Швеція, Нідерланди, Японія); 3) розвиток приватного сектора соціального страхування (абсолютна більшість держав Європейського Союзу); 4) при тому чи іншому загальнообов'язковому соціальному страхуванні створити єдину національну страхову організацію (Франція, Нідерланди); 5) перегляд системи пільгових і соціальних пенсійних виплат (Нідерланди).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права : Учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб. : Питер, 2003. – 576 с.
2. Абрамов А. И. Проблемы реализации регулятивной функции права : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / А. И. Абрамов. – Н. Новгород, 2005. – 26 с.
3. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
4. Азарова Е. Г. Конституционные права личности в сфере социального обеспечения / Е. Г. Азарова // Советское государство и право. – 1980. – № 9. – С. 13-19.
5. Аитов В. С. Правоприменение и его суть / В. С. Аитов // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 47-54.
6. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – 176 с.
7. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1961. – 271 с.
8. Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров. – Изд. 3-е, испр., доп. – М. : Госюриздат, 1963. – 414 с.
9. Александров Н. Г. Советское трудовое право : Учебник / Под ред. Н. Г. Александрова. – М., 1972. – 576 с.
10. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М. : Юриздат, 1948. – 296 с.
11. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка : около 9000 синонимических рядов / З. Е. Александрова ; Под ред. Л. А. Чешко. – Изд. 5-е, стереотип. – М. : Рус. язык, 1986. – 600 с.
12. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – 361 с.
13. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2. – 360 с.
14. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999 – 256 с.

15. Алексеев С. С. Механизмы правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 188 с.
16. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения / С. С. Алексеев // Вопросы общей теории советского права : Сб. ст. под ред. проф. С. Н. Братуся. – М. : Гос. изд.-во юрид. лит., 1960. – 407 с.
17. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права / С. С. Алексеев; Ред. : Г. И. Петрищева. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1964. – 226 с.
18. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : Введение. Сущность социалистического права. Курс лекций : Учеб. пособие / С. С. Алексеев ; Ред. : О. А. Красавчиков. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1963. – Вып. 1. – 256 с.
19. Алексеев С. С. Право и перестройка : вопросы, раздумья, прогнозы / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 234 с.
20. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1998. – 810 с.
21. Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – 392 с.
22. Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права : Учеб. для вузов / С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков и др. ; Под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с.
23. Алексеев С. С. Проблемы теории права : Курс лекций : В 2-х т. / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – 371 с.
24. Алексеев С. С. Теория права : Учебник / С. С. Алексеев. – М. : Бек, 1995. – 320 с.
25. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1974. – 430 с.
26. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.
27. Андреев В. С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев // Советское государство и право. – 1967. – № 2. – С. 32-34.
28. Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР / В. С. Андреев. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 232 с.
29. Андреев В. С. Советское трудовое право : Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности

- «Правоведение» / Под ред. доктора юрид. наук, проф. В. С. Андреева. – Изд. 3-е, доп. и перераб. – М.: Высшая школа, 1976. – 414 с.
30. Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР: Курс лекций / В. С. Андреев. – М., 1969. – 149 с.
 31. Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР. Правовые вопросы / В. С. Андреев. – М.: Юрид. лит., 1971. – 256 с.
 32. Андріїв В. Соціальне страхування: історія, проблеми / В. Андріїв // Соціальний захист. – 1999. – № 2. – С. 43-51.
 33. Андріїв В. В. Зміст і призначення загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв // Вісник Одеського нац. ун-ту. – Одеса, 2010. – Т. 15. – Вип. 22. – Правознавство. – С. 110-115.
 34. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Андріїв Валентина Василівна; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 197 с.
 35. Андріїв В. М. Класифікація і юридичне значення трудового стажу в праві соціального забезпечення / В. М. Андріїв // Право України. – 1997. – № 5. – С. 62-67.
 36. Андрущенко В. П. Соціальна робота: Навч. посіб. / В. П. Андрущенко, В. І. Астахова, В. П. Бех. – К., 2002. – Кн. 2. – 428 с.
 37. Андрущенко Л. В. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. В. Андрущенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 20 с.
 38. Астрахан Е. И. Некоторые вопросы пенсионного правоотношения по советскому трудовому праву / Е. И. Астрахан // Ученые записки ВШЮН. – М., 1962. – Вып. 14. – С. 152-170.
 39. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с.
 40. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
 41. Бабаев В. К. Нормы советского права. Проблемы теории / В. К. Бабаев, М. И. Байтин, В. М. Баранов, Н. Н. Вопленко. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 248 с.

42. Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич // 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2002. – 203 с.
43. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства / М. И. Байтин. – Саратов, 1979. – 301 с.
44. Батыгин К. С. Ответственность по законодательству о социальном страховании / К. С. Батыгин. – М. : Юрид. лит., 1974. – 142 с.
45. Батыгин К. С. Отношения по социальному страхованию, входящие в предмет права социального обеспечения / К. С. Батыгин // В сб. : Вопросы социального обеспечения. – М. : ЦИЭТИН, 1976. – Вып. 9. – С. 40-45.
46. Батыгин К. С. Пособия по государственному социальному страхованию : Законодательство и комментарий / К. С. Батыгин, Г. С. Симоненко. – М. : Профсоюзы и экономика, 1992. – 304 с.
47. Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право ; право социального обеспечения» / К. С. Батыгин. – М., 1975. – 27 с.
48. Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Батыгин Константин Степанович ; ВШПД ВЦСПС. – М., 1975. – 429 с.
49. Батыгин К. С. Правоотношения по социальному страхованию / К. С. Батыгин // Сов. гос. и право. – 1972. – № 11. – С. 15-20.
50. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.
51. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б. К. Бегичев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 245 с.
52. Безугла В. О. Соціальне страхування : Навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Нагірняк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.
53. Білик І. О. Втрата працездатності / І. О. Білик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/23359>.
54. Богачова О. До питання стратегії законотворчості : Україна та Європейський Союз / О. Богачова, М. Федорін // Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом : Зб. наук.-

- практ. матеріалів. – К. : Ін-т законодавства ВР України, 2005. – Вип. 4. – С. 9-13.
55. Бодерскова Н. Н. Трудовой стаж рабочих и служащих / Н. Н. Бодерскова. – М. : Юрид. лит., 1975. – 232 с.
 56. Боднарук М. І. Державне соціальне страхування : Науково-практичний коментар до Кодексу законів про працю України / М. І. Боднарук. – Харків : Консум, 2003. – Глава 17. – С. 772-808.
 57. Боднарук М. І. До питання реформи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні / М. І. Боднарук // Держава і право : Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – Вип. 18 – С. 191-196.
 58. Боднарук М. І. До проекту Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування” / М. І. Боднарук // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : Зб. наук. пр. – Серія : Правознавство. – Чернівці, 2004. – Вип. 227. – С. 59-62.
 59. Боднарук М. І. Механізм міжнародно-правового регулювання соціального страхування / М. І. Боднарук // Науковий вісник Академії муніципального управління : Зб. наук. пр. – Серія «Право». – Київ, 2013. – № 1-2. – С. 229-235.
 60. Боднарук М. І. Основні напрямки реформування соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : Зб. наук. пр. – Серія : Правознавство. – Чернівці, 1999. – Вип. 62. – С. 78-80.
 61. Боднарук М. І. Правовий статус фізичної особи та професійної спілки як суб'єктів у сфері соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту : Серія «Юриспруденція». – Одеса, 2014. – № 10-1. – Т. 2. – С. 104-107.
 62. Боднарук М. І. Правові проблеми соціального страхування в сучасних умовах / М. І. Боднарук // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : Зб. наук. пр. – Серія : Правознавство. – Чернівці, 1999. – Вип. 75. – С. 65-69.
 63. Боднарук М. І. Принципи оптимізації механізму забезпечення правового регулювання соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія «Юридичні науки». – Херсон, 2014. – № 3. –

- Т. 2. – С. 13-17.
64. Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 247 с.
 65. Боднарук М. І. Суб'єкти правовідносин у сфері державного соціального страхування / М. І. Боднарук // Підприємництво, господарство і право. – Київ, 2001. – Вип. 5 – С. 71-76.
 66. Боднарук М. І. Щодо питання ознак соціального страхування / М. І. Боднарук // Митна справа. – Одеса, 2014. – № 1. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 298-302.
 67. Боднарук М. І. Щодо прийняття Концепції адаптації національного законодавства у сфері соціального страхування до законодавства держав Європейського Союзу / М. І. Боднарук // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса, 2014. – № 73. – С. 453-456.
 68. Боднарук Н. И. Предпосылки становления социального страхования в мире / Н. И. Боднарук // Закон и жизнь. – Кишинев, 2014. – № 4. – С. 23-26.
 69. Боднарук Н. И. Социальное страхование в XIX-XX веке: общетеоретический генезис / Н. И. Боднарук // Право и политика. – Бишкек, 2014. – № 1. – С. 81-84.
 70. Боднарук Н. И. Теоретические аспекты возникновения, развития и прекращения правоотношений в сфере социального страхования / Н. И. Боднарук // Право и закон. – Бишкек, 2014. – № 1. – С. 46-51.
 71. Болотіна Н. Б. Міжнародне соціальне право – право соціального захисту людини / Н. Б. Болотіна // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. / За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Ч. 1. – С. 91-93.
 72. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
 73. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 5-е изд. доп и перераб. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
 74. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991-1992. – Т. 1: А–Н. – 863 с.

75. Братусь С. Н. Гражданское право : Учебник для юридических школ / Под ред. С. Н. Братуся. – М., 1944. – 168 с.
76. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
77. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Стор. 1778. – Ст. 572.
78. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 225 с.
79. Валеvський О. І. Державна політика : аналіз та механізм її впровадження в Україні : Навч. посіб. / О. І. Валеvський, В. А. Ребкало, М. М. Логунова ; За заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – К. : УАДУ, 2000. – 232 с.
80. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
81. Васильева О. М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами / О. М. Васильева // Вопросы взаимодействия с общественностью / М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. – С. 95-103.
82. Васильева Ю. В. Кодификация российского законодательства о социальном обеспечении : теоретические и практические проблемы : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.05. «Трудовое право ; право социального обеспечения» / Ю. В. Васильева. – Моск. гос. юрид. академ. им. О. Е. Кутафина. – М., 2010. – 31 с.
83. Васильева Ю. В. О функциональном подходе к предмету права социального обеспечения / Ю. В. Васильева // Гарантии реализации прав граждан в сфере труда и социального обеспечения. – М., 2006. – 598 с.
84. Введенська В. В. Постраждалий від злочину : права, гарантовані Конституцією у Кримінально-процесуальному кодексі відсутні / В. В. Введенська // Науковий вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутрішніх справ : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2006. – Спец. випуск. – № 1 (28). – С. 147-151.
85. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.

86. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
87. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [слів та словосполучень] : (з дод., допов. та CD) / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел; ред.-лексикографія: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – VIII. – 1728 с.
88. Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгеров ; 2-е изд. – М. : Омега-Л, 2005. – 595 с.
89. Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгеров ; 3-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2006. – 608 с.
90. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М.–Л., 1948. – 840 с.
91. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования. Теоретические основы социального страхования / Н. А. Вигдорчик. – М. : Вопросы труда, 1919. – Вып. 1. – 146 с.
92. Виноградова З. Д. Некоторые вопросы теории социального обеспечения / З. Д. Виноградова // Социальное обеспечение в СССР за 60 лет (правовые вопросы). – Труды ВЮЗИ. – М., 1979. – С. 54-61.
93. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук ; Отв. ред. В. А. Патюлин. – М. : Наука, 1979. – 229 с.
94. Власов В. И. Теория государства и права : Учебник / Под ред. В. И. Власова. – Ростов-на-Дону, 2002. – 331 с.
95. Внукова Н. М. Соціальне страхування / Н. М. Внукова. – К. : Кондор, 2006. – 136 с.
96. Внукова Н. М. Соціальне страхування : Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2004. – 216 с.
97. Внукова Н. М. Соціальне страхування : Кредитно-модульний курс : Навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 412 с.
98. Внукова Н. М. Страхування: теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. ; За заг. ред. проф. Н. М. Внукової – Харків : Бурун Книга,

2004. – 376 с.
99. Воблый К. Г. Основы экономии страхования / К. Г. Воблый. – М., 1993. – 228 с.
 100. Волинка К. Г. Проблеми збереження прав і свобод особи в Україні / К. Г. Волинка // Людина і політика. – 2000. – № 1. – С. 64-68.
 101. Волкова О. М. Соціальні права особи : поняття, сутність, особливості / О. М. Волкова // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 1. – С. 39-43.
 102. Вольська А. О. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні : Монографія / А. О. Вольська. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 256 с.
 103. Вольська А. О. Проблеми та напрями розвитку соціального страхування на випадок безробіття в Україні / А. О. Вольська // Зб. наук. пр. Подільського держ. аграрн. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. № 15. – С. 473-478.
 104. Галаган И. А. К проблемам теории правоприменительных отношений / И. А. Галаган, А. В. Василенко // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 12-19.
 105. Гвозденко В. В. Основы страхования / В. В. Гвозденко. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 304 с.
 106. Гинцбург Л. Я. Социалистическое трудовое правоотношение / Л. Я. Гинцбург ; Отв. ред. : Р. З. Лившиц. – М. : Наука, 1977. – 310 с.
 107. Гнибіденко І. Ф. Фінансово-економічна криза : стан та перспективи її подолання / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2009. – № 1. – С. 11-16.
 108. Говоруха В. В. Соціальна політика регіону : Монографія / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, С. О. Горбунова-Рубан та ін. – Харків : Магістр, 2006. – 272 с.
 109. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І. П. Голосніченко. – К. : Вища школа, 1991. – 207 с.
 110. Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу / В. В. Гомонай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10137/33-Gomona.pdf?sequence=1>.
 111. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе /

- В. М. Горшенев – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с.
112. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
 113. Гранат Н. Л. Правовые отношения / Н. Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 10. – С. 10-14.
 114. Гребенщиков А. В. Курс российского трудового права : Часть общая. В 3-х т. / А. В. Гребенщиков, С. П. Маврин, Е. Б. Хохлов; Под общ. ред. : С. П. Маврин, А. С. Пашков, Е. Б. Хохлов. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербургу. ун-та, 1996. – Т. 1. – 573 с.
 115. Гревцов Ю. И. Проблемы теории правового отношения / Ю. И. Гревцов. – Л., 1981. – 85 с.
 116. Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності : поняття, принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. – 2010. – № 10 (121). – С. 41-45.
 117. Грекова М. М. Міжнародні трудові стандарти як основа вдосконалення трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Грекова Марина Миколаївна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 204 с.
 118. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов ; Науч. ред. : В. С. Ем ; Редкол. : Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
 119. Григораш Г. В. Система соціального страхування зарубіжних країн / Г. В. Григораш, Т. Ф. Григораш, В. Я. Олійник, І. Т. Субачов. – К., 2008. – 144 с.
 120. Грубляк А. Соціальне страхування. Поняття, мета / А. Грубляк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.cv.ua/index.php?page=/1221124153/1295957262/1310650919>.
 121. Грузінова Л. П. Трудове право України : Навч. посіб. / Л. П. Грузінова, В. Г. Короткин. – К. : МАУП, 2003. – Ч. 1. – 128 с.
 122. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – 19 с.

123. Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини і громадянина : Монографія / М. М. Гуренко. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2001. – 218 с.
124. Гусарев С. Д. Основи держави і права : Навч. посіб. / С. Д. Гусарев, С. А. Калюжний та ін. ; За ред. А. М. Колодія і А. Ю. Олійник. – К. : Либідь. – 1997. – 211 с.
125. Гусов К. Н. Трудовое право России : Учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : Юристь, 1997. – 496 с.
126. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 1. – 669 с.
127. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 3. – 555 с.
128. Данилов А. В. Світовий досвід подолання безробіття як провідний фактор стабілізації ринку праці України / А. В. Данилов, С. О. Кириченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2013-25.pdf>.
129. Декларація соціального прогресу та розвитку : Міжнародний документ від 11.12.1969 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_116.
130. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / В. О. Демиденко ; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 16 с.
131. Денисов А. И. Теория государства и права / А. И. Денисов. – М. : Юриздат, 1948. – 510 с.
132. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
133. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3426.
134. Дмитриев Ю. А. Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества / Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 28-34.

135. Договір про заснування Європейської Спільноти : Міжнародний документ від 25.03.1957 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017/.
136. Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш. – К., 1996. – 814 с.
137. Друзенко Г. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина 1 / Упорядник Г. Друзенко ; За заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстініан, 2005. – 512 с.
138. Дудин А. П. Некоторые спорные вопросы теории объекта правоотношения / А. П. Дудин // Сб.: Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1968. – Вып. I. – С. 110-148.
139. Дудин А. П. Объект правоотношения как самостоятельная правовая категория : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.710 «Теория и история государства и права» / А. П. Дудин. – Саратов, 1970. – 22 с.
140. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Г. І. Дутка. – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 18 с.
141. Дюрягин И. Я. Правоприменительные отношения как разновидность управленческих отношений / И. Я. Дюрягин // Советское государство и право, 1977. – № 7. – С. 46-54.
142. Ем В. С. Категория обязанности в советском гражданском праве (вопросы теории) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс» / В. С. Ем. – М., 1981. – 21 с.
143. Ермилов В. С. Медицинское страхование в южной Украине (1890-1930-е годы) / В. С. Ермилов ; ред. Б. П. Криштопа. – Николаев : Возможности Киммерии, 1997. – 217 с.
144. Ефимов С. Л. Пул страхової / С. Л. Ефимов // Енциклопедический словарь. Экономика и страхование. – М. : Церих-ПЕЛ, 1996. – 528 с.
145. Європейська Конвенція з прав людини // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 / № 32. – 270 с.
146. Європейський кодекс соціального забезпечення ETS № 48 (Страсбург, 16 квітня 1964 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_329.
147. Єрмілов В. Питання медичного страхування в сучасній

- Україні: пройдені шляхи і перспективи / В. Єрмілов // Соціальне страхування. – 2008. – № 1. – С. 18-21.
148. Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. В. Жадан ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – 20 с.
149. Жебчук Л. Л. Стягнення внесків до фондів соціального страхування як елемент механізму державного регулювання доходів населення / Л. Л. Жебчук // Зб. наук. пр. Нац. ун-ту державної податкової служби України. – 2012. – № 2. – С. 127-134.
150. Жернаков В. Міжнародний аспект правового регулювання соціально-трудових відносин / В. Жернаков // Право України. – 2001. – № 4. – С. 59-61.
151. Жернаков В. В. Поняття примусової праці за законодавством України / В. В. Жернаков // Право України. – 1997. – № 10. – С. 35-39.
152. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., № 217 А // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
153. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навч. закладів / За ред. проф. М. В. Цвіка, проф. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
154. Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению / А. Д. Зайкин. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 192 с.
155. Зайчук О. Правові основи функціонування Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань / О. Зайчук // Право України. – 2004. – № 9. – С. 48-51.
156. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
157. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
158. Закон України «Про збір та обов'язкове соціальне страхування» від 26 червня 1997 р. із змінами та доповненнями // Соціальне страхування в Україні : Зб.

- нормативно-правових актів та інформаційних матеріалів / За ред. М. Г. Селіхова, А. М. Аксьонова, В. Г. Єніна. – К. : Виконавча дирекція Фонду соціального страхування України, 1999. – Вип. 1. – 223 с.
159. Закревський В. Система загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Проблеми та шляхи розвитку / В. Закревський // Україна : аспект праці. – 2004. – № 5. – С. 21-29.
160. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России : Учебник / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 582 с.
161. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России : Учебник / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – 2-е изд., испр. и перераб. – М. : БЕК, 2002. – 560 с.
162. Захаров М. Л. Предмет и система права социального обеспечения / М. Л. Захаров // В сб. : Вопросы социального обеспечения. – М. : ЦИЭТИН, 1976. – Вип. 9. – С. 7-8.
163. Заячківський Ю. В. Безробіття в Україні : проблеми і шляхи подолання / Ю. В. Заячківський // Економічні науки/5. Управління трудовими ресурсами. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58294.doc.htm.
164. Иванов Р. Л. К вопросу о генезисе принципов права / Р. Л. Иванов // Вестн. Ленинградского ун-та. – Ленинград, 1987. – Вип. 4. – С. 92-95.
165. Иванов С. А. Применение конвенций МОТ в России в переходный период. Некоторые проблемы / С. А. Иванов // Государство и право. – 1994. – № 8-9. – С. 66-74.
166. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р. И. Иванова. – М. : Моск. гос. ун-т, 1986. – 175 с.
167. Иванова Р. И. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. – № 8. – С. 31-38.
168. Ильин Ю. Д. Международное публичное право : Лекции / Ю. Д. Ильин. – М. : Юристъ, 2002. – 206 с.
169. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. – 381 с.
170. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М., 1975. – 880 с.

171. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О. І. Іванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 21-26.
172. Інформація про поточний пенсійний вік у різних країнах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://strategy-life.com.ua/articles_detailed.php?id=32.
173. Історія виникнення і розвитку соціального страхування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/916885>.
174. Кабалкин А. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства / А. Кабалкин, Л. Санникова // Российская юстиция. – 2007. – № 12. – С. 17-19.
175. Кабрйак Р. Кодификации / Р. Кабрйак / Пер. с фр. Л. В. Головки. – М. : Статут, 2007. – 476 с.
176. Капіца Ю. Наближення законодавства України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною : цілі та методи / Ю. Капіца // Український правовий часопис. – 1998. – Вип. 2. – С. 18-24.
177. Капченко Р. Л. Активна політика зайнятості як фактор формування робітничих кадрів / Р. Л. Капченко // Ринок праці та зайнятості населення. – 2008. – № 3. – С. 49-53.
178. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
179. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома ; 3-тє вид., стереотипне. – Львів: Новий Світ-2000, 2009. – 584 с.
180. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 352 с.
181. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 185 с.
182. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кириченко Сергій Олександрович ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 167 с.
183. Киселев И. Я. Трудовое право России и зарубежных стран / И. Я. Киселев. – М. : Эксмо, 2005. – 608 с.
184. Ківалов С. В. Адміністративне право України : Навч.-метод. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – 2-ге вид., перер. і доп. –

- Одеса : Юрид. літ., 2002. – 312 с.
185. Коваль О. Підвищувати треба не пенсійний вік, а офіційну зарплату. Пенсійна реформа очима нестороннього / О. Коваль // Дзеркало тижня. – № 33. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/pidvischuvati_treba_ne_pensiyni_y_vik_a_ofitsiynu_zarplatu__pensiyna_reforma_ochima_nestoronogo.html.
186. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
187. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
188. Кодифікація законодавства України : теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк ; за заг. ред. О. І. Ющика. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 512 с.
189. Козбаненко В. А. Государственное управление : основы теории и организации : Учебник / Под ред. В. А. Козбаненко. – М. : Статут, 2000. – 912 с.
190. Козловець Є. А. Соціологія : словник термінів і понять / Є. А. Козловець, Є. А. Біленький. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
191. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 ; 12.00.02 / Колодій Анатолій Миколайович ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 391 с.
192. Колодій А. М. Принципи права України : Монографія / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
193. Колодій А. М. Теорія держави і права : Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Є. Л. Лисенков та ін. ; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
194. Колодій А. М. Теорія держави і права : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Під ред. В. В. Копейчикова, С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком інтер, 2003. – 320 с.
195. Комаров С. А. Общая теория государства и права : Учебник / С. А. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с.
196. Комаров С. А. Общая теория государства и права : Учебник /

- С. А. Комаров. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Изд-во юрид. ин-та, 2001. – 352 с.
197. Комментарий Юрия Кундиева // Вечерние вести. – 2002. – № 87. – С. 3-7.
198. Конвенция Международной Организации Труда № 168 «О содействии занятости и защите от безработицы» (Женева, 1 июня 1988 г.) // Международная организация труда. Конвенции и рекомендации. 1919-1956. – Женева, Международное бюро труда, Т. 1. – 1991. – 1172 с.
199. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Міжнародний документ від 28.06.1952 р. № 102. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011.
200. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 : Міжнародний документ від 22.06.1962 р. № 117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
201. Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навч. посіб. / Ю. С. Конопліна. – Суми : Університет. книга, 2008. – 224 с.
202. Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування». – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/722665/>.
203. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 1999. – 734 с.
204. Конституційне право України : Підручник / За заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-те вид., перероб. і доопр. ; передмова проф. В. М. Шаповала. – К., 2012. – 727 с.
205. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : Закон від 07.10.1977 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>.
206. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
207. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.
208. Корельский В. М. Теория государства и права : Учебник для юрид. вузов и факультетов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 570 с.
209. Коробенко Н. П. Поняття та ознаки пенсійних правовідносин у

- недержавному пенсійному забезпеченні / Н. П. Коробенко // Держава і право : Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 306-311.
210. Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / Укл. В. В. Синявський. – К., 1999. – 144 с.
211. Косарев Ю. А. Социальное страхование в России : на пути к реформам / Ю. А. Косарев. – М. : Моск. рабочий, 1999. – 240 с.
212. Костак З. Р. Загальнообов'язкове медичне страхування : проблеми та перспективи розвитку / З. Р. Костак, К. А. Львівська // Наук. вісник НЛТУ. – Львів, 2013. – Вип. 23.15. – С. 359-363.
213. Костюк В. Л. Правосуб'єктність у трудовому праві : проблеми теорії та практики : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Костюк Віктор Леонтійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – К., 2013. – 435 с.
214. Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / Кохан Наталія Василівна ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 204 с.
215. Кравцов Д. Нещасний випадок виробничого характеру : істотні ознаки та відмінності від суміжних понять / Д. Кравцов // Право України. – 2002. – № 12. – С. 108-111.
216. Краснікова О. М. Рівень життя населення в Україні : проблеми та перспективи / О. М. Краснікова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Економічні науки. – Полтава : ПДАА, 2011. – Т. 3; Вип. 2. – С. 258-262.
217. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001 р. – № 25. – Ст. 131.
218. Кузьменко Т. М. Соціологія : Навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
219. Кульчицька О. І. До питання про дієздатність громадян за правом соціального забезпечення / О. І. Кульчицька // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Зб. наук. ст. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. XI. – С. 167-172.
220. Кучинский В. А. Личность, свобода, право /

- В. А. Кучинский. – М. : Юрид. лит., 1978. – 208 с.
221. Кязимов К. Г. Социальное партнерство : Практическое пособие по созданию корпоративного ресурса знаний юридического лица / К. Г. Кязимов. – М. : ЭНАС, 2008. – 539 с.
222. Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристь, 2005. – 575 с.
223. Лазарев В. В. Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристь, 2006. – 420 с.
224. Лазор В. В. Проблемы определения понятия и правового статуса субъектов трудового права в современном трудовом законодательстве Украины / В. В. Лазор // Актуальні проблеми права : теорія і практика : Зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2006. – № 8. – С. 22-30.
225. Лазур Я. В. Деякі особливості правовідносин у сфері реалізації прав і свобод громадян у публічному правлінні / Я. В. Лазур // Часопис Київського ун-ту права. – 2010. – № 4. – С. 129-132.
226. Ленин В. И. Философские тетради / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1969. – 752 с.
227. Леушин В. И. Теория государства и права / В. И. Леушин ; Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М. : Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 570 с.
228. Лившиц Р. З. Принципы советского трудового права / Р. З. Лившиц, В. З. Никитинский // Сов. государство и право. – 1974. – № 8. – С. 31-39.
229. Лившиц Р. З. Соотношение трудового права и права социального обеспечения / Р. З. Лившиц // В сб. : Вопросы социального обеспечения. – М. : ЦИЭТИН, 1976. – Вып. 9. – С. 27-28.
230. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : Монографія / О. М. Литвинов. – Харків : ХНУВС, 2008. – 446 с.
231. Лукашева О. А. Права человека : Учебник для вузов / О. А. Лукашева. – М. : Норма, 2004. – 576 с.
232. Луць Л. Структура правової системи суспільства : загальнотеоретичні аспекти // Право України. – 2002. – № 9. – С. 7-10.
233. Лушникова М. В. Государство, работодатели и работники : история, теория и практика правового механизма социального партнерства (сравнительно-правовое исследование) / М. В. Лушникова. – Ярославль : ЯрГУ, 1997. – 223 с.

234. Лушникова М. В. Единство частных и публичных начал в правовом регулировании трудовых, социально-обеспечительных и семейных отношений / М. В. Лушникова, А. М. Лушников, Н. Н. Тарусина. – Ярославль, 2001 – 412 с.
235. Лушникова М. В. Курс права социального обеспечения / М. В. Лушникова. – 2-е изд., доп. – М. : Юстицинформ, 2009. – 656 с.
236. Людина. Право. Держава : Зб. правових актів / Упоряд. В. С. Торош. – Харків : Консум, 1996. – 51 с.
237. Ляхоцький В. П. Страхова медицина в Україні : історія та сучасність / В. П. Ляхоцький. – К., 2003. – 82 с.
238. Макаренко О. В. Нормативно-правове регулювання діяльності державних комітетів / О. В. Макаренко // Правове регулювання економіки : Зб. наук. пр. – К. : Київський нац. економічний ун-т, 2000. – № 1. – С. 127-137.
239. Макогон О. В. Гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу про оплату праці працівників-мігрантів / О. В. Макогон // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – № 46 – С. 117-123.
240. Максимишин Р. Поняття соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Р. Максимишин // Вісник Львівського ун-ту ім. Івана Франка : Зб. наук. пр. / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2012. – С. 310-315.
241. Максюк О. Правовий статус керівника підприємства, установи та організації (роботодавця) / О. Максюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2014. – Спецвипуск № 1. – С. 282-283.
242. Мала О. С. Соціальне страхування в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку / О. С. Мала. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/42599.doc.htm.
243. Маліновська В. М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / В. М. Маліновська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 2. – С. 58-65.
244. Малько А. В. Механизм правового регулирования / А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3. – С. 54-62.
245. Малько А. В. Правовые средства: вопросы теории и практики / А. В. Малько // Журнал российского права. – 1998. – № 8. – С. 70-71.

246. Малько А. В. Цели и средства в праве и правовой политике / А. В. Малько, К. В. Шундигов. – Саратов : Саратовская гос. академия права, 2003. – 17 с.
247. Мальований М. І. Соціальне страхування / М. І. Мальований. – Умань, 2011. – 476 с.
248. Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности : (Теоретические вопросы) / Г. В. Мальцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 143 с.
249. Мамедов А. А. Государство и страхование / А. А. Мамедов // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 75-83.
250. Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в борьбе с правонарушениями / Т. Л. Маркелов // Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью. – М. : МЮИ, 1978. – 122 с.
251. Маркс К. Сочинения. Издание 2 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1959. – Т. 13. – 573 с.
252. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право / Под ред. Н. Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1973. – 652 с.
253. Марцеляк О. В. Институт омбудсмана : теорія і практика : Монографія / О. В. Марцеляк. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 485 с.
254. Марченко В. Медицинская страховка – отнюдь не гарантия эффективного лечения. Скорее – наоборот / В. Марченко // Факты. – 2000. – № 117. – 1 июля. – С. 14-19.
255. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права / М. Н. Марченко. – М., 2006. – 768 с.
256. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М., 1993. – 541 с.
257. Матузов Н. И. Теория государства и права : Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
258. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Сарат. ун-т, 1972. – 290 с.
259. Матузов Н. И. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 1997. – 672 с.
260. Матузов Н. И. Теория государства и права : Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2007. – 455 с.
261. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская, К. Е. Добромислов. – М. : Книжный мир,

2006. – 342 с.
262. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения : Учебное пособие для вузов / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. – 3-е изд, перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2000. – 367 с.
263. Мачульская Е. Е. Проблемы социального страхования в современных условиях / Е. Е. Мачульская // Трудовое право и право социального обеспечения. Актуальные проблемы. – М. : Проспект, 2000. – 320 с.
264. Мачульская Е. Е. Социальный риск как объективная основа социального обеспечения / Е. Е. Мачульская // Вестник Московского ун-та. – М., 1999. – № 1. – С. 23-30.
265. Международная защита прав и свобод человека : Сб. документов. – М. : Юрид. лит., 1990. – 464 с.
266. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 19 декабря 1966 г. № 2200 (XXI) // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.
267. Мельник Т. Облік та звітність поточних виплат працівникам в сучасних умовах / Т. Мельник // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : Економіка. – 2011. – Вип. 130. – С. 30-34.
268. Методика та організація наукових досліджень : Курс лекцій. – Харків, 2011. – 98 с.
269. Михеев В. А. Социальное партнерство: теория, политика, практика / В. А. Михеев, А. В. Михеев. – М. : Институт экономики, управления и социальных отношений, 2003. – 552 с.
270. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М. : Госюриздат, 1962. – 211 с.
271. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
272. Мокичев К. А. Теория государства и права / Под ред. К. А. Мокичева – М. : Юрид. лит., 1965. – 519 с.
273. Морозова Л. А. Теория государства и права : Учебник / Л. А. Морозова. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.
274. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Зб. наук. пр. Харківського нац. педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Серія

- «ПРАВО». – Харків, 2012. – Вип. 18. – С. 61-67.
275. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / О. В. Москаленко / Харків. нац. пед. ун-т. – Харків, 2013. – 427 с.
276. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е. Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1990. – 160 с.
277. Мурашев С. В. Научная организация управления и труда в следственном аппарате органов внутренних дел / С. В. Мурашев, Г. Г. Зуйков. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 280 с.
278. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 29-33.
279. Назаров Б. Л. О развитии теории правоотношений в советской науке права : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства ; история права и государства ; история политических и правовых учений» / Б. Л. Назаров. – М., 1966. – 23 с.
280. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика / Т. Я. Насырова ; Науч. ред. Г. И. Курдюков. – Казань : Казан. ун-т, 1988. – 144 с.
281. Недбайло П. Е. Советские социалистические правовые нормы / П. Е. Недбайло. – Львов, 1959. – 169 с.
282. Неновски Н. Новые реальности в мире и права человека / Н. Неновски // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М., 1989. – С. 39-44.
283. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсисянц. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М., 1999. – 552 с.
284. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : Учебник для юридических вузов / Под ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Изд-во Норма, 2001. – 813 с.
285. Никитинский В. И. О методике измерения эффективности правовых норм / В. И. Никитинский, В. В. Глазырин, С. Е. Казаринова // Советское государство и право. – 1975. – № 9. – С. 25-33.
286. Никитинский В. И. Эффективность норм трудового права / В. И. Никитинский. – М. : Юрид. лит., 1971. – 248 с.

287. Никифоров Б. С. Об объекте преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1956. – № 6. – С. 60-69.
288. Нікітін А. В. Теорія держави та права : Навч. посіб. для дистанц. навч. / А. В. Нікітін ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2005. – Ч. 2. – 272 с.
289. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права. Державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвеева. – Харків : Одиссей, 2010. – 256 с.
290. Общая теория прав человека / Е. А. Лукашева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова и др. : РАН, Институт государства и права. – М. : Норма, 1996. – 520 с.
291. Общая теория советского права / Под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самощенко – М. : Юрид. лит., 1966. – 491 с.
292. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С. И. Ожегов ; Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 22-е изд., стереотип. – М. : Рус. язык, 1990. – 921 с.
293. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 2000. – 940 с.
294. Оклей І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Оклей Іяна Вікторівна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 227 с.
295. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : Монографія / А. Ю. Олійник. – К. : Алерта, КНТ, центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
296. Олійник А. Ю. Теорія держави і права : Навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарєв, О. Л. Слюсаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
297. Онищенко В. Модернізація як імператив розвитку України / В. Онищенко // Економіка України. – 2011. – № 7. – С. 4-14.
298. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : Науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
299. Орлатий М. К. Соціальна інфраструктура села / М. К. Орлатий,

- І. В. Прокопа, В. П. Рябоконт та ін. – К., 2003. – 81 с.
300. Осадець С. С. Страхування : Підручник / Кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 1998. – 528 с.
301. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98–ВР від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
302. Основы социальной работы : Учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА–М, 1999. – 368 с.
303. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія : соціально-правовий феномен і проблеми розвитку / О. І. Остапенко. – Львів, 1995. – 312 с.
304. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України / Ю. Павленко // Україна : аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 30-36.
305. Патерило И. В. Некоторые проблемы имплементации международных норм по защите социально-экономических прав и свобод во внутригосударственном законодательстве / И. В. Патерило // Держава і право : Зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – Спецвипуск. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 183-185.
306. Пашерстник А. Е. Правовые вопросы вознаграждения за труд рабочих и служащих / А. Е. Пашерстник. – М. : Изд. АН СССР, 1949. – 352 с.
307. Пашерстник А. Е. Теоретические вопросы кодификации общесоюзного законодательства о труде / А. Е. Пашерстник. – М., 1955. – 231 с.
308. Пашков А. С. Эффективность действия правовых норм. К методологии и методике социального исследования / А. С. Пашков, Л. С. Явич // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 40-47.
309. Пенсійна реформа в Україні : базові принципи загальнообов'язкової накопичувальної системи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=33.
310. Петров Г. И. Сущность советского административного права / Г. И. Петров ; Отв. ред. : О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1959. – 184 с.
311. Пиголкин А. С. Общая теория права : Учебник / А. С. Пиголкин. – М., 1996. – 384 с.

312. Пиголкин А. С. Теория государства и права : Учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев. – М. : Высш. образование, 2008. – 743 с.
313. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України : Навч. посіб. (з урахуванням новел пенсійної реформи) / П. Д. Пилипенко [та ін.] ; За ред. : П. Д. Пилипенко ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка . – Вид. 3-тє, змінене і доп. – Київ : Істина, 2012 . – 228 с.
314. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення : Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. ; За ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Ін Юре, 2008. – 504 с.
315. Пилипенко П. Д. Трудове право України : академічний курс : Підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; За ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2006. – 544 с.
316. Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2011_3_10.pdf.
317. Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні / В. Й. Плиса. – Львів, 2003. – 160 с.
318. Плиса В. Й. Страхування : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Й. Плиса. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 392 с.
319. Познер Ричард А. Економічний аналіз права : Монографія / Ричард А. Познер. – К. : Акта, 2003. – 862 с.
320. Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 400/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 553.
321. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 63.
322. Полупанов М. И. Теоретические проблемы общей части науки права социального обеспечения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право ; право социального обеспечения» / М. И. Полупанов ; МГУ. –

- М., 1969. – 27 с.
323. Пономаренко О. М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / О. М. Пономаренко ; Національна юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005. – 20 с.
324. Поняття «суспільство», «суспільне», «соціальне», «соціум». Суспільство як самоорганізована система. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://djerelo.com/philosophy/84-liuduna-i-svit-kremen/5291-35ponyattya-syspilstvosypilne-socialne-sociym-syspilstvo-yak-samoorganizovana-systema>.
325. Право социального обеспечения / Под ред. М. В. Филипповой. – М., 2006. – 436 с.
326. Право социального обеспечения : Учебник для бакалавров / Под ред. В. Ш. Шайхатдинова. – М. : Юрайт, 2012. – 654 с.
327. Право соціального забезпечення в Україні : Підручник / Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін. ; За заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – Харків : ФІНН, 2012. – 640 с.
328. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : Монографія / Н. М. Хуторян, С. В. Вишновецька, С. В. Дріжчана та ін. ; За ред. доктора юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян. – К. : Ін Юре, 2012. – 540 с.
329. Прилипко С. М. Деякі питання соціального страхування / С. М. Прилипко // Пробл. законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 87-92.
330. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Харків : ФІНН, 2009. – 728 с.
331. Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Н. Ю. Пришва ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 39 с.
332. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 48. – Ст. 409.

333. Про деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 90 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 826.
334. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – Ст. 1028.
335. Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465.
336. Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : Проект Закону № 11077 від 13.08.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11077&skl=7.
337. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.
338. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.
339. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.
340. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.
341. Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Стор. 234. – Ст. 2216.
342. Про затвердження Інструкції про порядок медичного забезпечення в Службі безпеки України : Наказ Служби

- безпеки України від 08.10.2007 р. № 718 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 84. – Стор. 44. – Ст. 3116.
343. Про затвердження переліку професійних захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 р. № 1662 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 45. – Стор. 87. – Ст. 1940.
344. Про затвердження Положення про комісію (уповноваженого) із соціального страхування підприємства, установи, організації : Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 23.06.2008 р. № 25 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – Ст. 1794.
345. Про затвердження Положення про організацію та здійснення державного гірничого нагляду, державного нагляду (контролю) у сфері промислової безпеки та охорони праці в системі Держгірпромнагляду України та уніфікованої форми Акта перевірки суб'єкта господарювання (виробничого об'єкта) : Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 11.08.2011 р. № 826 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 3. – Ст. 101.
346. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування операцій, пов'язаних з використанням коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2013 р. № 303 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 33. – Стор. 34. – Ст. 1164.
347. Про затвердження Порядку проведення перевірок посадовими особами Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів : Наказ Міністерства соціальної політики України 02.07.2012 р. № 390 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 60. – Ст. 2467.
348. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 198. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-2013-p>.
349. Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку 0504 «Туризм» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2004 р. № 476. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0863-04>.
350. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2 / № 2-3. – Стор. 34. – Ст. 11.
 351. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
 352. Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 04.11.2003 р. № 1296 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 20. – Стор. 160. – Ст. 1395.
 353. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
 354. Про направлення на повторне третє читання проекту Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування: Постанова Верховної Ради України від 10.07.2003 р. № 1094-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1094-iv>.
 355. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 32. – Ст. 1026.
 356. Про особливості організації прокурорського нагляду за додержанням законів: Наказ Генерального прокурора України 07.11.2012 р. № 3 гн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
 357. Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14.06.1994 р. // Офіційний вісник України. – 1994. – № 24. – Ст. 1794.
 358. Про пенсії і допомогу членам колгоспів: Закон СРСР від 15.07.1964 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1964. – № 29. – Ст. 340.
 359. Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 539.

360. Про Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 403/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403/2011>.
361. Про Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 400/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 553.
362. Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 408/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/408/2011>.
363. Про Положення про Державну службу зайнятості України : Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 19/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 62.
364. Про Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/2013 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 2. – Ст. 63.
365. Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1227.
366. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>.
367. Про Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1993 р. № 623. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/623-93-п>.
368. Про прийняття за основу проекту Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Постанова Верховної Ради України від 07.06.2001 р. № 2499-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2499-14>.
369. Про проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Постанова Верховної Ради України від 17.01.2002 р. № 2976-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2976-14>.
370. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.
371. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
372. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.
373. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
374. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1973. – № 45. – Ст. 401.
375. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.
376. Про Рекомендації парламентських слухань «Соціальне страхування та соціальне забезпечення в Україні : сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку» : Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005 р. № 2679-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 29. – Стор. 1189. – Ст. 389.
377. Про Рекомендації парламентських слухань на тему : «Шляхи реформування охорони здоров'я та медичне» : Постанова Верховної Ради України від 21.10.2009 р. № 1651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 51. – Стор. 1872. – Ст. 760.
378. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
379. Про утворення головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 27.06.2002 р. № 11-2 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29. – Стор. 171. – Ст. 1397.

380. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
381. Проблемы общей теории права и государства : Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с.
382. Прокопенко В. И. Правовые отношения профсоюзного комитета и администрации социалистического предприятия : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право ; право социального обеспечения» / В. И. Прокопенко. – Харьков, 1983. – 38 с.
383. Прокопенко В. И. О субъектах правовых отношений комитета профсоюза и администрации предприятия / В. И. Прокопенко // В сб. : Проблемы трудового права. – М., 1975. – 207 с.
384. Прокопенко В. И. Правовые отношения комитета профсоюза с администрацией социалистического предприятия / В. И. Прокопенко. – К. : Вища школа, 1977. – 159 с.
385. Прокопенко В. І. Трудове право : Курс лекцій / В. І. Прокопенко. – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.
386. Протасов В. Н. Правоотношение как система / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 143 с.
387. Процевский А. И. Предмет советского трудового права / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – 224 с.
388. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
389. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 154 с.
390. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социального права : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / Т. Н. Радько. – М., 1978. – 40 с.
391. Радько Т. Н. Теория государства и права : Учебник / Т. Н. Радько. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2011. – 744 с.
392. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи від 29.01.2009 р. № 1651. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/tr/parliamentary_assembly/%5Bussian_document

- s%5D/%5B2009%5D/%5BJan2009%5D/Res1651_rus.asp.
393. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом / О. Я. Рогач // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 786-791. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_127.pdf.
394. Рогач О. Я. Суб'єктивне право та інтерес / О. Я. Рогач // Науковий вісник Ужгор. нац. ун-ту : Серія : Право. – Ужгород, 2006. – Вип. 5. – С. 31-34.
395. Роик В. Д. Реформа социального страхования – условие успеха экономической реформы / В. Д. Роик // Человек и труд. – 1994. – № 9. – С. 83-86.
396. Самощенко И. С. О результатах действия норм права / И. С. Самощенко, В. И. Никитинский // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1970. – Вып. 20. – С. 3-20.
397. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : Навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 318 с.
398. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан / В. Ф. Сиренко. – К. : Наук. думка, 1983. – 139 с.
399. Сільченко С. Базові категорії механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування / С. Сільченко // Підприємництво, господарство і право : Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України ; Гарантія. – К, 2012. – № 9 (201). – С. 54-58.
400. Скаун О. Ф. Теория государства и права : Учебник / О. Ф. Скаун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
401. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / О. Ф. Скаун. – Харків, 2001. – 656 с.
402. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : Підручник / О. Ф. Скаун. – Харків, 2006. – 776 с.
403. Скуратівський В. А. Соціальна політика / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 365 с.
404. Словарь русского языка : в 4 т. – М. : ГИИС, 1957. – Т. II. [К–О]. – 1013 с.
405. Словарь страховика / С. Л. Єфимов, Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, А. А. Ратновский. – М. : Экономика, 2000. – 322 с.
406. Словарь философских терминов / Науч. ред. В. Г. Кузнецова. –

- М. : ИНФРА–М, 2007. – 729 с.
407. Словарь-справочник по праву / Сост. А. Ф. Никитин. – М. : Акалис, 1995. – 140 с.
408. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
409. Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / В. О. Зайчук, О. В. Богачова. – Інститут законодавства Верховної Ради України; Українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства (UEPLAC); Українська школа законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – 160 с.
410. Словник української мови: В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 7. – 723 с.
411. Словник української мови: В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – 657 с.
412. Словник української мови: В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 917 с.
413. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / В. Г. Смирнов. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 188 с.
414. Смирнов В. Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии / В. Н. Смирнов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 159 с.
415. Смирнов О. В. О правовом статусе рабочих и служащих / О. В. Смирнов // Советское государство и право. – 1974. – № 3. – С. 40-57.
416. Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М.: Юрид. лит., 1977. – 216 с.
417. Смирнов О. В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / О. В. Смирнов. – М.: Юрид. лит., 1968. – 183 с.
418. Смолярчук В. И. Источники советского трудового права / В. И. Смолярчук. – М.: Юрид. лит., 1978. – 530 с.

419. Собрание узаконений РСФСР. – 1922. – № 15. – Ст. 153.
420. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров ; ред. кол. : А. А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.
421. Соколов А. Н. Правовое государство : от идеи до ее материализации / А. Н. Соколов. – Калининград, 2002. – 456 с.
422. Солдатенко О. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності як один із видів медичного страхування / О. Солдатенко // Теорія і практика інтелектуальної власності : наук.-практ. журнал / Н-д. ін-т інтелектуальної власності ; Ак. правових наук України. – К., 2010. – № 2 (52). – С. 85-90.
423. Сорокин В.Д. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс (макроуровень) / В. Д. Сорокин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 661 с.
424. Сорокин В. Д. Административно-процессуальные отношения / В. Д. Сорокин. – Л., 1968. – 144 с.
425. Социальная политика : реформа социального страхования / Под ред. Л. А. Беляевой. – М. : Центр комплексных социальных исследований и маркетинга, 1995. – 186 с.
426. Социальная политика : толковый словарь / Под общ. ред. проф. Н. А. Волгина. Отв. ред. Б. В. Ракитский ; Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос.Федерации. – 2-е изд., дораб. – М. : РАГС, 2002. – 453 с.
427. Социальная политика : Учебник / Под общ. ред. проф. Н. А. Волгина. – М. : Экзамен, 2008. – 943 с.
428. Социальная энциклопедия / За ред. А. П. Горкина и др. – М. : БРЭ, 2000. – 438 с.
429. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : Учебник / Л. И. Спиридонов. – М. : Гардарики, 1996. – 304 с.
430. Старчук О. В. Принципи трудового права України : загальнотеоретичні аспекти / О. В. Старчук // Запорізькі правові читання : Тези доповідей щорічної міжнар. наук.-практ. конф. «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р.). – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 449-452.
431. Шашків Б. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні / Б. Шашків // Право України. – 1998. – № 1. – С. 114-118.
432. Стеценко В. Ю. Організаційно-правове забезпечення медичного страхування у США / В. Ю. Стеценко // Публічне право : науково-практичний юридичний журнал. – Всеукр.

- громадська організація «Майбутнє країни»; Ужгород. нац. ун-т. – К., 2013. – № 4 (12). – С. 28-37.
433. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : Навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2008. – 624 с.
434. Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні / А. Ю. Стопчак // Вісник Херсонського нац. ун-ту. – Херсон, 2010. – Т. 1. – № 1. – С. 60-65.
435. Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх : розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення : узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт : МОП, 2013. – 77 с.
436. Структура правовідносин у сфері соціального забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jlaw.snu.edu.ua/download/?id=411&type=pdf>.
437. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 сл. / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с.
438. Табачкова Н. А. Методи подолання безробіття в Україні / Н. А. Табачкова, Т. Ю. Берковська // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону. – 2011. – № 1. – С. 149-153.
439. Тарасов Н. Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н. Н. Тарасов // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 26-31.
440. Таркуцяк А. О. Страхування: питання і відповіді : Навч. посіб. / А. О. Таркуцяк. – К. : Європ. ун-т, 2002. – 253 с.
441. Тархов П. В. Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне страхування» / П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін. – Суми : СумДУ, 2006. – 192 с.
442. Тархов П. В. Соціальне страхування : Конспект лекцій / Укл. : П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін, К. В. Савченко. – Суми : СумДУ, 2009. – 164 с.
443. Тенденції та перспективи європейської інтеграції України : державно-управлінські виміри : Монографія / В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Г. С. Одінцева, В. Б. Дзюндзюк та ін. – Харків : Магістр, 2006. – 320 с.
444. Теория государства и права : Учебник для юрид. вузов / Под

- ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2000. – 616 с.
445. Терешко Х. Я. Історико-правова регламентація медичного страхування в Україні : деякі аспекти / Х. Я. Терешко // Медичне право України : проблеми становлення та розвитку. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20 квітня 2007 р., м. Львів). – Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – С. 312-317.
446. Терещенко В. И. Организация и управление. Опыт США / В. И. Терещенко. – М. : Экономика, 1965. – 47 с.
447. Тихомиров Ю. А. Управленческое решение / Ю. А. Тихомиров. – М. : Наука, 1972. – 288 с.
448. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України : теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі : монографія / О. В. Тищенко. – К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 394 с.
449. Ткаченко Н. В. Страхування : Навч. посіб. / Н. В. Ткаченко. – К. : Ліра-К, 2007. – 376 с.
450. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : Учебное пособие / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Факт, 2001. – 382 с.
451. Токарев Г. М. Обов'язкове медичне страхування в Україні : соціально-економічні та юридичні передумови запровадження / Г. М. Токарев // Публічне право : науково-практичний юридичний журнал. – Всеукраїнська громадська організація «Майбутнє країни» ; Ужгородський нац. ун. – К., 2011. – № 3. – С. 286-292.
452. Толкачев К. Б. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан : Монография / К. Б. Толкачев, А. Г. Хабибулин. – Уфа : Уфимская ВШ МВД СССР, 1991. – 190 с.
453. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959 г. – 87 с.
454. Толстой Ю. К. Проблемы исполнения обязательств по советскому гражданскому праву : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; предпринимательское право; семейное право ; международное частное право» / Ю. К. Толстой. – Л., 1976. – 26 с.
455. Трубич С. Ю. Формування системи соціального страхування / С. Ю. Трубич, В. Є. Швець // Фінанси України. – 2000. –

- № 2. – С. 110-115.
456. Трубников Н. Н. О категориях цель, средство, результат / Н. Н. Трубников. – М. : Высшая школа, 1968. – 148 с.
457. Тюття Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика : Навч. посіб. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова // Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
458. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – Стор. 83. – Ст. 2125.
459. Устав МОТ и Регламент МКТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/ilo_regulations.pdf.
460. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М., 2008. – 1239 с.
461. Федорова М. Ю. Понятие и виды правоотношений по социальному страхованию / М. Ю. Федорова // Вестник Омского ун-та. Серия : Право. – Омск : Омск. ун-т, 2004. – № 1. – С. 85-90.
462. Федорова М. Ю. Понятие социального страхования / М. Ю. Федорова // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 35-43.
463. Федорова М. Ю. Социальное страхование как организационно-правовая форма социальной защиты населения : проблемы правового регулирования / М. Ю. Федорова. – Омск : ОмГУ, 2000. – 240 с.
464. Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута) : питання адаптації : Монографія / М. М. Феськов. – К. : Знання, 2005. – 276 с.
465. Философский словарь / Под ред. И. Фролова. – 4-е изд. – М., 1980. – 720 с.
466. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
467. Философско-энциклопедический словарь / ред. кол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
468. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид.,

- перероб. і доп. – К. : Голов. Ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
469. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении* / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 352 с.
470. Харитонов О. І. *Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції* / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. – Харків : Одиссей, 2002. – 592 с.
471. *Хартія основних прав Європейського Союзу* : Міжнародний документ від 07.12.2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
472. Хмелевська Н. В. *Поняття гарантій забезпечення правової допомоги громадян в Україні* / Н. В. Хмелевська // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2011. – № 1 (20). – С. 105-108.
473. Холопов В. А. *Государственное и муниципальное управление : Учебное пособие* / В. А. Холопов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 364 с.
474. Хропанюк В. Н. *Теория государства и права* / В. Н. Хропанюк ; Под ред. В. Г. Стрекозова. – М. : Юристь, 2000. – 373 с.
475. Чанишева Г. І. *Теоретичні проблеми правового регулювання колективних трудових відносин в сучасних умовах* / Г. І. Чанишева // *Право України*. – 2000. – № 8. – С. 31-34.
476. Чанышева Г. И. *Трудовое право Украины* / Г. И. Чанышева, Н. Б. Болотина. – Харьков : Одиссей, 2001. – 512 с.
477. Черданцев А. Ф. *Теория государства и права : Учебник для вузов* / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.
478. Чечот Д. М. *Участники гражданского процесса* / Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1960. – 190 с.
479. Чиркин В. Е. *Современное государство* / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 416 с.
480. Чуйко З. Д. *Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України* / З. Д. Чуйко // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2006. – № 8. – С. 81-89.
481. Чулюкин Л. Д. *Природа и значение цели в советском праве* / Л. Д. Чулюкин ; ред. Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Каз. ун-т, 1984. – 104 с.
482. Шаварина М. П. *Проблеми та шляхи вдосконалення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності* / М. П. Шаварина // *Наукові записки. – Серія «Економіка»*. – 2013. – Вип. 23. – С. 252-256.
483. Шайхатдинов В. Ш. *Теоретические проблемы права*

- соціального забезпечення / В. Ш. Шайхатдинов. – Свердловск : Урал. ун-т, 1986. – 230 с.
484. Шаманаєва І. І. Конвенції і рекомендації МОТ як джерела права соціального забезпечення / І. І. Шаманаєва // Вестник Омского ун-та. – 1997. – № 3. – С. 94-95.
485. Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України / Л. Л. Шамілева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8927/15-Shamileva.pdf?sequence=1>.
486. Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права : правове регулювання в умовах ринкових відносин : Монографія / І. І. Шамшина. – Луганськ : Література, 2010. – 448 с.
487. Шахов В. Д. К вопросу о понятии юридических гарантий в трудовом праве / В. Д. Шахов // Сборник ученых трудов : Новая кодификация законодательства и развитие трудового права. – Свердловск : Свердловский юридический ин-т, 1974. – Вып. 35. – С. 78-83.
488. Шванков В. М. Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел / В. М. Шванков. – М., 1978. – 87 с.
489. Шемшученко Ю. С. Гармонізація законодавства України з міжнародним і Європейським правом / Ю. С. Шемшученко // Європа, Японія, Україна : шляхи демократизації державно-правових систем. Матеріали міжнародної наукової конференції 17-20 жовтня 2000 р. – К., 2000. – 405 с.
490. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення : Монографія / А. А. Ширант. – К. : ДІА, 2012. – 192 с.
491. Шмельова Г. Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) / Г. Г. Шмельова // Право України. – 1994. – № 10. – С. 49-55.
492. Шумило М. М. Досвід кодифікації пенсійного законодавства з моменту проголошення незалежності України / М. М. Шумило // Правова держава. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 22. – С. 53-64.
493. Шундииков К. В. Цели и средства в праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства ; история права и государства ; история политических и правовых учений» /

- К. В. Шундигов. – Саратов, 1999. – 182 с.
494. Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / В. М. Юрах ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 19 с.
495. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998 – Т. 1 : А-Г. – 672 с.
496. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003 – Т. 5 : П-С. – 736 с.
497. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. – Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004 – Т. 6 : Т-Я. – 768 с.
498. Юрій С. І. Соціальне страхування : Підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2004. – 464 с.
499. Юровська В. В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / В. В. Юровська ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2005. – 20 с.
500. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1961. – 234 с.
501. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1976. – 286 с.
502. Явич Л. С. Право и общественные отношения. Основные аспекты содержания и формы советского права / Л. С. Явич. – М., 1971. – 66 с.
503. Явич Л. С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР / Л. С. Явич. – Сталинабад, 1957. – 168 с.

504. Якимов А. Ю. Статус суб'єкта права / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 5-10.
505. Яковенко Т. В. Оцінка здоров'я населення України з позицій потенціальної демографії / Т. В. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – № 16. – С. 18-28.
506. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В. Ф. Яковлев. – 2-е изд., доп. – М. : Статут, 2006. – 240 с.
507. Ямпольская Ц. А. Вопросы теории и истории общественных организаций / И. А. Ямпольская // Сб. ст. – М. : Наука, 1971. – 258 с.
508. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : Навч. посіб. / І. С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.
509. Bodnaruk N. I. Development of Social Insurance in Independent Ukraine / N. I. Bodnaruk // International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION : research articles / Responsible editors : Tonkyh S., Pryhodko N., Mintz A. – Hamilton, Canada : «Accent Graphics Communications», 2014. – Volume 2. – pp. 42-48.
510. Bodnaruk N. I. Social Insurance Tasks in Ukraine / N. I. Bodnaruk // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna, 2014. – № 1. – Volume 2. – pp. 190-194.
511. Diamandouros, P. Nikiforos. (2005, September 12). Keynote Speech by the European Ombudsman Professor P. Nikiforos Diamandouros at the Fifth Seminar of the National Ombudsmen of the EU Member States. The Hague. [Electronic version]. Retrieved from : <http://www.ombudsman.europa.eu/en/activities/speech.faces/en/337/html.bookmark>.
512. Employment Promotion and Social Security. (1987). Rep. IV (I) to Intern. Labour Conf., 73-d Sess. Geneva. ILO (IV), 156 p.
513. New Webster's Dictionary and Thesaurus of English Language. (1993). Danbury : Lexicon Publication Inc., 1328 p.
514. World Labour Report. (2000). Income Security and Social Protection in a Changing World. Geneva. ILO (VII), 321 p.

Наукове видання

М. І. Боднарук

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Літературний редактор

доктор філологічних наук, доцент *Ковалець Л.М.*

Комп'ютерна верстка *Кудрінська О.М.*

Художнє оформлення *Кочерган І.Р.*

Боднарук М. І.

Правове регулювання соціального страхування в Україні : монографія /
М. І. Боднарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 472 с.

Підписано до друку 17.10.2014 р.